

GEOGRAFSKI VESTNIK

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE
DE LJUBLJANA

IX. LETNIK
IXe ANNÉE

1933

ŠT. 1-4
Nos 1-4

VSEBINA — TABLE DES MATIÈRES:

Ilešič, dr. Svetozar (Ljubljana): Kmetška naselja na vzhodnem Gorenjskem. — Die ländlichen Siedlungen im östlichen Oberkrain . . .	3
Rus, dr. Jože (Ljubljana): Triglav v herojski dobi geološke vede. — Der Triglav im heroischen Zeitalter der geologischen Wissenschaft . .	94
Maučec Matija (Ljubljana): Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju. — La surpopulation et émigration saisonnière en Prekmurje	107
Rakovec, dr. Ivan (Ljubljana): Novi prispevki h geologiji južnega dela Ljubljane. — Neue Beiträge zur Geologie des südlichen Teiles von Ljubljana	118
Melik, dr. Anton (Ljubljana): Kmetška naselja na Slovenskem. — L'habitat rural dans les pays slovènes	129
Reja, dr. Oskar (Ljubljana): Odnosaji med padavinami in cikloni v Jugoslaviji. — Les relations entre les cyclones et les précipitations dans la Yougoslavie	165
Habe France (Ljubljana): Smeri in poti našega izvoza. — Les voies et les directions de l'exportation de la Yougoslavie	180
Savnik, dr. Roman (Ljubljana): Prirastek prebivalstva v Evropi v desetletju 1920—1930. — L'accroissement de la population de l'Europe dans la période de 1920—1930	184
Obzornik. — Chronique	193
Književnost. — Bibliographie	197

UREDNIK — RÉDACTEUR

DR. ANTON MELIK

IZDAJA IN ZALAGA GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI

GEOGRAFSKO DRUŠTVO NA UNIVERZI V LJUBLJANI

Na 15. rednem občnem zboru društva, dne 6. aprila 1935 se je izvolil naslednji odbor: izr. prof. dr. Anton Melik, predsednik; prof. dr. Valter Bohinec, podpredsednik; dr. Ivan Rakovec, tajnik; prof. dr. Roman Savnik, blagajnik; Franjo Pengov, knjižničar; prof. Silvo Kranjec, dr. Svetozar Plešič in Zvone Hočvar, odborniki; prof. Josip Breznik, notar Matej Hafner in dr. Jože Rus, revizorji. — V preteklem poslovnem letu 1932/1933 so naklonili društvu podpore: Prosvetno ministrstvo 4500 Din, Kr. banska uprava dravske banovine 5000 Din, Mestna občina ljubljanska 3000 Din, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo 1000 Din in Delavska zbornica v Ljubljani 500 Din. Za podpore, ki edine omogočajo izdajanje „Geografskega Vestnika“, se Geografsko društvo tudi na tem mestu najlepše zahvaljuje. Društvena knjižnica se je zopet pomnožila; število knjig je narastlo od 365 na 580, število revij od 109 na 134. Gg. univ. prof. dr. N. Radojčiču in referentu R. Badjuri se tudi na tem mestu najlepše zahvaljujemo za knjige, ki sta jih darovala društvu. Založništva, društva in druge korporacije prosimo, da nam tudi nadalje pošiljajo knjige iz geografskega in sorodnega področja v oceno.

„GEOGRAFSKI VESTNIK“, časopis za geografijo in sorodne vede, izhaja v Ljubljani letno v 4 zvezkih, ki se morejo začasno izdajati v eni knjigi. Rokopisi, časopisi v zameno in knjige v oceno naj se pošiljajo na uredništvo v Ljubljani, Geografski institut, Univerza. Gg. avtorje prosimo, da prilože svojim člankom kratek izvleček v kakem svetovnem jeziku. Za znanstveno vsebino člankov so odgovorni gg. avtorji sami. Ponatis člankov in razprav je dovoljen le z dovoljenjem uredništva ter z navedbo vira. — Denarne pošiljke je poslati na račun čekovnega urada št. 13.595 (Geografsko društvo, Ljubljana). „Geografski Vestnik“ stane za člane 50 Din, v knjigo-tržni prodaji 70 Din.

GEOGRAFSKI VESTNIK

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DE GÉOGRAPHIE
DE LJUBLJANA
ČASOPIS
ZA GEOGRAFIJO IN SORODNE VEDE

UREDNIK — RÉDACTEUR
DR. ANTON MELIK

LETNIK IX. ŠT. 1-4 — 1953
ANNÉE IXe Nos 1-4 — 1953

LJUBLJANA 1953

IZDAJA IN ZALAGA GEOGRAFSKO DRUŠTVO V LJUBLJANI

II

42699

NATISNILI
J. BLASNIKA NASL.
UNIVERZITETNA TISKARNA IN LITOGRAFIJA D. D.
V LJUBLJANI
ODGOVOREN L. MIKUŠ

030024620

GEOGRAFSKI VESTNIK

1955 / Št. 1-4

Svetozar Ilešič:

Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem.

Uvodne pripombe.

Pričujoča razprava ima namen prikazati geografsko sliko kmetskih naselij na vzhodnem Gorenjskem. Pod imenom vzhodna Gorenjska označujem ves predel od bivše štajerske meje na vzhodu in severu pa do Save na jugu in jugozapadu. Na severu in severozapadu sem potegnil mejo vzhodno od ceste, ki drži iz Kranja v Kokro. Tudi naselja ob tej cesti sem potemtakem že izločil iz obsega svojega proučevanja. Da sem izbral in omejil ozemlje svojega proučevanja v tem smislu, za to je odločilno vplivalo dejstvo, da nastopata tu v neposrednem sosledstvu dva različna pokrajinska tipa, ravnina in hribovje.

Na tem ozemlju spada ogromna večina naselij po svojem izvoru med izrazita kmetska (ruralna) naselja. Izjemo tvorijo mesto Kamnik in trgi Motnik (do l. 1811. pod Štajersko), Vače, Mengeš, Moravče in Domžale. Med njimi pa sta si le Vače in Motnik pridobila tržne privilegije že v starejši dobi (privilegiji Vač se prvič omenjajo v drugi polovici XV. stol.,¹ Motnik jih ima iz l. 1425.),² vendar sta oba kraja ohranila pretežno poljedelski značaj do danes. V tem pogledu sta povsem sorodna onim naseljem, ki so sicer kot središča fara zavzela neko izjemno stališče, a so formalno ostala običajne vasi. Da so naselja, ki jih je v novejši dobi preobrazila industrija (n. pr. Domžale, Zagorje) v svoji zasnovi povsem kmetska, mi ni treba še posebej poudarjati.

Glavni vir za proučevanje kmetskih naselij mi je bil poleg avtopsijske franciscejski kataster iz l. 1825.—1827., obstoječ iz takozvanih originalnih map in pripadajočih parcelnih protokolov.³ Za določitev prvotnih talnih načrtov naselij in zemljiške razdelitve je ta vir neobhodno potreben. Žal za bivšo

¹ J. Mal, Privilegiji trga Vače, Carniola 1912, str. 116 sl.

² Fr. Stele, Politični okraj Kamnik. Topografski opis, str. 259.

³ Vse to gradivo hrani Mapni arhiv katastra v Ljubljani.

Kranjsko ni na razpolago takozvanih „indikacijskih skic“, ki sta razpolagala ž njimi za Štajersko in Koroško S i d a r i t s c h in S c h m i d,⁴ in ki je na njih že vnešeno vse gradivo iz parcelnih protokolov (hišne številke, ki jim pripadajo posamezne parcele itd.). Vse delo je treba zato pri nas izvršiti na podlagi originalnih map, ki jih je treba najprej kopirati in nato na kopije vnesti podatke po parcelah iz parcelnih protokolov. S tem postane uporabljane vira, ki je že samo na sebi zamudno, še zamudnejše, a seveda navzlic temu neobhodno potrebno. Nekoliko se more poenostaviti delo v primerih, ko zadostuje že zunanja slika mape za sklepanje po analogiji s podobnimi primeri v bližnjih predelih. Pričujoča razprava sloni na podrobnem študiju naslednjih katastralnih občin: Blagovica, Sv. Miklavž (Brdo pri Ihanu), Bukovica, Cerklje, Čemšenik, Depalja Vas, Dob, Dol, Dolsko, Domžale, Dragomelj, Gozd, Homec, Hotič, Hrastje (pri Kranju), Hruševka, Ihan, Jarše, Kandrše, Kaplja Vas, Klanec, Kleče, Kotredež, Krašna, Krtina, Lahovče, Loka pri Mengšu, Lukovica, Mengeš, Mlaka, Moravče, Moste, Motnik, Nevlje, Olševke, Peče, Podgora, Podgorica, Podgorje, Podhruško, Polje, Pšata, Radomlje, Rafolče, Repnje, Rova, Rovišče, Selo (pri Ihanu), Skaručna, Smlednik, Sp. Brnik, Stob, Stranje, Sv. Mohor, Šenčur, Šinkov Turn, Šmarca, Šmartno pri Cerkljah, Šmartno pod Šmarno Goro, Šmartno v Tuhinju, Štefanja Gora, Trboje, Trojane, Trzin, Tunjice, Velesovo, Velika Vas, Vodice, Voglje, Zagorje, Zalog, Zapoge, Zg. Pirniče, Zlato Polje, Znojile, Županje Njive. V ostalih katastralnih občinah je zadostoval pregled originalnih map, ki sem ga izvršil tudi v nekaj primerih, ki ne spadajo več v okvir proučevanega ozemlja.

Na osnovi tega gradiva sem izdelal priloženo karto. Zanj je bilo treba marsikaj generalizirati, zlasti kar se tiče meje med gozdnim (odnosno neobdelanim) in kulturnim zemljiščem, ki sta ponekod — zlasti v hribovitem svetu — močno prepleteni drugo z drugim. Zlasti se je bilo treba v primerih, kjer zemljiška razdelitev ni izrazita, odločiti za ta ali drugi tip, s čimer je postala seveda karta v večji meri shematična, kakor pa to odgovarja resnici. V nekaterih takih nejasnih primerih sem se za označbo na karti odločil tudi na osnovi drugih momentov, ki sicer niso v zvezi z zemljiško razdelitvijo, ki pa govore za uvrstitev naselja in pripadajočega zemljišča v dotično kategorijo.

⁴ M. Sidaritsch, Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark. Graz 1925, str. 2.

J. Schmid, Siedlungsgeographie Kärntens. Carinthia I., Jhg. 118., Klagenfurt 1928, str. 16.

Na tem mestu naj se še zahvalim g. univ. prof. dr. Antonu Meliku, ki je dal inicijativo za mojo razpravo ter mi med delom vedno stal ob strani z navodili in nasveti; zahvalo sem dolžan nadalje g. univ. prof. dr. Milku Kosu za njegova navodila glede historičnih odstavkov ter g. univ. prof. dr. Fr. Ramovšu za številna tolmačenja krajevnih imen. Prav tako se zahvaljujem vodstvu in osebju Mapnega arhiva katastra na Dravski finančni direkciji v Ljubljani, ki mi je šlo pri mojem delu v tem arhivu z izredno naklonjenostjo na roko.

Razprostranjenost in položaj naselij z ozirom na prirodne predpogoje.

Če hočemo obravnavati razprostranjenost kmetских naselij na vzhodnem Gorenjskem in ugotoviti njene vzroke, ne smemo prezreti njih kmetškega značaja. To je treba poudariti radi tega, ker so za razprostranjenost in položaj kmetских naselij odločujoči povsem drugi vzroki kakor za položaj mestnih, tržnih, industrijskih naselij, gradov, samostanov itd. Dočim namreč pri prvih odločajo skoro izključno prirodni predpogoji (kakovost tal, površinske oblike, podnebne razmere), so pri drugih odločilnega pomena splošni gospodarski, prometni in politično-historični momenti. Za naselja vzhodne Gorenjske nam je torej brez dvoma sprva govoriti o njih prirodnih predpogojih. Med njimi igrata glavno vlogo geološka osnova in morfološke oblike, ki so često posledica prve.

Vsa vzhodna Gorenjska v obsegu, ki sem ga naznačil v uvodu, pripada stalno poseljenim predelom, če izvzamemo višje ležeče zemljišče Kamniških Alp in Menine, kjer imamo le poletna, planšarska naselja. Kamniške Alpe in Menina se dvigajo ob takozvani savski tektonski liniji, ki je tudi v terenu lepo izražena in poteka v smeri od Preddvora proti Stahovici ter dalje ob južnem vznožju Menine proti vzhodu. Ozemlje južno od te črte pripada tektonski enoti takozvanih posavskih gub. Meja stalnih naselij proti višjim planinskim predelom se čudovito ujema s to veliko tektonsko in morfološko linijo. Stalno poseljeni pas je tu ostro odrezan: najvišja naselja prekoračijo v splošnem jedva 700 m (Štefanja Gora, Sv. Primož nad Kamnikom) in posežejo le pri Sv. Ambrožu pod Krvavcem v višino nad 1000 m. Tudi vzhodno od Kamniške Bistrice se približajo naselja le redko izohipsi 800 m (Gozd), v zgornji Tuhinjski dolini pa ostanejo celo pod 600 m.

More se torej reči, da leži vse stalno poseljeno ozemlje vzhodne Gorenjske v območju posavskih gub. Tu so višine preko 800 m prav redke in še te so pri količkaj ugodnih pogojih naseljene, tako da večjih neposeljenih predelov nimamo nikjer. Neposeljena in neobdelana so ostala le strma pobočja — zlasti v apnencu — in pa manj ugodne višje lege. Vendar imamo v vzhodnem delu opraviti že z znatnejšimi višinami in radi tega tudi z obsežnejšimi neposeljenimi kompleksi v območju Šipka (956 m), Rebarja (875 m) in Velike Planine (1206 m).

Nasprotno imamo v zapadnem, ravninskem predelu vzhodne Gorenjske razmeroma obsežne nenaseljene areale, zlasti na področju Kranjskega polja, nadalje v predelu med Šmarno Goro, Smlednikom in Skaručno ter na vzhodnih terasah Kamniškega polja, končno še ob spodnji Pšati med Trzinom in Dragomljem. Tudi višji predeli Rašice so večjidel neposeljeni. Velike sklenjene anekumene pa tudi tu ni.

Kakor se more razbrati že iz pravkar navedenega, sta značilna za vzhodnogorenjsko naseljeno ozemlje dva morfološko različna pokrajinska tipa. To je na eni strani obširna ravnina, vzhodni del Kranjskega polja s Skaručensko ravnino in Kamniško-Mengeška ravan tja do Save in severnovzhodnih delov Ljubljanskega polja, na drugi strani pa hribovje, obsegajoče vse vzhodne predele v območju Tuhinjske doline, Črnega Grabna, Moravških, Vaških in Zagorskih hribov. Tektonsko in morfološko nadaljevanje drugega tipa predstavljata Rašica in Tunjske Dobrave.

Različen svet tu in tam, različni pogoji za naselitev, vse to nam narekuje, da spregovorimo o vsakem teh dveh pokrajinskih tipov posebej.

I. Naselja v ravnini.

Vzhodnogorenjska ravnina predstavlja veliko morfološko enoto, dasi je njen del južno od črte Smlednik—Mengeš—Homec (torej Skaručensko in južni del Mengeškega polja) delo erozije Kamniške Bistrice in njenih pritokov ter potemtakem genetsko sorodnejši Ljubljanskemu polju kot pa Kamniškemu in Kranjskemu, ki sta del tektonske udorine.⁵ Morfološko seveda ta razlika ne pride do izraza, ker so danes tako tektonska udorina na severu kakor tudi erozijske doline na jugu čez in čez prekrите z diluvijalnimi in aluvijalnimi nanosi Save, Kokre, Pšate, Bi-

⁵ I. Rakovec, K razvoju osamelcev in hidrografskega omrežja med Savo in Kamniško Eistrico. Geografski vestnik V.—VI., str. 41 sl.

strice, Radomlje ter njihovih pritokov in tvorijo široke ravninske površine.

Vendar te naplavine niso povsod enakega značaja. Največji obseg zavzemajo diluvijalne naplavine Save, Kokre in Kamniške Bistrice, ki so v glacijalni dobi akumulirale ogromne množine proda. Geološko osnovo vsega Kranjskega polja tvori zato konglomerat starejšega zasipa v smislu Ampferer-jevega pojmovanja.⁶ Le v vzhodnem delu ga prekrivajo ali nadomeščajo bolj ilovnate naplavine Pšate, ki zbira svoje vodovje pretežno v terciarnem, neapniškem Tunjiškem gričevju. Na jugovzhodu preneha konglomeratna osnova med Vodiciami in Lokarji, kjer jo prekinjajo sicer časovno ekvivalentni, a nepropustni sedimenti zaježitvenega jezera, ki ga je dognal v tem predelu za prvo glacijalno dobo Rakovec.⁷ Osnova Skaručenskega polja pa so naplavine iz sosednjega karbonskega ozemlja.

Razlika v kakovosti naplavin se jasno odraža tudi v hidrografske mreži. Propustne konglomeratne površine Kranjskega polja režeta — če izvzamemo mali potok, ki ponikne pri Šenčurju, — le Sava in Kokra, dočim se je v njegovem vzhodnem delu mogla razviti nadzemska hidrografska mreža Pšate in Cerkljanske Reke ter s svojo erozijo razgibati sicer enolično ravan. Slično prevladuje nadzemska hidrografija na nepropustnih tleh Skaručenskega polja ter na ozemlju omenjenega glacijalnega zaježitvenega jezera pri Vodicih, kjer so pač te „vodice“ — v bližnjem konglomeratnem ozemlju neznan pojav — dale kraju ime.

Podobne razmere imamo v vzhodnem delu naše ravnine, na Kamniško-Mengeškem polju. Tudi tu je na široko razprostranjen diluvijalni nanos Bistrice, le s to razliko, da imamo tu opraviti s prodom mlajšega zasipa, dočim je konglomerat starejšega zasipa omejen na neznatne ostanke v višji terasi (pri Žalah, Križu, Komendi in Klancu⁸). Starejšemu zasipu odgovarjajo na levem bregu Bistrice terase nad Volčjim Potokom ter one med Radomljami in Prevoji, ki pa ne sestoje iz konglomerata, temveč iz naplavin sosednjih (osobito karbonskih) hribin ter so spričo tega razrezane po številnih tekočih vodah. Na zapadu od Mengeškega polja pa so sedimenti Pšate in pritokov potisnjeni ob rob ravnine pod Rašico, vendar niže pod Trzinom prevladajo in povzročijo obširni, zelo močvirni predel med Soteškim Hribom in Rašico.

⁶ O. Ampferer, Über die Saveterrassen in Oberkrain, Jahrb. d. geol. R. A., Wien 1917, str. 409, 451.

⁷ Rakovec, o. c., str. 50.

⁸ R. Lucerna, Gletscherspuren in den Steiner Alpen, Geographischer Jahresbericht aus Österreich IV., Wien 1906, str. 50.

Sličen je tudi najbolj vzhodni zatok ravnine ob Radomlji in Rači. Prodnata tla se pojavijo zopet v večjem obsegu na Posavju južno od črte Ajdovščina—Soteški Hrib—Rašica.

Kako vplivajo opisane značilnosti vzhodnogorenjske ravnine na razprostranjenost in razporeditev vasi? V splošnem lahko rečemo, da so naselitvi manj prijazni predeli z bolj ilovnatimi sedimenti, ker so ondod tla običajno precej močvirna in za poljedelstvo malo prikladna. Spričo tega je ostal neposeljen predel med Trzinom in Soteškim Hribom, prav tako ravnina ob Rači nad Dobom. Videli bomo, da gre za kasnejšo poselitev tudi tam, kjer so taka tla poseljena, dočim so bili prodnati sektorji ravnine v večji meri in očitno prej poseljeni. Vendar imamo tudi na prodnatih in peščenih tleh obsežne neposeljene in z gozdovi porasle predele. Seveda ne more biti v teh primerih govora o takozvanem absolutnem gozdnem tlu, to se pravi, zemljišču, ki za druge kulture ni uporabno. Kajti posamezni njegovi sektorji so vendar naseljeni in to ne morda radi kake posebne prirodne ugodnosti. Tak primer so vasi Voklo, Voglje in druge na Kranjskem polju, ki pač nimajo nikakih prirodnih prednosti pred sosednjimi neposeljenimi predeli. Tudi zapadni del Skaručenskega polja bi bil prav tako lahko naseljen kakor vzhodni del ob Dobravi. Za diluvijalne terase vzhodnega Kamniškega polja pa nam naselja Rova i. dr. pričajo, da je ruralna naselitev tam možna. Zdi se, da neposeljenost teh predelov nima osnove le v prirodnih momentih, temveč je ostalo zemljišče v tem stanju zato, ker naselitev ni izrabila niti zdaleka v polnem obsegu vseh možnosti, ki jih nudi priroda.

Izjeme v tem pogledu so prodnati del Kamniško-Mengeškega polja, Posavje od Medvod navzdol in pa najbolj vzhodni del Kranjskega polja med Velesovom in Komendo. V teh predelih je namreč malone vsa površina pod kulturami in je gozd skrčen do neznatnih ostankov.

Prvi pogled na karto pa nam odkrije, da tudi v gosteje naseljenih predelih ravnine naselja niso razporejena enakomerno, temveč da dajejo prednost določenim pasovom, in sicer je to na eni strani rob ravnine, na drugi strani pa bližina tekočih voda. Roba ravnine, to se pravi, vznožja hribovja se drže n. pr. naselja od Velesova do Šmartna pri Cerkljah, nadalje Podgorje pri Kamniku, vrsta vasi pri Dolu ob Savi (Zaboršt, Zajelše, Podgora, Peteline) ter pod Soteškim Hribom (Nadgorica in Podgorica). Še v večji meri se drže naselja bližine tekočih voda. Saj se tudi na našem ozemlju ponavlja ona za prodnate ravnine značilna razporeditev vasi vzdolž tekočih voda, odnosno vzdolž njih inundacij-

skega ozemlja. Kjer spremljajo terase današnji tok reke v večji ali manjši razdalji, so vasi razporejene običajno nad njihovo ježo. Na bivšem Kranjskem so značilne vasi nad ježo savskih diluvijalnih teras. Na našem ozemlju imajo tak položaj vasi nad savsko debrijo med Kranjem in Medvodami ter na jugu vasi od tipične Ježe pri Črnučah do Dolskega. Tudi Kamniško Bistrico spremljajo tako razporejena naselja na obeh straneh skoro v vsem njenem teku od Stahovice navzdol. In sicer leže te vasi, dokler je ob reki razvita nizka diluvijalna terasa, vzdolž njene ježe (Stranje, Godič, Volčji Potok, deloma še Šmarca), dalje navzdol pa vzdolž bolj ali manj ostro izražene meje njenega poplavnega ozemlja.

Pa tudi ob manjših vodah so razvrščene vasi na sličen način. Tako ob Pšati, posebno izrazito od Komende do Trzina, nadalje ob Cerkljanski Reki navzdol od njenega značilnega vršaja ob vstopu v ravnino (vasi Grad in Dvorje ležita na njem). Celo mali Šenčurški Potok je postal odločilen za vrsto vasi od Olševka do Šenčurja. Tudi ob Dobravi med Šinkovim Turnom in Povodjem se vrste naselja v tem smislu.

Po svojem bistvu ne povsem enaka, toda še posebej karakteristična pa je koncentracija naselij v dnu plitve in široke suhe doline, potekajoče od Smlednika proti Vodiceam.⁹ Videli bomo, da je vrsta naselij v njenem dnu (Vodice, Zapoge, Hraše, Šentomperga) starejša od onih na njenem robu (Dorniki, Dobruša, Torovo). Pri tem je odločevalo pač svojstvo vseh suhih dolin, namreč dobra in obilna plodna zemlja v njihovem dnu v nasprotju z dolinami recentnih voda, katerih dno radi močvirnosti in poplav poljedelstvu običajno ne prija.

Za ravnino je torej značilna razporeditev vasi v vrstah v bližini voda ali v vznožju hribovja, kar pomeni periferen položaj naselij z ozirom na pripadajoče zemljišče. Centralno, prosto lego sredi odprtega polja imamo le pri onih naseljih, ki jim ni dan nobeden predpogojev za opisano periferno lego (n. pr. Voklo, Voglje, Prapretna in Pšenična Polica itd.). Hidrografska mreža je torej nekako ogrodje, ki mu v primerni razdalji slede ravninska naselja, dokler je le možno, in ga zapuste šele, kadar postane prereditko (na Kranjskem polju) ali nasprotno, kadar postane preveč razčlenjeno in povzroči močvirne predele. Na prvi pogled stoji ta ugotovitev v nasprotju z naziranjem, ki ga poudarja moderna naselbinska geografija: da je namreč v naših geografskih širinah voda za postanek naselij povsem podrejenega pomena in

⁹ Rakovec, o. c., str. 51.

da je prvi in daleko najvažnejši pogoj za kmetijska naselja zadostna množina plodne zemlje.¹⁰ Toda to nasprotje je le navidezno. Voda namreč tudi v našem primeru ne igra važne vloge. Osebito to ne more veljati za naselja ob večjih rekah, n. pr. ob Savi in Bistrici. Saj leže te vasi pogosto vrh terase, precej daleč od reke same. Razen tega vidimo, da prebivalstvo posavskih vasi uporablja večinoma le bližjo in boljšo talno vodo. Res je sicer, da je tudi gladina talne vode v bližini glavne reke bližja površini, vendar je ta prednost tako minimalna, da ji ni pripisovati odločilne važnosti za tako razporeditev vasi. Glavni vzrok tega položaja je pač v stremljenju, ki sploh pospešuje periferno lego vasi, v kolikor je ta mogoča, v stremljenju namreč, da se naselje postavi tam, kjer odvzame najmanj zemljišča, ugodnega za obdelovanje, pa vendar še v neposrednem stiku z njim. Brez dvoma igra važno vlogo tudi moment, ki ga poudarja Ulsamer, da naselja ljubijo lego ob meji dveh pokrajinskih elementov radi možnosti in prikladnosti večstranskega gospodarstva.¹¹ Taki položaji so baš oni na robu ravnine, ki je obenem meja gozda in njiv, pa oni vzdolž teras in mejâ poplavnega pasu, ki tvorijo obenem mejo med njivami in travniki odnosno pašniki. Kakor bomo videli iz posameznih primerov, je ta meja v starejši dobi pomenila tudi mejo med že individualizirano posestjo v intenzivnih kulturah (njivah) ter med skupno posestjo v ekstenzivnih kulturah (pašniku in gozdu).

V nekaterih primerih, kjer gre za manjšo vodo brez teras in znatnejšega poplavnega ozemlja (n. pr. Šenčurski Potok, Cerkljanska Reka), pa se seveda ne more zanikati možnosti, da je edino voda odločila takšno lokalno razvrstitev vasi. To so tudi edini primeri, kjer leži naselje dejansko tik ob vodi.

Vrh tega bo iz kasnejših poglavij razvidno, da je ona posebno tipična razporeditev naselij v dolgih vrstah vzdolž voda ali vznožja lastna prav posebnim tipom vasi, ki pa ne temelje le na fizikalno-geografskih predpogojih, temveč v še mnogo večji meri v zgodovini naselitve. Po času nastanka in po agrarnem sistemu različna naselja morejo imeti pač tudi različne položaje.

¹⁰ Demangeon, La géographie de l'habitat rural. Annales de géographie XXXVI., Paris 1927, str. 13.

R. Gradmann, Das ländliche Siedlungswesen des Königreichs Württemberg. Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde, Bd. XXI., H. 1., Stuttgart 1926, str. 67.

¹¹ Ulsamer, Das Markgräfler Hügelland. Wissenschaftliche Veröffentlichungen der geographischen Fachschaft der Universität Freiburg i. Br., H. 1., 1929, str. 87.

II. Naselja v hribovju.

Hriboviti predel vzhodne Gorenjske tvori precej drugačen svet. Starejše in bolj pestre geološke formacije, pa tudi starejše morfološke oblike nastopajo. To je zapadni del posavskih gub, kakor je nemško označbo „Savefalten“ prenesel v slovenščino Rakovec, ki nam je obenem podal izčrpno sliko morfološkega razvoja tega ozemlja.¹²

Posavske gube so po prvotnem pojmovanju zgrajene enostavno iz dveh antiklinal in dveh sinklinal, potekajočih v alpski smeri od zapada na vzhod. Prva je južno od že omenjene savske tektonske linije tzv. motniško-kamniška sinklinala, v kateri je naložen ozek pas oligocenskih in miocenskih plasti. Južno krilo te sinklinala preide v tzv. trojansko antiklinalo, v kateri so na široko razgaljeni gornjekarbonski skladi, segajoči v nepretrganem pasu od bližine Kamnika mimo Trojan in Čemšenika na vzhod. V severnem in južnem krilu antiklinala nastopajo v večjem obsegu še triadni skladi (v glavnem apnenci), ki pa so večjidel po denudaciji razkosani na posamezne bloke. Na jugu sledi trojanski antiklinali zopet sinklinala s terciarnimi sedimenti, tzv. laška sinklinala, ki bi jo z ozirom na naše ozemlje primerneje imenovali laško-moravško. Južno odtod imamo zopet veliko triadno apniško grudo; ta tvori severno krilo litijske antiklinala, ki vrhuje v jako obširnem pasu gornjekarbonskih sedimentov (osobito glinastih škrljavcev), segajočih od zapadnega oboda Ljubljanskega polja mimo Litije daleč proti vzhodu. Za severno krilo litijske antiklinala je še posebej značilen nariv triadnih skladov proti jugozapadu na permokarbonsko podlago. Ta nariv, ki poteka od Medvod do Litije v smeri ZV, sta ugotovila in opisala Kossmat in Winkler.¹³ Tornquist sicer zanika nariv in ga smatra za enostavno transgresijo triade na že močno preoblikovanem reliefu karbonske osnove.¹⁴ Tudi v drugih pogledih se danes po Winklerjevih in Tornquistovih študijah zgradba posavskih gub ne pojmuje več tako enostavno, vendar nas ta vprašanja na tem mestu ne zanimajo, ker nam gre le za one značilnosti geološke sestave in morfoloških oblik, ki so bile odlo-

¹² I. Rakovec, Morfološki razvoj v območju posavskih gub. Geografski vestnik VII., 1932, str. 5—66.

¹³ Fr. Kossmat, Die adriatische Umrandung in der alpinen Faltenregion. Mitt. Geol. Ges. Wien 1913, str. 69.

A. Winkler, Über den Bau der östlichen Südalpen. Mitt. Geol. Ges. Wien 1925.

¹⁴ A. Tornquist, Die Blei-Zinkerzlagertätte der Savefalten vom Typus Litija (Littai). Berg- und Hüttenmännisches Jb. 77, 1, Wien 1929, str. 4 sl.

čilne za razporeditev naselij. Navzlic temu ne smemo prezreti važnosti omenjenega nariva (odnosno meje formacij), ker predstavlja — podčrtan po učinkih pliocenske in kasnejše erozije — še v današnjem reliefu važno morfološko mejo med zložnimi oblikami karbonskega hribovja in strmimi apniškimi pobočji. To morfološko mejo moremo lepo slediti zdržema od Šmarne Gore preko Rašice, Strme Rebri nad Sv. Trojico, Murovice, Cielja, Sv. Miklavža, Grmač in Slivne; ta linija predstavlja namreč za razporeditev naselij prav posebno ugodno zono. Meja med triadnim apnencem in mehkejšimi plastmi je sicer tudi v severni antiklinali — kjerkoli nastopa — važna za naselja (pod Limbarsko Goro in Rebarjem, mestoma severno nad Črnim Grabnom, pod Menino), ni pa nikjer tako izrazita in ne poteka nepretrgoma na večje razdalje.

Današnje površinske oblike na področju posavskih gub so vstvarjale eksogene sile od starejšega pliocena dalje. Njih učinek so številni nivoji v različnih višinah, ohranjeni posebno dobro v apniških terenih v obliki izrazitih planot, pa tudi v nepropustnih terenih v obliki položnih slemen in kop z odgovarjajočimi višinami. Podrobno jih navaja v svoji razpravi Rakovec.¹⁵ Nivoji so za razporeditev naselij v hribovitem svetu osnovnega pomena. Kajti kje se bo sicer v hribovju naselil poljedelec, če ne tam, kjer mu narava sama nudi nekaj zložnega in plodnega sveta? Doline so v hribovitem svetu ozke in nudijo za agrarna naselja premalo plodne zemlje, često tudi premalo sonca, zato so večinoma neposeljene, izvzemši žage, mline ter druga stara in moderna industrijska naselja. Le v glavnih, nekaj širših dolinah (n. pr. v Tuhinjski dolini in Črnem Grabnu) so se razvila naselja, pa tudi ta leže pogosto na terasah in vršajih stranskih dolin. Navadno je njihov postanek itak v zvezi s prometnimi vplivi. Prava kmetska naselja pa se ogibajo dolin in so raztresena višje po hribovju v gozdnih krčevinah; drže se prisojnih pobočij, osobito ostankov starih ravnin (nivojev). Med njimi uživajo seveda prednost nivoji v nižjih legah in v nepropustnih sedimentih pred višjimi, v apnenc vrezanimi in radi kraškega značaja močno k neplodnosti nagibajočimi planotami. Prav tako imajo prednost prostrane planote in kope pred nivoji v obliki ozkih slemen. Zato ni čuda, da so najugodnejši položaji tam, kjer se dvigajo nad zložnimi nivoji v karbonskih ali terciarnih skladih bolj strma, prisojna in zavetna apniška pobočja. Pri tem se zdi, da le malo odloča boljša kakovost karbonskih ali terciarnih tal. Saj vidimo,

¹⁵ Rakovec, Morfološki razvoj v območju posavskih gub, str. 15. sl.

da je glavni kompleks karbonskega gričevja dalje vstran od take formacijske meje s svojimi ozkimi slemeni in tesnimi, globoko vrezanimi grapami ponekod povsem neobdelan in neposeljen (n. pr. v območju Velike Vasi pod Cieljem nad Savo). Tudi ne odločuje moment studencev, ki se pojavijo v tem mejnem horizontu. Saj imamo primere, da se nekatera teh naselij nahajajo že na apniškem terenu, dasi je nedaleč na razpolago karbonski teren z močnim studencem (n. pr. Ušenišče pod Slivno), ker so si izbrala rajši lego v bližini svojega kulturnega zemljišča. Glavni vzrok, da se naselja drže formacijskih meja, je torej v tem, ker so karbonska (odnosno terciarna) slemena v najvišjem nivoju ob meji apnenca, kjer se nadzemska erozija šele prične, še najširša in nudijo razmeroma dosti zložnega zemljišča. Ugodnost take lege poveča še vpliv prisojnosti v zavetju bolj strmih, proti jugu okrenjenih apniških pobočij.

V ostalem so za geografijo naselij važni prav vsi nivoji, ki jih za ta predel navaja Rakovec, poleg tega pa še drugi, osobito nižji nivoji na vzhodnem robu Kamniške ravnine, v Moravški kotlini ter v Tuhinju, ki jih omenjeni avtor ne obravnava podrobneje, utemeljujoč to deloma z dejstvom, da pripadajo večinoma že današnjemu dolinskemu sistemu.¹⁶ Za naselja so seveda prav take, če ne večje važnosti kot višji nivoji.

Odlično vlogo igrajo v tem pogledu iz že navedenih razlogov baš nivoji nad Savo v območju severnega krila litijske antiklinale. V Savski dolini sami so itak od Dolskega dalje možnosti za razvoj naselij jako omejene. Redka naselja so naslonjena ob vznožje (Senožet), nadalje leže na najnižjih terasah (Ribče, Hotič, Gradec) in na vršajih (Sp. Hotič). Večina kmetijskih naselij tega predela pa leži na višjih pliocenskih nivojih, ki so vrezani večinoma še v karbonske sklade in zato ne ravno obsežni, pač pa močno razgibani. Med njimi je — kakor že dovolj poudarjeno — vedno najvažnejši oni nivo, ki leži ob meji apnenca. Na vzhodu od Slivne režejo nivoji v večji meri tudi srednje in gornjetriadne apnenice in so zato širši in boljše ohranjeni ter imajo v velikem delu kraški značaj (prim. lego Rovišča pod Sv. Goro ob robu široke suhe doline).

V zapadnem delu igra neko vlogo za naselja najnižji nivo v višini 350—370 m, razprostirajoč se med Ihanom in Vinjim; na njem leži v bližini meje formacij pretežna večina vinjanskih domov. Tudi drugi nivo v višini 450—460 m je poseljen le, kjer v bližini apnenca ni še preveč razčlenjen (Hrib pod Murovico, Za-

¹⁶ Rakovec, o. c., str. 48.

log in Sp. Prekar pod Sv. Miklavžem, Jesenje, Bitiče). Naslednji nivo (520 m) je tu le slabo razvit in pridobi nekoliko pomena za naselja šele na moravški strani. Izrazitejši in za naselja dokaj ugodnejši je nivo v višini ca. 550—560 m, ki leže na njem kmetije Konfin in Jemec južnovzhodno od Sv. Trojice, nadalje Vrh. Sv. Križ in Velika Vas pod Cieljem, pa Zg. Prekar, Grmače, Ušenišče, Klenik nad Vačami (tudi Vače same?¹⁷) in Široka Set. Mestoma je vrezan že v apnenec. Nekaj višje so prostrane površine okoli Šentlamberta in Tirne (580—600 m), ki jih Rakovec uvršča kot samostojen nivo. Naslednji nivo v višini 650—660 m je jako lepo izražen, ker je že marsikje vrezan v apnenec. Na njem leže značilne Vrtače pod Slivno, Sp. Slivna, Mačkovec, Cvetež in Ovsišče pod Sv. Goro, Rovišče in Kal nad Šentlambertom. Tudi nivo v višini ca. 720 m nosi še posamezna naselja (Cvetež in Golezen pod Slivno), dasi so mnogokrat kulture na njem omejene skoro le še na plitve kraške „kulturne“ vrtače, n. pr. v Katariji nad Grmačami. Še višji, nad 800 m visoki nivo pontske starosti pa je razen na Slivni ohranjen le v obliki ozkega slemena (Sv. Gora, Cielj) in zato pač tudi le izjemoma naseljen, tako na Sv. Gori in pri Sv. Neži na Zgornji Slivni.

Severno od teh pontskih slemen se širi zopet nižje ozemlje v področju laško-moravske sinklinale, v kateri so se razvile — pretežno v terciarnih plasteh — podolžne doline Medije, Kandršičice in Rače, ki je v njih razpadla prvotna sinklinalna dolina. V tem ozemlju leže naselja v splošnem mnogo nižje, ker so količkaj višje planote, v kolikor so sploh razvite, vrezane že izključno v apnenec in spričo svojega kraškega značaja kakor tudi radi višine same na sebi za naselitev kaj malo ugodne. Naselja se zato drže v največji meri nižjih, bolj prostranih površin v terciarnih hribinah, ki zavzemajo nižje lege v vsem obsegu sinklinale. Te razmeroma nizko ležeče površine se nadaljujejo tudi zapadno od Moravč, kjer preneha terciar, ter segajo preko triadnih plasti tja do ravnine in predstavljajo pravo morfološko nadaljevanje doline; kajti današnja dolina Drtišče pod Drtijo je prav mladega postanka; tu je namreč Radomlja pretočila zgornji tok nekdanj enotne Drtišče-Rače.¹⁸

Današnje doline so v tem svetu plitve in ozke, zlasti v apnencu (n. pr. Rača pod Tuštajnom); kjer so širše (n. pr. v dnu Moravske kotline ali ob izstopu Rače v ravnino), so vsled neznatnega strmca močvirne in za druge kulture razen za pašnike in

¹⁷ Rakovec, o. c., str. 38.

¹⁸ Rakovec, o. c., str. 61.

travnike malone nerabne. Zato so naselja in njive navezane na stare površine nad njimi. Zlasti značilna je v tem oziru stara ravnina v višini ca. 570—580 m okoli Vrhpolja zapadno od Moravč. Ta nivo je ves v njivah, dočim so doline ozke in neobdelane, njih pobočja pa večjidel pod gozdom, tako da se že na karti z naznačenimi kulturami (na katastrski mapi) jasno odraža konfiguracija reliefa.

Za naselitev ob robu ravnine ob spodnji Rači, ki je z malimi izjemami radi močvirnosti neposeljena, je važen še en nižji nivo v višini okrog 550 m. Na njem leže n. pr. Gorjuše pri Krumperku, Sp. Brezovica, Dole, Kokošnje, Brezje in Sp. Koseze, važen pa je tudi za nižje ležeča naselja Krtino, Prevale, Imovico in Prapreče, ker imajo na tem nivoju pretežno večino svojih njiv. Nivo te višine je važen za naselja tudi drugje na vzhodnem obodu Kamniške ravnine. Vzhodno od Ihana imamo v tej višini pregrajo kraške suhe doline, ki leži na njej zaselek Brdo. V tem nivoju poteka tudi dno stare, v smeri od Rafolč proti Rovom potekajoče doline, v kateri leži Dolenje in v kateri je mnogo kulturnega zemljišča, pripadajočega Zagorici in Vrhpolju. Te dve naselji sami pa stojita že na višjem nivoju (580 m), ki je tudi tu razvit; na njem stoje razen Zagorice in Vrhovlja rovska cerkev in pa Brdo pri Lukovici. Razvit, toda neposeljen je nivo višine 580 m tudi dalje na severu nad Volčjim Potokom. Tudi južno od Lukovice leže nekatera naselja (Gradišče, Preserje) na odgovarjajočem nivoju.

V višini 420 m imamo naslednji nivo, ki pa je na zapadu (v apnencu) poseljen le mestoma v bolj prisojnih legah (Prekrnica in Pogled nad Moravčami, Zg. Brezovica pri Dobu). Kjer ima kraški značaj, je domala neposeljen, tako na Komovecu (426 m) nad Sp. Kosezami pa na močno ukraševani planoti te višine severno pod Sv. Trojico. Zapadno od Sv. Trojice je prav ta nivo izražen v zelo obsežni kraški planoti, ki se proti jugu polagoma dviga in se ujema z nivoji v Ajdovščini nad Dolom; obdelane in poseljene pa so v njej le nekatere suhe doline (Žeje, Dobovlje) in kraške uvale (Voklo¹⁹). Vzhodno od Moravč je razprostranjen nivo v malo višji legi (do 450 m), ki zavzema v terciarnem svetu vzhodno odtod vlogo prevladujočega nivoja (Zg. Koseze, Peče).

Prihodnja etaža v višini ca. 520 m je ohranjena le v nekaterih slemenih in kopah, vendar ni povsem brez naselij (Sv. Trojica, Javorščica pod Cicljem, Sv. Mohor). Ž njo vzporeja Ra-

¹⁹ Voklo leži nad robom nekakega miniaturnega kraškega polja, preko katerega teče neznatna ponikalnica in je zato prekrito z aluvijalnim materijalom.

k o v e c nekaj nižje nivoje (500 m in preko) v območju razvodja pri Kandršah (Kandrše, Žvarulje, Breznik) in pa okoli 520 do 540 m visoke nivoje pod Čemšenikom (Brezje, Dobrljevo).²⁰ Nivo 560—570 m, ki smo ga opazovali na savski strani, je tu le slabo zastopan. Pač pa pride za naselja v poštev še nivo višine 620 do 640 m (Hrastnik, Ravne in Vodice pod Limbarsko Goro, Ravne pod Sv. Goro, Vrh, Sv. Gregor in Zg. Vrtače nad Kandršami, Čemšenik, Jesenovo in Križe pod Veliko Planino). Na več mestih je v prav očitni neposredni zvezi z odgovarjajočim nivojem na savski strani (med Murovico in Cieljem, nad Grmačami, v Mačkovcu nad Vačami). Najvišja etaža mlajšega pliocena (ca. 720 m) in pontski nivo pa imata le nekaj kmetij na Limbarski Gori.

V okolišju Črnega Grabna — jedru trojanske antiklinale — sega zopet karbonsko hribovje v večje višine. Zato tu pomen višjih nivojev zopet naraste. Doline so itak — izvzemši Črni Graben sam — neposeljene. Nižje nivoje je erozijsko močno porečje Radomlje onemogočilo, odnosno uničilo. Zato sega od dna doline pri Blagovici do najvišjih površin Limbarske Gore nepretrgoma strmo pobočje. Najnižji nivo, ki spremlja Črni Graben na obeh straneh in prehaja zapadno od Limbarske Gore na moravško, pri Zlatem Polju pa na tuhinjsko stran, je šele nivo v višini 520—540 m. Ta pa je v vsem predelu severno nad dolino za naselitev prvenstvene važnosti; na njem leže Dupeljne, Čeplje, Obrše, Trnovče, Podgora pri Zlatem Polju, Koreno nad Krašno, Jevnik in Prevoje nad Blagovico, Log pod Šipkom itd. Tudi ta nudi najugodnejše pogoje ondi, kjer je razvit ob meji permokarbonske formacije in apniških grud. Njegovo vlogo ob tej meji prevzamejo mestoma višji nivoji (650—660 m), ki so zlasti lepo razviti in zato močno poseljeni na zapadu (Palovče, Vranja Peč, Velika Lašna), pa tudi nad Krašno (Lisičje, Krajno Brdo), pod Šipkom in osobito nad Trojanami (Šentgotard). Ta dva nivoja sta, kakor smo že omenili, odločilna tudi za naselja na južni strani Čemšeniške Velike Planine.

Severno nad Črnim Grabnom segajo naselja razmeroma zelo visoko. Celo naslednji nivo v višini preko 700 m²¹ je neposeljen le, kjer je zapadel skrševanju (v Tolsti gori in nad Palovčami), v ostalem pa dopušča še dokaj številna naselja (Mala Lašna, Češnjice, Gaberje). Prav posebno značilno pa je, da imamo še celo na pontskem nivoju v višini mnogo preko 800 m kulture in dokaj

²⁰ Rakovec, o. c., str. 48.

²¹ Rakovec (o. c., str. 26) prišteva ta nivo k onemu pontske starosti.

veliko naselje Rakitovec, ki je poleg Sv. Ambroža pod Krvavcem najvišje stalno naselje na vzhodnem Gorenjskem.

Na severu odtod je za sinklinalno Tuhinjsko dolino (z dolino Motniščice) zopet značilna prisotnost terciarnih plasti in severno nad njimi meja med tercijarom in triado, ki poteka ob že omenjeni tektonski črti. Dno Tuhinjske doline je v glavnem dovolj široko, da je skoro v vsej dolžini poseljeno. Izjemo tvorijo tesni Nevljice v apnencu nad Vrhpoljem in pa gornja Nevljica nad Šmartnom, kjer so se naselja zatekla rajši v ugodnejšo dolino Tuhinjščice. Kjer je razvita rečna terasa, leže naselja na njej (Laze v Zg. Tuhinju, Selišče pri Šmartnu, Brezovica pri Buču). Dolina Motniščice onstran razvodja na Kozjaku je pa razen nekdanjega hospotala (Špitaliča) in trga Motnika itak bore malo poseljena.

Za naselja izven dna Tuhinjske doline je važno, da je še vsa njena južna stran apniška s strmimi pobočji in malo razvitimi nivoji. V to smer gravitira vrh tega erozija Nevljice. Severna, prisojna stran doline pa sestoji v veliki večini iz terciarnih in t. zv. psevdodiljskih skladov. Tu so razviti obširni nivoji, ki so sicer radi nepropustne osnove močno razrezani, vendar nudijo — zlasti zopet v območju meje proti apniški formaciji — ugodnejšo lego za naselja, kakor pa tesne doline in grape med njimi. Zlasti važen je nivo v višini 540—560 m, v zapadnem delu 510—550 m visok, ohranjen v obliki položnih kop in zložnih pobočij v vznožju Menine. Na njem leži velik del tuhinjskih naselij (n. pr. Rožično, Sela, Hruševka, Kostanj, Stebljevek). Skoro prav tako važen je naslednji, 650—640 m visoki nivo (Brezje nad Stahovico, Hrib, Poreber, Znojile, Hrib v Zg. Tuhinju, na jugu Pišajnovica ter že omenjeni Vranja Peč in Velika Lašna). Naselitev je posegla tu tudi še na višji nivo (ca. 740—760 m), dočim je njegov ekvivalent južno od Nevljice — kraška planota nad Palovčami in Tolsta gora — ostal neposeljen. Nivo te višine je zlasti lepo ohranjen v obliki široke suhe doline v višini 740—760 m med Vovarjem (941 m) in Grebenom (925 m). V njenem dnu, ki je razgibano po številnih „kulturnih“ vrtačah, leži zaselek Laze (srenja Gozd), dočim so ostale vasi te srenje pomaknjene bolj v pobočja, da si prihranijo zemljišče v suhi dolini za kulture. Ta nivo je ohranjen tudi še drugje nad Tuhinjem: neposeljen je nad Brezjem zapadno od Vovarja, nadalje nad zaselkom Zubejevo (nad Lokami) itd., a poseljen je blizu tam pri Trobelnem, pri Sv. Miklavžu in Praprečah nad Hruševko in posebno izrazito na Ravnah pod Menino. Brez dvoma je bistveno soodločevala prisojnost in položaj v zavetju še višjih vzpetin, da so nivoji te višine, ki so

sicer — kakor smo videli — že prav borno poseljeni, v tuhinjskem ozemlju dokaj kultivirani.

Geološko nadaljevanje Tuhinjske doline zapadno od Kamniške Bistrice tvorijo miocenske *Tunjiške Dobrave*, ki so razmeroma slabo poseljene. Naselja leže večinoma na ozkih slemenih, ki ločijo številne, malone vzporedne doline; v slednjih imamo kmetije le v zgornjih, bolj suhih sektorjih. Najgosteje je obljuden centralni predel Dobrav — prave Tunjice — v površinah 400—420 m. Drugi, v Dobravah prevladujoči nivo višine 450—470 m, ki pa radi živahne razrezanosti gričevja nima nikjer značaja enakomerne planote, je poseljen le v vzhodnem delu (Vinski Vrh, Sv. Ana, Zg. Žale, Ravne, Košiše, Stovnik), dočim so odgovarjajoča slemena onstran Bistrice nad Mekinjami in Godičem še skoro v vsem obsegu pod gozdom. Tudi južni del Dobrav je — izvzemši Komendsko in Cerkljansko Dobravo — povsem brez naselij. Vzroka tej razliki ne moremo najti v prirodnih momentih, pač pa se zdi, da tudi tu možnosti naselitve niti od daleč niso izčrpane. Iz kasnejših izvajanj bo razvidno, da so tudi obstoječa naselja v Dobravah mlajšega izvora.

Nad Tunjiškimi Dobravami je razvit zopet nivo višine ca. 520 m, nadaljevanje enako visokih tuhinjskih površin. Na njem leže onstran Bistrice Briše in Tučna nad Mekinjami, tostran nje pa Gradišče nad Stranjami. Morda pripada tej etaži tudi preval, ki leži na njem Sidraž. Na prostranem, še višjem nivoju je Šenturška Gora (675 m) in sosednja naselja Apno in Ravne. Dalje na zapad je prav na široko razvita prostrana, po Cerkljanski Reki razdvojena, močno ukraševana planota; v njenem področju leže Stiška Vas, Štefanja Gora in Možjanica in sicer prva na njeni višji, ca. 720 m visoki, a drugi dve na njeni nižji etaži (ca. 680 m).

Tudi *Rašica* je geološko nadaljevanje litijske in trojanske antiklinale, prav tako Smledniški Hrib, ki pa je docela brez naselij. Tudi morfološko sliči Rašica ozemlju vzhodno od Bistrice, kajti razviti so tudi tu onim odgovarjajoči nivoji.²² Najvišji in najboljšežnejši so sicer povsem ukraševani in neposeljeni. Najznatnejše naselje (Rašica) leži tudi tu ob terenski stopnji na meji med karbonom in triado v nivoju 450 m. Poleg tega so še deloma naseljeni nivoji v višini 580—590 m (Sp. Dobeno), ca 480 m (Srednje Dobeno) in 550 m (Zgornje Dobeno).

Če pregledamo še enkrat vse, kar smo v gornjih odstavkih ugotovili glede razprostranjenosti kmetijskih naselij v hribovitih

²² Podrobno jih navaja Rakovec, K razvoju osamelcev str. 45 sl.

predelih, zasledimo naslednje značilnosti. Naselja se ogibajo dolin; nastala so le v glavnih dolinah, katerih dno je kolikor toliko široko in suho ali kjer so celo v večji meri razvite terase in vršaji. Ostala naselja v dolinah pretežno niso povsem ruralnega značaja, temveč so pri njihovem razvoju soodločevali drugi momenti, n. pr. prometne ceste, mlinarstvo, obrt in industrija, cerkvene in politične institucije itd. Ruralna naselja so raztresena višje gori po pliocenskih nivojih, kjer dajejo prednost prisojnim legam in položajem ob meji odpornejših in mehkejših hribin. Med nivoji so najbolj poseljeni oni srednjih višin (420—450 m, 520 do 560 m, 620—660 m), dočim so nižji le mestoma razviti, višji pa poleg tega večinoma vrezani v apnenec, močno ukraševani in že radi višje lege same po sebi naselitvi manj prijazni.

Prometni momenti torej pri izberi položaja za čisto kmetško naselje ne igrajo vloge. Odločilnega pomena pa so bili za naselja ob vseh štirih velikih prometnih črtah, ki preko vzhodnogorenjskega hribovja vežejo Ljubljansko in Celjsko kotlino. Te stare prometne žile so dolina Save (brodarska in ribiška naselja, n. pr. Ribče in Vernek), dolina Črne s Črnicem, osobito pa Tuhinjska dolina in Črni graben. Te prometne črte so seveda tudi same po sebi posledica naravnih predpogojev. Večina teh naselij je z zgradbo železnice po savski dolini izgubila glavno svrha in dobila v večji meri ruralni značaj kakor pa ga je imela prvotno. Ta naselja se razlikujejo še danes od ostalih kmetških selišč ne samo po svoji zunanji fizijognomiji, temveč tudi po svojem položaju, za katerega niso bili merodajni isti momenti kot za prava kmetška naselja, temveč včasih ravno nasprotni, ki pa so seveda sami po sebi bili tudi odvisni od naravnih, za razvoj prometa važnih faktorjev (dolinskih črt). Še posebej je poudariti, da je v naravnih momentih iskati osnovo veliki važnosti, ki jo je imel trojanski prelaz v prometnem oziru do najnovejše dobe. V okolici Trojan je namreč karbonsko jedro trojanske antiklinale najobsežnejše razgaljeno, dočim je triadni pas njenega severnega krila prekinjen vse tja do Čemšeniške Velike Planine, apnenci južnega krila pa so razkosani v več blokov, ki so izraženi še danes v terenskih oblikah (nad Kolovratom, nad Šentjurjem, od Gamperka proti Trbovlju). V ta karbonski predel so z naglo regresivno erozijo posegle vode s treh strani: Radomlja, Boljska in Orehovica. V karbonski osnovi je njihova erozija še hitreje napredovala ter ustvarila nizko trojansko razvodje in ž njim pomembno prometno točko.

Tipi naselij.

I. Določanje tipov naselij.

Najvažnejše poglavje geografskega proučevanja naselij je določanje posameznih tipov in njih geografske razprostranjenosti. Dočim pa je starejša geografija proučevala skoro izključno le mestna naselja, je za sodobno geografijo značilno, da polaga enako važnost tudi na probleme kmetijskih naselij. Osnovo za to je dal koncem preteklega stoletja agrarni historik A. Meitzen,²³ ki je določil glavne tipe kmetijskih naselij in njihove zemljiške razdelitve, določil njih geografsko razširjenost in skušal razložiti tudi njih genezo. Dasi zlasti v slednjem pogledu njegovi nazori ne veljajo več, je vendar njegovo delo postalo osnova za proučevanje teh problemov. Med nemškimi geografi sta pričela s sistematičnim delom na polju geografije naselij O. Schlüter in R. Gradmann,²⁴ med agrarnimi in socijalnimi historiki pa so razpravljanje o problemih, ki jih je postavil Meitzen, nadaljevali Inama-Sternegg, J. Peisker, Vl. Levec in A. Dopsch,²⁵ in sicer ravno z ozirom na slovensko ozemlje. Z geografskega stališča je posegel prvi na slovensko ozemlje M. Sidaritsch,²⁶ ki so mu sledile podrobnejše študije A. Melika, Fr. Vatoveca in P. Blaznika,²⁷ ki pa posvečajo glavno pažnjo zgodovini kolonizacije. V poslednjem času je narastel interes za te probleme med francoskimi

²³ A. Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven.* — 3 zvezki in atlas. — Berlin 1895.

²⁴ O. Schlüter, *Die Siedlungen im nordöstlichen Thüringen*, Berlin 1905.
R. Gradmann, o. c.

²⁵ K. T. Inama-Sternegg, *Interessante Formen der Flurverfassung in Österreich.* Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Bd. XXVI., Nr. 5., 1896.

J. Peisker, *Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turkotataren und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung*, Stuttgart 1905. — *Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslawen (Slowenen)*, Stuttgart 1909.

Vladimir Levec, *Pettauer Studien.* Mitt. der Anthropol. Ges. Bd. XXVIII. (1898), XXIX. (1899), XXXV. (1905).

A. Dopsch, *Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpenslawen*, Weimar 1909.

²⁶ M. Sidaritsch o. c.

²⁷ A. Melik, *Kolonizacija Ljubljanskega Barja*, Ljubljana 1927.

Fr. Vatovec, *K starejši upravni in gospodarski zgodovini laškega okraja*, Ljubljana 1927.

P. Blaznik, *Kolonizacija Selške doline*, Ljubljana 1928. — *Isti*, *Bitenj, historično-geografska študija*, Geografski vestnik IV. 1928.

geografi (Demangeon, Lefèvre²⁸) z metodično dokaj različnim pojmovanjem nalog, ki naj jih reši geografija kmetijskih naselij. Proučevanje naselij je postalo eden glavnih predmetov razpravljanja na poslednjih mednarodnih geografskih kongresih; poročila kongresov donošajo rezultate sličnih študij iz najrazličnejših predelov.²⁹

Tipe kmetijskih naselij določa predvsem troje značilnosti: mera sklenjenosti naselja, to se pravi, ali tvori naselje koncentrirano edinico ali pa je več ali manj na daleč raztreseno. Nadalje talni načrt naselja in pa način zemljiške razdelitve. Pri vsakem naselju je glede vsakega od teh kriterijev izražena določena oblika; običajno se ponavljajo iste kombinacije posameznih značilnosti, ki so med seboj v vzročni zvezi in tvorijo tipe naselij.

Kateremu med temi kriteriji pripada po njegovem pomenu prednost, je težko reči. Zdi se, da vsi dosedanji delavci na tem polju soglašajo glede mere sklenjenosti, ki pa jo je vendarle šele Demangeon s splošnega vidika postavil na prvo mesto kot najosnovnejšo in geografsko najznačilnejšo lastnost ter ji podredil vse ostale.³⁰ Njegova antiteza med „l'habitat groupé“ in „l'habitat dispersé“ je osnova, ki mora na njej graditi geografija naselij in ki na njej že gradi, kakor nam pričajo rezultati z vseh strani sveta, zbrani v omenjenih kongresnih poročilih. Značilno je, da je tudi Cvijić postavil za glavno osnovo svoji razdelitvi kmetijskih naselij na Balkanskem polotoku razliko med „seli zbijenog tipa“ in „seli razbijenog tipa“.³¹ Nasprotno so nemški avtorji to antitezo stavili po važnosti večinoma v isto vrsto z razlikami, ki vladajo med posameznimi tipi sklenjenih vasi, dasj je

²⁸ Demangeon, o. c.

M. A. Lefèvre, L'habitat rural en Belgique, étude de géographie humaine. Bibliothèque du Séminaire de géographie de l'Université de Louvain. Liège 1926.

²⁹ Union géographique internationale: Rapport de la commission de l'habitat rural. Report of the Commission on Types of Rural settlement 1928. Published by the Montgomeryshire Express Ltd. Newtown. Mnt.

U. G. L., Deuxième rapport de la commission de l'habitat rural. Bureau du secrétaire général, Florence 1930.

U. G. L., Troisième rapport de la commission de l'habitat rural, préparé pour la Congrès international de géographie, Paris 1931 par A. Demangeon. Bureau du secrétaire général, Florence.

³⁰ Demangeon, o. c., str. 1 sl.

³¹ J. Cvijić, Balkansko polnostrvo i južnoslovenske zemlje, osnove antropogeografije. Beograd 1922, str. 331 sl.

treba poudariti, da je že Meitzenu vzbudila pozornost ta osnovna razlika med „geschlossene Dörfer“ in „Einzelhöfe“ in da jo je primerno podčrtal.

V nasprotju s francoskimi so nemški avtorji polagali večjo važnost na talni načrt naselja; nekateri med njimi so šli v tem posebno daleč (Schlüter³²) in so često razčlenili posamezne tipe v taki meri, da je kljub navidezni shematičnosti trpela preglednost in enostavnost. Polagali so često važnost na nebistvene, slučajne razlike in ker te seveda niso v nikaki zvezi z genezo naselij, zavračali precenjevanje genetične razlage naselij, niso pa pri tem vpoštevali, da tudi geografiji kmetijskih naselij sama deskripcija ne more biti namen, temveč da je treba tudi njej podčrtati bistvene momente in jih razložiti.

Važnost zemljiške razdelitve za študij kmetijskih naselij je poudaril Meitzen že l. 1881.³³ in ji v svojem velikem delu tudi prisodil prvo vlogo kot najstanovitnejši značilnosti kmetijskega naselja, ki nam obenem pomaga sklepati o njegovi genezi in ki je prav često edina odločilna za njegov talni načrt ter za mero sklenjenosti, torej za ostali dve značilnosti. Važnost tega momenta je priznal tudi Schlüter s tem, da je povzel po Meitzenu vse za geografijo važne rezultate,³⁴ še v večji meri pa je pokazalo delo Gradmannovo in Sidaritschevo, da je za geografijo kmetijskih naselij študij zemljiške razdelitve neobhodno potreben. Isto so dokazale študije Inama-Sternegg, Bünker-ja, Leveca³⁵ in drugih, ki jim sicer ni bil cilj geografsko proučevanje, a je vendar iz njih razvidna važnost zemljiške razdelitve za klasifikacijo ruralnih naselij. Tudi Demangeon³⁶ prisoja zemljiški razdelitvi važno vlogo, dočim jo Lefèvre zavrača, a v glavnem brez prepričevalnega razloga.³⁷

³² Schlüter, o. c., str. 296 sl.

³³ A. Meitzen, Das deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen. Verhandlungen des ersten deutschen Geographentages zu Berlin 1881, str. 59 sl.

³⁴ O. Schlüter, Die Formen der ländlichen Siedlungen, Geographische Zeitschrift Bd. VI. (1900), str. 248—262.

³⁵ Inama-Sternegg, Mitt. Anthropol. Ges. XXVI. (1896).

J. R. Bünker, Windische Fluren und Bauernhäuser aus dem Gailtale in Kärnten, Mitt. Anthropol. Ges., Bd. XXXV. (1905); isti, Typen von Dorffluren an der dreifachen Grenze von Niederösterreich, Ungarn und Steiermark, Mitt. Anthropol. Ges. Bd. XXX. (1900); isti, Dorffluren und Bauernhäuser der Gegend von Murau, Mitt. Anthropol. Ges., Bd. XLIII. (1915).

Levec, o. c.

³⁶ Demangeon, o. c., str. 97 sl.

³⁷ Lefèvre, o. c., str. 42.

Najkrepkejši razlog za njeno važnost pa je dejstvo, da povsem preko nje ni mogel nihče spričo dejstva, da je v pretežni večini poglavitni vzrok za to ali ono obliko talnega načrta vasi in celo za oblike kmetskega doma.³⁸ Nemški, v glavnem po Meitzenu vpejljeni nazivi, kakor „Gewannndorf“, „Waldhufendorf“ itd., sloneči na značilnostih zemljiške razdelitve, se zato nujno omenjajo in tolmačijo tudi v študijah onih avtorjev, ki zemljiške razdelitve sicer ne vpoštevajo. To je tudi povsem razumljivo, če pomislimo, da je n. pr. talni načrt gozdne vasi („Waldhufendorf“) nujna posledica njenega posebnega sistema zemljiške razdelitve.

Ne sme se namreč prezreti, da talni načrt v bistvu ni nič drugega nego način grupacije kmetskih domov. Pri podrobnem opazovanju te grupacije se jasno pokaže, da je položaj in oblika posameznega kmetskega doma v glavnem zavisna od položaja in oblike onega dela (parcele) pripadajočega zemljišča, ki je na njem zgrajen kmetijski dom. To je soroden pojav onemu, ki mu Melik prisoja bistven pomen za odnošaj kozolca do kmetskega doma.³⁹ V zemljiški razdelitvi nam je torej iskati glavni vzrok tudi za talni načrt naselja. Ostali vplivi pridejo pač šele v drugi vrsti v poštev, med njimi vpliv terenskih oblik, ki nedvomno tudi vpliva na talni načrt, kakor to upravičeno poudarja Bernhard.⁴⁰ Teren pa učinkuje itak tudi posredno, v kolikor je merodajen za zunanjo obliko zemljiške razdelitve.

Zakaj bi končno ne mogla biti zemljiška razdelitev sama po sebi predmet geografskega proučevanja kakor vsa ostala antropogeografska in kulturnogeografska fakta? Saj vtisne celo v lice pokrajine svoj pečat. Že površno opazovanje v terenu potrди, kako značilna je včasih parcelacija za pokrajino. Tako tudi v tem pogledu njen pomen ne zaostaja za onim talnega načrta in sklenjenosti. Pomisleki, ki se izražajo glede vprašanja, v koliko nam je dovoljeno po današnjih odnošajih sklepati na prvotno zemljiško razdelitev,⁴¹ pa pridejo v poštev le za vprašanje genetične razlage na osnovi te značilnosti.

³⁸ Izraz „kmetijski dom“ za pojem, ki ga Nemci označujejo s „Hof“, uporabljam po zgledu A. Melika, Kozolec na Slovenskem. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani, Etnografsko-Geografski odsek 1., 1931.

³⁹ Melik, Kozolec na Slovenskem, str. 32.

⁴⁰ H. Bernhard, Die ländlichen Siedlungsformen. Geographische Zeitschrift XXV. (1919), str. 27.

⁴¹ Bolj kritično stališče v vprašanju konserviranja prvotne zemljiške razdelitve do danes kakor Meitzen je zavzel Gradmann (o. c., str. 96).

II. Osnovna razdelitev kmetjskih naselij.

Osnovni moment za delitev kmetjskih naselij je — kakor že omenjeno — nasprotje med sklenjenimi in raztresenimi naselji. O sklenjenih naseljih govorimo v primerih, kjer so kmetjski domovi postavljeni v velikih, strnjenih skupinah in tvorijo večja zaključena naselja, ki odgovarjajo v glavnem pojmu vasi. Kjer pa so kmetjski domovi razkropljeni več ali manj daleč vsaksebi in se le mestoma razvijajo male skupine, govorimo o raztresenih naseljih.

Ta delitev pa je enostavna le na prvi pogled. Glede velikih sklenjenih naselij je tudi v resnici prilično enostavna; tu preostaja le še delitev v podrejene tipe. Teže je z raztresenimi naselji. Zakaj o pravi raztresenosti kmetjskih domov moremo govoriti le tam, kjer imamo prave samotne kmetije, t. j. povsem samostojno in izolirano ležeče domove. Takih primerov v večjem obsegu pa je razmeroma malo. V ostalih primerih, kjer običajno govorimo o raztresenih naseljih, gre pogosto za prehodne oblike.

Ena najznačilnejših in najbolj razširjenih prehodnih oblik je takozvani zaselk (l'hameau, Weiler), mala, toda strnjena skupina kmetjskih domov, upravno nesamostojna, a vendar največkrat z lastnim krajevnim imenom. Ker jo je često težko ločiti od manjše sklenjene vasi, si je n. pr. nekdanja avstrijska statistika pomagala s tem, da je štela k zaselkom vsa naselja, obsegajoča tri do deset domov. Tako shematiziranje pa ne more zadovoljiti geografa, kajti če leže med zaselki posamezna naselja z nekaj več nego desetimi kmetijami, je pač povsem nelogično te uvrstiti med sklenjene vasi. Da so lahko zaselki po času in načinu različnega postanka ter torej pripadajo podrejenim tipom, bo razvidno kasneje. — Poleg zaselkov in samotnih kmetij imamo še različne prehodne oblike, n. pr. naselja okoli cerkva, aglomeracije raztresenih kmetij s skupnim vaškim imenom, nadalje ob starih cestah razmeroma daleč vsaksebi razvrščene domove itd.

Ne more se zanikati, da so vsa ta naselja sklenjenim vasem tuja in v svojem bistvu bolj sorodna čistim raztresenim naseljem. Demangeon n. pr. šteje zaselke izrecno med raztresena naselja.⁴² Tudi Deffontaines poudarja za slovaške „kopenice“, da je med njimi težko ločiti čista raztresena naselja in prehodne oblike, ker se medsebojno močno prepletajo in so si v svojem

⁴² Demangeon, o. c., str. 1.

bistvu jako sorodne.⁴⁵ Vendar nam taki primeri jasno predočijo veliko važnost in razprostranjenost prehodnih tipov. Prav upravičeno poudarja to Lefèvre in skuša opredeliti te oblike kot poseben tip, ki ga imenuje „l'agglomération“ in ugotavlja celo posamezne variјante (dispersion agglomérée, agglomération avec dispersion).⁴⁴ Tudi G. Hug poudarja potrebo označbe za mešani tip⁴⁵ in M. Arousseau nam opisuje tak „tretji“ tip v Ameriki.⁴⁶ Prav tako označuje R. Biasutti italijanske zaselke („casali“) kot „l'habitat mixte“,⁴⁷ V. Mihailescu pa rumunske zaselke („sat respirat“) kot „le village dissocié“. ⁴⁸ Še špeciјelno omenjajo avtorji naselja mešanega tipa vzdolž cesta: sem spadajo n. pr. „villages rues“ (Lefèvre)⁴⁹ s 50—100 m oddaljenimi hišami, nadalje Biermann-ova „dispersion linéaire“⁵⁰ i. t. d.

Na vzhodnem Gorenjskem bomo zasledili številne oblike raztresenih in prehodnih naselij. Najmanj zastopane so pravzaprav še prave samotne kmetije, najbolj razširjena oblika je pa zaselek. Ko govorimo o nasprotju med sklenjenimi vasmi in raztresenimi naselji na našem ozemlju, si moramo pod drugoimenovanim tipom misliti tudi zaselke in druge prehodne oblike.

Poglejmo si geografsko razširjenost obeh teh glavnih kategorij na vzhodnem Gorenjskem. Prvi pogled na karto nas prepriča, da so sklenjena naselja v glavnem lastna ravnini, raztresena naselja pa hribovitim predelom na vzhodu in severu. V hribovite predele posežejo sklenjena naselja le redko, v glavnih dolinah in še to le, kjer so te razmeroma široke in odprte: ob Bistrici do Godiča, v Tuhinjski Dolini do Zg. Tuhinja, ob cesti

⁴⁵ P. Deffontaines, Un type de peuplement dispersé en Slovaquie. U. G. I., II. rapport, str. 9.

⁴⁴ Lefèvre, o. c., str. 9 sl.

Lefèvre, Classification générale des types d'habitat. U. G. I., II. rapport, str. 72.

⁴⁵ G. Hug, L'habitat rural dans la Moyene Egypte. U. G. I., II. rapport, str. 51.

⁴⁶ M. Arousseau, The arrangement of rural population. Geographical Review X, 1920, str. 225 sl.

⁴⁷ R. Biasutti, Recherches sur les types d'établissements ruraux en Italie. U. G. I., III. rapport, str. 5.

⁴⁸ V. Mihailescu, Une carte de l'habitat rural en Roumanie. U. G. I., III. rapport, str. 10.

Isti, O harta a principalelor tipuri de asezari rurale din România. Bulletinul Societatii Regale Române de geografie, XLVI (1927), Bucuresti, str. 65 sl.

⁴⁹ Lefèvre, L'habitat rural en Belgique, str. 18.

⁵⁰ K. Biermann, L'habitat rural en Suisse. U. G. I., III. rapport, str. 8.

skozi Črni Graben do Lukovice, dalje pa le izjemoma (Krašna, Blagovica in Trojane) in tudi ob Savi le do Dolskega, niže pa le redko (Senožet, Hotič, Gornji Log). A tudi to so pravzaprav le male aglomeracije, ki pa vendar nudijo danes v neki meri sliko sklenjenih vasi. Saj imamo tudi v ostalih predelih hribovja, ki so izključna domena raztresenih naselij in zaselkov, precej velike sklenjene zaselke, ki jih v resnici že težko prištevamo k raztresenim naseljem, a se nam prav tako upira uvrstiti jih med sklenjene vasi, kakršne imamo v ravnini. Ravnina pa je v vsem obsegu domena velikih sklenjenih vasi; kjer nastopajo med njimi zaselki ali celo samotne kmetije, je domala vedno lepo razvidno, da so mlajšega izvora. Rašica, Tunjiške Dobrave in hribovje nad Cerkljami pa so tudi v tem pogledu bolj sorodni hribovju vzhodno od Bistrice kakor sosednji ravnini.

V glavnem pomeni torej morfološka meja tudi mejo med obema kategorijama naselij. Posamezne izjeme imajo svoje posebne vzroke in le potrjujejo pravilo. Take izjeme so n. pr. naselja ihanske občine, nadalje vasi v ravnini pod Krtino in Studentcem, ki v svojem bistvu nikakor niso sklenjene vasi.

Razmere na našem ozemlju se torej ujemajo z odnošaji, ki jih poznamo iz drugih predelov in ki so dali povod načelnemu vprašanju, ali so bile prej poseljene ravnine s sklenjenimi vasi ali gričevje in hribovje z malimi naselji. Do tega vprašanja bomo mogli v pričujoči razpravi zavzeti stališče šele v poslednjem odstavku.

Na tem mestu je treba le navesti ugotovitve drugih avtorjev, ki so opazili isti odnošaj med morfologijo in mero sklenjenosti naselij ter razpravljali tudi o njegovi vzročni zvezi. Že Meitzen poudarja, da so zaselki doma na manj rodovitnem in neravnem svetu.⁵¹ Prav tako podčrtava Demangeon, da je neravna, razgibana površina bolj primerna za raztresena naselja, da pa je v ravninah dana možnost za skupno agrarno organizacijo in s tem za naselitev v sklenjenih vaseh.⁵² Prav isto ugotavlja Biermann za Švico.⁵³ Lefèvre navaja celo naziranja avtorjev, ki trde, da so germanska ljudstva poznala in uporabljala „Hofsystem“ in „Dorfsystem“, kakor sta odločala relief in kakovost tal.⁵⁴ Pri tem pa slabša kakovost tal ne igra glavne vloge; saj vidimo, da so v ravnini tudi na slabših tleh nastale večinoma sklenjene vasi. V

⁵¹ Meitzen, o. c., str. 440.

⁵² Demangeon, o. c., str. 9.

⁵³ Biermann, o. c., str. 8.

⁵⁴ Lefèvre, L'habitat rural en Belgique, str. 44.

mного večji meri povzročča raztresenost — kakor pravilno poudarja Lefebvre⁵⁵ — manjši obseg zaključenih, za poljedelstvo ugodnih arealov, ki ima svoj vzrok seveda v večji razgibanosti terena. Nasprotno so bile v ravnini na razpolago široke površine precej enakomerne kakovosti, ki so nudile življensko možnost velikim sklenjenim vasem in omogočale prvotno kolektivno obdelovanje v okviru starih agrarnih zajednic.

V malem se ponavlja ta razlika tudi med zaselki samimi. Na apniških površinah in nivojih, ki imajo v večji meri značaj planot in nudijo torej obsežnejše sklenjene areale plodnega zemljišča, imamo navadno zaselke večjega obsega kakor v propustnem razgibanem svetu, kjer so te površine ohranjene bolj v obliki kop in slemen. Prav lep primer za to imamo na področju nivojev med Litijo in Sv. Goro, kjer severnovzhodni apniški predel ni le gosteje poseljen, temveč ima tudi precej obsežne zaselke, dočim obsegajo zaselki na južnozapadnih karbonskih slemenih le malenkostno število kmetij ali pa jih sploh nadomeščajo samotne kmetije. Isti pojav opazimo tudi drugod: na obsežnejših nivojih večji, na manjših mali zaselki. Zopet naj ob tej priliki poudarim važnost mejne zone med karbonom in triado. Tam so nivoji najobsežnejši, zato so tudi zaselki največji, obsegajoči često do 20 kmetij (n. pr. Velika Vas, Palovče, Zlato Polje, Trnovče, Čemšenik itd.), dalje na jug pa so karbonska slemena redkeje in z manjšimi naselji poseljena ali pa se jih poselitev sploh ni dotaknila. Tudi v ravnini so vasi na suhih prodnatih površinah znatno večje in kompaktnejše nego tam, kjer je ravan v področju nadzemsko tekočih voda bolj razgibana in so tla radi tega močno menjajoče se vrednosti. Take primere nam nudi do neke mere zapadno vznožje Tunjiških Dobrav, okolica Vodice, vzhodni del Skaručen-skega polja ter sovodenj Pšate in Kamniške Bistrice.

Seveda se ne more trditi, da bi za razlike v velikosti in sklenjenosti naselij odločevali vedno neposredno prirodni predpogoji. Prav pogosto odločajo le posredno, če si je n. pr. domnevna starejša poselitev v naseljih večjega obsega izbrala pač za to prikladne ugodnejše in obsežnejše površine. Sploh se pojavi v tej zvezi vprašanje, ali zavzame istodobna naselitev v morfološko različnem svetu — različne oblike, ali pa nastane razlika s tem, da naselitev določene dobe in določenega agrarnega sistema favorizira določeno morfološko obliko. Z drugimi besedami, ali so se v vseh dobah naseljevale ravnine in hribovja, le da je priroda

⁵⁵ Th. Lefebvre, L'habitat rural dans ses rapports avec le milieu physique et humaine. U. G. I., III. rapport, str. 41.

predpisala v drugačnem svetu drugačne oblike naselij, ali pa se v eni dobi naseljevale skoro le ravnine, v drugi pa zopet gričevje in hribovje. Nadalje ali je velikost zaselkov odvisna le od terenskih razmer, ali pa odgovarja morda dvem naselitvenim stopnjam. Iz nadaljnjih izvajanj bo razvidno, da je resnica nekje v sredi, da pa nedvomno pripadajo morfološko in pedološko ugodnejše lege tudi relativno starejši poselitvi, tako v ravnini kot v hribovju.

III. Sklenjene vasi.

Za podrobnejšo določitev tipov sklenjenih vasi so odločilne značilnosti talnega načrta in zemljiške razdelitve.

Za razlikovanje po talnem načrtu je nedvomno treba potegniti osnovno črto v smislu kakor sta to storila Schlüter in Lefèvre.⁵⁶ Treba nam je namreč ločiti tip vasi v vrsti (le village allongé, le village en ligne; Längsdorf, Reihendorf) in tip vasi v gruči (le village en tas, Haufendorf). Za prvi tip je značilna razporeditev kmetskih domov v eni ali dveh vzporednih vrstah bodisi vzdolž vode ali ceste bodisi vzdolž morfološke meje. Drugi tip karakterizira koncentracija domov na določenem (običajno centralnem) mestu vaškega teritorija. Ta dva tipa tvorita najočitnejši kontrast v zunanji obliki sklenjenih vasi. Vse ostale tipe, ki jih danes pozna geografija naselij, je možno uvrstiti v eno od teh osnovnih kategorij. Seveda so ti sekundarni tipi prav tako važen predmet zlasti podrobnega proučevanja. Nekateri od njih zavzemajo celo nekako prehodno stališče med obema osnovnima tipoma; to so oni, kjer so domovi sicer koncentrirani na določeno mesto, a so tu razvrščeni v krajši in bolj strnjeni vrsti ob glavni vaški poti. V nemški literaturi se ta tip večinoma označuje kot „Straßendorf“, v toliko ne povsem točno, ker pot, ki je ob njej vas razpostavljena, običajno nima značaja velike ceste, a v kolikor ga ima, ga je pridobila že po obstoju naselja samega. Schlüter imenuje ta tip vasi „Gassendorf“.⁵⁷ V slovenščini uporabljamo radi pomanjkanja primernejšega izraza naziv *obcestna vas*.

Prave vasi v gruči so one, kjer so hiše grupirane brez vsakega reda, držeč se le več ali manj poti, ki vodijo iz vasi na polje. Take vasi so močno zastopane na Cerkljanskem polju, in sicer ob Cerkljanski Reki do Nasovič ter ob Pšati do Zaloga (Češnjevok, Dvorje, Grad, obe Polici, oba Brnika, Lahoviče, Nasoviče, Pšata,

⁵⁶ Schlüter, o. c., str. 296. — Lefèvre, o. c., str. 84.

⁵⁷ Schlüter, o. c., str. 297.

Poženik, Šmartno), pa tudi drugod v zapadnem delu ravnine in na Posavju (del Šenčurja okoli cerkve, Trboje, Moše, Smlednik, Hraše, Vodice, Pirniče, Šmartno pod Šmarno Goro, Gameljne itd.), v vzhodnem delu ravnine pa so le redke (Križ, Mali Mengeš, Studa, Podgorica in Nadgorica). K njim spada nadalje po svojem talnem načrtu ogromna večina žaselkov, ki prav tako nimajo v razporeditvi domov nikakega reda. Zato se često veliki zaselki prištevajo med gručaste vasi. Sidaritsch n. pr. sledi v tem pogledu stari avstrijski uradni statistiki in prištevava zaselke z desetimi ali več domovi h gručastim vasem.⁵⁸ Taka metoda z geografskega stališča ni točna. Na vzhodnem Gorenjskem imamo med zaselki neredko posamezna naselja, ki obsegajo več nego deset kmetij, pa so vendar tipični zaselki ali pa celo le aglomeracije samotnih kmetij.⁵⁹ Pri tem so itak izvzeta ona naselja med zaselki in drugimi raztresenimi naselji, ki so si sčasoma pridobila značaj pravih sklenjenih vasi kot središča fara in občin ali kot prometno važne točke (n. pr. Šmartno v Tuhinju, Zg. Tuhinj, Županje Njive, Nevlje, Lukovica, Krašna, Blagovica, Trojane, Moravče, Vrhpolje pri Moravčah, Peče, Zagorje itd.). Ta naselja je pač nemožno prištevati k zaselkom, dasi leže med njimi in so jim sorodna; njih samostojno stališče ali boljše — vodilna vloga v okolišju jih pač odločno uvršča v ono vrsto naselij, ki jo razumemo pod pojmom sklenjene vasi. Ta naselja tvorijo nekako — če se more tako reči — višjo, vodilno plast med zaselki.

Med njimi so po vnanji sliki osobito značilne s t a r e f a r n e v a s i, sedeži starih, predjožefinskih fara in vikarijatov. Fara je igrala in še igra v življenju kmetskega prebivalstva važno

⁵⁸ Sidaritsch, o. c., str. 35.

⁵⁹ Primeri za to so: v občini Hruševka v Tuhinju: Gradišče (12 domov); obč. Loke v Tuhinju: Vel. Lašna (22 domov); obč. Mekinje: Brezje z 12 in Zduša s 16 domovi; obč. Nevlje: Olševk z 11 in Poreber s 15 domovi; obč. Špitalič: Češnjice z 20 in Okrog s 15 domovi; obč. Zg. Tuhinj: Golice s 15 in Vel. Hrib s 15 domovi; obč. Podhruško: Sela z 12 in Rožično z 10 domovi; obč. Stranje: Zagorica z 12 in Stovnik s 15 domovi; Dobeno v obč. Rašica s 15 domovi; Prapretno v obč. Županje njive s 15 domovi; obč. Brezovica pri Dobu: Gorjuše s 15, Kokošne z 11 in Zalog s 17 domovi; Vinje s 15 domovi; Drtija s 15 domovi; obč. Blagovica: Log, Zgornje Loke, Slatenik z 10, 19, 10 domovi; obč. Zlato Polje: Brezovica z 11, Zlato Polje s 14, Obrše z 10, Pišajnovica s 14 in Trnovče s 27 (!) domovi; Zg. Prekar v obč. Velika Vas s 15 domovi; obč. Krašna: Koreno, Krajno Brdo in Vrh z 18, 21 in 11 domovi; obč. Moravče: Gorica z 10, Imenje z 10, Krašce s 16, Zg. Javorščica s 15, Sp. Javorščica s 16, Stegne s 17, Selo z 12, Soteska z 12, Prekarnica s 15, Svine z 10 domovi; v obč. Peče: Hrastnik s 15 domovi; obč. Trojane: Brezje z 18, Hrastnik z 10, Jesenovo s 15 domovi; obč. Sp. Koseze: Gradišče s 30 (!) domovi itd.

vlogo. Ni čuda, da je vtisnila svoj pečat tudi v zunanjo sliko naselja, kjer ima svoj sedež. Zlasti v področju raztresenih naselij in zaselkov pomeni sedež fare dokaj večje in bolj strnjeno, če ne sploh edino sklenjeno naselje. Cerkev, farovž, gostilne, trgovine, šola itd. vzamejo naselju njegov stari izključno ruralni značaj in mu vtisnejo prav posebno fizijognomijo, sorodno že oni tržnih naselij. Ne le da so domovi večji in obsežnejši, tudi grupirani so tesneje drug poleg drugega v neposredni bližini cerkve. Tudi med sklenjenimi vasi v ravnini so vasi s starimi farami pogosto še posebno velike in v navedenem smislu značilne (Cerklje, Šenčur, Vodice, Smednik, Komenda, Mengoš. Dob), toda tu se ravno radi njihove obsežnosti vpliv fare omeji na določeni del vasi, zlasti v onih številnih primerih, kjer leži farno središče na robu ali celo malo vstran od jedra vasi, kakor n. pr. v Mengšu, Dobu, Komendi, Vodica, Šenčurju in Velesovu. A v predelu raztresenih kmetij in zaselkov preobleče fara prvotno neznatno naselje v povsem novo obleko, da se jasno odraža od svoje okolice. Primeri za to so nam Moravče, Nevlje, Šmartno v Tuhinju, Zg. Tuhinj, Krašna, Čemšenik, Zagorje, ki sicer niso vse matične fare, a so vsaj že stari vikarijati.⁶⁰

Posebno varijanto vasi v gruči tvorijo one vasi, katerih prvotno jedro se grupira okoli večjega nezazidanega prostora, ki more imeti najrazličnejše oblike in se često naziva z značilnim nazivom „na vasi“. Taka središčna vas ni istovetna z okroglo vasjo (Rundling, le *village circulaire*), o kateri v našem predelu ni sledu. Pa tudi središčne vasi ne tvorijo pri nas nikaškega v bistvu samostojnega tipa, temveč le nekako varijanto vasi v gruči ali v nekaterih primerih obcestne vasi. Že Schlüter opozarja na sorodnost tega tipa z običajno gručasto vasjo in poudarja, da lahko to središče nastane docela slučajno. Če pa se prostor v središču pozneje zazida, nastane običajna vas v gruči.⁶¹

Najlepši primer središčne vasi na vzhodnem Gorenjskem je pač vas Voglje, kjer so domala vse prvotne kmetije grupirane okoli precej velikega prostora z obširno lokvo. Hiše so v velikem delu, toda ne dosledno, postavljene z ozko čelno stranjo proti temu prostoru. Zdi se pa, da je le omenjena lokva povzročila razvrstitev v precej pravilni krožni obliki in da je v bistvu ta talni načrt istoveten z onim v Brnikih in Lahovčah, kjer so gruntarske hiše razvrščene v bližini potoka na eni ali obeh straneh, in sicer navadno ob njegovem zavoju. Na ta način tvorijo

⁶⁰ Glede starih fara prim. pripombe 152—159!

⁶¹ Schlüter, o. c., str. 305.

n. pr. v Sp. Brniku precej izrazito središče „na vasi“, v Lahovčah pa nekak talni načrt v obliki polkroga.

Obliko središčne vasi kažejo tudi nekatere od omenjenih farnih vasi, posebno izrazito Moravče in Zagorje. V Moravčah so vsi večji domovi razvrščeni okrog trga s farno cerkvijo, ki ima obliko nekakega pravokotnika. Na tem prostoru stoji danes le cerkev ter južno od nje farovž. Mapa iz l. 1826. nam kaže pred cerkvijo še dve manjši zgradbi, pripadajoči kaplaniji in mežnariji. Trg je bil torej takrat manj izrazit kakor danes. Slično imamo pri farni cerkvi v Zagorju staro, malone okroglo jedro, ki je še l. 1825. edina znatna aglomeracija v tem predelu povsem raztresenih naselij.

Med *obcestne vasi* moramo uvrstiti pred vsem one vasi v vrsti, ki so razporejene le na kratko razdaljo in v bolj kompaktnem redu. Hiše so razvrščene večinoma na obeh straneh glavne vaške poti, ki se le redko krije z današnjo veliko cesto. Na Gorenjskem je ta tip v toliko manj izrazit, v kolikor poslopja niso obrnjena dosledno s čelno stranjo na ulico, kakor pri najbolj tipičnih vaseh te vrste, temveč se čelne in podolžne fronte hiš prav pogosto menjavajo, dasi prve vendarle prevladujejo. Temu tipu pripadajo n. pr. Voklo, Zapoge, skoro vse vasi Skaručenske ravnine, Homec, Šmarca, Preserje, Jarše, Dragomelj in končno Domžale.

Med vasi v vrsti moremo šteti najprej vse one *obcestne vasi*, ki so razporejene sicer že v daljših vrstah, vendar pa s povsem izrazito obcestno zasnovo, n. pr. Šenčur, Dol, Dolsko. Prav tipične vasi v vrsti pa so one, kjer so domovi razporejeni razmeroma daleč vsaksebi domala v vsej dolžini vaškega zemljišča; položaj in oblika posameznega kmetskega doma je lahko kaj različna (primeri te vrste: Hrastje in Prebačevo, Podgorje pri Kamniku, Trzin, Repnje itd.). Prav posebna varijanta vrstne vasi so one dolge *obcestne vasi*, ki so nastale ob starih velikih cestah. Domovi so razpostavljeni precej daleč vsaksebi ter so — v nasprotju z ostalimi vrstnimi vasi — okrenjeni s podolžno fronto proti cesti. Te vrste talni načrt je v zvezi z zgodovino ceste in je prilagojen potrebam nekdanjega voziškega prometa. Take obcestne vasi so Podsmrečje pri Blagovici, deloma tudi Blagovica sama, prav tako Krašna, osobito pa Prevoje (načrt 5.) in Vrhpolje pri Kamniku.

S tem smo označili zunanje znake, ki karakterizirajo posamezne tipe sklenjenih vasi. Zdaj se je treba ogledati po sredstvu, ki bi nam omogočilo vpogled v ustroj vasi ter v vzroke, ki so povzročili posamezne oblike talnega načrta in s tem posa-

mezne tipe vasi. Ta vpogled dobimo s pomočjo študija z e m l j i - š k e r a z d e l i t v e. Pri tem nam je kažipot shema tipov zemljiške razdelitve, ki ga je po Meitzenu sestavil G r a d m a n n.⁶² Za sklenjene vasi prideta pri tem predvsem v pošteve razdelitev na delce (Gewannflur) in razdelitev na proge (Waldhufenflur), poleg njih pa še takozvana zaselška zemljiška razdelitev (Weilerflur).

Zemljiška razdelitev na delce temelji na gospodarstvu starih agrarnih zajednic, ko je bila vsa zemlja še skupna last ter so se obdelovali posamezni kompleksi zemljišča izmenoma, a skupno in obvezno po določenem redu. Temelj temu je t. zv. sistem treh polj (Dreifelderwirtschaft), kjer ostane vsako leto eden od treh poljskih kompleksov neobdelan, dočim se od ostalih dveh izmenoma poseje eden z jarim žitom, drugi z ozimino. Z individualizacijo gospodarstva je nastopila glavna današnja značilnost te razdelitve, namreč razkosanost zemljišča v posamezne večje ali manjše komplekse, ki so zopet po določenem ključu razdeljeni med upravičence, in sicer v obliki več ali manj pravilnih, podolgovatih parcel. Značilna za ta sistem je torej močna razkosanost in lahka deljivost zemljišča, zlasti pa enakomerna raztresenost deležev posamezne kmetije po vsem zemljišču. Nujna posledica osnovnega principa tega sistema je današnja, za individualno gospodarstvo skrajno nepraktična razdrobljenost in razmetanost zemljišča ter temu primerno še vedno trajajoča medsebojna odvisnost v obdelovanju posameznih deležev (t. zv. „Flurzwang“, „l'assolement forcé“), posledica nekdanjega kolektivnega agrarnega sistema, ki se je v ekstenzivnih kulturah (paši, gozdu) očeval pogosto do novejšje dobe, v nekaterih primerih celo do danes.

Pri razdelitvi na proge poteka od vsakega kmetskega doma široka in dolga, zaključena proga pripadajočega obdelanega sveta do meje prvotnega vaškega kulturnega zemljišča. Izven te proge kmetija prvotno ni posedovala ničesar. Ker potekajo proge strogo vzporedno, tvorijo domovi, razvrščeni ob njihovih koncéh, dolgo vas v vrsti. Če se proge končujejo na eni ali na obeh straneh v gozdu, je to tipična gozdna vas (Waldhufendorf).

Ta razčlenitev je seveda shematična. Agrarno-historični, kolonizacijski ter prirodni momenti, ki se zrcalijo v zemljiški razdelitvi, povzročajo, da so se taki povsem čisti tipi ohranili le

⁶² R. Gradmann, Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs. Pet. Mitt., 1910. I., str. 185.

redko. Deformirale so jih kasnejše delitve skupnega zemljišča in s tem združeno postopno širjenje kulturnega zemljišča, nadalje kosanje posameznih posestev, razvoj kajžarstva itd. Vse podrobne študije so pokazale, da se marsikdaj težko ugotovijo in praktično ločijo med seboj posamezni tipi Meitzen-Gradmannove sheme. Zlasti shematično se je pokazalo pojmovanje razdelitve na delce, ki jo osobito v alpskih krajih le redko najdemo v tisti idealni, regularni obliki, kakor nam jo predočuje shema. Radi tega so se avtorji čutili prisiljene označevati posamezne varijante te vrste s posebnimi nazivi. Tako nam Levec navaja „gewannähnliche Blöcke“ na eni in „Samtgewanne“ na drugi strani.⁶³ Sidaritsch smatra za potrebno postaviti nove nazive za prehodne oblike med delci in progami (Streifengewannflur).⁶⁴ V Rožu na Koroškem pa je J. Schmid ugotovil sprva „Gewannflur“, pozneje pa jo je uvrstil ravno radi njene neregularnosti pod pojem „Streifenweilerflur“.⁶⁵

Slične težave so se pojavile tudi pri proučevanju zemljiške razdelitve na vzhodnem Gorenjskem. Navzlic temu moremo, vpoštevajoč ne le zunanjo obliko parcelacije, temveč v prvi vrsti bistvene agrarno-gospodarske poteze posameznih sistemov, razbrati posamezne tipe zemljiške razdelitve. Tako se predvsem ne smemo za klasifikacijo razdelitve na delce omejiti samo na oni strogo regularni sistem delcev („Gewannsystem“), kakor si ga človek na podlagi sheme predstavlja, namreč na oni sistem z jasno izraženimi zemljiškimi kompleksi („Gewanne“), razdeljenimi zopet na dolge progaste deleže. Saj vendar že Meitzen poudarja, da je najbolj razširjena in najstarejša oblika razdelitve na delce ona z navidezno manj pravilno in izrazito oblikovanimi kompleksi, ki se drže le stare površinske izmere po oralih ali jutrih (Morgen, Lagemorgen). Zemljiški kompleksi se lahko spajajo v najrazličnejših oblikah, v njih pa so posamezni deleži sicer podolgovate oblike, kar pač zahteva oranje, potekajo pa lahko v različne smeri, povprečno in podolžno, v poljubni širini in dolžini.⁶⁶

V tem pogledu razmere na našem ozemlju docela potrjujejo Meitzenova izvajanja. Poleg tega nam slovenska označba „delci“ dopušča še več svobode nego nemški „Gewann“. Dočim namreč

⁶³ Levec, o. c., III., str. 157 sl.

⁶⁴ Sidaritsch, o. c., str. 16.

⁶⁵ J. Schmid, Die Flur des Rosentales. Carinthia I., Jhg. 116., 1926, str. 66. — Isti, Siedlungsgeographie Kärntens, Carinthia I., Jhg. 118., 1928, str. 17 sl.

⁶⁶ Meitzen, Siedlung und Agrarwesen, str. 107, 115, 418 sl.

razumemo pod pojmom „Gewann“ prvotne velike komplekse vaškega zemljišča, pomenijo „delci“ parcele posameznih posestnikov v teh kompleksih, skratka njihove dežele na razkosanem vaškem zemljišču. V tem pomenu nastopa ta izraz kot ledinsko ime neštetokrat na vsem Slovenskem (n. pr. Veliki, Mali, Spodnji, Zgornji, Dolgi, Ozki, Široki, Špikasti, Rogati delci, pogosto tudi „deli“ ali „štuki“). Povsem isti pomen imajo češkoslovaški izrazi „díl“, „dílec“ in „padělek“.⁶⁷ — Za razdelitev na delce torej ni bistvena stroga pravilnost v zunanji obliki parcelacije. Njena glavna značilnost je velika razdrobljenost zemljišča in enakomerna razporeditev deležev sleherne kmetije v vseh sektorjih vaškega kulturnega zemljišča. Ravno v tej enakomerni razporeditvi je ohranjen bistveni znak nekdanjega kolektivnega agrarnega sistema. Vrh tega je značilen za ta sistem obstoj obsežne skupne posesti, ki se je ponekod ohranila do danes, ponekod pa le zapustila sled v ledinskem imenu („gmajna“, „gmajnica“, morda tudi „skupence“). Če so izražene te značilnosti, potem je razdelitev na delce nedvomna navzlic neregularni zunanji obliki parcelacije. Če uvrstimo pod ta pojem nekatere razdelitve, ki kažejo na zunaj sličnost z zaselško razdelitvijo (Weilerflur), je to tem razumljiveje iz razloga, ker je zemljiška razdelitev pri velikih zaselkih — kakor bomo videli — pogosto v bistvu jako sorodna razdelitvi na delce in nas nehote navaja k misli, da so ti zaselki le razgibanemu svetu prilagojeni tip vasi v gruči.

Razdelitev na delce nastopa torej na našem ozemlju v dveh oblikah. Neregularno obliko karakterizirajo neizrazite meje med posameznimi kompleksi ter manj pravilne oblike parcel z različno smerjo, širino in dolžino. Neposredno za domom poseduje kmetija običajno le sadovnjak. Druga varijanta zavzema bolj regularne oblike, obseg posameznih kompleksov se da točno ugotoviti, pa tudi parcele same so strogo pravilne in vzporedne; v nekaterih primerih potekajo na vsem arealu v isti smeri in imajo zunanji videz razdelitve na proge. Doma se pogosto drži daljša ali krajša proga zemljišča. Radi tega je tudi talni načrt vasi pri tej varijanti pravilnejši, največkrat z občestno zasnovo, dočim je pri neregularnih delcih vas razvrščena večinoma v gruči.^{67a}

⁶⁷ Prim. L. Niederle - Fr. A. Slavik, Osídlení Moravského Slovenska, Národopis lidu československého, díl I., sv. 1., v Praze 1918, str. 49.

^{67a} Za regularno razdelitev na delce prim. načrte pri Levcu (o. c., III. str. 159 in Taf. III) in pri Sidaritschu (o. c., Taf. 1.). Za neregularno razdelitev na delce prim. načrt pri Levcu (o. c., Taf. II.) in priloženi načrt št. 1.

Nekatere vasi z razdelitvijo na pravilne delce je težko ločiti od takih z razdelitvijo na proge, zlasti v onih primerih, kjer imamo z ozirom na talni načrt opravka z vasi v vrsti. Prava, prvotna razdelitev na proge je znana največ iz primerov mladega, kolonizacijskega tipa gozdne vasi, pri nas po najznačilnejšem primeru Bitnju. Toda že za Bitenj se je poudarilo, da ni prava dvostranska gozdna vas, ker je razvita le enostransko in obsega poleg zaključenih prog tudi skupno vaško posest.⁶⁸ Vasi bitenjskega tipa so tudi na vzhodnem Gorenjskem zastopane in predstavljajo najčistejši tip razdelitve na proge, ki ga je često spoznati že iz topografske karte po poteh, ki te proge v vsej dolžini spremljajo. A redki so primeri, kjer bi kmetije posedovale le zaključene proge od doma do meje kulturnega zemljišča. Ne samo da je zaključenost prog radi delitev in iz drugih vzrokov često prekinjena in preoblikovana, temveč k prvotnemu zemljišču, ki je bilo ob osnovanju vasi razdeljeno na zaključene proge, so se tekom časa pridružili novi, bolj oddaljeni kompleksi, ki pa se niso razdelili več strogo v smislu prog. Pa tudi ti kompleksi ne spremene bistva razdelitve v onih primerih, kjer so prvotne proge dovolj obširne za samostojno gospodarstvo kmetij; v teh primerih moremo itak z največjo verjetnostjo predpostavljati, da je bilo prvotno vaško zemljišče razdeljeno le na proge, saj je za določitev tipa zemljiške razdelitve vedno odločilna razdelitev prvotnega, naselju najbližjega dela zemljišča. Toda ponekod so zaključene zemljiške proge prekratke in preozke, v delce razdeljeni predeli pa preobširni, da bi moglo biti sploh govora o prvotni razdelitvi na proge. To je pač v bistvu razdelitev na pravilne delce, tudi tedaj, če potekajo delci istosmerno kot proge, pa ne pripadajo posameznim kmetijam niti od daleč v istem vrstnem redu, dasi so na videz njihovo nadaljevanje. Značilen za to varijanto je seveda talni načrt, ki ima sicer običajno tudi zasnovano vrstne vasi, toda mnogo bolj strnjene in koncentrirane na določeni, razmeroma neznatni sektor vaškega ozemlja (obcestna vas!), dočim se kot značilnost prave vasi v vrsti ali celo gozdne vasi po pravici poudarja njena razvrščenost domala v vsej dolžini pripadajočega zemljišča.⁶⁹

V ozemlju sklenjenih vasi nastopa še en način zemljiške razdelitve. Tudi pri njem vlada kot pri delcih razmetanost deležev in razdrobljenost zemljišča, toda deleži niso raztreseni

⁶⁸ Blaznik, Bitenj, str. 88 in načrt v prilogi.

⁶⁹ Schlüter, o. c., str. 296. — Deffontaines, U. G. I., II. rapport str. 3.

enakomerno po vseh sektorjih vaškega zemljišča, temveč so zastopani v mnogo večji meri v onih predelih, ki leže v bližini prizadetega kmeškega doma. Posledica tega je, da je določeni areal razdeljen mnogokrat le med omejeno število posestnikov. Vsaka kmetija ima torej svojo posest razkosano, toda v glavnem le v določeno smer vaškega zemljišča. To razporeditev zemljišča v eno smer navaja že Meitzen kot značilnost zaselkov⁷⁰ in je dejansko bistveni moment, ki loči razdelitev na delce in zaselško razdelitev. Tudi pri tem tipu nastopijo lahko pravilne progaste oblike parcel in mu vstvariijo videz razdelitve na delce. Večinoma pa imajo parcele obliko nepravilnih blokov, ki niso dosti večje dolžine kot širine. Ta način razdelitve nam s podinimi primeri jasno pokaže, da je najbolj utemeljena ona razlaga tovrstne razdelitve, ki predpostavlja postopno krčenje gozda, toda ne individualno kot pri samotnih kmetijah, temveč v okviru že obstoječe agrarne zajednice. Prvi moment, ki govori za to, je razprostranjenost tega tipa v področjih, ki so še danes v velikem obsegu pokrita z gozdom; nadalje nastopa pogosto v posameznih sektorjih onih vasi, ki imajo sicer razdelitev na proge, kjer pa nekateri periferni sektorji radi terenskih oblik ali iz kateregakoli drugega vzroka ne morejo biti razdeljeni po zaključenih progah. Pa tudi kjer je vse prvotno zemljišče razdeljeno na proge, je pozneje izkrčeno, bolj oddaljeno zemljišče razdeljeno tako, da leže deleži posamezne kmetije približno v oni smeri, ki v njej poteka prvotna zaključena proga in ž njo poljska pot. Kjer gre le za nezatno število kmetij, je možno tako zemljiško razdelitev razlagati potom delitve prvotno zaključenega posestva. Taka razlaga pa izgubi popolnoma verjetnost tamkaj, kjer so na ta način razdeljeni obsežni areali v območju sklenjenih naselij. O tovrstni razdelitvi pri zaselkih pa bo itak še govor v zvezi z njimi.

Poglejmo si še razprostranjenost posameznih zemljiških tipov na vzhodnem Gorenjskem! Razdelitev na delce nastopa, kakor že omenjeno, v izrazito pravilni in v navidez nepravilni varijanti. Glavni predeli njene razprostranjenosti so severni del Kranjskega polja (ob kokrski cesti), Cerkljansko polje, Posavje in velik del Kamniško-Mengeške ravnine.

Prvi izraziti predel razdelitve na nepravilne delce na zapadu tvorijo, kakor se zdi, vasi v področju in v bližini ceste Kranj-Preddvor. Ker ne spadajo več v področje pričujoče razprave, se nisem podrobno bavil z njih zemljiško razdelitvijo, temveč

⁷⁰ Meitzen, o. c., str. 450.

sem sklepal le na osnovi površnega pregleda originalnih map. Od kokrske ceste sega ta tip v širokem sklenjenem pasu na Cerkljansko polje. Izrazito razdelitev na delce kaže O l š e v e k. Vas sama je razpostavljena na obeh straneh poti nad robom ravnine, na vzhodu leži na višji terasi le neznaten kompleks njiv, ravnina na zapad je razdeljena v dosti pravilne komplekse z 12—14 delci. Tudi L u ž e imajo razdelitev na delce v nasprotju z niže ob isti vodi ležečim Šenčurjem in Srednjo Vasjo. Pri V e l e s o v u sem mogel ugotoviti delcem podobno razdelitev le za gornji del vasi (severno od današnje ceste), bolj na široko razpostavljene kmetije na jugu pa imajo zaselško razdelitev, pogosto se morejo pri njih ugotoviti celo veliki zaokroženi kompleksi, če izvzamemo kasneje kultivirane parcele sredi gozdov na jugu. Vsaj ta južni del Velesova pripada sigurno drugemu, mlajšemu tipu. Če pa vpoštevamo izredno mali areal kulturnega zemljišča v Velesovu, nadalje pomanjkanje sledov obsežnejše skupne posesti, kakor jih vidimo pri večini ostalih vasi na Kranjskem polju, se nam nehote vsiljuje misel na relativno mlajše naselje; na to bi kazalo tudi ime, ki se z gotovostjo izvaja iz „Vele salo = selo“.⁷¹

Lepo izražena je zemljiška razdelitev v P r a p r e t n i P o l i c i z lepo zaokroženim, na nepravilne delce razdeljenim zemljiščem, ki ga razen perifernih leg nikjer ne prekinjajo gozdne parcele kakor v Velesovu in pa z obširno, toda l. 1826. že razdeljeno „gmajno“. Slično razdelitev imajo Dvorje, Grad, Pšata, Poženik in Pšenična Polica. Tudi v Š m a r t n u pri Cerkljah prevladuje kljub neznatnemu, zaselkom sličnemu naselju in zemljišču popolna razkosanost in razmetanost posameznega posestva. V zvezi s Šmartnom nam je takoj omeniti svojevrstne razmere v C e r k l j a h. Cerklje so danes velika vas, upravno in cerkveno središče okolice. Že mapa iz l. 1826. nam jo sicer pokaže kot veliko vas, vendar nas zbode takoj v oči neznatni obseg prvotnega vaškega zemljišča, ker komplekse pašnikov in gozdov, ki leže južnozapadno od Vasce, označujejo že njih imena („Gmajna“, „Senožet“) in pa njih kulturne vrste kot pozneje pridobljeno zemljišče. Od 76 hišnih števil, ki so jih obsegale Cerklje l. 1826., je poleg župnišča le 19 gruntarjev, od teh jih leži 7 severnovzhodno od farne cerkve, ostali pa tvorijo skrajni južni del vasi, kjer so razvrščeni na obeh straneh Reke

⁷¹ L. Pintar, Vuizilinsteti. ČZN 1912, str. 118. Beseda „selo“ vsebuje bržkone pojem mlajšega naselja, kakor tudi odgovarjajoča nemška beseda „-stetten“. Prim. Pintar, LZ 1912, str. 550 sl; Gradmann, o. c., str. 101.

okrog malega središča. Zemljišče je razdeljeno sicer v pravilno oblikovanih kosih, toda ne po sistemu delcev: zapadni kompleksi so razdeljeni izključno le med 6 kmetij, ki leže na zapadnem bregu potoka, pretežni del zemljišča na vzhodu pa med 6 vzhodnih kmetij. Le manjši severnovzhodni kompleks je razdeljen med one kmetije pri cerkvi. Cerklje so torej v svojem prvotnem jedru prav majhno, očitno kasneje nastalo naselje, slično sosednji Vasci, ki ima tudi podobno zemljiško razdelitev. Da so se Cerklje razvile v veliko vas, zato se imajo zahvaliti dejstvu, da so že zgodaj dobile faro in sicer eno najstarejših kranjskih fara, ki se omenja že l. 1154.⁷² Zanimiva je tradicija, ki pripoveduje, da je imela fara prvotno svoj sedež v Šmartnu.⁷³ V Šmartnu se še danes velik kompleks zemljišča imenuje „na Vidmu“ v nasprotju z ostalim zemljiščem „na Selu“. S to tradicijo bi se vjemalo dejstvo, da se je ohranilo staro ime za Cerklje „Trnovlje“,⁷⁴ ki ga je novo ime moglo izpodriniti šele s postankom fare in drugih cerkvenih institucij (beneficija sv. Tomaža itd.). Ime Trnovlje samo pa bi — kakor zemljiška razdelitev — kazalo na razmeroma mlado naselje. Cerklje (in prav tako Šmartno) torej prvotno niso bile nikaka velika vas, temveč prav mala gručasta vas z zaselško razdelitvijo zemljišča.

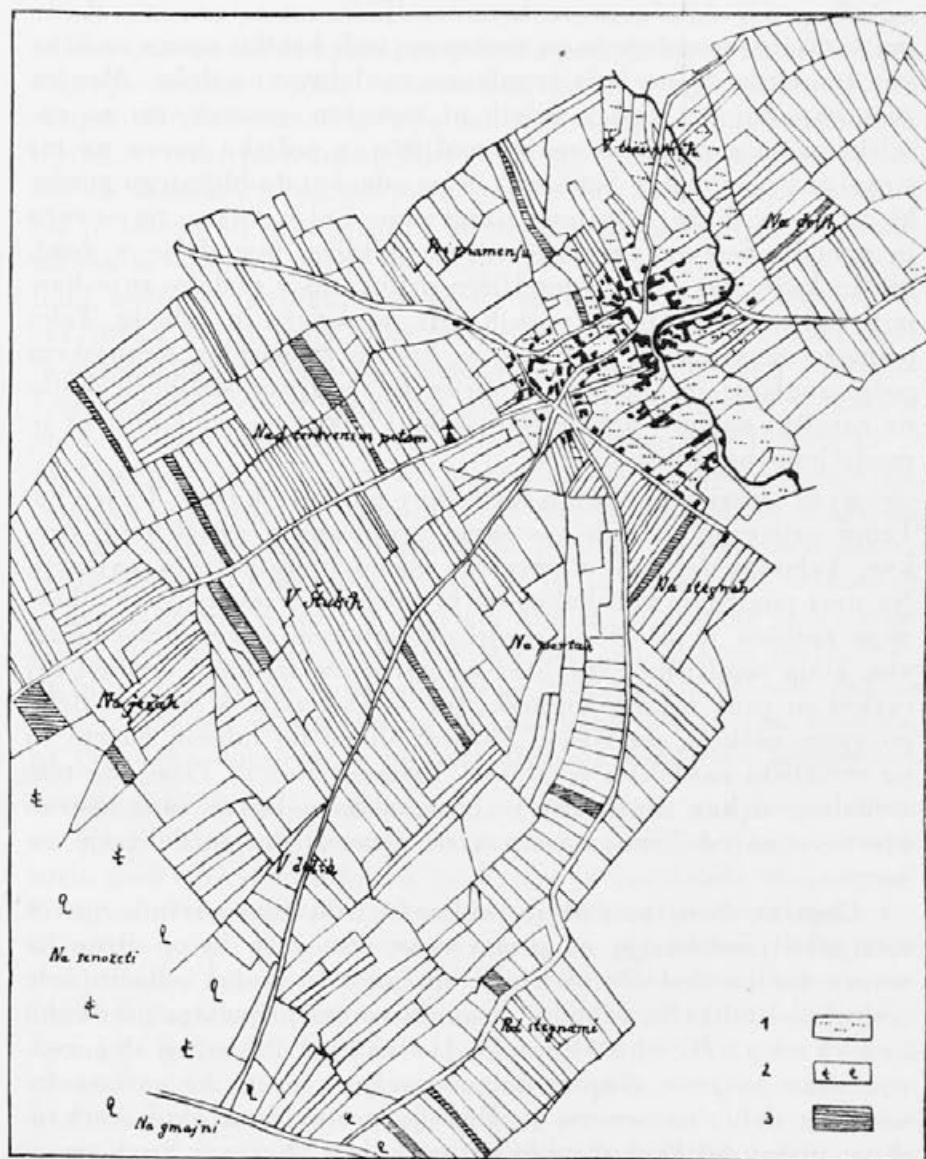
Vasi ob Cerkljanski Reki dalje na jug (Zgor. Brnik, Spod. Brnik, Lahoviče, Nasoviče) so velike, v glavnem gručaste vasi, katerih prvotna jedra leže ob Reki, novejši (kajžarski) deli pa ob poteh, ki vodijo iz vasi. Ta ustroj vasi je prav lepo razviden iz zemljiške razdelitve, ki je izrazita razdelitev na nepravilne delce. Posamezni kompleksi (Gewanne) niso toliko razvidni na zunaj, kolikor po svojih značilnih imenih, ki se ponavljajo skoro v vseh teh vaseh (n. pr. v Delih, v Štukih, na Vapovcah, na Stegnah, na Rosulah), dočim se pozneje kultivirane in razdeljene partije morejo spoznati prav tako po poljskih imenih (n. pr. na Novinah, na Prelogih, na Senožeti, na Gmajni). Radi parcelacije v različnih smereh so tudi domovi postavljeni v različnih smereh in temu primerno je talni načrt vasi nepravilen, brez vsakega reda, v kolikor niso domovi grupirani ob potoku. (Prim. načrt 1.).

Od Nasovič na vzhod preneha domena delcev. Na jug in zapad pa se zopet pojavi, dasi samo v nekaterih primerih: Vodice, Zapoge, Moše, Trboje in Voglje.

⁷² Kos, Gradivo IV., št. 246.

⁷³ I. Lavrenčič, Zgodovina cerkljanske fare, Ljubljana 1890, str. 24.

⁷⁴ Gradivo V., št. 718.

Načrt 1 Spodnji Brnik. Tip vasi v gruči z zemljiško razdelitvijo na nepravilne delce. — Typus eines Haufendorfes mit unregelmässiger Gewannflur.

- 1 = travniške parcele — Wiesenparzellen.
- 2 = gozdne parcele — Waldparzellen.
- 3 = delci kmetije št. 45 — Die Anteile des Hofes Nr. 45.

V o g l j e sličijo tako po razporeditvi domov kakor tudi po zemljiški razdelitvi Brnikom in Lahovčam. Kmetije imajo razmetane svoje deleže po vaškem zemljišču na severu in vzhodu (na Ozarah), posedujejo pa večinoma tudi kratko progo za hišo, kar spominja že na bolj regularno razdelitev na delce. Manjši, južnozapadni del vasi v delcih ni zastopan, temveč ima na zaselški način razdeljeno svoje zemljišče; a poljska imena na tej strani (na Novinah, v Senožeti) in pa odnošaj do bližnjega gozda, ki tu še ne kaže ustaljene, izravnane linije kakor na severu in vzhodu, temveč posegajo njive tu bliže, tam dalje v gozd, vse to kaže, da se je to zemljišče pritegnilo v obdelovanje kasneje kakor pa večji del vaških njiv na severu in vzhodu. Take primere obravnavam podrobneje, ker so za vasi na Kranjskem polju značilne in ker kažejo, da se je zemljišče krčilo in delilo na zaselški način v neki kasnejši dobi kakor pa zemljišče, ki je razdeljeno na delce.

Prav izrazito zemljiško razdelitev na delce kažejo **T r b o j e**. Temu primerno je tudi vas sama grupirana v gruči okoli cerkve. Vzhodni del vasi z občestno zasnovo sestavljajo kajžarji. Na prvi pogled se zdi, kakor da bi bil prostor okoli cerkve kasneje zazidan in bi bile Trboje potemtakem prvotno središčna vas. Toda zemljiška razdelitev ne govori za to, kajti domovi pri cerkvi so prav tako gruntarski ter so zastopani s svojimi delci po vsem vaškem zemljišču. Povsem slične po talnem načrtu in po zemljiški razdelitvi so **M o š e**. Primera Moš in Trboj sta tem značilnejša, ker prevladujejo onstran Save kakor tudi tostran nje severno od Trboj vasi v vrsti z zemljiško razdelitvijo na proge.

Onstran Save pripadajo, kakor se zdi, tipu vrstnih vasi z zemljiško razdelitvijo na proge skoro vse vasi. Le za Breg na severu ter za Podrečo in Zbilje na jugu bi mogel odločiti šele podrobni študij. Na vzhodni strani Save mu pripadajo predvsem **Ž e r j a v k a**, **P r e b a č e v o** in **H r a s t j e**. Poslednji dve tvorita prav za prav skupno dolgo naselje v vrsti, ki pa ima tri sestavne dele: na severu je Hrastje postavljeno okoli cerkve, slično južni del Prebačevega pri cerkvi Sv. Križa, v sredi pa je severni del Prebačevega z dolgo, pravilno vrsto hiš, obrnjenih s čelno stranjo proti Savi. Ta srednji del ima izrazito razdelitev na dolge in široke proge, ki se vlečejo od doma do gozda. So sicer že marsikje deformirane, razdeljene, ali pa ne pripadajo več prvotnim kmetijam, vendar je v glavnem še lepo razviden sistem razdelitve. Le blizu gozdne meje v mlajših krčevinah (z imeni kakor Prelogi, Mala Gmajna, Senožet) proge niso več skle-

njene, temveč je zemljišče razdeljeno v velikih blokih, toda tu se da zaslediti princip, da so posamezne kmetije zastopane bolj v ono smer, ki pomeni nadaljevanje smeri prvotne proge. Pojav, ki smo ga omenili že zgoraj in pomeni pač postopno nadaljevanje krčenja gozda, dočim si moremo sistem prog zamisliti le na skupno in istočasno skrčenem ter sistematsko odmerjenem teritoriju. V Hrastju je razdelitev prav taka, vendar stoji tu le del hiš ob zaključku pripadajočih prog proti Savi. Druga skupina hiš je ločena od tega svojega najobsežnejšega zemljiškega kompleksa in razpostavljena še bliže Savi pri cerkvi; zdi se, da ta talni načrt ni prvoten, temveč da so sprva stali vsi domovi ob zaključku svojih prog, prav kakor stoje še danes v Prebačevem in deloma tudi v Hrastju. Južno od cerkve Sv. Križa v Prebačevem se pojavi zopet drugačna zemljiška razdelitev: dve skupini po 4 kmetije posedujeta vse zemljišče južno odtod, toda ne v zaključenih progah, temveč v razmetanih progastih parcelah. Nastane vprašanje, je li ta del vasi morda starejši ali mlajši od ostalih. Najverjetneje je zopet, da je sicer to zemljišče razdeljeno istočasno z onim na severu, da pa je moralo biti razkosano v nezaključene deleže iz razloga, ker se tu celotni vaški zemljiški teritorij znatno zoži (poljsko ime „na Ozkem polju“) in ni bilo prostora za dolge sklenjene proge proti vzhodu. Saj so tudi tu imena, ki kažejo na mlajšo urbarizacijo (na Prelogu, na Pistotah), omejena le na bolj obrobne zemljiške komplekse.

Tudi V o k l o je imelo menda v prvotnem stanju razdelitev na proge. Prvotne kmetije so razpostavljene ob obeh straneh ceste med cerkvijo in lokvo, po kateri je vas dobila svoje ime.⁷⁵ Severno in zapadno od cerkve so kajže. Kmetije posedujejo zaključene proge do gozda na sever in na jugozapad. Poleg tega imajo svoje deleže še v nekaterih perifernih sektorjih ter v velikem kompleksu njiv zapadno od vasi (Pri srednji poti in Pri kranjski poti). Ta kompleks je parceliran v tako pravilnih in obsežnih progah, da na prvi pogled pokaže novejšo razdelitev, ker tako obsežnih in širokih delcev prava razdelitev na delce ne pozna.⁷⁶ Na vsak način kaže Voklo po talnem načrtu in po zemljiški razdelitvi mlajši, kolonizacijski tip vasi, dočim pri Vogljah kljub nekaterim sorodnim znakom tega ne moremo trditi. Da bi tudi katastralna podrejenost Vokla (spada namreč v katastrsko občino Voglje) kazala na kasnejši nastanek, kar v

⁷⁵ Ime Voklo se izvaja iz „lokve“: Koblar, IMD 1892, str. 151.

⁷⁶ Meitzen, o. c., str. 119, 419.

mnogih primerih brez dvoma odgovarja resnici,⁷⁷ je v tem primeru manj verjetno, ker ima Voklo povsem samostojno in teritorialno ločeno vaško zemljišče s svojo „gmajno“ in je bržkone le slučajno podrejeno sosednji katastralni občini.

Prav zanimivo naselje je nadalje Šenčur. Že njegova zunanja slika je svojevrstna: južni del je razpostavljen v gruči okoli cerkve; ob poteh, ki vodijo iz tega dela vasi, so grupirani kajžarji; severni del vasi pa je razvrščen v strogem vrstnem redu na obeh straneh potoka, ki priteka od severne strani. Ta razlika se očituje tudi v zemljiški razdelitvi. Najbližji kompleksi južno od vasi (Na ozarah, V polju) so razdeljeni na nepravilne delce, v njih pa so zastopani domala izključno posestniki iz gručastega dela vasi pri cerkvi. Šele dalje na jugozapad in jugovzhod v deloma še danes z gozdom poraslih kompleksih (z imenom „Gmajna“) so udeleženi tudi posestniki iz severnega dela Šenčurja. Severni sektorji vaškega ozemlja, kjer sega gozd še mnogo bliže vasi ter posegata polje in gozd še marsikje daleč drug v drugega, so razdeljeni izključno med posestnike severnega dela vasi. Po talnem načrtu sodeč bi tu pričakovali razdelitev na proge. To pa moremo zaslediti le vzhodno od potoka, pa še tam ni povsem izrazita. Zapadno od potoka so zaključene proge le kratke, ostalo zemljišče pa je parcelirano v različnih smereh in oblikah, vendar pretežno le med kmetije zapadne polovice tega vaškega dela. Imamo torej opraviti zopet z neko prehodno kombinacijo razdelitve na proge in zaselške razdelitve, ki pa v Šenčurju vendar kaže bolj sistematično obliko. Kakor priča ime Šenčur (in zemljiška razdelitev), nam je smatrati za starejšega oni del vasi okoli farne cerkve, ki je posvečena sv. Juriju. Ta del vasi ima poleg tega značilno fizijognomijo starega cerkvenega središča. Oblika severnega vaškega dela se ponavlja, a dosti manj izrazito, v Srednji Vasi.

Pozornost vzbuja nadalje prav posebna oblika Smlednika s sosednjimi naselji Šentomperga in Hraše. Smlednik je danes velika vas v gruči. Študij zemljiške razdelitve pa nam pokaže, da imamo tu — podobno kot v Cerkljah — prvotno le prav majhno naselje. Prvotnih velikih kmetij je namreč le pet (s farovžem šest) in te leže v neposredni bližini cerkve. Samo te kmetije posedujejo namreč svoje deleže v obsežnih njivah „Pri Savi“, razdeljenih v velike bloke. Vse ostale hišne številke — in Smlednik iz l. 1827. jih obsega 57 — so pravzaprav

⁷⁷ Prim. Fr. Kovačič, *Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptujju*, ČZN 1913, str. 73.

kasnejši kajžarji, ki se sicer označujejo kot „ $\frac{1}{3}$ - Hübler“ ali kot „ $\frac{1}{4}$ - Hübler“, toda njih zemljiška posest leži, v kolikor sploh zavzema znatnejši obseg, izključno le v oddaljenih kompleksih na jugu (v področju gozda) in pa severno od Kodrinovega mlina ter severnovzhodno od Šentomperge skupno s kajžarji iz te vasi. Tudi v Šentompergi ima večjo posest le šest kmetij, ostalo so vse kajžarji. Pri Šentompergi se v ostalem iz zemljiške razdelitve prav lepo vidi, kako se je vas razvila na dominikalnem zemljišču smledniškega gospodstva, ki zavzema še danes velik del kulturnega zemljišča. Smlednik z bližnjimi naselji je torej zopet primer razmeroma mladega naselja, ki mu je šele sedež fare, deželskega sodišča in zemljiškega gospodstva pripomogel k razvoju do velike vasi.⁷⁸ Tudi razlaga imena govori morda za relativno mlajši nastanek.⁷⁹ Da je nastanek in razvoj Smlednika v tesni zvezi z zgodovino smledniškega gradu, nam priča dejstvo, da se je vas imenovala Spodnji Smlednik v nasprotju z gradom, ki je ležal na hribu nad vasjo.⁸⁰ Takoj naj pripomnim, da kažejo presenetljivo sličnost s Smlednikom tudi še druga naselja, ki nosijo z bližnjim gradom skupno ime; ta sličnost se javlja v majhnem obsegu naselja, v razvitem kajžarstvu, v zemljiški razdelitvi na bloke in celo v imenih. Taka primera sta Čemšenik pri Dobu in Križ. Od teh se razlikujejo primeri, v katerih je očitvidno grad dobil ime po že obstoječi vasi (n. pr. Volčji Potok, Perovo). Po pretežno kajžarskem značaju so Smledniku in sosednjim naseljem močno sorodna tudi naselja kakor Adrgaz (nastal poleg velesovskega samostana), nadalje Mlaka, Gora, Gmajnica in Podboršt pri Komendi, Rodica pri Domžalah, Gmajnica in Dolenja Vas pri Krtini itd.

Različne od Smlednika so Vodiče, kjer moremo iz podatkov franciscejskega katastra razbrati tri sestavne dele vasi. Najprej je prvotno ruralno jedro vasi pod ježo lokarske terase z izrazito razdelitvijo na delce, potem manjše naselje okoli stare farne cerkve⁸¹ z zemljiščem v obliki blokov kot v Cerkljah in

⁷⁸ Smlednik se kot stalni vikarijat omenja l. 1541. (Koblar, Drobthinice iz furlanskih arhivov, IMD 1892, str. 92.). O deželskem sodišču v Smledniku in o zemljiškem gospodstvu prim.: VI. Levec, Schloss und Herrschaft Flödnig in Oberkrain. MMVK 1895—1897.

⁷⁹ Po prof. Ramovšu iz korena mléd — (kot v besedi „omleden“), po pomenu najbrže „slabo porasel gozd“. Pintar (LZ 1915, str. 522) je tolmačil to ime kot „svetel, listnat gozd“. Nemogoča je Levčeva razlaga iz „leđiniků“ = „Rodeland“ (Pettauer Studien III., str. 165.).

⁸⁰ Levec, MMVK 1896, str. 152.

⁸¹ Vodiška fara se omenja že l. 1257.: Schumi, Urkunden und Regestenbuch II., str. 197.

Šmledniku. Tretji sestavni del (Zaprice, Pustince, Lokarje) pa ima že značaj raztresenih kmetij z večinoma zaključenimi zemljišči; nastal je očitno na precej kasneje izkrčenem arealu.

Zemljiško razdelitev na delce imajo tudi Zapoge, po talnem načrtu občestna vas. Zdi se sicer, kot da bi v tej vasi prvotno vsaka kmetija posedovala zaključeno progno na obe strani, vendar prevladuje na pretežnem delu vaškega areala razdrobljenost posesti in precej pravilna parcelacija na delce. Južno od Vodice in Zapog nastopi ta tip šele na Posavju (Pirniče, Šmartno pod Šmarno Goro, Gameljne), kjer nastopa talni načrt vasi v gruči ali pa so domovi brez strogega reda razpostavljeni ob vaški ulici (Zg. Pirniče) ali ob potoku (Gameljne).

V vaseh Skaručenskega polja imamo skoro izključno le razdelitev na proge, dasi ne smemo prezreti, da posedujejo te vasi izven prog tudi precej na delce razdeljenih kompleksov (torej v smislu Sidaritsch-eve „Streifengewannflur“). Vendar so proge dovolj obsežne, da moremo le v njih videti prvotno vaško zemljišče. Tipična primera sta Repnje in Bukovica, izraziti enostranski vrstni vasi, naslonjeni v vznožje Šmledniškega odnosno Bukovskega Hriba, obe z izrazitimi zemljiškimi progami na vzhod odnosno na zapad do gozda, ki še danes le z malim presledkom loči repenjske in bukovske njive. V obeh vaseh je razdelitev nekaterih kmetij drugačna, razkosana, o čemer velja isto, kar smo navedli pri Vogljah, Prebačevem itd. V Bukovici je na ta način nastal celo nekak središčni talni načrt v južnem delu. Kajzarji se v Repnjah nahajajo na jugu pod Sv. Tilnom, v Bukovici pa na vzhodu pod Hribom. Tudi v Utiku imamo kombinacijo prog in razdrobljenega zemljišča. Večji južni del vasi ima proge. Prav isto velja za male vasi ob Dobravi (Selo, Vesce, Vojsko), ki imajo navzlic majhnemu obsegu izrazito občestno zasnovo talnega načrta. Naselja v vzhodnem zatoku ravnine pri Šinkovem Turnu pa so po svojem bistvu že raztresena naselja, kakor tudi Dobruša, Torovo in Dornike pri Zapogah. Zato jih bomo obravnavali v prihodnjem poglavju. Pač pa je prav tipično Polje z dvostransko vrsto hiš in pripadajočih prog. Tu je tudi lepo razviden kasnejši izvor razkosanega zemljišča izven prog: na tem zemljišču so močno udeležene kmetije iz sosednjih vasi, a sredi teh kompleksov zaznamuje originalna mapa tudi še posamezne otoke skupne paše. Istemu tipu pripada Skaručna, le da leži tu vsaka kmetija ob poti, ki prečka proge v njih sredini in poseduje torej ista kmetija zemljiško progno na obe

strani. Kajžarska skupina s cerkvijo sv. Lucije pa je povsem mladega datuma.⁸²

Razen na Skaručenski ravnini prevladujejo vasi v vrsti z odgovarjajočo zemljiško razdelitvijo ob Pšati od Šmartna pri Cerkljah pa do Depalje Vasi; še niže doli pripada temu tipu vas Pšata. Razdelitve na delce ne opazimo na vzhod od črte Šmartno—Nasoviče—Vodice vse tja do vasi ob Kamniški Bistrici z redkimi izjemami.

Ta vrsta vasi z razdelitvijo na proge se prične z Z a l o g o m. Ker je tja do Komende in Most ravnina še močno razgibana radi nadzemske hidrografske mreže, je povsem razumljivo, da so mogle tu nastati le razmeroma majhne vasi s prav tako malo obsežnimi polji, ki so omejena le na svet zapadno od Pšate, dočim so močvirni predeli onstran Pšate v glavnem predel travnikov in deloma l. 1825. še skupna posest. Vasi same leže na desnem bregu Pšate (Zgornji, Srednji in Spodnji Zalog) ali pa že na razvodni višini — visoki terasi — med Pšato in Reko (Klanec). Vsem tem naseljem seveda terenske oblike in močno se menjajoča kakovost tal predpisujejo manj pravilno obliko talnega načrta, kmetških domov, pa tudi zemljiških parcel. Vendar moremo ugotoviti povsod zemljiško razdelitev na proge; proge so segale prvotno vse do gozdnih kompleksov („Log“), ki tvorijo še danes mejo proti lahovškemu in brniškemu polju. Ta „Log“ nam s svojim imenom priča o relativno mlajšem nastanku „Zaloga“, ki je pač dobil to ime s stališča starejših vasi na zapadu. Pozneje se je kulturno zemljišče Založanov močno razširilo na škodo Loga, kar nam kažejo v zemljiški karti na bloke razdeljeni kompleksi v obližju gozdne meje. Med Klancem in Nasovičami je gozd sploh izginil.

Brez dvoma še kasneje kot te vasi so nastala naselja na levem bregu Pšate. Tudi za one vasi, ki niso le kajžarske skupine (kot n. pr. v Srednjem Zalogu), kažejo vsi znaki, da so nastale na skupnem zemljišču, tako tudi zaselek Gline pri Zalogu. Značilno je ime „pri Gmajnarju“ za kmetijo ob Pšati pri Klancu. Prav lepo je razviden mlajši nastanek teh naselij dalje na vzhod pri Komendi, kjer zavzemajo mnogo večji obseg (Podboršt, Mlaka, Gmajnica, Gora). Značilna so njihova imena, njihov pretežno kajžarski značaj, pa tudi njihovo zemljišče, ki je razdeljeno deloma na zaselški način, deloma pa sploh v zaključenih blokkih. Zemljišča teh naselij itak niso prostrana, zlasti njiv je

⁸² Cerkev Sv. Lucije se je zgradila šele po l. 1661. Prim. Stele, Politični okraj Kamnik, str. 476.

malo, zato je domača obrt (lončarstvo) za te vasi značilna. Njihov posebni značaj sem vpošteval tudi na priloženi karti, kjer so označena s posebno signaturo.

Njihovo matično naselje je očitvidno *Kapljia Vas*, kjer so posebno v južnem delu (v Spodnjem Koncu) proge jako izrazite, dočim je severni del grupiran bolj v gruči in je zemljišče četvorice najdalje na severu ležečih kmetij razdeljeno med seboj, prav kot smo opazili v Prebačevem, Bukovici in drugod. Kajžarji so razvrščeni ob poti v Komendo; postanek naselja z današnjim imenom Komenda je v zvezi s staro faro Sv. Peter, ki je šele kasneje s križarsko komendo dobila novo ime.⁸³ Še danes ima le značaj naselja s cerkvenim središčem. Na zapadu sta Potok in Breg mlajši naselji s pretežno zaokroženimi kmetijami.

V *Mostah* kaže današnji talni načrt v severnem delu (pri mostu) središčno zasnovo: hiše se grupirajo okoli večjega trga in sicer na obeh straneh levega rokava Tunjiškega potoka, ki tod priteka v Pšato. Ker je ta rokav umetnega izvora — prirodna struga Tunjiškega potoka priteka malo više zgoraj —, si moremo predstavljati prvotno središče še izraziteje. Zemljišče tega dela Most je razmeroma malo obsežno (na sever in na severovzhod) z razmetano lego posameznih deležev. Pripomniti je še, da so hiše, ki obdajajo južno stran središčnega prostora, v glavnem kajže. Zdi se, da je ta del Most starejši, ker se more vaško ime v prvi vrsti nanašati le nanj. Drugi, bržkone mlajši del vasi je razpostavljen ob cesti proti Mengšu, pretežno na njeni vzhodni strani. Kmetijam iz tega dela vasi pripadajo dolge zemljiške proge na vzhod. Nekaj kmetij leži tudi na zapadni strani ceste, toda zdi se, da so prestavljene semkaj kasneje, ker njim pripadajoče proge se vrste normalno dalje na jug od omenjenih vzhodnih hiš. Bržkone so bile prestavljene semkaj v dobi, ko se je speljala današnja direktna cesta v Mengeš, ki se prav na tem mestu loči od stare poljske poti, držče v Suhadole, ob kateri je bila prvotno razpostavljena vas. Da je ta cesta mlajša kot prvotna kmetska naselja, kaže — kot drugod — lega večine poslednjih izven nje (n. pr. Topole, Suhadole). Ta cesta je torej v spodnjem delu Most prekinila tik za hišami stik domov s pripadajočimi progami in povzročila, da so se domovi iz prak-

⁸³ Fara sv. Petra v današnji Komendi se omenja že v 12. stol. (Gradivo IV., št. 246.). Za Komendo se je še mnogo pozneje uporabljalo v glavnem le ime Sv. Peter. Prim. Levec, MMVK 1896, str. 129, 144. Prim. tudi Valvasor, Ehre des Herzogtums Krain VIII., str. 785, in XI., str. 439.

tičnih ozirov predstavili više gori na zapadno stran ceste, in sicer s podolžnimi frontami proti cesti.

Kakor v Kaplji Vasi, se je tudi v Mostah kulturno zemljišče razširilo daleč proti zapadu na manj ugodna, deloma močvirna ter še danes v veliki meri z gozdom pokrita tla. Tu so nastale najprej Žeje (z izrazitimi progami), še dalje na zapad pa so raztegnile urbariziranje Moste same. Na jugu pripadajo Suhadole povsem istemu tipu kot južni del Most, a enostranski vrstni red je tu še lepo ohranjen, lepo pa so iz zemljiške mape razvidne tudi proge, označene z ledinskim imenom Dolge Njive, ki pogosto nastopa pri zemljiški razdelitvi tega tipa.

Tudi ostali zapadni del Kamniško-Mengeške ravnine je domena vasi v vrsti z zemljiško razdelitvijo na proge. Posebno značilna je dolga vas Podgorje, ki je razpostavljena v vznožju Dobrav z malimi presledki skoro od Kamnika pa do Križa. Karakteristična slika zemljiških prog se more spoznati že na prvi pogled tako na topografski karti po značilni razporeditvi poljskih poti kot na mestu po sadovnjakih in kozolcih, ki so postavljeni pod vsakim domom v smeri pripadajoče proge. Prvotni gruntni so seveda tudi tu močno razkosani in deformirani. Vpogled v notranji ustroj vasi nam nudijo odnošaji v gozdnih kompleksih na Dobravi, ki so bili še l. 1825. skupna last, a l. 1840. že parcelirani. Iz tamošnjih posestnih odnošajev z lahkoto razberemo tri sestavne dele vasi, ki so imeli prvotno vsak posebej svoj kompleks skupnega gozda na Dobravah. Ti trije sestavni deli so izraženi deloma tudi v grupaciji hiš, v kolikor niso tega zabrisali kajzarji, naseljeni v presledkih med temi skupinami in pa na severu pri cerkvi.

Ista slika se ponavlja na jugu ob Pšati od Mengša navzdol (Mengeš, Loka, Trzin), le s to razliko, da tu vasi ne stoje v vznožju hribovja, temveč ob bregu Pšate. Tudi tu je današnja cesta Trzin—Mengeš mlajšega izvora. Zakaj le v Vel. Mengšu in v spodnjem delu Trzina je uporabila staro pot, ki je prvotno vezala vse te vasi, sicer pa danes v vsej širini reže proge, segajoče od vasi proti vzhodu. Onstran Pšate so le travniki, večjidel nekdanja gmajna; na njej so se tu, tam razvila sekundarna naselja (na Gmajnah pri Loki, samotne kmetije Hrastar, Oražem, Vokar pri Mengšu). — Po talnem načrtu je ohranila najčistejšo obliko Loka, dočim so Trzin močno deformirale hiše ob novi cesti ter kajžarska naselbina na Mlakah. V Mengšu pripada temu tipu le Veliki Mengeš, Mali Mengeš s farno cerkvijo pa nam je smatrati za najstarejše jedro Mengša, kjer je bil sedež ene najstarejših kranjskih fara in kjer so se našli staroslovenski gro-

bovi.⁸⁴ Mali Mengeš se loči od sosednjih vasi po talnem načrtu, ki ne kaže nikakega sistema, za zemljiško razdelitev pa je značilna pomešana lega deležev, ki bi se mogla označiti le kot razdelitev na delce, dočim so v Vel. Mengšu — izvzemši najbolj severni del, kjer imamo tudi delce — proge za vzhodno vrsto hiš prav izrazite, hiše na zapadni strani ceste (odnosno trga) pa so l. 1825. skoro brez zemljiške posesti in bržkone kasnejšega nastanka; od l. 1867. je Mengeš trg in si je s tem še bolj utrdil svoje ne docela kmetsko lice, ki ga je imel kot središče fare že dotlej.

Zelo lep primer enostranske vasi v vrsti je tudi Depalja Vas, ki leži sredi ravnine, pomaknjena na rob močvirnega sveta in prav lepo očituje kolonizacijski značaj tega tipa vasi. Danes je v tej vasi vrsta hiš, razporejenih nad bregom Depaljskega potoka, presekana po kamniški železnici na dva dela.

V nasprotju z vasmimi ob Pšati imajo vasi tik na desnem bregu Kamniške Bistrice skoro brez izjeme drugačno obliko. Dasi imajo soroden položaj, namreč ob meji poplavnega ozemlja, vendar nimajo značaja vasi v dolgih vrstah, temveč so po talnem načrtu več ali manj pravilne obcestne vasi, kakor pač odgovarja njihovi več ali manj regularni zemljiški razdelitvi na delce. Posebno značilen je Homec. Hiše imata vas razpostavljene deloma s končno, deloma s podolžno stranjo proti poti, katere smer divergira i s smerjo Bistrice i s smerjo današnje ceste Kamnik—Domžale. V zemljiški razdelitvi se kažejo vsi znaki regularne razdelitve na delce: za vsakim domom kratka proga zemljišča, ostala posest razmetana enakomerno po vseh kompleksih, ki so parcelirani skoro izključno izmenoma v dveh, medsebojno pravokotnih smereh. Gozd in pašnik ob Bistrici tvorita „gmajno“, danes deloma že parcelirano. „Gmajna“ ob Bistrici je za vse vasi ob tej reki značilna in jo tudi skoro povsod imenujejo z istim značilnim imenom „Roje“, ki ga imamo tudi na Posavju.⁸⁵ Od Homca navzdol loči Roje od poljedelskega areala umetno izpegljana struga Mlinščice; vrsta mlinov ob njej, združena v moderni dobi z industrijskimi podjetji, daje lieu vasi prav poseben izraz. Homcu slična je Šmarca z nekoliko manj regularnimi oblikami in pa Preserje, razpostavljeno ob poti sicer vzporedno

⁸⁴ Mengeška fara se omenja l. 1215. (Gradivo V., št. 236.). O najdbah staroslovenskih grobov: W. Schmid, *Altslowenische Gräber Krains, Carniola* 1908, str. 35.

⁸⁵ Roje pomenijo po Pleteršniku v Savinjski dolini „das bereits ausgetrocknete Bett eines Wassergrabens oder Baches“, na Kranjskem pa „taka mesta, koder ob deževju voda vstaja kvišku iz tal“.

Tipi razdelitve zemljišča na vzhodnem Gorenjskem. — Die Typen der Flurverfassung im östlichen Oberkrain.

1. Zemljiška razdelitev na delce. — Die Gewinnflur. 2. Zemljiška razdelitev na proge. — Die Streifen- und Waldhufenflur. 3. Zemljiška razdelitev pri prvotnih zaselkih. — Die primäre Weilerflur. 4. Naselja z zaključenimi zemljišči. — Die Einödflur. 5. Na bloke razdeljeno zemljišče občestnih aglomeracij. — Die blockartig verteilte Flur der Strassensiedlungen.	6. Na bloke razdeljeno zemljišče pri slabo kompaktnih, pretežno kajžarskih naseljih. — Die blockartig verteilte Flur der Keuschlersiedlungen. 7. Kasneje kultivirano zemljišče, deloma še danes v travnikih in pašnikih. — Die später kultivierten Gebiete, teils noch heute Wiesen- und Weideland. 8. Gozdni kompleksi. — Die Waldflächen. 9. Predjožefinske fare. — Die vorjosephinischen Pfarren. 10. Predjožefinski vikarijati. — Die vorjosephinischen Vicariate.

z današnjo cesto, toda vstran od nje. Zemljiška razdelitev v Pre-serju ima sicer zunanji videz prog, toda o sklenjenosti med do-movi in pripadajočimi njivami ni niti najmanjšega sledu; gre le za regularne delce, ki potekajo izključno v eni smeri — od vzhoda na zapad. Tudi v J a r š a h, katerih prvotno jedro leži vstran od današnje ceste ob Mlinščici, vidimo razdelitev na delce, izvzemši Zg. Jarše, kjer so imela morda prvotna posestva obliko prog na zapad, kakor to še danes vidimo v Noščah pri Homcu. R o d i c a pa je brez dvoma mnogo mlajše naselje; za to govori njena neznatna velikost (l. 1827. obsega le 7 kmetij z znatno zemljiško posestjo), nadalje so na njenem zemljišču v veliki množini udeleženi tudi posestniki iz sosednjih vasi (iz Domžal in Stoba). Poleg tega nima vas nikake „gmajne“, temveč se on-stran Mlinščice neposredno stikajo domžalske in jarške „Roje“. Zdi se, da je Rodica nastala zelo kasno na dominikalnem zemlji-šču graščine Groblje, katere ime označuje prvotno ves ta kom-pleks polja, o čemer nam pričata v mapi iz l. 1826. imeni Ober-Ebensfeld (Ebensfeld je nemški naziv za Groblje) za njive na severozapadu, ki so danes večinoma v posesti Sp. Jarš, in ime Unter-Ebensfeld za komplekse na jugu.

D o m ž a l e so danes že povsem preustrojene v industrijsko naselje, a l. 1826. so imele še povsem vaški značaj. Mapa iz tiste dobe nam pokaže, kje nam je iskati staro vaško jedro Zg. in Sp. Domžal. Prvotne kmetije Zg. Domžal so one na polju vzhodno od glavnega zavoja velike ceste (ob današnji Industrijski cesti), prvotne kmetije v Sp. Domžalah pa so one južno-vzhodno od Goričice ob poti proti Dragomlju ob današnji Savski cesti. Zemljišče je razdeljeno na delce, izvzemši kratke proge neposredno za hišami. V Zg. Domžalah je posamezen kompleks razdeljen v približno 20 delcev, kar odgovarja približno 20 kme-tijam, ki jih moremo dognati v vasi. Z lahkoto se more po zem-ljiški razdelitvi dognati, da so kmetije ob veliki (trojanski) cesti mlajše, ker niso domala nič zastopane v delcih ter imajo večji del svoje posesti bodisi arondirane bodisi razkosane, a v nepo-sredni bližini. V Sp. Domžalah so povsem slični odnošaji, le v mnogo manjšem obsegu (le 12 prvotnih kmetij). Tudi S t o b ima slično razdelitev — 15 delcev v vsakem kompleksu in 15 prvotnih kmetij — a vas sama leži ob glavni cesti. Vzhodni del (tik za-padno pod Goričico) je starejši, povsem kmetijski del. Danes je seveda več ali manj sestavni del trga Domžale. — S t u d a kaže nepravilno zasnovo talnega načrta in tudi zemljiška razdelitev na delce ni več tako izrazita.

Na jugu imata razdelitev na delce Dragomelj (z obcestno obliko talnega načrta) in pa Podgorica, ki je zanimiv primer, ker ločimo v njenem talnem načrtu dva dela: prvi je razpostavljen vzdolž glavne ceste, gornji del vasi pa leži ob vzporedni poti že nekoliko naslonjen ob pobočje Soteškega Hriba. Na osnovi tega bi se moglo prenačrtovati sklepati na ustroj vasi, n. pr. spodnji del smatrati za prvotne kmetije, zgornji pa za kajzarje in kasneje nastale kmetije. A ravno študij zemljiške razdelitve nam pokaže, da poteka neka meja povsem v drugem smislu, ki loči vzhodni in zapadni del celotne vasi. Kmetije vzhodno od te linije so dosledno zastopane le v delcih vzhodno od nje, zapadne pa v zapadnih kompleksih. Zapadni del vasi je manjši, tudi obseg posameznih posestev je manjši, poleg tega je tu več bajtarjev, zato je verjetno, da je mlajšega postanka, prav kakor bližnja zaselka Soteska in Sv. Jakob. Ta dva sta tuj pojav v področju sklenjenih vasi. Tudi njihova zemljiška razdelitev ima zaselški značaj, deloma so celo očuvani sigurni znaki nekdanj arondiranih kmetij, kakršne opazimo l. 1825. še v bližini Save (Pečnik). Podgorici odgovarja onstran Soteškega Hriba Nadgorica, pa tudi Črnuče spadajo, kolikor pokaže površen pregled mape, v to kategorijo vasi, dočim je Ježa lepa vrstna vas s progami, prav tako Pšata, ki je ena najizrazitejših takih vasi.

Prav interesantno sliko nudijo vasi, ki leže na Posavju vzhodno od Kamniške Bistrice. To so vasi Dol, Kleče, Dolsko, Zajelše in Podgora. Pri njih se prepletajo značilnosti razdelitve na delce in one na proge v toliki meri, da je v posameznih primerih težko ugotoviti, kakšen sistem zemljiške razdelitve imamo pred seboj. Vasi same so izrazite vasi v vrsti, postavljene tik nad ježo savske terase ali pa v vznožju hribovja na vršaje in lokalne ostanke višjih teras. Najbližje vaško zemljišče je dosledno razdeljeno na proge, ostali areal pa je razdeljen na delce, ki imajo večinoma isto smer kot proge. Značilno je, da so izredno ozke tudi proge, ki slede neposredno za hišo. V Podgori pa kmetije, izvzemši sadni vrt, sploh ne posedajo v neposrednem stiku z domom nikakega zemljišča in tudi v Dolskem so proge tako kratke in ozke, ostali na delce razdeljeni kompleksi pa tako obsežni, da si je nemogoče misliti prvotno vaško zemljišče le v področju teh prog. Res je sicer, da se more neznatnosti teh prog v neki meri razlagati iz očitne velike razkasanosti prvotnih kmetij, ki se zreali v neznatni izmeri posameznih posestev (v Dolskem povprečno 5 orale, v Klečah še manj), vendar ravno glede tega ne smemo pozabiti važne raz-

like, ki obstoja med sistemom delcev in sistemom prog: pri prvem velika nagnjenost k drobljenju posestev, pri drugem stremljenje za ohranitvijo celotnih gruntov.⁸⁶

Kam nam je torej uvrstiti te vasi? Mislím, da najbolj odgovarja dejanskemu stanju, če označimo njih zemljiško razdelitev kot razdelitev na delce,⁸⁷ to tem bolj, ker imamo med njimi izjemo (Zajelše), ki kaže prav izrazito razdelitev na proge; v tej vasi namreč zavzemajo proge z neznatnimi izjemami vse kulturno zemljišče ter so dovolj obsežne za samostojno gospodarstvo. Zaboršt dokazuje s svojo zaselško parcelacijo po principu deležev v bližnjih sektorjih, da je ta razdelitvi na proge sorodna v toliko, v kolikor označujeta obe relativno mlajša naselja. Da sta obe te dve naselji (Zajelše in Zaboršt) mlajši od ostalih, nam kažeta njih imeni, ki jih ni možno razlagati drugače kakor s stališča že obstoječih vasi ob Savi. Za to govori morda tudi njih podrejenost sosednjima katastralnima občinama Podgora in Dol. Kakor smo že zgoraj (str. 42) omenili, sicer ta podrejenost ne more biti nujen dokaz za kasnejši postanek v vseh primerih, ker so se katastralne občine pogosto sestavile iz več prvotno samostojnih agrarnih občin.⁸⁸ A v glavnem se zdi, da zlasti med sklenjenimi vasmí predstavlja v katastralni občini podrejeno naselje tudi po postanku sekundarno naselje. V tem našem primeru je to jako verjetno, ker imamo v nasprotju z Zajelšami in Zaborštom v bližini nekatere vasi, katerih kulturno zemljišče ni po obsegu nič kaj znatnejše, pa vendar tvori samostojno katastralno občino (n. pr. Kleče). Podrejenost teh drugotnih naselij se v poedinih primerih prav lepo spozna iz dejstva, da nimajo nikake samostojne skupne posesti, temveč participirajo na „gmajni“ matične vasi. Tako je stališče Zaboršta in Vidma v katastralni občini Dol. Videm je videti tudi sicer s svojimi arondiranimi posestvi mlajše naselje, nastalo v zvezi s starim dolskim vikarijatom mengeške fare;⁸⁹ o postanku na cerkvenem zemljišču priča njegovo ime.

Nasprotno pa je treba poudariti, da je ponekod katastralna razdelitev izločila sekundarno naselbino in jo uvrstila v samostojno katastralno občino. Tak primer so Peteline, ki so pravzaprav le majhen zaselek z zemljiščem, očitvidno vrinjenim

⁸⁶ Prim. Gradmann, o. c., str. 42.

⁸⁷ Izredno regularna oblika delcev je morda posledica kasnejših regulacij. Prim. opombo 151.

⁸⁸ J. Redlich, Geschichte der österreichischen Gemeindegesetzgebung. Schriften des Vereines für Sozialpolitik, Bd. 122., str. 55.

⁸⁹ Vikarijat v Dolu se omenja l. 1452. (IMD 1900, str. 125).

med zemljiške areale Dolskega, Kleč in Podgore. Pa tudi gozdovi nad Petelinami so v velikem delu danes posest Dolščanov (očividno nekdanja „gmajna“ matične vasi Dolsko), pa vendar tvorijo danes sestavni del katastralne občine Peteline.

Nismo se še dotaknili sklenjenih vasi, ležečih vzhodno od Bistrice ter med njo in spodnjo Radomljo. Največji vasi Radomlje in Dob sta tu hkrati najbolj značilna primera. V Radomljah ni zaslediti regularnega talnega načrta. V kolikor se domovi drže današnjih cest, so celo mlajšega datuma. Prvotne kmetije pa leže dokaj daleč vsaksebi ob potoku, ki priteka od Rudnika sem. Zemljiška razdelitev kaže zopet ono tipično zmes med progami in zaselško razdelitvijo. Nekatero kmetije posedujejo namreč sklenjene proge na vzhod do pregiba nizke diluvijalne terase, potekajoče od cerkve na severovzhod. To teraso pokrivajo skupni pašniki in gozdovi (Dobrave). Kmetije na jugu posedujejo proge na jug, a pri severnih se proge nadaljujejo na sever. Predeli med temi kompleksi prog pa so razdeljeni med najbližje kmetije. Neregularni obliki prog je brez dvoma deloma vzrok v značilnostih tal, ki jim tu bližnji potek diluvijalne terase in pa nadzemsko tekoče vode odvzamejo ono enakomernost in izravnanoost, ki je značilna za ravninske predele, kjer imamo regularno razdelitev na proge. Saj smo že pri Zalogu in Klancu videli, kako dobi v takih primerih zemljiška razdelitev in talni načrt manj pravilne oblike. Podobno obliko kot Radomlje kaže Volčji Potok, dočim je Hudo s strogo pravilnimi zemljiškimi progami brez dvoma sekundarna naselbina, ležeča še danes v območju radomeljske „gmajne“. Za to govori tudi njeno ime.⁹⁰

Za odnošaj Radomelj do vasi onstran Bistrice je značilno, da je celotni teritorij ob reki sami v posesti one strani. Tako sega Homška Gmajna pri Radomljah daleč preko Bistrice ter dovoljuje sklepati na relativno višjo starost Homca. S kasnejšo izpremembo bistriške struge si je ta pojav težko razlagati, ker bi v tem primeru ležale Radomlje prvotno tik ob Bistrici, kar pa je z ozirom na nemirni značaj reke v tem predelu kaj malo verjetno.

Na jugu imamo v katastralnih občinah Podreče in Dob zopet vasi z zemljiško razdelitvijo na delce. Značilno je, da leže tu stare matične vasi vstran od glavne, bržkone na rimski osnovi potekajoče trojanske ceste. Posebno značilen je Dob, ki je

⁹⁰ „Hud“ v krajevnih imenih znači po Pintarju (ČZN 1912, str. 119) toliko kot „majhen, slaboten, neznatn, zanikaren“. V našem primeru bi se moglo „hudo“ nanašati na mali obseg naselja ali — verjetneje — na slabšo kakovost zemljišča.

videti danes velika gručasta vas. Študij originalne mape pa nam pokaže več dokaj različnih sestavnih delov vasi. Prvotno jedro je orijentirano — večinoma s končnimi hišnimi frontami — proti poti, ki poteka vzporedno z glavno cesto ob Dobskem potoku ondi, kjer ta zavije proti zapadu. To so prvotne kmetije, ki so zastopane s svojimi delci po vsem vaškem zemljišču, tudi severno od glavne ceste, poleg tega pa imajo za domom kratko, do glavne ceste segajočo zemljiško progo. Ob glavni cesti so na nekaterih od teh prog nastali novi domovi, ki so nam zanesljiva priča, da je ta obcestni del vasi mlajšega nastanka in da je prvotno kmetško naselje ležalo vstran od stare trojanske ceste. Iz zemljiške razdelitve je namreč povsem jasno razvidno, da so te hiše ob cesti, v kolikor sploh imajo zemljiško posest, nastale na račun prvotnih kmetij; še l. 1825. moremo ugotoviti več primerov, v katerih odgovarja hiši ob cesti hiša ob potoku z istim posestnikom, ki je tudi formalna lastnica vseh pripadajočih zemljiških parcel. Večinoma pa itak sega še posest prvotnih kmetij tik do gradbenih parcel, na katerih so zgrajene hiše ob glavni cesti. Kakor bomo videli, nam tudi za druga naselja ob trojanski cesti številni znaki kažejo, da so razmeroma zelo mladega nastanka.

Dob sestoji poleg tega še iz skupine pri farni cerkvi, nastale v zvezi s staro faro,⁹¹ in pa na vzhodu iz raztresenih kmetij večinoma z arondirano zemljiško posestjo: te kmetije pomenijo najmlajšo etapo v prodiranju kolonizacije v močvirne predele Želodnika, ki so bili sprva brez pravega lastnika in še l. 1825. sporni med kolovško gosposko in 12 najbližjimi srenjami. Še danes so poseljeni le v nekaterih obrobnihih sektorjih. Poleg omenjenih kmetij pri Dobu imamo v tej močvirni ravnini na vzhodu naselja, pravzaprav skupine samotnih kmetij, ki se od starejših naselij Krtine in Brezja ostro odražajo po svoji legi v ravnini (na zemljišču slabše kakovosti), po svojih imenih (Gmajnica, Dolenja Vas), zlasti pa po svojem deloma arondiranem, deloma pa na velike bloke razdeljenem zemljišču, slično kot smo videli v naseljih pri Smledniku in pri Komendi. Kakor tam, imamo tudi tu opraviti v pretežni večini s kajžarji.

Onstran močvirnih predelov ob Radomlji in Rači se pričinja že predel zaselkov in raztresenih kmetij. V zvezi s sklenjenimi vasmí nam je obravnavati le še ona naselja v teh predelih, ki so iz posebnih razlogov dobila značaj sklenjenih vasi. To so sporadične aglomeracije v farnih središčih ter naselja ob starih prometnih črtah.

⁹¹ Glede fare v Dobu gl. prip. 152.

Stare farne aglomeracije v predelih raztresenih in mešanih naselij se ne ločijo od svoje okolice toliko po agrarno-gospodarskih svojstvih, kolikor po svoji zunanji obliki ter gospodarski in socialni strukturi. V slednjem pogledu vplivajo odločilno obrtniki in pa kajžarji, ki so sicer v raztresenih naseljih mnogo redkejši kot pa v sklenjenih vaseh. V agrarnem sistemu se te aglomeracije le v neznatni meri razlikujejo od okoliških naselij. O tem nam pričajo tipični primeri te vrste: Moravče, Zagorje in Vače. Moravče imajo prav tako zaselško zemljiško razdelitev kot drugi bližnji zaselki, v Zagorju, kjer imamo opravka s samotnimi kmetijami in z zaključenimi posestvi, so tudi v farnem središču posestva arondirana v velikih kompleksih za domovi. Tudi Vače se v zemljiških razmerah ne ločijo prav nič od zaselkov svoje okolice.

Aglomeracije ob prometnih žilah tvorijo po svoji fizijonomiji in po svoji genezi prav poseben tip. Razvile so se ob starih cestah z ozirom na posebne potrebe tedanjega prometa in voznštva. Označili smo jih že z ozirom na njih talni načrt kot obcestne vasi ter ugotovili na podlagi tipičnega primera pri Dobu njihov mladi izvor. Velik del teh obcestnih „vasi“ itak ne spada med sklenjene vasi, ker so v svojem bistvu le prav mali zaselki ali rahle aglomeracije samotnih kmetij, ki jim pa pozneje na dolgo ob cesti prirasli deli dajejo danes značaj sklenjenih vasi. Zemljiška karta iz l. 1827. nam kaže n. pr. L u k o v i c o kot skupino ne več kot petero kmetij, pa še te posedujejo prav malo zemljišča, v pretežni večini sploh le travnike v ozkem pasu ob cesti. Ti momenti kakor tudi zunanja oblika velikih „furmanskih“ domov nam dovolj jasno pričajo, da to po postanku sploh niso poljedelska naselja; vloga Lukovice in bližnje P o d p e č i je itak v zvezi z institucijami v prometne svrhe (pošte in mitnice), ki so predstavljale tu, ob vhodu v Črni Graben, jako važen faktor.⁹² Stara poljedelska naselja pa leže vstran od ceste (Vrba, Imovica, Krtina, Šentvid).

Najznačilnejše tovrstno obcestno naselje so P r e v o j e s svojimi na dolgo ob cesti razvrščenimi hišami (gl. načrt). Vasi pripada na jugu sploh le prav ozek pas zemljišča ob cesti; kolikaj bolj oddaljeni kompleksi pripadajo v celoti že Vrbi. Kulturno vaško zemljišče — razdeljeno na velike bloke — tudi na severu kaj kmalu meji z gozdom. Večjo zemljiško — deloma arondirano — posest ima itak le pet, šest velikih „furmanskih“

⁹² Prim. I. Vrhovnik, Carinska in poštna postaja Podpečjo pri Brdu, IMD 1895.

domov. Ostali domovi posedujejo le neznatne parcele poleg hiše in še tu in tam po vaškem zemljišču. Vsi ti momenti pričajo o razmeroma kasnem razvoju tega naselja ob cesti, ki je tu sprva nedvomno vodila skozi gozd, segajoč nepretrgoma od Dobravdoli do Krtine. Za kasnejši nastanek govori tudi razlaga imena.⁹³

Prav takšno razporeditev hiš, samo da še neznatnejšo zemljiško posest kažejo Vrh polje ob tuhinjski cesti, nadalje zapadni del Krašne in Podsmrečje pri Blagovici, kjer pa stoje hiše že tako daleč vsaksebi, da je nemogoče govoriti o sklenjeni vasi. Krašna in Blagovica pomenita le lokalno aglomeracijo. Njiju postanek ima posebne vzroke: predjožefinski vikarijat dobske fare v prvoimenovani in grad, kaplanija ter jožefinska fara v drugi vasi so pri tem odločilno vplivali.⁹⁴ Zemljiška razdelitev je v vzhodnem delu Krašne zaselškega tipa brez sledov arondacije, v Blagovici pa ima obliko velikih arondiranih blokov; na njih stikališču so postavljeni domovi, ki so aglomerirani pri cerkvi. O kaki prvotni sklenjeni vasi torej ni govora.

Tudi v Tuhinjski dolini pravih sklenjenih vasi ni. Kraji kakor Zg. Tuhinj, Šmartno (oba cerkveni središči iz predjožefinske dobe),⁹⁵ Buč, Srednja Vas itd. imajo sicer danes tak videz, nekatere imajo celo precej pravilno obcestno zasnovo v talnem načrtu (n. pr. Buč). Zemljiška razdelitev na povsem nepravilne parcele ter po principu deležev v bližnjih kompleksih pa pokaže, da jih ne moremo staviti v isto vrsto s pravimi sklenjenimi vasi v ravnini. Tudi nekatera imena (Laze, Loke) kažejo na relativno mlada naselja. Prav isto velja za naselja ob Bistrici nad Kamnikom. Edino Nevlje in Godič kažeta nekatere tipične znake razdelitve na delee. Tako imamo n. pr. v Nevljah dva dosti pravilno parcelirana zemljiška kompleksa z značilnimi imeni Gornje polje in Spodnje polje. Vsekakor pa nas te vrste naselja silijo, da spregovorimo tudi o ustroju raztresenih naselij, zaselkov ter drugih prehodnih oblik.

⁹³ Po prof. Ramovšu Prevoje najbrž iz Preloge (prelog = Brachland. Abacker). To razlago bi podpirala mnogoštevilna poljska imena „Prevoje“, kjer je pomen jasnejši (imamo več primerov na vzhodnem Gorenjskem).

⁹⁴ Krašenski vikarijat se omenja l. 1541. (Koblar, Drobtinice iz furlanskih arhivov, IMD 1891, str. 15), kaplanija v Blagovici se je ustanovila l. 1545. (prav tam str. 5).

⁹⁵ Vikarijata v Zg. in v Sp. Tuhinju se omenjata l. 1526. (Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, IMD 1895).

IV. Rztresena naselja in prehodne oblike.

Že v poglavju o osnovni razdelitvi kmetskih naselij sem na kratko označil nekatere že po zunanjih znakih razvidne variante rztresenih naselij in sem omenil stališča, ki so jih v tem pogledu zavzeli posamezni proučevalci kmetskih naselij. Tam navedene klasifikacije pa so se opirale domala vse le na zunanja svojstva. Od onih značilnosti, ki so utemeljene globlje v genezi in strukturi naselij, se običajno poudarjajo le one, ki so že na prvi pogled vidne, med njimi zlasti razlika med samotnimi kmetijami in zaselki. Med zaselke so avtorji pogosto prištevali vse one male aglomeracije, ki jih niso mogli uvrstiti niti med samotne kmetije niti med sklenjene vasi. In dasiravno so čutili potrebo točneje opredelitve tudi za zaselke, so vendar običajno pustili to vprašanje odprto ter uvrstili v isto kategorijo one zaselke, ki so nastali potom skupnega krčenja gozda, kakor tudi one, ki so se razvili iz samotnih kmetij po delitvi.

Prvi je De m a n g e o n skušal opredeliti rztresena naselja z ozirom na njih genezo in na njihovo relativno starost v posamezne kategorije: la dispersion primaire, d'âge ancien; la dispersion intercalaire; la dispersion secondaire; la dispersion primaire, d'âge recente.⁹⁶ Pri tem je pustil v nemar zunanje značilnosti naselij v popolnem nasprotju z delitvijo, ki jo je postavila L e f è v r e.⁹⁷ Tudi zemljiški razdelitvi ne prisoja za rztresena naselja one važnosti kakor za sklenjene vasi.

Prav pri podrobnem študiju rztresenih naselij se pokaže, da je treba tudi tu za določitev posameznih tipov združiti deskripcijo zunanjih svojstev z razlago za genezo važnih momentov, zlasti zemljiških razmer. Konkretni primeri na vzhodnem Gorenjskem nam pokažejo, kako najrazličnejše tipe družijo široki pojem rztresenih naselij, kako različni morejo biti osobito zaselki, zlasti pa njih zemljiška razdelitev. Oni široki pojem zaselške zemljiške razdelitve (Weilerflur), ki so mu nekateri avtorji pripisovali glavno vlogo v vsem obsegu od najmanjših zaselkov do velikih gručastih vasi, je v velikem delu ne povsem točna, deloma iz površnega poznavanja porojena generalizacija. V to vrsto zemljiške razdelitve namreč avtorji pogosto prištevajo kratko in malo vsa ona zemljišča, ki so razdeljena v parcelah nepravilnih oblik, pri tem pa prezro povsem očitno dejstvo, da je oblika parcel v glavnem odvisna od terenskih oblik: čim bolj so tla razgibana, tem nepravilnejše so oblike posameznih polj-

⁹⁶ Demangeon, o. c., str. 102 sl.

⁹⁷ Prim. pripombo 44!

skih parcel. Generalizacija v gornjem smislu sledi torej v preveliki meri zunanji obliki parcelacije, ki je sicer pri sklenjenih vaseh v ravnini pogosto dokaj zanesljiv kažipot, glede raztresenih naselij in zaselkov pa more zavesti do pogrešnih sklepov in netočnih označb.

Prevladujoča oblika naselij v hribovitem svetu na vzhodnem Gorenjskem so zaselki. V tem pogledu tvori vzhodna Gorenjska nadaljevanje štajerskih krajev južno od Savinje in Voglajne, za katere so po *Sidaritsch* u najznačilnejša oblika naselij zaselki, ležeči na starih planotah.⁹⁸

Na podlagi zemljiške razdelitve nam je omogočena podrobnejša klasifikacija zaselkov. V glavnem moramo ločiti prvotne zaselke, ki so nastali kot skupna tvorba tedaj že obstoječe agrarne zajednice in pa drugotne zaselke, ki so nastali z delitvijo samotnih kmetij ali pa zaradi grupacije slednjih. Obstoj teh dveh genetično različnih vrst zaselka poudarjata že *Gradmann* in *Sidaritsch*.⁹⁹

Prvotni zaselki so brez dvoma že ob svojem nastanku zavzemali malone isti obseg, kakor ga zavzemajo danes. Njih nastanek se more tolmačiti le s skupnim krčenjem na še prostem zemljišču ali na takem, ki za zemljiškega gospoda ni predstavljalo nikake vrednosti. Še danes se ti zaselki ločijo od individualno nastalih raztresenih naselij po večjem številu kmetij, ki pogosto presega povprečen obseg zaselka. Njihovo kulturno zemljišče je razmeroma veliko — razvili so se le na obsežnejših planotah in nivojih —, a razdeljeno je v neštevilne večje in manjše parcele. Posamezne kmetije imajo svoje deleže razmetane, toda ne kot pri delcih povsem enakomerno po vsem vaškem zemljišču. V določeno smer je namreč število deležev neke kmetije znatnejše, v tisto smer pač, v katero se je kmetija pri postopnem krčenju gozda najbolj udejstvovala. Povsem dosledna tendenca deležev v bližnjih sektorjih, ki je za zemljiško razdelitev potom delitev nastalih zaselkov naravnost poglobitna značilnost, se pri prvotnih zaselkih pojavi le mestoma v bolj perifernih, v novejši dobi za kulturo pridobljenih tleh. V ostalem imajo deleži močno pomešano lego, sledovi delitve se pojavijo le v primerih, kjer gre za delitev posamezne kmetije v okviru celotne zajednice in obstoja v tem, da se deleži dotičnih dveh (ali več) kmetij ponavljajo povsod drug poleg drugega. Ali takih primerov je pri prvotnih zaselkih razmeroma malo.

⁹⁸ Sidaritsch, o. c., str. 58.

⁹⁹ Gradmann, o. c., str. 105 sl.; Sidaritsch, o. c., str. 17 sl.

Tudi če te delitve upoštevamo in jih smatramo kot prvotno enotne kmetije, se nam navzlic temu prvotni zaselek pokaže kot družabno naselje, ki ob svojem nastanku še ni poznalo strogo individualnega gospodarstva.

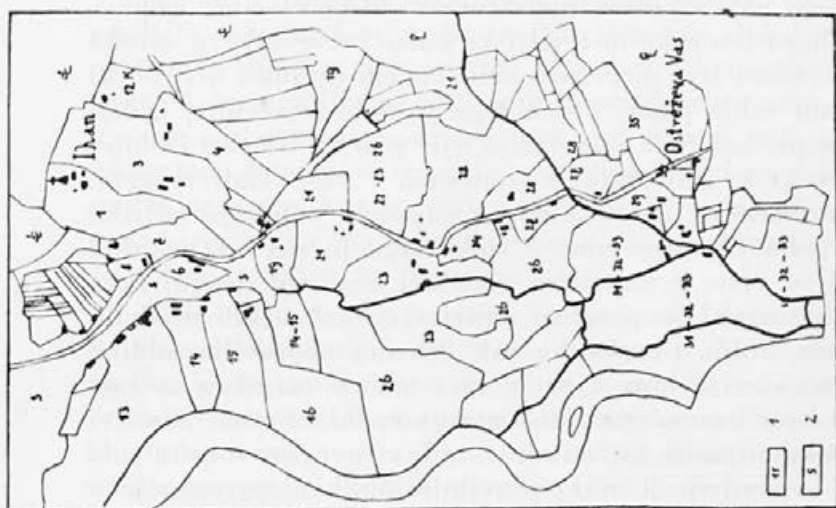
V dokaz, v kako majhnem obsegu so se pri zaselkih vršila drobljenja posestev, naj navedem nekaj konkretnih primerov. Že začetkom 15. stol. n. pr. se omenja 12 kmetij na Štefanji Gori pri Cerkljah.¹⁰⁰ Kataster iz l. 1827. nam pokaže le 16 kmetij z znatnejšo zemljiško posestjo. Od teh sta dve očitno mlajšega nastanka, ker ne posedujeta deležev v glavnih poljskih kompleksih; dve pa kažeta po svojem medsebojnem položaju in celo po svojem rodbinskem imenu na delitev prvotno enotne kmetije. Število kmetij se je torej od 15. do 19. stol. le neznatno povečalo. Drug primer je Podbukovje pri Vačah, kjer se l. 1258. omenja 8 kmetij,¹⁰¹ prav toliko jih je še l. 1826. itd. Prav isto je razvidno iz *Vatovec* in *Blaznikov* navedb.¹⁰²

Še ena važna značilnost nam jasno priča o družabnem nastanku prvotnih zaselkov. V mnogih primerih moremo namreč pri njih zaslediti — če danes ne več, pa vsaj še v dobi franciscejskega katastra — pašnike in gozdove v skupni posesti. Prav lepe primere „gmajne“ nam kažejo n. pr. zemljiške mape za Štefanjo in Šenturško Goro, za Bistričico, Županje Njive in Stranje, za vasi in zaselke v dnu Tuhinjske doline, za Sp. Paloviče (kmetija Gmajnar!), za Rafolče, za številne zaselke ob vstopu v Črni Graben ter v Moravški kotlini (Vrba, Krtina, Studenec, Moravče, Češnjice, Drtija), za Leše in Roviše pod Sv. Goro, za Čemšenik itd. V tem pogledu kakor pač tudi v zemljiški razdelitvi sami bi bili potemtakem ti veliki prvotni zaselki močno sorodni sklenjenim vasem v gruči. Ta sorodnost se večkrat odraža tudi v zunanji obliki parcelacije; na bolj ravnem svetu — n. pr. na apniških nivojih — dobe tudi pri zaselkih parcele oblike več ali manj pravilnih, podolgovatih „delcev“ in „prog“, tako da dobimo na prvi pogled vtis razdelitve na delce ali na proge. Tak vtis napravijo n. pr. zemljišča v moravških Češnjicah in Drtiji, v Krtini, Vrbi, Brezju in Studencu, nadalje v naseljih na apniških terasah pod Sv. Goro, kjer so posamezne ravne površine in suhe doline parcelirane v lepih progastih parcelah, n. pr. suhe doline pri Rovišču in Lešah, prav tako „Ravne

¹⁰⁰ Gradivo V., št. 488, 490.

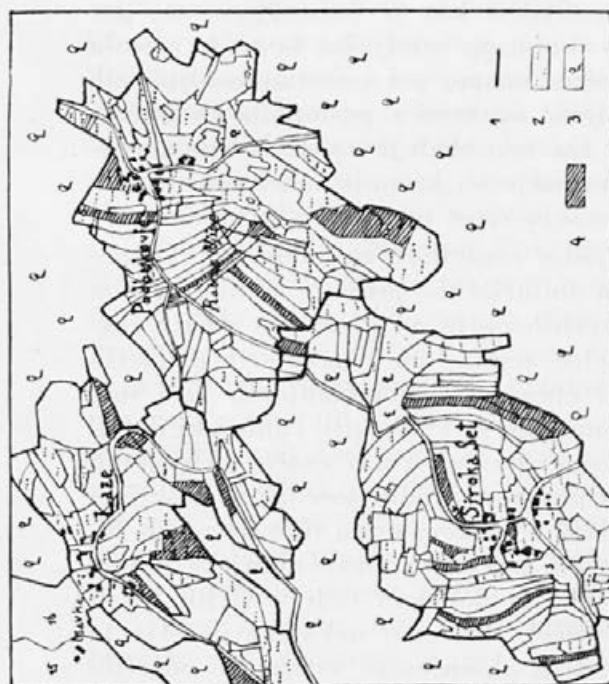
¹⁰¹ Gradivo V., št. 688.

¹⁰² *Vatovec*, o. c., str. 68 sl.; *Blaznik*, Kolonizacija Selške doline, str. 21 sl.

Náčrt 5. Ihan. Tip rahle aglomeracije kmetij — Typus einer lockeren Agglomeration der Höfe.

- 1 = zaključena zemljišča kmetij — Der geschlossene Grundbesitz der Höfe.
 2 = skupna posest — Der gemeinschaftliche Grundbesitz.

Náčrt 2. Tip prvotnih zaselkov (kat. obč. Rovišče) — Typus der primären Weilersiedlungen.

- 1 = meja obdelanega zemljišča — Die Grenze des bebauten Grundes.
 2 = travniške parcele — Wiesenparzellen.
 3 = gozdne parcele — Waldparzellen.
 4 = deleži po ene kmetije iz Laz, Podbukovja in Široke Seti — Die Anteile je eines Hofes von Laze, Podbukovje und Široka Set.

njive" na terasi v Podbukovju. Pa tudi v neapniških predelih je zavisnost parcelacije od terenskih oblik povsem očitna. Parcele potekajo največkrat v podolgovati obliki v smeri izohips, da je skladnost terenske in zemljiške karte presenetljiva. Široka Set pod Sv. Goro leži n. pr. na okroglastem ostanku nivoja, ki na vse strani rahlo pada; njena lega je dobro razvidna iz katastralne mape, ker tudi parcelacija njiv poteka v smeri izohips, torej v nekaki krožni obliki s središčem v vasi. Tudi v svetu, ki je sicer močnejše, a enakomerno nagnjen, potekajo poljske parcele v pobočjih vzporedno z izohipsami in sicer v nekakih terasah, ki se vrste z umetnimi podzidki ena nad drugo: taka „kultura v terasah“ je posebno izrazita v karbonskih predelih okoli Zlatega Polja, Čemšenika itd. Povsem nepravilne oblike zavzema parcelacija tam, kjer je svet močno razgiban in razčlenjen ali kjer imamo opraviti s prvotno zaključenimi posestvi (samotnimi kmetijami), ki že itak — tudi v ravnem svetu in celo v ravnini — nagibajo k manj pravičnim oblikam parcelacije v velikih blokih.

Četudi je torej vnanja oblika zemljiške razdelitve v največji meri odvisna od morfologije, je treba vendar poudariti, da nagibajo k pravičnim oblikam v hribovitem svetu predvsem prvotna, velika zaselška zemljišča, kar je razumljivo, saj gre tu za neko delitev prvotno skupnega zemljišča, ki se je morala prej ali slej regulirati, dočim imamo pri prvotno zaključenih zemljiščih (samotnih kmetijah) opraviti s postopnim in individualnim kultiviranjem tal. Da ima slednje za posledico nepravilno parcelacijo, vidimo najboljše na kasnejše izkrčenih arealih tudi pri onih naseljih, ki imajo sicer pravilno parcelacijo.

Prvotna zaselška zemljiška razdelitev zavzame brž, ko poseže v ravnino ali na ravna dolinska tla, pravične oblike in nam ne otežuje samo točnega razlikovanja od gručastih vasi z razdelitvijo na neregularne delce, temveč ga v nekaterih primerih sploh onemogočuje. Že pri obravnavanju sklenjenih vasi smo naleteli ob Bistrici nad Kamnikom in v spodnji Tuhinjski dolini na take primere, ki imajo sicer na eni strani značaj sklenjenih vasi, na drugi strani pa so povsem sorodni sosednjim naseljem manjšega obsega, ki pripadajo v vsakem oziru tipu prvotnih zaselkov in ki so razprostranjeni povsod v dnu Tuhinjske doline (Srednja Vas, Loke, Laze itd.) in ponekod tudi v višjih legah (Zg. Tuhinj, Kostanj, Češnjice). Da smo nekatera naselja te vrste (Nevlje, Godič) prišteli k sklenjenim vasem, je odločilo dejstvo, da se tam razdelitev po principu deležev v bližnjih sektorjih ne more ugotoviti, temveč so deleži razmetani e n a k o -

merno po vaškem zemljišču, kar smo že opetovano označili kot bistveno svojstvo razdelitve na delce.

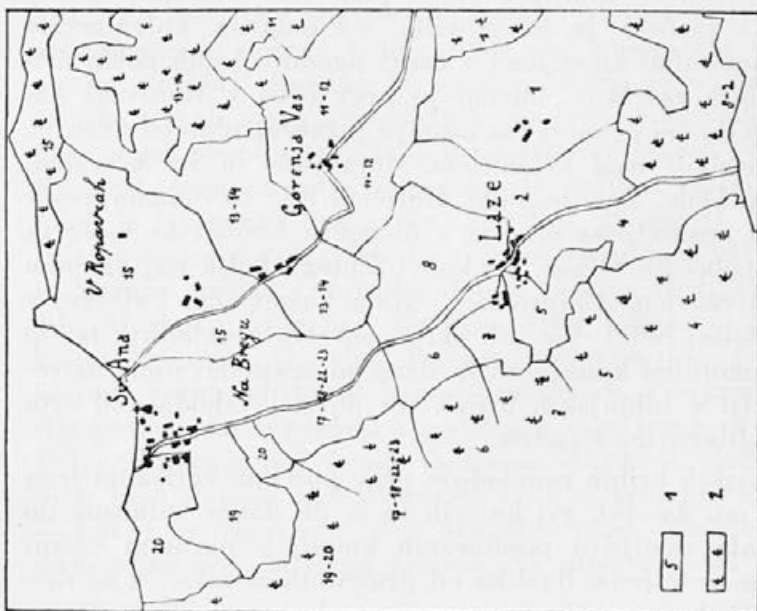
Razen v Tuhinju zavzemajo prvotni zaselki tudi v ostalih predelih vzhodne Gorenjske obširne površine, držeč se večinoma najugodnejših leg, kar se tiče zložnosti tal, množine in kakovosti plodne zemlje, pa tudi prisojnosti. Navesti nam je izrazite predele njihove razprostranjenosti; pri tem ni naše stremljenje usmerjeno k popolni, rekel bi, statistično točni navedbi vseh zaselkov te vrste, kar je spričo prehodnih in nejasnih oblik nemogoče in tudi nima pravega smisla. Njihova razprostranjenost je dobro razvidna na priloženi karti.

O Tuhinju smo že govorili. Ta tip naselij sega tudi na zapad od Kamniške Bistrice: Zg. Stranje, Županje Njive, Sidraž, Šenturška Gora, Stiška Vas, Štefanja Gora, Rašica. Po zemljiški razdelitvi in po malem obsegu so jim zelo sorodna nekatera sekundarna naselja v ravnini, ki smo jih omenili že na drugem mestu (prvotni Smlednik, prvotne Cerklje-Trnovlje, Vasca, Vopolje pri Lahovčah itd.). — Močno je zastopana nadalje prvotna plast zaselkov v hribovju severno nad Črnim Grabnom, kjer ji pripadajo Sp. Palovče, Vel. Lašna, Čeplje, Obrše, Trnovče, Zlato Polje, Koreno, Češnjice, Rakitovec itd., torej malone vsa naselja na ugodnejših in obsežnejših površinah. Prav tako so si izbrala najugodnejše položaje tako z ozirom na višja, bolj strma pobočja kakor tudi z ozirom na nižjo močvirno ravnino naselja tega tipa na obrobju ravnine ob vstopu v Črni Graben: Rafolče, Sp. Prapreče, Šentvid, Vrba, Krtina, Brezje, Studenec, Sp. Koseze, Gradišče, Brezovica, Gorjuše. Domena tega tipa je tudi Moravska kotlina: tu mu pripadajo poleg Moravč samih Drtija, Češnjice, Vrhpolje, Soteska, Prikrnica, Negastern, Svine itd. Iz Moravske kotline segajo tovrstni zaselki ob Drtišci do razvodja in še preko, toda že v mnogo manjši meri (Zg. Koseze, Peče, Žvarulje, Zabava, Breznik, Ravne, Šemnik). V ozkem pasu segajo tudi od Trojan proti Sv. Planini (Čemšenik, Jesenovo, Razbor, Šentgotard itd.). Prav močno je nadalje zastopan ta tip v prisojnih legah nad Savo, in sicer pod Cisljem (Velika Vas in sosednja naselja), pod Slivno (Dešen, Ušenišče, Sp. Slivna itd.) ter pod Sv. Goro (Vače, Klenik, Široka Set, Roviše, Leše, Podbukovje, Tirna, Jarše, Jablana, Čolnišče itd.). Nastopa tudi v širših sektorjih savske doline (Hotič).

Poleg zaselkov tega tipa imamo na našem ozemlju zastopane še one, večinoma manjše zaselke, ki nimajo znakov družabnih naselij, namreč pomešane zemljiške razdelitve in pa skupne posesti. Ti drugotni zaselki se nam prav jasno po-

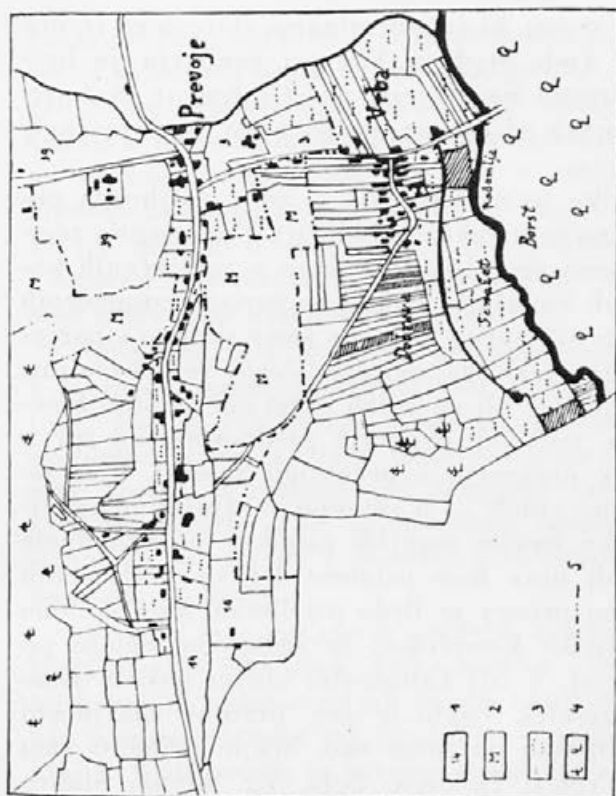
kažejo kot sekundarna, relativno mlajša naselja v manj ugodnih položajih. Skoro povsod se menjavajo s samotnimi kmetijami in tvorijo skupno z njimi nekako sekundarno plast med raztresenimi naselji, torej nekako v smislu *D e m a n g e o n - o v e* „dispersion intercalaire“, dočim prvotni zaselki odgovarjajo njegovi „dispersion primaire, d'âge ancien“. Razmerje teh drugotnih raztresenih naselij do matičnega naselja se pogosto zrcali v imenu, ki se prenese od starega naselja na novo, toda z določenim pridevkom. Tako dobi n. pr. drugotno naselje pridevek „mali“ v nasprotju z „veliki“ (n. pr. Mala Lašna poleg Velike, Mali Rakitovec poleg Velikega), še večkrat pa pridevek „spodnji ali „zgornji“. Slednja označba nastopa osobito pogosto in večinoma je možno tudi po drugih znakih dognati mlajši nastanek enega od obeh naselij. V splošnem so naselja s pridevkom „zgornji“ mlajša, ker so pač „zgornje“ lege navadno za naselitev manj ugodne¹⁰³ (n. pr. Zg. Palovče poleg Spodnjih, Zgornja Javorščica poleg Spodnje, Zgornje Prapreče poleg Spodnjega, Zgornja Slivna poleg Spodnje, morda tudi Gorenje pri Sp. Kosezah), imamo pa tudi primere, kjer so „spodnja“ naselja očitvidno mlajša, to zlasti tam, kjer so tla v nižjih legah manj ugodna ali celo močvirna (Spodnje Stranje poleg prvotnih Zgornjih, Dolenja Vas pod Krtino, Dolenje pod starejšimi naselji Rafolče in Vrhovlje). Treba pa je poudariti, da v številnih primerih ti pridevki ne morejo imeti nikake zveze s starostjo naselij, temveč morejo označevati dve sosednji istodobno nastali naselji. Saj jih opazimo tudi pri sklenjenih vaseh (Pirniče, Gammelne, Brniki, Zalog, Jarše, Domžale), kjer moremo le redko (tako v Jaršah) tudi po drugih znakih sklepati na drugotni nastanek tega ali onega naselja. Kakor „zgornji“ in „spodnji“, more tudi pridevek „srednji“ označevati včasih drugotne, včasih pa matične kraje. Srednji Zalog pri Komendi n. pr. je skupina kajzarjev in nekaj samotnih kmetij, nastalih na manj vrednem zemljišču (prim. ime „Na travnci“) med Zgornjim in Spodnjim Zalogom. Tudi Srednja Vas v Tuhinju je brez dvoma mlajša od Lok in Nevelj, ker se n. pr. zaselek Vir označuje v franciscejskem katastru kot „bis nun zur Gemeinde Laake, Hauptgemeinde St. Martin gehörig“ in je torej to zemljišče — danes v okviru srenje Srednja Vas, ležeče med Virom in Lokami — bilo

¹⁰³ V splošnem se poudarja mlajši nastanek krajev s pridevkom „zgornji“. Prim. E. Wallner, *Altbairische Siedlungsgeschichte*. München und Berlin 1924, str. 104. Še dosledneje so mlajši kraji s pridevkom „mali“. Sorodnega izvora so po Pintarjevih razlagah tudi „Hudo“ (prim. prip. 90) in „Vopolje“ (= majhno, stransko polje; LZ 1915, str. 370).

Načrt 4. Tip drugotnih zaselkov in samotnih kmetij (kat. obč. Gozd) — Typus der sekundären Weiler- und Einzelsiedlungen.

- 1 = zaključena zemljišča kmetij — Der geschlossene Grundbesitz der Höfe.
- 2 = gozdne parcele — Waldparzellen.

Načrt 5. Prevoje. Tip naselja ob stari veliki cesti — Typus einer Siedlung an der alten Hauptstrasse.

- 1 = zaključena zemljišča — Die geschlossenen Grundstücke.
- 2 = kasneje razdeljeno zemljišče — Die später verteilten Flächen.
- 3 = travniške parcele — Wiesenparzellen.
- 4 = gozdne parcele — Waldparzellen.
- 5 = meja med zemljiško posesijo Prevoj in Vrba — Die Grenze zwischen dem Grundbesitze von Prevoje und jenem von Vrba.

sprva podrejeno loški srenji, ki je potemtakem starejšega izvora kakor srednjevaška. Tudi Srednja Vas pri Šenčurju je bržkone dobila ime z ozirom na starejši naselji Šenčur in Luže. Nasprotno n. pr. v Jaršah ni dvoma, da so prav Srednje Jarše najstarejše.

Za drugotne zaselke je značilno, da so prav majhnega obsega in imajo povprečno le nekako 2—5 kmetij. Pripadajoče zemljišče sicer ni razdeljeno med kmetije vedno v zaključenih kosih, kakor pri samotnih kmetijah, vendar so parcele posameznih kmetij razprostranjene izključno le v eno smer skupno s parcelami sosednjih kmetij, tako da moremo često rekonstruirati prvotno zaključene kmetije ali pa sploh samo eno enotno kmetijo. V splošnem je v vseh teh primerih predpostavljati sprva zaključena posestva v nasprotju s prvotnimi zaselki, kjer ne more biti — kakor smo videli — o prvotno zaključenih kmetijah niti govora. Veliko število manjših zaselkov na vzhodnem Gorenjskem nam nudi prav lepe primere delitve zaključenih kmetij. Najbolj tipičen primer je Brdo pri Ihanu, kjer dobimo lepo arondirane zemljiške komplekse, če seštejemo deleže po dveh ali po treh kmetij. V isti katastralni občini pokaže zemljiška razdelitev za zaselek Voklo le dve prvotni zaključeni kmetiji, za zaselek Opaške pa samo eno. Slične primere nam nudijo pod Slivno: Cvetež, Golezen, Sela, Zg. Slivna, Štance Laze itd.; Katarija pod sv. Miklavžem; pod Sv. Goro: Cvetež, Ovsise, Golče, Kobiljek itd.; pod Vel. Planino: Križe, Zaloke itd.; povsod je to izrazita sekundarna kolonizacija skupno s samotnimi kmetijami v manj ugodnih legah poleg primarnih velikih zaselkov. Imamo jo prav tako v Moravški kotlini, kjer so tipični primeri vsa naselja južnozapadno od Češnjic, večji del zaselkov med Vrhpoljem, Moravčami in Sp. Kosezami (Sv. Andrej, Dole, Imenje, Selo, Goričica itd.) in domala vsa v višjih legah postavljena naselja v območju Limbarske Gore in v severnih pobočjih Slivne. V okolici Zlatega Polja naj omenim Podgoro, Brezovico, Gabrovnico, Malo Lašno, Zg. Palovče, v Tuhinjski dolini Sidol, Vir itd. Skoro povsem prevladuje ta tip v zvezi s samotnimi kmetijami in drugimi sekundarnimi raztresenimi naselji v tuhinjskih hribih ter povsod vzhodno od črte Zg. Tuhinj-Blagovica-Kandrše.

V tuhinjskih hribih prevladuje prav posebna varianta tega tipa. To so oni zaselki, pri katerih so še do danes (odnosno do l. 1825.) ostala zemljišča posameznih kmetij v ogromni večini sklenjena in nedeljena. Razlika od drugotnih zaselkov z že razkosano zemljiško posestjo je pravzaprav le v tem, da imamo v

enem primeru opraviti že z razdeljenim zemljiščem, ki je morda sprva pripadalo sploh le eni sami kmetiji, v drugem primeru pa gre le za aglomeracijo večjega ali manjšega števila samotnih kmetij z arondirano posestjo. Sem spadajo vsa tovrstna naselja od razmeroma obsežnih zaselkov z zaključenimi zemljišči pa do onih najmanjših aglomeracij dveh ali treh samotnih kmetij, ki jih razume Sidaritsch pod pojmom „Einzelhofgruppe“, V at o v e c pa pod izrazom „dvodvorec“ in ki nastopajo povsod med samotnimi kmetijami in zaselki.¹⁰⁴

Obe dve vrsti drugotnih zaselkov (ona z zaključenimi in ta z že razdeljenimi kmetijami) sta torej povsem sorodni in sta tudi, kar se tiče njune geografske razprostranjenosti, močno prepleteni druga z drugo, ker imamo na eni strani med drugotnimi zaselki z razkosanimi zemljišči razstresene poleg pravih samotnih kmetij tudi aglomeracije samotnih kmetij, na drugi strani pa so se tudi v zaselkih s sklenjenimi zemljišči kmetije mestoma že delile.

Vendar so v nekaterih predelih zaselki z zaključenimi zemljišči domala izključna oblika naselij, kjer je le redko v nekaterih večjih aglomeracijah (n. pr. okoli cerkve) nastopilo kosanje posestev. Izrazit tak predel so — kakor že omenjeno — tuhinjski hribi, osbito na severni strani doline od Nevelj pa domala vse do Zgornjega Tuhinja. Naselja imajo obliko rahlo sklenjenih, večinoma po dolgem po slemenih in terasah ležčih zaselkov, kulturno zemljišče posameznih kmetij pa je z malimi izjemami arondirano in obsega velike sklenjene komplekse od doma do gozda. Najbolj značilna je soseska Gozd, sestojčča iz večjega števila več ali manj kompaktnih zaselkov, v katerih posedujejo posamezni posestniki sklenjene zemljiške bloke. Na dve kmetiji razkosana posestva nastopajo le redko, na tri ali več pa sploh le izjemoma (pri cerkvi Sv. Ane, gl. načrt). Naselja tega tipa zavzemajo poleg Gozda ves poseljeni teritorij od Črnivca in Menine do dna Tuhinjske doline (Tučna, Hrib, Poreber, Znojile, Markovo, Studence, Rožično, Sela, Zobejevo, Snovik, Trobelno, Prapreče, Osredek, Ravne, Hruševka itd.), pojavljajo pa se tudi južno od doline same (Stebljevek, Pišajnovica) in tvorijo povsem jasen prehod k podobnim naseljem v okolici Zlatega Polja in drugje nad Črnim Grabnom (Preserje, Podgora, Brezovica, Lipa, Jelniki nad Blagovico itd.), ki tvorijo v tem sektorju — kakor že omenjeno — le drugotno plast naselitve in prevladajo zopet šele dalje na vzhodu. Na zapadu je na ta način po-

¹⁰⁴ Sidaritsch, o. c., str. 52. V at o v e c, o. c., str. 74.

seljen severni rob Dobrav nad Prevoji: Rova, Žiče, Zagorica, Dolenje. Zlasti so značilna Rova, pri katerih je kompaktnost naselja prav rahla in spominja že na oni tip, ki ga bomo opazili n. pr. v Ihanu. Domovi so raztreseni precej daleč vsaksebi, večino zemljišča pa posedujejo v obsežnem arondiranem kompleksu, ki končuje v gozdu. Sličnost z zemljiško razdelitvijo v Gozdu je prav očitna. Ponekod, n. pr. na ravnem svetu ob Rovščici ali na obsežni terasi pod Žičami, dobe kompleksi obliko pravilnih prog in po vnanjem videzu močno spominjajo na zemljiško razdelitev pri gozdnih vaseh.

Večje sklenjeno ozemlje pokrivajo zaselki z zaključeno zemljiško posestjo še v hribovju vzhodno od Ihana (v katastralnih občinah Brdo in Sv. Trojica), dočim so v Ihanu samem in pa v večini naselij katastralne občine Vinje vezi med kmetijami že tako razrahljane, da ne moremo govoriti več o zaselkih, temveč le o rahlih aglomeracijah samotnih kmetij.

Ta tip naselij odgovarja nekako onemu načinu naselitve, ki ga je Lefèvre nazvala „dispersion agglomérée“.¹⁰⁵ V bistvu so to samotne kmetije z zaključeno zemljiško posestjo, v manjši meri mali zaselki, nastali potom delitve posestva ali pa potom slučajne grupacije domov. Vse te zaključene samotne kmetije ne leže izolirano vsaka zase sredi gozdnih ali neobdelanih tal, temveč se dotikajo s svojim kulturnim zemljiščem druga druge in tvorijo na ta način obširen sklenjen obdelan areal. Take samotne kmetije brez dvoma niso povsem individualna tvorba, temveč so osnovane na nekaki agrarni skupnosti. O tem priča njih krajevno ime za ves kompleks, dočim igrajo posebni nazivi posameznih kmetij in zaselkov podrejeno vlogo.

Na vzhodnem Gorenjskem je več značilnih primerov te vrste; med njimi so prav očitni Ihan z okolico, naselja Tunjiških Dobrav, Zagorje z okolico in še nekateri neznatnejši primeri v področju sklenjenih vasi (Šinkov Turn z bližnjimi naselji, naselja v okolici Vodice in Zapog).

V Ihanu so hiše raztresene ob cesti ter v njeni bližini povsem brez reda in daleč vsaksebi; vsakega doma se drži velik zaključen blok zemljišča v najrazličnejših oblikah. Te izredno velike poljske in travniške parcele so naravnost značilne za pokrajinsko lice. Prav istemu tipu pripada Goričica, pa tudi druga naselja, kjer se navzlic številnim delitvam posestev, ki dajejo ponekod zemljiški razdelitvi zaselški videz, morejo domala povsod rekonstruirati nekdanje arondirane kmetije. Tako v Brdu,

¹⁰⁵ Lefèvre, *L'habitat rural en Belgique*, str. 10 sl.

Selu, Zajelšju, Bišču, Mali Loki. Sličen je na severu Prelog, ki pa je — sodeč po imenu in po legi v področju skupnih pašnikov — prav mlado, pretežno kajžarsko naselje. Samotne kmetije in njih aglomeracije segajo od Ihana mimo Sv. Miklavža na Goropeči v Vinje in do Dolskega. (Prim. načrt Ihana.)

Drug primer naselitve v samotnih kmetijah s skupnim imenom so naselja v Tunjiških Dobravah (Tunjice, Košiče, Ravne, Žale, Lanišče). Tu so kmetije raztresene večinoma po slemenih ali v dnu širših dolin ter so obdane od kompleksa pripadajočega zemljišča, ki sega mestoma od slemena do dna sosednje grape ali obratno in obsega na ta način vse kulture: na slemenu njive, v pobočju gozd, v dolinskem dnu travnike in ponekod zopet njive. Imena kmetij so podrejena skupnemu imenu; za one primere, kjer je nastopila grupacija domov, je značilno, da se je za nje pričelo uporabljati podrejeno krajevno ime (n. pr. Vrhovje, Olševica, Mlaka, Vinski Vrh), kar nam jasno priča, da se z razvojem malih zaselkov iz samotnih kmetij izgube tudi imena prvotnih kmetij v prid novih zaselških imen. S tem izgubi na verjetnosti eventuelni pomislek proti genetični razlagi malih drugotnih zaselkov iz samotnih kmetij, češ, da imajo ti zaselki samostojna krajevna imena. Tako ime je pač posledica nujne potrebe pri vsaki grupaciji kmetij.

Ihanu in Tunjicam močno sličen tip predstavljajo naselja v dolinskih črtah Medije, Orehovice in Kotredešce nad Zagorjem. Originalna mapa nam tu povsod še kaže raztresene samotne kmetije in male zaselke s skupnimi imeni (Toplice, Loke, Potoška Vas, Rove itd.). Pri podrobnem opazovanju redkih zaselkov je tudi tu povsem razvidna delitev prvotno arondiranih posestev, v kolikor sploh ne gre le za grupacijo dveh ali več samotnih kmetij. Sledov prometnih zvez proti Savi še ni nikakih. Edina večja aglomeracija je pri farni cerkvi v Zagorju. Ta tip naselitve sega tudi v hribovje, na vzhod vse do Trbovlja, na zapadu proti Kandršam, a na severu do predela prvotnih zaselkov v pasu Trojane-Čemšenik.

H rahlim aglomeracijam samotnih kmetij nam je prišteti tudi še nekatera naselja v vodiški in skaručenski okolici. To so samo v majhni meri kompaktni zaselki, v pretežni večini so le prav rahle skupine kmetij z zaključenimi zemljišči. To velja za Lokarje, Zaprce, Pustince v kat. obč. Vodice; za Dornike v kat. obč. Zapoge; za Dobrušo v kat. obč. Repnje; za Povodje v kat. obč. Skaručna ter za naselja kat. obč. Šinkov Turn (Šinkov Turn, Golo, Potok, Kot in Koseze). V neki meri so slična tudi že omenjena naselja pri Komendi (Zaboršt, Mlaka, Gmajnica, Po-

tok, Breg, Gora), pri Črnučah (Gmajna, Dobrava) in pri Pirničah (Virje, Zavrh). Ponekod je sicer glasom franciscejskega katastra zemljišče tudi v teh naseljih že razkosano, vendar so določeni sektorji razdeljeni dosledno le med določene kmetije, kar kaže zopet posledice delitve. Vsa ta naselja imajo izrazit videz sekundarnih naselij v področju starejših sklenjenih vasi. Že iz imen se često zrcali njihov nastanek na manj vrednem zemljišču ob vodah in potokih (Mlaka pri Komendi in pri Trzinu, Potok pri Komendi in pri Šinkovem Turnu, Povodje) ali celo na nekdanjem skupnem zemljišču matične vasi (Gmajnica pri Komendi in pri Črnučah).

Kot rahle aglomeracije samotnih kmetij nam je končno smatrati one na daleč raztresene skupine hiš ob starih prometnih cestah, ki smo jih mimogrede omenili v zvezi s sklenjenimi vasmimi prav zato, ker so v nekaterih primerih narastle do kompaktnosti, ki jim daje videz sklenjenih vasi, dasi smo v veliki večini mogli ugotoviti, da je zemljišče razdeljeno v obliki večjih ali manjših arondiranih kompleksov. Velik del teh naselij je še danes v tako neznatni meri kompakten, da jih navzlic njihovemu skupnemu imenu ne moremo prištevati k sklenjenim vasem (n. pr. Želodnik, Loke in Žirovše, Podsmrečje in Podmilj ob trojanski — ter Jastroblje in Špitalič ob tuhinjski cesti).

Kakor je iz vseh teh izvajanj razvidno, je sicer tip zaključenih (samotnih) kmetij na vzhodnem Gorenjskem precej razširjen, toda le redko nastopa v obliki pravih, izoliranih samotnih kmetij. Te prave samotne kmetije so naselja povsem individualnega značaja ter leže večinoma vsaka zase s svojim kulturnim zemljiščem sredi gozdnih kompleksov. Posledica tega pa je popolna zaključenost in individualnost gospodarstva. Vsaka kmetija ima svoje staro ime, ki je po pomenu v zvezi z njenim položajem ali kako drugo značilnostjo, a važnost skupnega imena — v kolikor v narodu sploh obstoja — stopi povsem v ozadje. Te prave samotne kmetije nastopajo na vzhodnem Gorenjskem v večjem obsegu le v okolici Špitaliča in Motnika, v ostalem pa jih opazimo le sporadično v zvezi z ostalimi raztresenimi naselji, in sicer v vseh hribovitih predelih. Pa tudi te sporadične samotne kmetije so v glavnem le male kmetije poznejšega izvora, nikjer pa nimamo onih velikih, mogočnih samotnih kmetij, ki so n. pr. na zapadni, severni in vzhodni strani Kamniških Alp (v Kokri, na Jezerskem, na področju zgornje Savinje z Dreto) prevladujoči tip naselij.

Poudariti je treba, da imajo tudi te sporadične samotne kmetije pogosto prav značilna krajevna imena, tako kakor v dru-

gih predelih.¹⁰⁶ Da pri njih ne gre za običajna vulgarna imena, temveč da so to kot pri zaselkih krajevna imena, se najlepše razvidi iz primerov, kjer se poleg označbe za kmetijo uporablja tudi označba za naselje samo, to predvsem tam, kjer se je prvotna kmetija že razdelila (n. pr. Korpe, Zapplečeje, Štorovje, Štance Laze, Opaške, Topole, Vežnica, Jasno, Planjava, Vidrga poleg nazivov Korpar, Zapplečnik, Štorovnik, Štancelaznik, Opaškar, Topolšek, Vežničan, Jasnar, Planjavec, Vidrgar itd.).

Med sklenjenimi vasi v ravnini so prave samotne kmetije redke (n. pr. Planjavšek in Bivje pri Šenčurju, Tičar pri Vogljah, Benko pri Repnjah, Hrastar, Oražem in Vokar pri Mengšu), večinoma se grupirajo v že omenjenih rahlih aglomeracijah, dasi gre v nekaterih primerih le za skupino dveh, treh kmetij (n. pr. Lokarje in Torovo pri Vodica, Povodje pri Skaručni, Škrjančevo pri Radomljah).

V. Oblike kmetskega doma.

Ponovno smo že poudarili, da je oblika kmetskega doma ali dvora v tesni zvezi z zemljiško razdelitvijo, da pa je talni načrt naselja zopet posledica prevladujoče oblike kmetskega doma in s tem posredno tudi zemljiške razdelitve. Strogo je seveda razločevati oblike kmetskega doma od tipov kmetske hiše, ki so najčešče produkt povsem drugih faktorjev.

Na vzhodnem Gorenjskem so oblike kmetskega doma razmeroma maloštevilne, vendar pa je njih obravnavanje v toliko otežkočeno, ker se močno križajo in mešajo med seboj. Skoro v nobenem naselju ni mogoče ugotoviti niti za prvotno vaško jedro povsem enotne oblike kmetskega doma. Že ko smo obravnavali občestne in vrstne vasi, smo vedno znova opazili, kako

¹⁰⁶ Nekaj značilnih primerov! Kat. obč. Motnik: Zajasovnik, Pečnik; kat. obč. Špitalič: Strmšek, Pestotnik, Jelšnik, Grabnar, Hribar; kat. obč. Podhruško: Zapplečnik; kat. obč. Zg. Tuhinj: Vrhač; kat. obč. Palovče: Čeh, Gmajnar, Malnar, Platišnik; kat. obč. Zlato Polje: Zalokar, Ovsenar; kat. obč. Češnjice: Zalogar; kat. obč. Blagovica: Jasnar, Korpar; kat. obč. Krašna: Planjavec; kat. obč. Brdo pri Ihanu: Opaškar, Žabnikar; kat. obč. Vinje: Lazar, Brajdež; kat. obč. Drtija: Štancelaznik, Štorovnik, Ustar; kat. obč. Sv. Andrej: Potokar, Pečar, Klančar, Gričar; kat. obč. Kandrše: Razpotnik, Vrtačnik, Drnovec, Vidrgar; kat. obč. Peče: Topolšek; kat. obč. Ržišče: Črnologar, Zabreznik, Bregar, Hribar; kat. obč. Kotredež: Drnovšek, Dolinšek, Poljanšek, Laznik, Podlesnik, Golčnik, Grobljar; kat. obč. Zagorje: Mejač, Savšek; kat. obč. Rovišče: Vrtačnik, Topolar, Gričar, Klanfar, Vežničar; kat. obč. Konj: Dragar, Južnik, Lokar, Korpar, Boltijan, Brodnik, Borštinar itd.

majhna je doslednost v orientaciji domov proti vaški centralni liniji (cesti, trgu, potoku), dasiravno se ne more zanikati, da je za prevladujočo obliko smatrati oni način, kjer so domovi razporejeni proti tej črti z ožjo, čelno fronto.

Glede oblike kmetškega doma je na vzhodnem Gorenjskem ostro izražena in dosledno razvita sploh le razlika med raztresenimi naselji, zaselki in vasmi z nepravilnim talnim načrtom na eni strani in med vasmi s pravilnim talnim načrtom na drugi strani. Pri raztresenih naseljih je namreč kmetški dom v gručici edina oblika, ki je osobito v hribovitem svetu tudi edino mogoča. Hiša in gospodarska poslopja so razporejena brez vsakega medsebojnega reda v obliki gruče. V podrobnem se razporeditev ravna le po konfiguraciji terena. Celo pravilna parcelacija, ki nastopa ponekod pri zaselkih, ne vpliva običajno na obliko kmetškega doma, ker je omejena le na pičle ravne površine, dočim so domovi postavljeni že vstran od njih na manj ugodnih tleh, kjer izvedba pravilne parcelacije sploh ni mogoča.

Dom v obliki gruče nastopa pogosto tudi v ravnini in sicer ne le pri nekompaktnih ravninskih naseljih, marveč tudi v sklenjenih vaseh povsod, kjer je parcelacija izvedena v obliki manj pravilnih blokov ali kjer je zemljišče razdeljeno na nepravilne delce. V drugem primeru nastopajo mestoma tudi pravilne oblike gradbenih parcel, zato v takih vaseh običajno opazimo gručaste kmetške domove poleg bolj regularnih oblik (n. pr. v Brnikih, Lahovčah, Radomljah).

Pri vaseh z zemljiško razdelitvijo na pravilne delce ali na proge pa odločno prevladujejo pravilne oblike kmetškega doma. Dom stoji pač v pričetku pripadajočega, podolgovatega in ozkega delca ali proge in najprikladnejša možnost za njegovo razporeditev je pač ta, da so zgrajena poslopja podolgem v smeri parcele, kar da domu pravilno obliko. V tem leži tudi vzrok, da so prvotni kmetški domovi v takih vaseh orientirani s čelno stranjo proti centralni vaški črti. Kjer pa nastopi razporeditev s podolžnimi frontami, gre običajno za kasnejšo pregrupacijo doma, v kolikor imamo v takih primerih sploh opravka s prvotnimi kmetijami in ne s kajžami ali celo s takimi domovi, ki so v zvezi z razvojem drugih gospodarskih panog (obrtni, vozniškega prometa, industrije itd.). Posebno značilne so v tem oziru one ob starih cestah vzrasle naselbine, ki smo jih že po drugih znakih prepoznali: tu so domovi dosledno obrnjeni s podolžno stranjo na cesto, kar je pač samo ob sebi umevno, če pomislimo, da je izostal tu glavni predpogoj za orientacijo s čelnimi frontami — namreč ozke in podolgovate zemljiške ter gradbene parcele.

Omenil sem že, da je zemljiška posest pri teh naseljih omejena na kratke in široke bloke tik ob cesti. Tudi sicer je oblika doma drugačna kakor pri kmetijskih naseljih vstran od glavnih cest, ker je prilagojena potrebam vozniškega prometa. Značilni so zlasti posamezni veliki „furmanski domovi“ z obsežnimi hlevi in dvorišči.

Pravilno razporejeni kmetijski domovi nastopajo na našem ozemlju v treh oblikah: kot stegnjeni domovi, kot vzporedni domovi in kot domovi v ključu. Pri prvih dveh potekajo vsi k domu spadajoči objekti podolgem v smeri parcele, v isti smeri jim sledi zadaj kozolec (stegnjeni kozolec sam ali skupno s toplarjem), ki daje tem oblikam kmetijskega doma pri nas še poseben značaj.

Bistvo stegnjenega doma obstoji v tem, da je gospodarsko poslopje prizidano hiši in tvori njeno istosmerno nadaljevanje v smeri parcele. V nekaterih redkih primerih stoji v njenem nadaljevanju, toda povsem zase. Bistvo vzporednega doma pa je, da leži gospodarsko poslopje vzporedno s hišo in je na ta način orijentirano s čelno stranjo proti centralni liniji vasi. Prav posebno izobliko vzporednega kmetijskega doma imamo tam, kjer je dvorišče med hišo in gospodarskim poslopjem zagrajeno proti cesti z nizkim zidom; vrata skozi ta zid pa tvorijo edini dohod s ceste v dom. Prav pogosto je gospodarsko poslopje, osobito pri vrstnih vaseh v vznožju hribovja (n. pr. v Podgorju in Repnjah), pomaknjeno nekoliko višje v ozadje ali pa nižje v ospredje, vendar pa stoji še vedno strogo vzporedno s hišo. Tudi kozolec leži pri teh vaseh običajno nižje pod hišo v smeri pripadajoče zemljiške proge.

Dom v ključu na našem ozemlju ne nastopa v obliki, ki je sicer za ta tip (nem. „Hakenhof“) značilna: da je namreč gospodarsko poslopje prizidano v pravem kotu na stanovanjsko hišo, ki je pa obrnjena s čelno fronto proti cesti, tako da je gospodarsko poslopje vzporedno s cesto, toda vstran od nje. Dom v ključu ima v vzhodnogorenski ravnini drugo obliko; hiša je zgrajena skoro v vsej širini parcele s podolžno stranjo na ulico, a gospodarsko poslopje je priključeno na njo v pravem kotu, torej podolgem v smeri parcele kot pri stegnjenem in vzporednem domu. Ta oblika je na Mengeškem polju jako razširjena, v nekaterih vaseh nam jo že franciscejska mapa kaže kot prevladujočo obliko (n. pr. v Domžalah, Mengšu, Topolah, Suhadolah, Kaplji Vasi), nastopa tudi v vaseh na Kranjskem polju (n. pr. v Šenčurju, Vogljah, Lahovčah). V splošnem jo opazimo le poleg bolj razširjenih oblik stegnjenega in vzporednega

doma, zlasti pri velikih, gospodarsko močnejših kmetijah. Na osnovi tega se zdi, da predstavlja le kasnejšo, modernejšo preobliko kmetskega doma, morda pod vplivom sličnih oblik v meščanskih in tržnih naseljih.

Toda ne smemo prezreti, da se tudi obliki stegnjenega in vzporednega dvora teritorialno med seboj močno prepletata. Na vzhodnem Gorenjskem skoro ni vasi, kjer bi ena od njih absolutno prevladovala. V glavnem se more reči, da je vzporedni dom značilnejši za vrstne vasi z zemljiško razdelitvijo na široke proge, stegnjeni dom pa za one z razdelitvijo na delce ali že močno razkosane proge. Nadalje se more opaziti, da v južnozahodnem delu ravnine (na Kranjskem in Skaručenskem polju) bolj prevladuje vzporedni dvor, na vzhodu pa stegnjeni dom, kar je nedvomno zopet posledica dejstva, da so na jugozapadu radi slabše kvalitete tal parcele mnogo širše in sploh obsežnejše kot pa na vzhodu, kjer so domala povsod nenavadno ozke, zlasti na Mengeškem polju in na Posavju.

Iz vsega navedenega je razvidno, da se poglobljena razlika v obliki kmetskega doma na vzhodnem Gorenjskem — razlika med gručasto in pravilno obliko — krije v glavnem z razliko med sklenjenimi vasi s pravilno parcelacijo in nekompaktnimi naselji ter vasi z nepravilno parcelacijo. Jasno pa je tudi, da v veliki meri vpliva morfološki moment. Saj vidimo, da nastopajo gručaste oblike doma celo v območju vrstnih vasi, kjerkoli to veleva morfologija (n. pr. v Zalogu, v Radomljah, deloma v Podgorju), dasiravno so za vasi tega tipa na splošno najbolj značilne regularne oblike domov, v čemer se tudi zrcali sistematski, kolonizacijski značaj teh vasi. Na drugi strani moremo opaziti pri zaselkih na bolj ravnem svetu stremljenje za regularno razporeditvijo domov, pa tudi za bolj pravilne oblike posameznega kmetskega doma (n. pr. v Buču in v Lazah v Tuhinjski dolini, občestni deli v Pečah in v Vrhpolju pri Moravčah, v Vrbi pri Lukovici itd.).

VI. Pregled ugotovljenih tipov naselij.

V predhodnih poglavjih smo ugotovili v glavnem naslednje tipe kmetskih naselij na vzhodnem Gorenjskem:

1. Sklenjene vasi z zemljiško razdelitvijo na delce. Med njimi moremo zopet ločiti vasi v gruči z razdelitvijo na delce nepravilnih oblik in občestne vasi z regularno parcelacijo na delce. V obeh primerih more nastopiti tudi središčna zasnova talnega načrta. V drugem primeru nastopajo izključno pravilne oblike kmetskega doma.

2. Sklenjene vasi v vrsti z zemljiško razdelitvijo na proge. Pravilne oblike kmetškega doma, osobito vzporedni dom in dom v ključu.

3. Sklenjene, a slabo kompaktne vasi z malo obsežnim, večinoma na nepravilne in deloma arondirane bloke razdeljenim zemljiščem, pretežno kajžarska naselja, nastala na ozemlju prvotnih matičnih vasi. Oblika doma v pretežni večini gručasta.

4. Veliki prvotni zaselki s tipično zaselško zemljiško razdelitvijo, pri kateri ne more biti govora o individualni, temveč le o skupni, a brez sistematične organizacije izvedeni naselitvi. Značilen za nje je prvotni obstoj skupne posesti. Sem spadajo tudi nekatere večje sklenjene vasi, ki jim je sedež cerkvene ali zemljiške gosposke pripomogel do današnjega obsega. Oblika kmetškega doma v ogromni večini gručasta.

5. Samotne kmetije in mali drugotni zaselki, nastali potom delitev iz samotnih kmetij, nadalje grupacije samotnih kmetij v rahlo kompaktne zaselke, ki jih sistem zaključenih posestev strogo loči od prvotnih zaselkov. Oblika kmetškega doma gručasta.

6. Rahle aglomeracije samotnih kmetij s skupnim imenom, mestoma tudi z ostanki skupne posesti. Na karti sem ta tip naselij radi lažje preglednosti označil skupno s pod 5. navedenimi naselji, vendar jih ne moremo staviti v vsakem oziru v isto vrsto ž njimi.

7. Aglomeracije ob starih prometnih žilah. Večja ali manjša kompaktnost jim daje danes značaj bodisi sklenjenih vasi bodisi raztresenih naselij. Njih značilnosti so: izbira položaja z ozirom na prometne prilike in šele v drugi vrsti z ozirom na poljedelske momente, neznatna zemljiška posest, omejena na ozek pas ob cesti ter končno prav posebne oblike doma („furmanski domovi“).

O geografski razprostranjenosti teh tipov smo podrobno že govorili, poleg tega je razvidna iz priložene karte.

K problemu poselitve.

O genezi in relativni starosti posameznih naselij smo v marsikaterem konkretnem primeru že govorili. Preostaja nam še, da se dotaknemo problema, v koliko posamezni tipi naselij in zemljiške razdelitve niso le neposredni produkt prirodnih faktorjev, temveč tudi agrarne in kolonizacijske zgodovine. Pri tem je treba takoj poudariti, da gre le za hipotetična domnevanja, ker v tem pogledu znanost še nikakor ni dospela do zanesljivih zaključkov. Saj tudi ni namen pričujoče razprave podati siste-

matično zgodovino kolonizacije na vzhodnem Gorenjskem. Pač pa je naloga geografskega proučevanja kmetjskih naselij, da skuša doprinesiti svoj delež k razjasnitvi teh problemov in da pokaže, v koliko se morejo spraviti rezultati geografskega proučevanja v sklad z dejstvi, ki jih je v drugih predelih ali po drugih metodah skušala znanost ugotoviti.

Eden poglobitvenih problemov je pri tem vprašanje, katera oblika naselij je starejša — ali sklenjene vasi ali raztresena naselja — in kam spadajo po svojem nastanku zaselki. Razliko med posameznimi tipi naselij je skušal genetično razložiti že Meitzen, ki je iskal za to etničnih osnov.¹⁰⁷ Proti njegovemu naziranju, po katerem bi vsaki etnični grupi odgovarjal poseben tip socialne organizacije, naselij in zemljiške razdelitve, so odločno nastopili kasnejši avtorji, osebito Gradmann, ki poudarja, da ni nikakega razloga, ki bi govoril za Meitzenovo trditev, da so samotne kmetije keltska, sklenjene vasi pa germanska oblika. Pač pa je z odlično jasnostjo za svoje področje ugotovil, da so sklenjene vasi z zemljiško razdelitvijo na delce najstarejša oblika, odgovarjajoča prvi naselitvi na že planem svetu, da pa so zaselki in samotne kmetije posledica kasnejšega, srednjeveškega krčenja gozda. S tem je potrdil Meitzenova izvajanja v toliko, v kolikor nam je v sklenjenih vaseh z zemljiško razdelitvijo na delce iskati najstarejšo obliko kmetjske naselitve na nemškem ozemlju.¹⁰⁸ Prav tako je Demangeon odločno zavrnil etnično teorijo o postanku tipov naselij in podčrtal, da se v njih zrcalijo predvsem razlike med kolonizacijskimi epohami in glede agrarne ekonomije. Poudaril je, da je vsekakor starejša oblika kmetjskih naselij sklenjena vas, odnosno vsaj naselje s prvotno skupno organizacijo in s kolektivnim agrarnim sistemom.¹⁰⁹ In dočim je prevladujoče poljedelstvo v zvezi z dovolj obsežnimi rodovitnimi površinami ter prvotna skupna posest ustvarila sklenjena naselja, so raztresena naselja nastala na osnovi prevladovanja živinoreje na manj plodni zemlji na eni ter na osnovi individualne zemljiške posesti na drugi strani.¹¹⁰ Zato pripisuje Demangeon zemljiškemu sistemu delcev („champs assolés“) veliko starost, domneva ponekod celo

¹⁰⁷ Meitzen, Siedelung und Agrarwesen, I. Bd.

¹⁰⁸ Gradmann, o. c., str. 95.

¹⁰⁹ Demangeon, o. c., str. 14 sl.

¹¹⁰ Prim. Demangeonovo naziranje v diskusiji o tem problemu na mednarodnem geografskem kongresu v Kairu 1925. (U. G. I., Rapport de la Commission de l'habitat rural 1928, str. 1—8; Agricultural systems, Western Europe).

kontinuiteto s pedsrednjeveškimi agrarnimi razmerami ter opozarja, da se morejo osnove temu sistemu v Angliji slediti tja do neolitika.¹¹¹

Gradmannovo in Demangeonovo pojmovanje se z novimi proučevanji vedno bolj potrjuje. Tudi Lefèvre zavrača Meitzenovo etnično teorijo in ugotavlja, da so planim, rodovitim predelom lastne sklenjene vasi, dočim je za kasnejšo kolonizacijo (11.—14. stol.) značilna „tendance dissociante“.¹¹² Na Slovaškem sta ugotovila Niederle in Slavik kot najstarejšo obliko kmetskih naselij vrstne ali obcestne vasi („typ vsí řadových nebo ulicových“) v ravnini, dočim so ona tipična hribovska naselja („rozbitý typ horský“), zaselki in samotne kmetije, nazvane „kopanice“ in „paseky“ plod kasnejše naselitve sredogorskih predelov.¹¹³ Za Švico ugotavlja Biermann z gotovostjo kot najstarejša naselja koncentrirane vasi s sistemom delcev in poudarja njihovo kontinuiteto z rimsko dobo.¹¹⁴ Za severno Francijo in Flandrijo sta dognala Nordon in Tulippe primarno starost sklenjenih vasi, deloma v kontinuiteti s keltsko in rimsko naselitvijo.¹¹⁵ Prav lepo smo tudi poučeni o višji starosti sistema sklenjenih vasi iz onih pokrajin, kjer so se raztresena naselja razvila sploh šele pozneje iz že obstoječih sklenjenih vasi, deloma šele v poslednjih stoletjih pod vplivom individualizacije in racijonalizacije kmetijskega gospodarstva. Najbolj znan je tak primer iz 16. stol. na zgornjem Švabskem.¹¹⁶ Slične primere navaja M. Wahl za Dansko¹¹⁷, P. Vosseler za švicarski Jura v preteklem stoletju¹¹⁸, G. Nordholm za južno Švedsko¹¹⁹, B. Zaborski za Poljsko. Glede Poljske je

¹¹¹ Demangeon, La géographie de l'habitat rural, str. 98 sl.

¹¹² Lefèvre, L'habitat rural en Belgique, str. 45, 60, 70 sl.

¹¹³ Niederle - Slavik, Osídlení Moravského Slovenska, str. 25, 41, 47. — Deffontaines, U. G. I., Deuxième rapport, str. 5, 7.

¹¹⁴ Biermann, Bulletin de la Société Neuchâteloise de Géographie 1952, str. 29 sl.

¹¹⁵ A Nordon, Étude cartographique de quelques types d'habitat rural et de leur évolution, U. G. I., Troisième rapport, str. 12.

O. Tulippe, L'habitat rural dans l'Ouest du département de Seine-et-Oise. Istotam, str. 28.

¹¹⁶ Gradmann, o. c., str. 129 sl. (t. zv. „Vereinödung“).

¹¹⁷ M. Wahl, Les types d'habitat rural en Danemark, U. G. I., Troisième rapport, str. 32 sl.

¹¹⁸ P. Vosseler, L'évolution de l'habitat rural dans le Nord-Est du Jura suisse, U. G. I., Troisième rapport, str. 5.

¹¹⁹ G. Nordholm, Étude sur l'habitat rural dans la Scanie méridionale. Svensk Geografisk Arsbok, Lund 1928, str. 48 sl.

še omeniti, da se tudi tam smatrajo zaselki in samotne kmetije kot razmeroma mlada naselja.¹²⁰

Sklenjene vasi z zemljiško razdelitvijo na delce se torej danes po ogromni večini smatrajo kot najstarejši tip kmetijskih naselij in tudi domneve o kontinuiteti tega sistema z rimskimi in predrimskimi naselji se vedno češče pojavljajo. To je za nas tem važnejše, ker je baš z ozirom na slovensko ozemlje nastala teorija, ki je skušala dokazati, da so bili pri nas najprej poseljeni izključno le gričevnati in hriboviti predeli, vse ravnine pa da so bile kolonizirane razmeroma pozno po nemških zemljiških gospodih. Ker imamo pri nas v ravninah domala le sklenjene vasi in sicer v velikem delu one z zemljiško razdelitvijo na delce, raztresena naselja pa skoro izključno le v hribih, so se zastopniki te teorije s tem posredno dotaknili tudi problema, kateri tip naselij je starejši. To teorijo o prvotni naselitvi hribovja je prvi postavil O. K ä m m e l ;¹²¹ brezpogojno se ji je pridružil V l . L e v e c in jo skušal tudi dokazati, opirajoč se na svoja proučevanja kmetijskih naselij na Ptujskem polju in na Peiskerjeve hipoteze o prvotni socialni strukturi alpskih Slovanov.¹²² Važnost Levčeve hipoteze za geografijo naselij na Slovenskem je zelo narastla z dejstvom, da jo je prevzel S i d a r i t s c h ter na tej osnovi postavil naziranje, da je oblika prvotne slovenske naselitve na Štajerskem zaselek in da so bile ravnine v celoti kolonizirane kasneje.¹²³ Temu naziranju se je pridružil tudi V a t o v e c .¹²⁴

Popolna hipotetičnost te teorije je postala jasno razvidna, brž ko je A. D o p s c h ovrgel povsem nezadostne metode, s katerimi je skušal Levec ugotoviti kasnejšo naselitev celotnega Dravskega polja.¹²⁵ Opirajoč se na razširjenost tipičnih slovenskih krajevnih imen v ravninah in dolinah poudarja Dopsch, da je verjetnejši ravno nasprotni potek naselitve.¹²⁶ Nadalje zavrača tudi Peiskerova izvajanja o primitivni agrarni tehniki

¹²⁰ B. Zaborski, *Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung*. Übersetzt von Fr. Schmidbauer. Osteuropa-Institut, Breslau 1930, str. 33 in 38 sl.

¹²¹ O. K ä m m e l, *Die Anfänge deutschen Lebens in Österreich bis zum Ausgange der Karolingerzeit*, 1879, str. 142 sl., 178 sl.

¹²² V l . L e v e c, *Pettauer Studien III.*, str. 68, 74, 84.

¹²³ S i d a r i t s c h, o. c., str. 38 sl., 76.

¹²⁴ V a t o v e c, o. c., str. 74.

¹²⁵ A. Dopsch, *Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpen-slawen*, str. 52 sl. — S tem izgine seveda tudi dokazna vrednost Levčevih (*Pettauer Studien III.*, str. 62 sl.) računov za vasi na Kranjskem polju. Kajti na ta način bi se dala odmera po kraljevskih hubah „izračunati“ tudi za vsa druga naselja tako v ravnini kot v hribovju.

¹²⁶ Dopsch, o. c., str. 56.

prvih slovanskih naseljencev, dokazuje nemožnost požigalništva v takem obsegu, kakor si ga zamišljajo predstavniki Peiskerove struje in postavlja dobro utemeljeno trditev, da so bila že prvotna naselja in njim pripadajoča zemljišča permanentna, da se je agrarni sistem delcev (sistem treh polj) vpeljal že pred zemljiško-gospodsko kolonizacijo in se narahlo drzne celo domnevati, da so prvi naselniki v Alpah morda prevzeli ta visoko razviti agrarni sistem na zemljiščih, ki so bila obdelana že v rimski dobi, ako niso morebiti tedaj že sami stali na tej agrarno-tehnični stopnji.¹²⁷

Ob premostrivanjih historika Dopscha se nam nehote pojavi misel, da se njihovi rezultati v marsičem presenetljivo skladajo z izsledki sodobnega geografskega proučevanja naselij, ki smo jih navedli zgoraj. Njih skupen zaključek bi bil, da so sklenjene vasi z zemljiško razdelitvijo na delce jako stara, morda najstarejša oblika kmetijskih naselij, ki je morda v kontinuiteti z rimsko in predrimsko naselitvijo.

Vendar ne smemo pri tem zaiti v drug ekstrem. Dopsch se sicer ni postavil na stališče, ki bi predstavljalo docela nasprotno skrajnost Kämmerl-Levčevi teoriji, vendar so njegova izvajanja izzvenela v tem smislu in bi mogla lahko privedi do prav tako enostranskega zaključka, po katerem bi prvotna naselitev sploh ne segla izven ravnine. Res je sicer nevzdržna trditev, da so bile ravnine sprva sploh neposeljene in da so potemtakem velike ravninske vasi z zemljiško razdelitvijo na delce plod mlajše kolonizacije. Poleg že navedenih rezultatov geografskih in historičnih proučevanj, ki ugotavljajo visoko starost teh vasi — pa naj leže v ravnini ali v hribovitem svetu — so tudi že prvi poizkusi sličnih študij na Slovenskem pokazali nevzdržnost Levčeve teorije. Za gornjegrajski okraj n. pr. je Stegenšek navedel prepričevalne agrarno-historične in toponomastične momente, ki govore za staro naselitev v ravnini.¹²⁸ Tudi Kovačič izraža glede Murskega polja pomisleke proti Kämmerl-Levčevi domnevi.¹²⁹ Na drugi strani je seveda ravno tako nemogoče trditi, da je prva naselitev na Slovenskem zasedla le maloštevilne ravnine. Saj naletimo v nekaterih predelih slovenskega ozemlja na izrazit sistem delcev tudi v gričevnatem in hribovitem svetu.

¹²⁷ Dopsch, o. c. str. 107 sl., 117 sl., 122.

¹²⁸ A. Stegenšek, O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja. Časopis za zgodovino in narodopisje 1910, str. 25 sl.

¹²⁹ Fr. Kovačič, Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. Časopis za zgodovino in narodopisje 1919, str. 29.

Kaj nam v tem pogledu nudijo ugotovitve geografskega proučevanja na vzhodnem Gorenjskem? Pokažejo nam predvsem, da vzhodnogorenjska ravnina sama ni mogla biti poseljena v vsem obsegu šele v neki kasnejši dobi. Videli smo, da zavzema velik del ravnine zemljiška razdelitev na delce: skoro vse Cerkljansko polje in vasi odtod na zapad proti Kokri in Savi, vasi med Vodiciami in Smlednikom, velik del posavskih vasi od Pirnič do Dolskega ter pretežna večina vasi ob Kamniški Bistrici pod Kamnikom in drugje na Kamniški ravnini. Pri podrobnejšem motrenju je zlahka opaziti, da leže vasi z razdelitvijo na delce zlasti na ugodnejših suhih, prodnatih površinah ob Savi, Kokri, Cerkljanski Reki in Kamniški Bistrici, dočim so vrstne vasi z zemljiško razdelitvijo na proge nastale na manj ugodnih, deloma močvirnih in ilovnatih tleh, n. pr. ob Pšati in njenih dotokih, na Skaručenskem polju, v vznožju Tunjiških Dobrav itd.

Po Levčevi teoriji bi bile vasi z zemljiško razdelitvijo na delce mlade kolonije, toda vsa proučevanja tega agrarnega sistema od Meitzena dalje kažejo ravno nasprotno. Sicer vidijo nekateri avtorji v sistematičnosti te zemljiške razdelitve posledico njenega mlajšega, kolonizacijskega izvora.¹³⁰ Pri tem polagajo preveliko važnost na pravilno vnanjo obliko parcelacije. Saj smo videli, da nastopa razdelitev na delce le v razmeroma maloštevilnih primerih v oni strogo pravilni, tudi kar se tiče oblike parcel, sistematični obliki, kakršno zavzema v preglednih shemah. Sicer pa že Meitzen poudarja, da so nepravilni delci starejša, prvotna oblika in razlaga velike regularne delce kot plod kasnejše regulacije zemljišč, ki so bila prvotno prav tako razdeljena v obliki nepravilnih delcev.¹³¹ Tudi Levec je mnenja, da so najstarejše vasi na Ptujskem polju one z na videz neregularno zemljiško razdelitvijo („gewannähnliche Streifen und Blöcke“).¹³² Da je zunanja oblika parcelacije pogosto sekundarne važnosti in da pomeni včasih le prilagoditev terenskim oblikam,

¹³⁰ N. pr. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, str. 58.

¹³¹ Meitzen, o. c., str. 107, 112 sl., zlasti pa str. 419. Razlaga pravilne parcelacije na delce s kasnejšo regulacijo je tudi v nekaterih primerih na našem ozemlju jako verjetna. To velja osobito za vasi na Posavju pod Dolom (primerjaj str. 50.); tam so namreč potoki, pritekajoči od karbonske Ajdovščine očitno regulirani, kar kaže že na prvi pogled njihov premočrtni potek in nasipi. Da pa ta regulacija ni mlajša od današnje parcelacije (v obliki izredno pravilnih, ozkih in podolgovatih delcev), je razvidno iz dejstva, da nikjer ne reže posameznih parcel ali vsaj kompleksov parcel, temveč da potekajo slednje v smeri, ki je s temi potoki vzporedna.

¹³² Levec, Pettauer Studien III., str. 157, 161.

smo videli v zemljiški razdelitvi pri prvotnih zaselkih, zavzemajoči ponekod nepravilne, drugod zopet strogo pravilne zunanje obrise. Tudi sem glede prvotnih velikih zaselkov, ki imajo često značaj vasi, že pripomnil, da so brez dvoma sorodni velikim vasem z razdelitvijo na delce, zlasti v onih primerih, kjer gre sigurno za naselje, ki je slonelo že od početka na kolektivnem agrarnem sistemu, o čemer še pričajo sledovi in preostanki nekdanje skupne posesti.¹³³ Če primerjamo še geografsko razprostranjenost te vrste zaselkov, opisano v enem prejšnjih odstavkov, ugotovimo z lahkoto, da zavzemajo v prvi vrsti ugodnejše, rodovitnejše in obsežnejše površine v nizkih, zložnih ali prisojnih legah in nas tudi s tega vidika navajajo k domnevi, da nam je v njih iskati najstarejšo naselitveno plast v gričevju in hribovju.

Iz navedenega je razvidno, da obstoja razlika med velikimi prvotnimi zaselki in med vasmi z razdelitvijo na delce pravzaprav le v velikosti naselja. V bistvu imamo v obeh primerih oni tip agrarnega sistema, ki ga francoska agrarna zgodovina naziva „champs ouverts“ in ga razlikuje v „champs ouverts et allongés“ s pravilno parcelacijo in v „champs ouverts et irréguliers“, pri tem pa tudi poudarja, da sistem ni nezdržljiv z obliko malega naselja (zaselka).¹³⁴ Tudi Zaborski označuje zemljiško razdelitev pri zaselkih kot sorodno oni na delce, le da ji pripisuje drugačen nastanek.¹³⁵

Glede zaselkov torej ne bo moglo splošno obveljati nazarje onih avtorjev, ki so menja, da je ta tip naselij vstvarjala le kasna srednjeveška kolonizacija, slično kot je vstvarjala v ravninah in dolinah vrstne vasi z zemljiško razdelitvijo na proge. Po njihovem mnenju so slednje plod sistematične kolonizacije pod vodstvom zemljiškega gospoda, zaselki pa so posledica nesistematičnega krčenja na lastno pest bodisi s privoljenjem zemljiškega gospoda, bodisi brez njegove vednosti ali pa na ozemlju brez zainteresiranega gospodarja.¹³⁶ Ta genetična razlaga bi mogla veljati le za male drugotne zaselke in druga raztresena naselja, malo verjetna pa je za velike, kolektivno organizirane zaselke. Nasprotno, vsi omenjeni znaki (delcem sorodna zemlji-

¹³³ Seveda ne smemo prezreti, da imajo tu in tam tudi naselja raztresenega tipa preostanke skupne posesti. Po franciscejskem katastru jih moremo n. pr. ugotoviti za Ihan.

¹³⁴ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Paris. Les Belles Lettres, 1951, str. 36 sl.

¹³⁵ Zaborski, o. c., str. 81.

¹³⁶ Prim. Demangeon, o. c., str. 100. — Gradmann, o. c., str. 105 sl.

ška razdelitev, kolektivni agrarni sistem, položaj na najugodnejšem svetu) nas v mnogo večji meri navajajo k domnevi, da je treba tudi ta tip naselij šteti k starejšim oblikam in ga smatrati za ekvivalentnega tipu sklenjenih vasi z zemljiško razdelitvijo na delce ter le prilagojenega na različnejše geomorfološke prilike v gričevju in hribovju. Povsem v tem smislu je izpadla tudi primerjava Kosovih historičnih in Schmidovih geografskih zaključkov glede naselij na Koroškem; področja najstarejše naselitve so bodisi področja vasi z delci, bodisi — v gričevnatem in hribovitem svetu — področja zaselkov s sorodno zemljiško razdelitvijo („na grude“).¹³⁷

Pač pa moremo neznatne drugotne zaselke in druga raztresena naselja z zaključeno zemljiško posestjo smatrati za mlajšo naselitveno plast. To velja tudi za ravnino, kjer nastopajo naselja te vrste kot izrazito sekundarne tvorbe poleg starejših sklenjenih vasi (n. pr. okoli Vodice in Skaručne). Previdneje je treba sklepati v onih primerih, kjer nastopajo večji strujeni kompleksi raztresenih naselij, zlasti oni s skupnimi krajevnimi imeni in s skupno posestjo. Tako je n. pr. zelo nejasna stvar glede ihanskega področja raztresenih kmetij. Imena Selo, Zajelše, Prelog, Ostreževa vas itd. sicer govore za relativno mladost teh naselij, značilno pa je v nasprotju z njimi ime Ihana samega, ki poteka bržkone od slovanskega osebnega imena;¹³⁸ tudi razmeroma rana cerkvena samostojnost (ihanska fara se omenja že l. 1296.) je za te vrste naselja nenavadna. Nadalje je zanimivo, da imajo od vseh naselij „kosezov“ na vzhodnem Gorenjskem le Zgornje in Spodnje Koseze pri Moravčah obliko velikih kompaktnih zaselkov, da pa so nasprotno vsa naselja „kosezov“ v Zagorju in okolici („Dedicherperg“?, Sv. Urh, Prapreče, Čebine, Rove, Loke, Vine)¹³⁹ tipična raztresena naselja s prvotno zaključenimi zemljišči. Prav tako so tudi Koseze pri Vodicih skupina kmetij s prvotno zaključeno zemljiško posestjo. A historiki smatrajo baš naselja „kosezov“ kot pričo stare slovenske naselitve.¹⁴⁰ Na drugi strani kažejo pri ostalih naseljih sorodnega tipa (n. pr. v Tunjicah in v Gozdu) krajevna imena v zvezi z odročno, malo

¹³⁷ Milko Kos, Slovenska naselitve na Koroškem. Geografski Vestnik VIII., 1952, str. 119 sl.

¹³⁸ Po razlagi prof. Ramovša morda iz osebnega imena *vojuchanъ?

¹³⁹ L. Hauptmann, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer. I. Abt.: Die Landgerichtskarte. 4. Teil: Kärnten, Krain, Görz und Istrien. Wien 1929, str. 459. „Dedicherperg“ je morda Sveta Planina?

¹⁴⁰ Kos, Geografski Vestnik 1952, str. 112.

ugodno lego na kasno srednjeveško, morda ne docela poljedel-sko naselitev.¹⁴¹

Tudi glede občestnih aglomeracij nam že zemljiška razde-litev in krajevna imena pričajo o njihovem mladem nastanku. Za to sem že navedel značilne primere kot n. pr. v Dobu, Pre-vojah, Blagovici itd. Da so ta naselja ob starih cestah mlajša, ne le od vasi v ravnini, temveč tudi od zaselkov v hribih, nam priča zgodovina tipičnega naselja te vrste — Špitaliča, ki mu je zasnova v hospitalu Sv. Antona na Kozjaku, ustanovljenem ob tedaj važni tuhinjski cesti pričetkom 15. stol.; ob ustanovitvi tega hospitala pa se nam izrecno navaja že zaselek Češnjice.¹⁴²

Ali najdemo sploh v najstarejših historičnih podat-kih kake direktive za rešitev obravnavanih vprašanj? Tega žal ne najdemo, ker se najstarejše listinske omembe teh krajev prično šele v 12. stol.,¹⁴³ torej v času, ko je bila tudi poznejša kolonizacija v polnem teku, deloma pa sploh že zaključena. Med tedaj omenjenimi kraji vidimo tako sklenjene vasi v rav-nini, kakor tudi zaselke v hribovju. Med številnejšimi omem-bami prve polovice 15. stol. sicer res prevladujejo sklenjene vasi zlasti iz zapadnega dela ravnine,¹⁴⁴ vendar se omenjajo tekom 15. stol. tudi številni zaselki v hribovju¹⁴⁵ in celo že na-

¹⁴¹ Tunjice (po prof. Ramovšu) od korena *tun- (= prazen, ničev); „tuñe“ pomeni tudi „ceneno, darovano“, moglo bi celo v krajevnem imenu značiti isto kot „videm“ (= cerkvi podarjeno zemljišče).

¹⁴² Gradivo V., št. 507. Zdi se, da nam je pod v tej listini omenjenim naseljem Kersteten razumeti Češnjice nad Špitaličem in ne onih nad Krašno, s čemer postane tudi opis hospitalu podarjenega ozemlja jasnejši in razum-ljivejši. Pri tem nas ne sme motiti, da se je za te Češnjice nad Špitaličem v novejšem času uporabljalo nemško ime Kerschdorf in ne Kerschstetten, kajti še franciscejski kataster uporablja tudi za ta kraj izključno le ime Kersch-stetten.

¹⁴³ Omenjajo se Slivna, Smlednik, Mekinje, Bitiče, Cerklje, Šentpeter v Komendi, Repnje, Mengeš, Kamnik, Luže, Olševke, Štefanja Gora, Poženik, Utik, Vernek, Limberk, Tirna (Gradivo IV., št. 77, 129, 147, 195, 207, 246, 326, 358, 426, 755, 116, 355, 359, 366, 411).

¹⁴⁴ Ob ustanovitvi velesovskega samostana se omenjajo Polica, Šenčur, Vo-klo, Pšata, Velesovo, Vopolje, Tupaliče, Brnik, Češnjevke (Gradivo V., št. 698).

¹⁴⁵ N. pr. Tuhinj, Štefanja Gora, Češnjice, Moravče, Podbukovje pri Va-čah, Rovišče, Tuštanj, Vranja Peč (Gradivo V., št. 270, 441, 488, 507, 509, 688, 698, 699). Kraj „Pouche“ pri Vačah je lokalizirati v Podbukovje in ne v Bu-kovico, kakor je lokaliziran v Gradivu. Za to govori ime Bukovje in Bukve, ki se za Podbukovje tudi uporablja (n. pr. v franc. kat.), poleg tega pa v listini navedeno število kmetij (8), ki se ujema še z današnjim, dočim imamo v Bukovici danes le 3 kmetije in ni nikakega sledu o eventualnem večjem številu kmetij v prejšnji dobi.

selja z izrazitim sistemom zaključenih zemljišč.¹⁴⁶ In dasiravno se v urbarju iz l. 1400. omenja celo že dolga vrsta velikih in malih zaselkov tudi v višjih legah v hribovju,¹⁴⁷ je vendar opaziti, da se med najstarejšimi omenjenimi kraji nahaja velika večina v predelih sklenjenih vasi z delci (Cerkljansko in Kamniško-Mengeško polje) in v področjih prvotnih zaselkov (dolina Bistrice nad Kamnikom in Tuhinjska dolina, prisojne lege nad Črnim Grabnom, Moravška kotlina, prisojne lege nad Savo od Vač do Zagorja). Tudi večina najstarejših gradov je osredotočena na Cerkljansko polje (Poženik in Strmol)¹⁴⁸, na Kamniško polje (Stari in Mali Grad v Kamniku, Mengeški Stari grad, stari gradovi na Volčjem Potoku, v Mekinjah, na Perovem),¹⁴⁹ na območje Moravske kotline (Zalog pri Moravčah, Lilienberg — današnja Limbarska Gora, Tuštanj)¹⁵⁰ ter na področje prisojnih teras v okolici Vač in Čemšenika (Ljubek-Liebeck in Gamperk-Gallenberg).¹⁵¹

Tudi razvoj cerkvene organizacije na vzhodnem Gorenjskem govori v istem smislu. Če si pogledamo sedeže starih fara, omenjenih v dobi do l. 1269. (Cerklje, Velesovo,

¹⁴⁶ Tako se omenja Poreber nad Nevljami že l. 1209. (Gradivo V., št. 156). Markovo l. 1257. (Schumi, Urkunden- und Regestenbuch II., 169), Gozd šele l. 1509. (IMD 1896, str. 151), Tunjice l. 1597., (IMD 1896, str. 153). Ihan se omenja že l. 1228. (Gradivo V., št. 488).

¹⁴⁷ Omenjajo se med drugim v območju Tuhinjske doline: Golice, Črni Vrh, Hrib, Lipje, Poljane, Log, Smolnik, Dobro jutro, Trobelno, Sovina Peč, Znojile, Sidol (Suhi Dol), Brezovica, Snovik, Sinja dolina, Briše, Brezje, Pišajnovica, Lipa, Rakitovec, Brezovica, Lašne (Lasnitz?); v območju Črnega Grabna: Podmilj, šentožbalt, Bršljinovec, Prvine, Javorje, Log, Suše, Koreno, Hrastnik, Zavrh, Kolovrat, šentgotard, Lemovce, Strmec; nad Savo: Čolnišče, Prečno, Prekar, Selišče, (MMVK II., str. 25 sl.). Nekateri od teh krajev so prav neznatni zaselki, celo le skupine 2—5 kmetij. Med njimi so tudi nekatere rahle občestne aglomeracije (n. pr. Podmilj, Bršljinovec).

¹⁴⁸ Poženik se prvič omenja l. 1160. (Gradivo IV., št. 411). Strmol šele l. 1301. (Schumi, Archiv II., str. 257). Prim. tudi imeni vasi Grad in Dvorje pri Cerkljah!

¹⁴⁹ Kamniška gradova se omenjata l. 1206. (Gradivo V., št. 15). Volčji Potok l. 1220. (Gradivo V., št. 510). Mekinje okoli l. 1145. (Gradivo IV., št. 195). Perovo l. 1241. (Gradivo V., št. 765). Mengeš se omenja okoli l. 1155. (Gradivo IV., št. 538) in je tem značilnejši, ker kaže njegovo prvotno ime (Meingespurch, Meingospurc, Mengozerburec), ohranjeno v nemški obliki Mannsburg do danes, da je naselje dobilo ime po gradu, dočim je n. pr. pri Mekinjah (nem. Minkendorf) jasno, da je grad dobil ime po vasi.

¹⁵⁰ Zalog se omenja l. 1206. (Gradivo V., št. 11), Lilienberg že v drugi polovici 12. stol. (Gradivo IV., št. 366, 755).

¹⁵¹ Gradivo V., št. 487, 489. — Gallenberg se omenja l. 1248. (Schumi, UB II., str. 118).

Šentpeter v Komendi, Kamnik, Mengeš, Šenčur, Vodice, Ihan, Dob, Moravče)¹⁵², vidimo, da leže z izjemo Moravč v ravnini. Razen Moravč leže izven ravnine le še stari vikarijati mengeške fare v Vačah, Čemšeniku in Zagorju.¹⁵³ Prav ti vikarijati nam pričajo o ogromnem prvotnem obsegu mengeške fare, ki je segala tja do štajerske meje. Podoba je celo, da so se fare Ihan, Dob, Moravče in Kamnik razvile iz prvotne mengeške prafare.¹⁵⁴ Dočim se torej v zapadnem delu ravnine skoro vse današnje fare (izvzemši Šenturško Goro, Zapoge, Trboje in Smednik) omenjajo že pred 14. stol. in je med njimi sekundarnost jasna le pri Velesovu,¹⁵⁵ imamo v vzhodnem delu ravnine prafaro Mengeš, ki je sprva obsegala — kakor se zdi — ves hriboviti predel na vzhodu. Dočim se torej v ravnini sami cerkvena organizacija od 13. stol. do jožefinske dobe ni skoro nič razvijala (izvzemši Smednik)¹⁵⁶ in je tudi v jožefinski dobi potrebovala le neznatno izpopolnitev, je v hribovju z omenjenimi vikarijati mengeške fare šele pričela prodirati na vzhod. Ta ugotovitev je eden od momentov, ki onemogočajo trditev, da bi bila ravnina v celoti poseljena šele kasneje. Tudi v hribovitem svetu vidimo, da so se razvila starejša sekundarna cerkvena središča skoro povsod v področju velikih prvotnih zaselkov. To so zopet isti predeli, ki smo jih že ponovno navedli kot področja prvotne naselitve v hribovju: Bistriška dolina nad Kamnikom in Tuhinjska dolina (vikarijati kamniške fare v Nevljah, Spodnjem in Zgornjem Tuhinju),¹⁵⁷ prisojne lege nad Črnim Grabnom (vika-

¹⁵² Prvič se omenjajo kot fare: Cerklje l. 1154. (Gradivo IV., št. 246). Velesovo l. 1165. (Gradivo IV., št. 462). Šentpeter — današnja Komenda l. 1154. (Gradivo IV., št. 246). Kamnik l. 1207. (Gradivo V., št. 125, 124), Mengeš l. 1215. (Gradivo V., št. 256), Šenčur l. 1238., (Gradivo V., št. 699), Vodice l. 1257. (Schumi UB II., str. 197). Moravče l. 1286. (Koblar, IMD, 1892, str. 71). Dob in Ihan l. 1296. (Kovač, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXX., str. 655).

¹⁵³ Omenjajo se že l. 1252. (IMD X., str. 125).

¹⁵⁴ E. Klebel, Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens, Carinthia I., 116. Jhg., 1926, str. 56.

¹⁵⁵ Velesovo je spadalo k cerkljanski fari do l. 1165. (Gradivo IV., št. 462).

¹⁵⁶ Stalni vikarijat v Smedniku se je ustanovil l. 1541. (IMD 1892, str. 92).

¹⁵⁷ Vikarijat v Nevljah se omenja prvič l. 1498. (Koblar, IMD 1892, str. 75). Tradicija smatra cerkev sv. Jurija v Nevljah za najstarejšo farno cerkev v okolici, torej starejšo od kamniške (prim. Hitzinger, Auszug aus dem Schriftenregister der Stadt Stein, Mitt. des histor. Vereins für Krain 1865, str. 111 in Valvasor, Ehre III., str. 542). Vikarijat v Spodnjem Tuhinju (Šmartno) in oni v Zgornjem Tuhinju se omenjata l. 1526. (Koblar, Kranjske cerkvene dragocenosti, IMD 1895). Od teh je bržkone starejši oni v Šmartnu, ker

rijat dobske fare v Krašni),¹⁵⁸ ozemlje ob vhodu v Črni Graben (pretežni del dobske fare), Moravška kotlina in prisojne lege nad Savo (moravška fara), ravnina ob Savi (vikarijat mengeške fare v Dolu),¹⁵⁹ prisojne lege pod Sveto Goro (vikarijat v Vačah) in nad Zagorjem (vikarijat na Čemšeniku). Izjemi sta ihanska fara in zagorski vikarijat, ki obsegata oba ozemlje z izrazito raztresenimi naselji in sta še posebej značilna po svojem, za stare fare nenavadno majhnem obsegu; ihanska fara n. pr. ima še danes prav isti obseg, od zagorske pa se je odcepila le lokalija na Sveti Planini. Vloga teh dveh cerkvenih središč je torej morala imeti nek poseben pomen; glede Zagorja je omeniti, da se ozemlje tamošnjega vikarijata povsem krije z ozemljem zagorskih „kosezov“.

Že ponovno smo se tekom dosedanjih izvajanj dotaknili vprašanja krajevnihi men. Važni sta predvsem dve vrsti: izpeljanke iz osebnih imen in pa imena, ki pričajo o krčenju gozda. Zdi se namreč, da nam prva pričajo o razmeroma stari naselitvi, dasi se poudarja, da najstarejša naselja nosijo imena po krajevnih prirodnih značilnostih in da pripadajo osebna imena mlajši naselitveni fazi, ki pa spada vendarle še v zgodnji srednji vek.¹⁶⁰ Nasprotno nam imena, ki kažejo na krčenje gozda, brez dvoma pričajo o mlajši kolonizaciji.

Važna je ugotovitev, da leže na vzhodnem Gorenjskem vsi kraji, ki izvajajo svoje nazive iz slovanskih osebnih imen, v ravnini ali vsaj v širših rečnih dolinah. Primeri za to so nam: Prebačevo,¹⁶¹ Trboje,¹⁶² Dragočajna, Nasoviče,¹⁶³ Skaručna,¹⁶⁴

obsega še v 18. stol. vso dolino do Motnika izvzemši Zgornji Tuhinj (V. Stejska, IMD 1904, str. 50). Tudi tu si torej slede postopoma mlajša cerkvena središča od zapada na vzhod. — Fara v Motniku pa je nastala iz vikarijata štajerske prafare Braslovče (Barle, Obseg ljubljanske škofije pod škofom Hrenom. IMD 1891, str. 15).

¹⁵⁸ Vikarijat v Krašni se omenja l. 1541. (Koblar, IMD 1891, str. 15).

¹⁵⁹ Vikarijat v Dolu se omenja l. 1452. (prim. pripombo 89!).

¹⁶⁰ Prim. Schlüter, o. c., str. 42 in Meitzen, o. c., str. 44.

¹⁶¹ Prebačevo od osebnega imena s korenem *bak- (informacija profesorja Ramovša).

¹⁶² Trboje je po tolmačenju prof. Ramovša po sufiksu sodeč najbrže iz *trēboñe k osebnemu imenu Trēboñ ali pa je od zloženega osebnega imena *trēbobōd, adj. trēbobōd'je (selo), trēboje. S tem bi odpadla Levčeva razlaga direktno iz glagola trebiti, ki bi kazala na krčenje gozda (Pettauer Studien III., str. 165).

¹⁶³ Nasoviče po prof. Ramovšu morda iz osebnega imena h korenu sьp-.

¹⁶⁴ Skaručna od slov. osebnega imena Skoruta s sufiksom -ina (po prof. Ramovšu).

Beričevo,¹⁶⁵ Dragomelj, Radomlje,¹⁶⁶ Domžale,¹⁶⁷ Perovo, Nevlje,¹⁶⁸ Tuhinj,¹⁶⁹ Godič, Hotič,¹⁷⁰ Krašna.¹⁷¹ Zanimivo je poudariti, da so med njimi imena s sufiksi -ovo in -ina večinoma lastna mlajšim vasesm s progami ali z zaselško zemljiško razdelitvijo (Prebačevo, Beričevo, Količevo, Skaručna, Dragočajna, Krašna). Tudi v obeh primerih združitve iz osebnega imena izpeljanega adjektiva s pojmom „vasi“ imamo opraviti z mlajšimi naselji, na kar kaže tudi izvor teh osebnih imen, ki je neslovenski (Depalja Vas, Kaplja Vas).¹⁷² Slično kažejo izpeljanke iz nemških imen na mlajša naselja, vendar imamo tudi v teh primerih (Pirniče, Vikrče, Rafolče, Moravče)¹⁷³ opraviti s sklenjenimi vasmimi ali pa vsaj z velikimi zaselki. Izpeljanke iz osebnih imen označujejo torej le sklenjena, kolektivno organizirana naselja.

Med imeni, ki so v zvezi z gozdom, moramo ločiti taka, ki so v zvezi s krčenjem gozda in pa ona, ki so na splošno v zvezi s porastlostjo sveta ali s posameznimi rastlinskimi vrstami. Slednja imena nastopajo, kakor podčrtava tudi Meitzen,¹⁷⁴ že v starejših naselitvenih fazah; v njih ni nikakega sledu o krčenju, temveč se poudarja le določena posebnost tamošnjega rastja. Te vrste imena nastopajo precej redko pri sklenjenih vaseh z delci (taka izjema je Dob), češče pri vaseh s progami (Hrastje, Bukovica)

¹⁶⁵ Beričevo od osebnega imena Berič.

¹⁶⁶ Dragomelj in Radomlje od hipokoristikov slov. osebnih imen Radom in Dragom: P. Skok, Časopis za slov. jezik, književnost in zgodovino IV. (1924), str. 46 in V. (1926), str. 3.

¹⁶⁷ Domžale po prof. Ramovšu morda k osebnemu imenu Domižal, event. Domižel.

¹⁶⁸ Nevlje iz osebnega imena Nevelja ali Nevolja (po prof. Ramovšu).

¹⁶⁹ Tuhinj k osebnemu imenu od korena *tuch- (po prof. Ramovšu).

¹⁷⁰ Godič od osebnega imena h korenu *god- (po prof. Ramovšu). Soroden je menda Hotič. Prim. Fr. Miklošič, Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Manuelabdruck aus Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Phil.-Histor. Klasse, Wien 1860—1874. Sammlung slavischer Lehr- und Handbücher, herausgegeben von A. Leskien und E. Berneker, Heidelberg 1927, str. 142, 184.

¹⁷¹ Krašna je najverjetnejše iz Krašina in to k osebnemu imenu od korena *kras- (po prof. Ramovšu).

¹⁷² Osebno ime v Depalja Vas je najbrže nemškega izvora, kar je razvidno iz starejše oblike Diepoltsdorf (Mitt. des histor. Vereins für Krain 1862, str. 51). Kapljo Vas razlaga Pintar kot „Jakobsdorf“ (LZ 1912, str. 475). Po prof. Ramovšu je ta razlaga malo verjetna, vendar je tudi on mnenja, da se v „Kaplja“ skriva osebno ime.

¹⁷³ Prim. Pintarjeve razlage: Pirniče iz Pirnat (Bernhard), Vikrče iz Wighard, Rafolče iz Raghold (LZ 1912, str. 475). Moravče iz Marolt (LZ 1912, str. 201, 252, 475).

¹⁷⁴ Meitzen, o. c., str. 44.

in pri manjših ravninskih naseljih (n. pr. Trnovlje, Smlednik,¹⁷⁵ Čemšenik¹⁷⁶), a najštevilnejša so med zaselki v hribovitem svetu, n. pr. Brezje (večkrat), Brezovica (večkrat), Breznik, Bukovje, Podbukovje, Borje, Blagovica,¹⁷⁷ Čemšenik, Dobovje, Dobeno, Dobrava, Gabrovica, Gabrje (večkrat), Hrastje (večkrat), Hrastnik (večkrat), Javorje (večkrat), Javorščica, Jelnik, Jesenje, Jelševica, Lipovica, Olševik (večkrat), Prapreče (večkrat), Prapretno (večkrat), Rakitovec, Snovik,¹⁷⁸ Stebljevek, Stolnik,¹⁷⁹ Vrba.

Pri vaseh mlajšega datuma, pa tudi pri zaselkih imamo nadalje imena, ki pričajo, da dotično zemljišče nekoč ni bilo obdelano in v njivah. V to vrsto spadajo n. pr. imena Loka, Log, Senožet itd., ki nastopajo prav pogosto kot poljska, a ponekod tudi kot krajevna imena, in sicer tako med zaselki (Loke v Tuhinju, Loke v Črnem Grabnu, Loke pri Zagorju, Log pri Šentozbaltu in Log pri Kandršah, Senožet ob Savi, pri Šentlambertu nad Savo in pri Sv. Ambrožu pod Krvavcem), kakor tudi med vasmi z zemljiško razdelitvijo na proge (Loka pri Mengšu, Zgornji Log pri Hotiču). V to vrsto spadajo tudi imena Prelog (Preloge, Prevoje),¹⁸⁰ Praše¹⁸¹ in morda tudi Trzin.¹⁸²

Še izrazitejša so imena, ki direktno kažejo na krčenje gozda. Med njimi je najbolj razširjeno ime Laze, ki pa nastopa izključno le med zaselki v hribovju (pod Sveto Goro, pod Grmačami, pri Vinjem, pri Dobu, v Zg. Tuhinju, v Gozdu nad Kamni-

¹⁷⁵ Za razlago imena Smlednik prim. pripombo 78!

¹⁷⁶ Čemšenik od čremše (= *prunus padus*, Traubenkirsche): Pintar, LZ 1914, str. 461.

¹⁷⁷ Blagovica iz Glogovica (nem. Glogowitz) od gloga (= *Weissdorn-gesträuch*): Pintar, LZ 1914, str. 460.

¹⁷⁸ Snovik iz „sosnovik“ od „sosna“ (= bor): Pintar, LZ 1914, str. 461.

¹⁷⁹ Stolnik po Pintarju (o. c.) od „stvol“ (= cevasto steblo).

¹⁸⁰ Prim. pripombo 95! Kraji s tem imenom so Prevoje pri Lukovici, Prevoje pri Blagovici in Prelog pri Ihanu, povsod izrazito mlajša naselja.

¹⁸¹ Praše je izrazita vrstna vas s progami na desnem bregu Save nasproti Trboj. Ime Praše je sorodnega pomena kot Prelog: Pintar, *Primet. Časopis za zgod. in narodopisje* 1912, str. 125 sl.

¹⁸² Po mnenju prof. Ramovša pride poleg eventualne razlage iz pred-slovenskega *tergena vpoštev le še razlaga od korena v glagolu trzati in adjektivu trzen (trzna zemlja, trznina = Brachland). Ta razlaga bi se skladala z mlado kolonizacijsko obliko Trzina. Na vzhodnem Gorenjskem imamo poleg tega še dve neznatni naselji s podobnim imenom (Trzin pri Šentgotardu in Trzen pri Moravčah). Značilen je posebno drugi, ki ni nikako samostojno naselje, temveč le skupina hiš, pripadajočih kmetijam v matični vasi (Moravčah), zgrajena očitno v vzročni zvezi z obdelovanjem tamošnjih razmera oddaljenih njiv, pomaknjenih na rob močvirnih travnikov ob Drtišci.

kom ter Štance Laze v Slivni). V ravnini imamo tri naselja, katerih imena so v zvezi s požiganjem (Poženik, Žeje, Žerjavka).¹⁸³ Med njimi sta Žeje in Žerjavka neznatni, očitvidno mlajši naselji. Problematičen je Poženik, ki pripada po svojem vnanjem licu in zemljiški razdelitvi k starim vasem na Cerkljanskem polju. Čudno je, da so med zaselki in raztresenimi naselji v hribovju te vrste imena razmeroma redka: sem spadajo le Palovče nad Kamnikom, Žeje pri Sveti Trojici in Požarje pri Šentlambertu nad Savo.

Na mlajši nastanek kaže nadalje ona skupina imen, ki jih ni mogoče razlagati drugače kakor s stališča že obstoječih, starejših naselij. To so predvsem imena, tvorjena s predlogom „za-“. Poleg nekaterih izrazitih, že omenjenih primerov pri sklenjenih vaseh (Zaboršt in Zajelše pri Dolu, Zalog pri Komendi) imamo še celo vrsto takih imen v primerih, kjer gre za male skupine kmetij ali iz samotnih kmetij nastale zaselke. Na ta način so dobili imena Zavrh za šmarno Goro, Zagorica pri Stranjah, Zagorica pri Rafolčah, Zagorica pod Cieljem, Zalog pod Sv. Miklavžem nad Savo, Zalog pri Krtini, Zalog pri Moravčah, Zaboršt pri Ihanu, Zajelše pri Ihanu, Zabrezovje v Gozdu nad Kamnikom, Zaloke pri Čemšeniku, Zavine pri Zagorju (prim. bližnje Vine), Zahrib pri Vačah in nad Medijo, Zapleš pri Trojanah itd. Pri imenih, tvorjenih s predlogom „pod-“ (n. pr. Podgora, Podjelše) taka razlaga ni nujna, ker more dobiti tako ime tudi primarno naselje z ozirom na svoj odnošaj do določene prirodne značilnosti. Saj so vendar ravno imena po prirodnih (morfoloških, pedoloških, hidrografskih, klimatskih) značilnostih razširjena tako med starimi vasi (n. pr. Polica, Preserje,¹⁸⁴ Homec, Nadgorica, Podgorica, Podgorje, Dol, Kleče, Suhadole, Vodice, Motnik, Brnik¹⁸⁵ itd.), kakor tudi med zaselki in raztresenimi naselji (n. pr. Dol, Dole, Dolina, Vrh, Hrib, Goričica, Ravne,¹⁸⁶

¹⁸³ Žeje in Poženik h korenu * žeg-. Pintar, IMD. 1908, str. 89 sl., 95. Pintarjevo razlago potrjuje prof. Ramovš in stavi v to vrsto imen tudi Žerjavko.

¹⁸⁴ Pintarjevo razlago tega imena (LZ 1913, str. 547) iz „Presoje“ označuje prof. Ramovš za nemožno. Pač pa gre za izpeljanko iz besede, katere koren je n. pr. v shr. „presrt“ (= preval) in v glagolu „nasrnuti“.

¹⁸⁵ Motnik in Brnik po pomenu v zvezi s kalno vodo, kot n. pr. Vodmat; prim. K. Strekelj, Slovenska krajevna imena po nemškem Štajerju, Časopis za zgodovino in narodopisje 1904, str. 76.

¹⁸⁶ Naselij z imenom Ravne je na našem ozemlju znatno število: pri Šenturški Gori, nad Kamnikom, pod Menino, na Limbarski Gori, pod Sveto Goro, pri Motniku; vezana so na izrazite ostanke starih ravnin.

Brdo, Reber, Poreber, Vrtače, Sidol, Sidraž, Kandrše,¹⁸⁷ Znojile,¹⁸⁸ Vodice, Kal, Kalci itd.). To so imena, ki ne morejo niti najmanj pričati o starosti naselij, saj vidimo n. pr., da ima ime Vodice stara farna vas, kakor tudi neznatna zaselka nad Godičem in pri Zagorju; prav tako se zove Preserje velika vas pri Homcu, a razen nje tudi mala zaselka pri Zlatem Polju in pri Lukovici. Ničesar nam tudi ne povedo imena, nanašajoča se na poljedelstvo in poljedelske kulture (n. pr. Zlato Polje, Široka Set, Jarše, Ušenišče, Ržišče, Ovsišče), nadalje imena, ki kažejo na nekdanje specialne kulture (Vine, Vinski Vrh, Hmeljno, Lanišče) ter ona, ki izhajajo iz nazivov sadnega drevja (Češnjice, Hruševka, Podhruško, Jablana, Slivna, Kostanj).

Vendar imamo še nekatera imena, ki dosledno označujejo jako mlado naselje, samotno kmetijo ali skupino samotnih kmetij. To so zlasti od besede „selo“ izvedena imena. Med njimi je le Velesovo sklenjena vas; v ostalih primerih gre za neznatna naselja: Selo pri Šinkovem Turnu, pri Ihanu, pod Slivno, pri Zagorju, v Zg. Tuhinju, Selce pri Moravčah, pri Češnjicah, pri Tirni, Selišče pod Slivno in v Sp. Tuhinju. Isto velja za naselja z imenom Videm (pri Dolu in pri Sp. Kosezah) ter morda tudi za Tunjice.¹⁸⁹

Omenim naj še ona naselja, ki so dobila ime po cerkvenem patrociniju. Pri tem seveda odpadejo naselbine pri hribovskih cerkvah, ki obstojajo dejansko le iz cerkve in mežnarije in se jim le tu, tam pridruži še kaka kmetija. Značilno je, da pri takih skupinah nastopa skoro dosledno ime patrocinija s pridevkom „sveti“, dočim se pri starejših, obsežnejših naseljih, ki so dobila po patrociniju ime, uporablja v pretežni večini neslovenski „šent“ (Šenčur, Šmartno, Šentvid, Šentomperga, Šenturška Gora). Tudi so ta naselja dobila imena večinoma po starejših patrocinijih (n. pr. sv. Martina, sv. Jurija, sv. Vida, sv. Petra, sv. Kancijana), dočim se mala hribovska naselja, pa tudi neznatnejša naselja te vrste v ravnini, nazivajo le po mlajših patrocinijih (n. pr. Sv. Andrej pri Moravčah, Sv. Križ in Sv. Trojica nad Dol-

¹⁸⁷ Sidol je iz Suhi dol, Sidraž bržkone v zvezi s korenem „drag“ (Pintar, LZ 1915, str. 661 sl.). Slično razlaga prof. Ramovš Kandrše iz korena drag-s pron. ko- ali predlogom кѢ. Razvoj bi izšel od prvotne oblike * Kádrážice (v listinah se kraj res imenuje Kadschytz).

¹⁸⁸ Znojile so po Pintarju (LZ 1911, str. 495) prisojni, sončni vročini izpostavljeni kraji. Razlaga se sklada s položajem vseh Znojil na vzhodnem Gorenjskem (nad Lukovico, nad Tuhinjem, pri Čemšeniku).

¹⁸⁹ Prim. prip. 141!

skim, Šentgotard, Šentožbald, Šentlambert, Sv. Miklavž na Goropeči in v Beli, Sv. Jakob ob Savi, Sv. Pavel pri Dragomlju, Sv. Helena pri Dolskem).¹⁹⁰ V vseh teh primerih je naselje seveda praviloma mlajše od cerkve ali vsaj iste starosti ž njo, dasi ni izključeno, da se je tu ali tam izgubilo prvotno ime v prid drugotnemu, cerkvenemu. Tak primer so morda Cerklje (primerjaj str. 58), nadalje Šmartno v Tuhinju, ki je danes skoro docela izpodrinilo stari naziv Sp. Tuhinj. Tudi v primerih Štefanje in Šenturške Gore gre najbrž le za kasnejši pridevek v svrhu ločitve dveh naselij „v Gori“, za kar bi govorilo dejstvo, da se v okolici Cerkelj tudi za Sv. Ambroža uporablja naziv „Sv. Ambrož v Gori“. Nadalje je glede Šmarce, katere ime poteka od patrocinijske sv. Mavricija,¹⁹¹ jako malo verjetno, da bi bilo njeno današnje ime prvotno; kajti po ustroju je vas videti staro naselje z razdelitvijo na delce, cerkev sv. Mavricija pa stoji na vaški periferiji, njen patrocinijski vrh tega ne spada med starejše in v naših krajih običajne patrocinijske.

Iz pregleda krajevnih imen je razvidno, da so vsi starejši toponomastični znaki omejeni na sklenjene vasi v ravnini in v manjši meri na velike zaselke. Tudi ta moment bi torej potrjeval domnevo, da je stara naselitev zasegla velik del vzhodnogorenske ravnine, in sicer predvsem v vaseh z zemljiško razdelitvijo na delce. Izven ravnine bi prva naselitev odgovarjala velikim zaselkom družabnega nastanka na področjih, ki sem jih že ponovno navedel: v Tuhinjski dolini in v Bistriški dolini nad Kamnikom, v prisojnih legah nad Črnim Grabnom, na obronkih gričevja ob vhodu v Črni Graben, na skoro ravnem svetu Moravske kotline ter v prisojnih položajih nad Savo, osobito v območju Vač in Svete Gore ter pod čemšeniško Veliko Planino.

Kako se nam pokaže ta domnevna slika poselitve z ozirom na vprašanje kontinuitete naseljenosti? Žal je vzhodna Gorenjska arheološko še premalo preiskana, da bi bili mogoči kakšni zanesljivi zaključki. Najdišča iz bronaste dobe (Zagorje, Gornji Log pri Litiji)¹⁹² so tako redka, da ne moremo iz njih v tem pogledu sklepati ničesar. Kasnejša (halstattska) najdišča so sicer številnejša (Vače in okolica, Sveta Gora, Rovišče, Strahulje, Zagorje, več najdišč v hribovju nad Blagovico in nad Lukovico, Ajdov-

¹⁹⁰ Za starost patrocinijev v naših krajih prim.: A. Stegenšek, Dekanija gornjegrajska. Cerkveni spomeniki Lavantinske škofije I., Maribor 1905, str. 207 sl. — E. Klebel, Carinthia I., 117. Jhg., str. 85 sl.

¹⁹¹ Pintar, LZ 1915, str. 29.

¹⁹² W. Schmid, Die Bronzezeit in Krain, Carniola 1909, str. 116, 151.

ščina nad Dolom, Smlednik),¹⁹³ a če nam dovoljujejo kak sklep, bi ta mogel obstojati le v ugotovitvi, da je bila tedaj naseljenost znatnejša v hribovju nego v ravnini, in sicer zlasti na širokih prisojnih planotah (okoli Vač in nad Črnim Grabnom!). Nasprotno leži velika večina najdišč iz rimske dobe (v Lahovčah, pri Smledniku, pri Šmartnu pod Šmarno Goro, na Drnovem pri Mengšu, nad Ihanom in pri Dolu,¹⁹⁴ na Grobljah pri Domžalah¹⁹⁵) v območju ravnine, prav tako dve staroslovenski najdišči Mengeš in Komenda.¹⁹⁶ Osobito kaže torej Mengeško polje znake starega naselitvenega središča.

Rimska najdišča segajo iz mengeške ravnine tudi na vzhod v smeri velike rimske ceste Aemona-Celeia, ob kateri je ležala važna naselbina Mansio Adrante poleg današnjih Trojan.¹⁹⁷ Značilno je, da imamo sicer ob vsej tej cesti rimske spomenike, da pa razen imena Trojan, ki bi kazalo na kontinuiteto z rimsko naselitvijo,¹⁹⁸ in morda še imen Gradišče (nad Lukovico) in „v Ajdovšah“ (poljsko ime vzhodno od Krašne) ob tej cesti ni nikakih sledov stare slovenske naseljenosti ali momentov, ki bi posredno govorili za njo. Videli smo v ostalem, da je v celotnem Črnem Grabnu do pod Trojanami edino Krašna — po imenu in zemljiški razdelitvi sodeč — morda starejšega datuma, vsa ostala naselja ob tej cesti pa so mlajša od kmetijskih naselij, ležečih vstran od nje. To smo ugotovili tudi v ravninskem sektorju današnje trojanske ceste s primeri pri Dobu in Prevojah. V tem sektorju ima sicer Schmid vrisan potek rimske ceste južneje od današnje nekako v smeri od Črnuč pod Soteškim Hribom na vzhod mimo Ihana ter približno skozi staro jedro Doba:¹⁹⁹ vendar ni s tem izpremenjenega ničesar bistvenega na ugotovitvi, da je večina naselij ob današnji cesti, zlasti v Črnem Grabnu samem, razmeroma zelo mlada. Pozabiti ne smemo tudi, da je tekom

¹⁹³ J. Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. IMD 1904, str. 128 sl.

¹⁹⁴ Pečnik, o. c. Pri Lahovčah bi morda tudi ime, ki brez dvoma izvira od „vlach“ = „romanus“ (prim. l. 1412. nemško obliko „Walchdorf“: Levec, MMVK 1895, str. 8) kazalo na kontinuiteto z rimsko dobo?

¹⁹⁵ Za Drnovo in Groblje: A. Müllner, Emona, Laibach 1879, str. 86.

¹⁹⁶ W. Schmid, Altslowenische Gräber Krains, Carniola 1908, str. 44.

¹⁹⁷ Müllner, o. c., str. 81 sl.

¹⁹⁸ Trojan = prebivalci kraja „Троѣ“ — Atrante, Adrante (Ramovš, Hist. gram. II., str. 264).

¹⁹⁹ W. Schmid, Römische Forschung in Österreich 1912—1924, II. Die südlichen Ostalpenländer, Abb. 4. Römische Strassen und Befestigungen im Bereiche der Isonzofront 1 : 500.000. Deutsches Archäologisches Institut, Römisch-Germanische Kommission, 15. Bericht 1923/24, Frankfurt a. M., 1925.

srednjega veka ta prometna črta igrala podrejeno vlogo in da jo je tja do 15. stol. po pomenu daleč prekašala pot mimo andeškega Kamnika ter skozi Tuhinjsko dolino,²⁰⁰ ki se je na drugi strani nadaljevala proti Škofji Loki in tvorila najbližjo trgovsko pot proti Benetkam.²⁰¹ S tem bi se lepo vjemalo dejstvo, da kaže Tuhinjska dolina znake starejše naselitve kot Črni Graben. Prometna žila v smeri Kamnik-Škofja Loka je morda pustila sledove v imenih Moste in Moše;²⁰² tudi stare vasi Vodice in Zapoge, tvoreče širok pas poseljenega sveta skozi tamošnje obsežne gozdne komplekse in pa stari smledniški grad so znabiti v vzročni zvezi ž njo. Nasprotno pa ob stari rimski cesti na zapad od Domžal do Save nimamo nikakih sledov njenega vpliva na potek naselitve in s tem na današnjo sliko naselij. Večji del tega ozemlja kaže celo kolonizacijske vasi z zemljiško razdelitvijo na proge, deloma pa je še danes neposeljen.

Zusammenfassung.

Die ländlichen Siedlungen im östlichen Oberkrain. — In der vorliegenden Arbeit werden uns teils auf Grund der Beobachtungen an Ort und Stelle, teils auf Grund der Flurkartenforschung (nach dem Kataster aus den Jahren 1825—1827) die ländlichen Siedlungen im östlichen Oberkrain (d. h. im Gebiete von der Straße Kranj—Kokra bis zur ehemaligen steirischen Grenze ostwärts und bis zur Sava südwärts) geschildert. Dieses Gebiet ist in seiner westlichen Hälfte größtenteils (mit Ausnahme der Rašica und der tertiären Hügellandschaft Tunjiške Dobrave) eine Ebene, gegen Osten aber bildet es eine gebirgige Landschaft im Gebiete der sogenannten Savefalten. Was die Lage der Siedlungen in diesem Gebiete betrifft, so ist es für die Ebene bezeichnend, daß die meisten Dörfer entweder entlang dem Gebirgsfusse oder entlang den Flußterrassen und den Grenzen der Überschwemmungszone liegen. Die zentralen, von dem Gebirgsfusse sowie von den Flüssen mehr entfernten Gebiete der Ebene sind schwächer besiedelt, teilweise bilden sie sogar noch heute gewaltige Waldflächen (z. B. im Felde von Kranj). In der hügeligen und gebirgigen Landschaft des Ostens sind aber für die Lage der Siedlungen besonders die pliozänen Verebnungsreste wichtig, während die Täler von den bäuerlichen Siedlungen meist gemieden werden; nur in den Haupttälern (Savatal, Črni Graben, Tuhinj) sind — meist auf den Terrassen und Schuttkegeln — einige größere Siedlungen entstanden, größtenteils mit den Einflüssen des Verkehrs oder mit den politischen und kirchlichen Einrichtungen zusammenhängend. Von den pliozänen (jungpliozänen) Flächenresten sind besonders jene in den sonnigen Lagen und jene an der

²⁰⁰ Luschin, Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain aus den Jahren 1502/1503. MMVK 1905, str. 40, 45. — Klebel, Carinthia I., 116. Jhg., str. 35.

²⁰¹ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana 1929, str. 8.

²⁰² Moše razlaga prof. Ramovš iz „mošče“, kar bi bilo okrajšano stanovniško ime iz „moščane“ k „most“.

Grenze des Kalksteins und der permokarbonischen (in den Antiklinalen von Litija und Trojane) oder tertiären (in den Synklinalen von Trbovlje-Moravče und Tuhinj) Gesteine von der bäuerlichen Besiedlung bevorzugt geworden. Die meisten Siedlungen liegen deshalb an den Flächenresten der mittleren Höhe (420—450 m, 520—560 m, 620—660 m), während die niedrigeren nur stellenweise entwickelt, die höheren aber außerdem am meisten im Kalksteine eingeschnitten und stark verkarstet sind. Trotzdem hat die Besiedlung sogar auf den höchsten pontischen Niveaus bis zur Höhe 800 m und darüber (Sv. Gora, Slivna, Rakitovec) Wurzel gefaßt. Die Höhe von 1000 m hat nur eine einzige Siedlung (Sv. Ambrož) überschritten.

Was die Typen der Siedlungen betrifft, kann man auch im östlichen Oberkrain die geschlossenen Dörfer einerseits, die zerstreuten Siedlungen andererseits, dazwischen aber noch verschiedene Übergangsformen (z. B. die Weiler) unterscheiden. In der Ebene überwiegen die geschlossenen Dörfer, im Hügellande und im Gebirge dagegen die Streu- und Übergangssiedlungen. Mit Rücksicht auf den Grad der Geschlossenheit, den Grundriß und die Flurverfassung konnten die folgenden Siedlungstypen festgestellt werden.

1. Die geschlossenen Dörfer mit der Gewannflurverfassung. Unter ihnen überwiegen die Haufendörfer mit der unregelmäßigen Gewanneinteilung (z. B. Praprotna- und Pšenična Polica, Zgornji Brnik, Spodnji Brnik, Lahovče, Trboje, Moše, Vodice, Zapoge, Domžale, Dragomelj, Podgorica, der südliche Teil von Šenčur usw.). Statt des Haufendorfes tritt stellenweise ein Platzdorf auf (Voglje, Moste). Seltener sind die Straßen- oder Gassendörfer mit der streng regelmäßigen Gewanneinteilung, die vielleicht nur die Folge einer späteren Regulation ist (z. B. in Homec, Preserje, Dol, Podgora, Kleče, Dolsko). Während bei den Haufendörfern die unregelmäßige Form des Bauernhofes (der Haufenhof) überwiegt, kommen bei den regelmäßigen Gewanddörfern fast ausschließlich die regelmäßigen Hofformen vor (der Streck-, Schmal- und Hakenhof).

2. Die geschlossenen Dörfer mit der Streifenflurverteilung (die Reihen- und Waldhufendörfer). Sie kommen besonders auf minderwertigem, nasserem oder lehmigem Boden vor, so an der Pšata (Zalog, Klanec, Kaplja Vas, der südliche Teil von Moste, Mengeš, Loka, Trzin, Depalja Vas, Pšata), im Felde von Skaručna (Repnje, Bukovica, Polje usw.), teils auch der Save entlang (Hrastje, Prebačevo, Ježa). Fast alle diese Dörfer sind nur einseitige Reihendörfer, die beiderseitigen sind viel seltener festzustellen (Šenčur, Polje, Skaručna). Die überwiegende Hofform ist die des Schmalhofes, daneben kommt auch der Streck- und der Hakenhof vor.

3. Die ziemlich lockeren, schwach geschlossenen Dörfer, größtenteils Keuschlersiedlungen. Die Flur dieser Siedlungen, meist kleineren Umfangs, ist in unregelmäßige, teils arrondierte Blöcke eingeteilt (z. B. Smladnik und die benachbarten Siedlungen, die Siedlungen nördlich von Komenda, die Siedlungen in der Ebene unterhalb Dob und Krtina). Der Haufenhof ist die vorwiegende Hofform.

4. Die großen primären Weilersiedlungen, oft über 10 Bauernhöfe umfassend, mit der typischen Weilerflurverfassung, die nicht eine individuelle, sondern eine gemeinschaftliche, aber nicht systematisch ausgeführte Besiedlung vorstellt. Oft kommen noch Spuren des ursprünglichen Gemeinbesitzes (der Allmende) vor. Auch in der Flurverteilung, die eine ausgesprochene Gemengelage zeigt, ist viel Ähnlichkeit mit den Gewann-

dörfern vorhanden. Sie ist aber im höchsten Maße von der Morphologie abhängig: sie kann bezüglich ihrer äußeren Form im flachen Gelände (in der Ebene oder auf den Kalkhochflächen) vollständig gewannartige Formen zeigen, im abgedachten Gelände aber die Form einer Terrassenkultur (einer Parzellierung im Sinne der Höhenlinien) annehmen. Dieser Siedlungstypus herrscht im Bistricatal oberhalb Kamnik, im Tuhinjtal, an den sonnigen Terrassen und Hängen nördlich vom Črni Graben, im Hügellande am Austritte des Črni Graben in die Ebene, im Becken von Moravče und in den sonnigen Lagen über dem Savatal (in der Umgebung von Velika Vas, von Vače und von Trojane—Čemšenik). Auch einige größere geschlossene Siedlungen, die als Sitz einer Pfarre oder einer weltlichen Obrigkeit zu ihrem heutigen Umfang emporgewachsen sind, gehören ihrem Wesen nach zu diesem Siedlungstypus (z. B. Vače, Moravče, Zagorje, Krašna, Blagovica, Zgornji Tuhinj, Nevlje usw.). Der Haufenhof ist die einzige vorkommende Hofform.

5. Die kleinen sekundären Weilersiedlungen, teils zerteilte Einzelhöfe, teils nur Einzelhofgruppen, ursprünglich überall mit der Einödlflur verbunden. Diese Siedlungsform kommt — verbunden mit den gewöhnlichen Einzelhofsiedlungen — im gebirgigen Teile des Gebietes überall neben den primären Weilersiedlungen vor. Hauptsächlich ist sie auf die höheren und ungünstigeren Flächen beschränkt. Doch ist sie im Gebiete östlich von Ihan, in der Umgebung von Zagorje und nördlich über dem Tuhinjtal (z. B. Gozd) die vorherrschende Siedlungsform, während die echten, untereinander isolierten Einzelhöfe nur im Gebiete um Špitalič und Motnik vorkommen.

6. Die lockeren Agglomerationen der Einzelhöfe mit gemeinschaftlichen Ortsnamen, teils auch mit den Spuren des gemeinschaftlichen Grundbesitzes. Die Einödlflur vorherrschend (Ihan und seine Umgebung, Tunjske Dobrave, Zagorje, einige Siedlungen in der Umgebung von Vodice).

7. Die Agglomerationen an den alten Hauptstraßen, meist jüngeren Ursprungs als die alten Agrarsiedlungen abseits der Straße. Die größere oder geringere Geschlossenheit gibt ihnen heute das Aussehen entweder eines geschlossenen Dorfes (Prevoje, Lukovica, Blagovica, Krašna, Vrhpolje) oder einer zerstreuten Siedlung (Zelodnik, Podsmrečje, Podmilj, Eršljinovce, Jastroblje, Špitalič). Die Lage dieser Siedlungen ist mit Rücksicht auf die Verkehrsverhältnisse gewählt worden, der Grundbesitz ist auf einen kleineren Streifen in der Nähe der Straße beschränkt. Die Höfe sind meist mit der Längsseite und nicht wie bei den anderen Straßendörfern mit der Schmal-(Giebel-)seite der Straße zugekehrt. Charakteristisch sind die großen „Fuhrmannshöfe“.

Diese Verschiedenheit der Siedlungstypen ist teils auf die Naturverhältnisse, teils auf die Besiedlungsgeschichte zurückzuführen. Was die letztere betrifft, ist die von Levec ausgesprochene Ansicht, die Ebenen seien später als die Bergabhänge besiedelt worden, auch für das östliche Oberkrain vollkommen abzulehnen. Ebenso ist es aber kaum wahrscheinlich, daß die ältere Besiedlung nur die Ebene bevorzugte. Auf Grund der Flurforschungen, urkundlicher Quellen, der Entwicklung der Pfarren und der Ortsnamen, ferner auf Grund der Vergleichung mit den Ergebnissen der historischen und geographischen Forschung in anderen Gebieten, ist für das östliche Oberkrain zu vermuten, daß die älteste Besiedlung der Ebene in den

Gebieten mit überwiegender Gewannflur (den Gebieten von Cerklje, Vodic und Mengeš—Domžale), im gebirgigen Osten aber in jenen der primären Weilersiedlungen zu suchen ist. Diese gemeinschaftlich organisierte Weilersiedlungen wären demnach als eine den Gewanndörfern entsprechende und nur dem unebenen Gelände angepaßte Siedlungsform zu betrachten. Wie in der Ebene die Gewanndörfer die besonders günstigen Schotter- und Sandböden einnehmen, so gehören im gebirgigen Osten die günstigeren, flachen und sonnigen Flächen den erwähnten Weilersiedlungen an. Die Kontinuität der ältesten Siedlungen mit der römischen und vorrömischen Besiedlung ist nur teilweise (z. B. im Felde von Mengeš, im Gebiete von Vače) festzustellen. Besonders aber überrascht uns die Tatsache, daß der alten römischen Straße Emona—Celeia über Adrante (Trojane) fast keine Spuren der älteren slowenischen Besiedlung folgen, daß vielmehr die Straße durch das Tuhinjtal (mit der Verlängerung durch die andechs-meranische Stadt Kamnik gegen Smednik und Škofja Loka) im Mittelalter eine viel wichtigere Rolle gespielt und auch auf den Gang und die Intensivität der Besiedlung einen starken Einfluß ausgeübt hat.

Jože Rus:

Triglav v herojski dobi geološke vede.

(H komentarju Vodnikove ode „Vršac“).

Ne glede na domnevanja, ki so jih bili izrazili o postanku zemlje ter ognjenikih in prirodi okamenin misleci starega veka, ne glede tudi na razmotrivanja geoloških vprašanj v srednjem in novem veku, ima geologija svoje prave začetke proti koncu 18. stoletja. Ta doba pomeni v načinu znanstvenega dela sploh velik preobrat. Okoli 1750 ni opazati med raziskovalci še nobene vzajemnosti, vsak je prav za prav originalen samouk in se je o postanku zemlje in njenem nadaljnem razvoju razmišljalo le spekulativno. Zdaj je zavladalo prepričanje, da po tem potu ni mogoče nikamor naprej. Pričele so se naše moderne metode, ko se vsak posameznik uči iz obstoječega slovstva ali pa se v neposrednem pouku porablja izkustva prednikov. Tako se je tudi v geologiji vse neposredno opazovanje in zanimanje usmerilo na raziskavanje in opisovanje dostopnih delov zemeljske skorje. Rojena je bila moderna geologija s tem, da je dobila l. 1778. svoje današnje ime in je napravil 1780 iz nje G. A. Werner (1750—1817), profesor rudarske akademije v Freibergu na Saškem samostojno vedo. Wernerjevi številni učenci so to delo nadaljevali in položili temelje geologiji v letih 1790—1820, ki jih imenujemo zato „junaško dobo geologije“.

Opisani zanos mlade geološke vede je tudi dvignil pogumne moče v visoke hribe in gore, ki so zbuja le strah in tre-

pet. Dne 8. avgusta 1779 se je povzpел iz naše Ljubljane po silnih naporih na vrh Triglava (2865 m) zdravnik in profesor medicine Baltazar Hacquet (o njem g. J. Westra članke v *ŽiS*, IX, 50, 58, 86). 1787 pa je dosegel ženevski prirodoslovec B. H. Saussure (1740 do 1799) celo vrhunec Montblanca (4810 m). Tako se je obenem z geološko vedo rodil v Ljubljani in Ženevi nehote tudi današnji alpinizem.

Véliki popotnik Hacquet (1740—1815) je sicer nato (1787) slovenske kraje zapustil, vendar od njega sejano seme prirodoslovnega zanimanja v naši Ljubljani ni zamrlo, ampak se kmalu razraslo v drevo, ki je zbuvalo po vsej učeni Evropi splošno občudovanje. V omenjeni zlati dobi geološke vede smo namreč imeli ne brez Hacquetovih zaslug tudi v Ljubljani može, ki so k stavbi mlade vede po svojih močeh prispevali nemajhen del. Svoje zbirališče so imeli v hiši vélikega mecena Žige barona Zoisa (1747—1819) na Bregu v Ljubljani.

Kot šef velike železne industrije v znožju triglavskega razgorja (Javornik, Bohinj) in dozorel mož se je Zois že iz praktičnih potreb posvetil montanističnim študijam, prepotoval v ta namen Švico, Nemčijo, Nizozemsko, Francijo in Italijo in navezal povsod z učenimi prirodoslovci stike, ki jih je prekinila šele njegova smrt. Vse svoje življenje je budno zasledoval napredovanje tudi montanistični stroki sorodnih teoretskih ved. Kupoval je vse nove knjige te vrste; tako je v drž. biblioteki v Ljubljani zbrana danes celotna prirodoslovna literatura te znamenite dobe.

Zois sicer ni pisal nobenih učenih razprav, ker pač ni utegnil, namesto tega pa je v izredni meri pospeševal znanstvena raziskavanja drugih s tem, da je gostoljubno sprejemal skozi Ljubljano potujoče učenjake, jim dajal podatke iz svojih bogatih izkustev, oziroma pošiljal na dom po Kranjski najdene rudnine in okamenine; v 15 letih je ob tedanjih preprostih in dragih prometnih sredstvih razposlal po svetu 5707 kosov te vrste. Kako visoko so zopet učeni može cenili svojega ljubljanskega znanca, nam spričuje dejstvo, da so po njem krstili neko rudnino za „Zoisit“. (O Zoisu in Fichtlu gl. Wurzbachov biografski leksikon.)

Eden izmed številnih Zoisovih znancev je bil J. E. Fichtel (1752—1795) v erdeljskem Sibinju. Bil je pristaš tako zvane vulkanistične teorije, ker je v zvezi z Leibnizem gledal zemljo kot prvotno žareče, ognjeno-tekoče telo. Hribine ali gričo višjih gora, sestavljenih iz granita, in srednjih visokih hribov, ki so iz skrilavcev, rule, apnenca, so po njegovem mnenju vulkanskega izvora, le peščence in slične hribine predgorja je štel za usedline

oceana. Apnenca pa je vendar začel med prvimi že toliko razlikovati, da je govoril o njihovi trojni starosti. K tej teoriji mu je bilo treba dokaznega gradiva, dobil pa ga je v obilni meri na Kranjskem. Najprej se je seznanil s Zoisom osebno v Ljubljani, nakar mu je začel ta pošiljati v Sibirij kamenine iz Bohinja, Zajezera in Velega polja, torej iz leg v znožju Triglava in Vršaca, iz razloga, ker v višjih legah dotlej še ni dal brskati za njimi. V spremnem pismu je Zois poudaril prostranost tamkajšnjih planjav, iz katerih molita Vršac in Triglav v obliki visokih rogov.

Vse to je Fichtlu v njegovem sibirjskem kabinetu prav dobro došlo. V tretji svoji knjigi „Mineralogische Aufsätze“ (Wien 1794), kjer se posveča predvsem vprašanju v trojni starosti apnenca, je prvih pet poglavij (str. 1—49) posvečenih izključno okameninam in hribinam, ki jih je bil prejel iz Ljubljane od Zoisa „s poučnimi in temeljitimi pripombami vred“. Fichtel piše: „Gospod baron Zois, neutrudni in bistri opazovalec gora, mi je zdaj omogočil ta dejstva, ki sem jih mogel doslej le izvajati iz okolnosti in izkustev (!), predložiti kot precejšnjo gotovost“. Nato razpravlja takole:

„Vidim tako rekoč s svojimi očmi, kako je stalo v najstarejših časih . . . na prostoru triglavskega gorovja in daleč naokrog ležečih krajev globoko morje. Držalo se je današnjega Jadranskega morja in imelo ž njim skupno, morda še niže ležečo gladino, kakor jo ima to morje danes. Iz gladine tega morja so štrlele kope Triglava (Terglou) in Vršaca (Werschatz) in vseh onih naokoli ležečih hribov, katerih vrhovi so masivni in prvotni čisti apnenec, ki ga voda ni bila prav nikoli dosegla. Te kope in vrhovi niso bili nič drugega ko nekdanji tovariši onih skalnih otokov, ki jih vidimo moleti bliže ali dalje od obale mnogotero in nekaj sto sežnjev visoko iz današnjega Jadranskega morja, ki pa so, kolikor jih je nad vodo, vsi prav tako iz čistega, prastarega apnenca, sicer mnogo razhrebanege, vendar pa masivnega in gostega.

Ko sta stala skalna otoka Triglava in Vršaca v svojem globokem položaju, se je sesedalo in polegalo dva tri in več sto sežnjev pod njunima vrhovoma in pod vodo neprestano čedalje več novih leg apnenca. Školjke, ki so stanovale na mnogo mestih, pa so se zavile v nove perijodične nasade apnenca in našle v njih svoj grob.

Ta gradba je trajala najbrž več tisoč let, dokler ni dvignila neka podzemna sila Triglav in Vršac in ž njima menda vse hribe, ki se razprostirajo 30 in 40 milj od jadranske obale, kvišku in spravila na dan pod morjem zgrajene apnenčeve sklade ž njih-

vimi okameninami, torej apnenec, po svojem postanku in starosti tako zelo različen od apnenca, ki je bil že poprej zunaj vode. Prav za prav pa ima oni apnenec svoje poreklo od tega, starejšega prav tako, kakor je tudi gotovo, da so školjke imele vir svojega življenja iz prvotnega apnenca."

Triglavski rog je torej nastal po mnenju Fichtla po obdobjih ognjeniških izbruhih, pri čemer se je dvignil iz zemeljske notranjosti masivni apnenec, ki nima v sebi nobenih sledov izumrlega organskega življenja, školjk. Na triglavski vrh pa je naslonjen plastoviti apnenec, ki ima v sebi pokopanega mnogo morskega živalstva. Svojih pet poglavij, ki je bil zanje dolžan zahvalo Zoisovim petrefaktom, konča Fichtel s temi besedami: „Kakor je moja zahvala velika, tolikšna je tudi moja želja, da bi dala plemenita prizadevanja tega časti vrednega in učenega viteza pobudo, da bi ga posnemali še drugi njegovega stanu."

Zdaj pa je stopil naš Triglav namah v ospredje znanstvenega zanimanja vseh prirodoslovcev, ki so se zbirali okrog mecenatskega barona na Bregu v Ljubljani. Leta 1794. izišla Fichtlova knjiga je zaradi svojih trditev pismene zveze Zois z geološkimi raziskovalci tedanje Evrope zelo poživila in so se mnogi izmed njih, ki so to knjigo brali, brž obrnili v Ljubljano do Zois s prošnjo, da jim postreže s petrefakti, ki jih navaja Fichtel, oziroma, da jim pove o Fichtlovi teoriji njegovo mnenje. Dokazuje za to najdemo v Zoisovih pismih tedanjemu lokalnemu kaplanu v bohinjškem Koprivniku, Valentinu Vodniku (1758—1819), objavljenih v „Vodnikovem albumu“ l. 1859; 6., 7. in 8. pismo, datirano s 4. avgustom, 5. septembrom in 4. oktobrom l. 1795., spadajo prav v to dobo.

Zoisu so od prejšnje jeseni noge že toliko oslabele, da ni več mogel osebno v Bohinj, zato se je z željami, da dobi od tam petrefaktov, rad obračal m. dr. tudi na V. Vodnika, ki se je pod Zoisovim vplivom začel zelo zanimati tudi za prirodoslovne vede. Napol hromi Zois je bil iz svojih osebnih interesov tega zelo vesel, zato je Fichtlovo razpravo o Triglavu in Vršacu brez dvoma poslal Vodniku v Bohinj s priporočilom, da jo tudi on do dobra prouči. Predstavlja si moramo, da je vsebina te knjige Vodnika končno toliko razvnela, da je sklenil obe sporni gori natančno ogledati, posebno še, ko je spoznal, da ne bi mogel z ničimer bolj ustreči svojemu visoko čislalnemu mentorju. Prilika za to se je ponudila prav kmalu, ko je še za isto poletje 1795 Zois povabil kot gosta na študijsko potovanje po bohinjskih hribih mladega člana svojega krožka prirodoslovcev, Franca

grofa Hohenwarta (1771—1844) ter eksjezuita, šentjakobskega župnika in industrijca Jožefa Pinhaka.

V svojem 6. pismu je napravil Zois Vodniku za vso turo podroben načrt. Pri tem je mislil predvsem na to, da bo mogel Hohenwart kolikor mogoče zadostiti svojemu posebnemu zanimanju za okamenele školjke. Visoki gostje naj bi hodili mimo najbogatejših najdišč, skozi Zajezera in Velo polje ter preko Tosca, Draškega vrha in zahodne Pokljuke nazaj. V ta namen je dal posnažiti in opremiti za prenočišča in glavne postaje: botaniški koči svojega brata botanika Karla, in sicer 2. botaniško kočjo v Zajezeri in 5. na Velem polju ter rudarsko kočjo na Rudnem polju. Zastran dobre prehrane so bile določene planšarice, da so bile vsak dan dvakrat po tri na potu iz Bohinja in nazaj, z jerbasi jedi in pijače, stalno pa so bili družbi pridelnjeni še drugi nosači ter Zoisovi izkušeni iskanci petrefaktov, Kos, Arh in dva Petraža, da pomagajo pridobivati iz hribinskih tal vse, karkoli bi zasledilo Hohenwartovo bistro oko. Za gorskega vodnika je služil Andrej Legat, vrhovno vodstvo odprave pa je Zois prepustil našemu pesniku s pripombo: „Ne dvomim, da ste še vedno pripravljene udeležiti se tega gorskega potovanja, z željo, da poljubite na brado častivrednega starino Triglava.“ Besedici „še vedno“ se mi zdita dokaz, da je obstajal med obema res neki sporazum in da je bil Vodnik obljubil Zoisu napraviti to turo, če ne drugače, tudi kar sam.

Skoraj o vseh teh pripravah nam pripoveduje že omenjeno pismo. Da se je pa nameravana tura v resnici izvršila in po gornjem načrtu, o tem imamo ohranjeno zanesljivo pričjo v spisu „Auszug aus meinen Alpenreisen-Tagebüchern über die Krainischen Hochgebirge“, ki ga je bil natisnil Hohenwart v svojem prvem zvezku „Beiträge zur Naturgeschichte Krains“ l. 1838. Že naslov spisa kaže, da gre le za posnetke, o tem se prepričamo tudi v odstavkih str. 48—65, ki opisujejo Hohenwartovo potovanje v družbi Pinhaka in Vodnika. Pisatelj priznava, da je bil okoli Triglava večkrat in v različnih letih, v tem spisu pa nam daje strnjen pregled vseh pohodov. Kakor je datiranje potovanja napačno, pretežni del dogodkov se vendar nanaša na odpravo, ki sta se je udeležila tudi Pinhak in Vodnik; njih datumi so ohranjeni v omenjenem pismu z dne 5. avg. 1795.

Družba te odprave je prišla na Boh. Bistrico 15. avg. 1795, na soboto popoldne, ter si je tega in prihodnjega dne ogledala bohinjsko dno. Vodnik je moral zaradi nedeljskega cerkvenega opravila na Koprivnik, a se je zvečer povrnil k družbi k Fužini. V ponedeljek so si ogledali jezero in Savico, nato pa so se dvig-

nili od Fužine v gore in dosegli skozi Suho ter preko Dednega polja in Ovčarije še pred sončnim zahodom 2. botaniško kočvo v Zajezerih. Torek je bil dan počitka, ogledovanja najbližje okolice in iskanja petrefaktov (amoniti, nautilidi). Družba je bila do svojega hromega gostitelja v Ljubljani toliko pozorna, da mu je pošiljala po vračajočih se planšaricah dan za dnem petrefaktov z opisi vseh važnejših dogodkov.

V sredo jutro je družba hodila ob vrsti triglavskih jezer navzgor, napravili so majhen ovinek na pobočje Kopicice in se končno dvignili na Vršac (2194 m). Tu so na vrhu počivali in použili mrzle jedi, nato pa zdrsnili na pritrjenih deskah po deloma zasneženem jarku navzdol.

„Ko smo potovali pod Toscem (!), ki nam je ostal na desni, proti Velemu polju, in smo bili nasproti gori Šmarjetna glava, ki je stala na naši levi, tedaj zagledamo očeta vseh gor, že dolgo zaželeni Triglav (Terglou). Tu smo počivali in ogledovali njega z izvrstnim Dollondovim daljnogledom, ki nam ga je bil dal gospod baron Žiga dobrotljivo s seboj na pot. — To je edina točka na črti našega potovanja, s katere je mogoče ogledati to odlično najvišjo goro Kranjske v vsej njeni prelesti. Se odličnejši mora biti ta pogled med 8. in 11. uro pred poldnem, ko ga obseva sonce od prave strani. Na levi stoji belo prepereli Vršac, poleg njega pepelnato sivi kolos Kanjavca, ki se ti zdi od tu, kakor da je višji nego Triglav, kar je pa le optična prevara, ki kmalu izgine.

Prav nasproti gledalca stoji Šmarjetna glava, preko nje molita iz bele, zelo meleče se griče sestavljena kaj dolga velikana, legla sta počez v znožje Triglava, nad njima stojijo manj znatni skalni grebeni z imenom „Ledina pod Triglavom“, za temi pa dviga svojo ponosno glavo Triglav. Neposredno spredaj stoji Mali Triglav, v njegovem današnjem stanju ni bilo mogoče opaziti, da je od ozadja ločen; ako te na ta razloček ne opozorijo vodniki, kakor se je nam zgodilo, misliš, da imaš pred seboj en sam gorski hrbet. Na levi Malega Triglava so pač niže ležeči Adam, Eva in še tretji vrh, čigar imena si pa nisem bil zapisal.

V tili prelesti se blešči ta gmota bele in pepelnato sive apnenčeve griče v sončni pripeki štiri ure na široko in prav toliko na visoko. Triglavski vrh se s tega mesta ne javlja v obliki trikotnika ali na ajdovo zrno, kakor se kaže očem iz velikih daljav, tudi ni triglave oblike, kakor bi mogli sklepati iz njegovega imena, ampak se završuje kakor kaka piramida od vseh strani. Rado se govori, da je Triglav, iz Kranjske gledan, zato najvišja gora dežele, ker počiva na drugih zelo visokih gorah in leži njegovo znožje že vzvišeno na svojih sosedih. Če pa gledaš od njegove večerne strani z vrha Mangrta, je vsekakor najvišja gora, ker pada brez stopnjevin s strahotnimi prepadi v dol.

Ko smo se naslajali dve uri na tem gosposkem pogledu, ki bi zaslužil, da ga poveleča res umetniški čopič, smo nadaljevali svojo pot proti Velemu polju; nastopala je že noč, ko smo prispeli sem po lepih, zelenih tratinah“ (58—59).

Prihodnjega jutra, v četrtek, 20. avg. 1795, je napravila družba pohod preko Ledina Malega Triglava. „Čim više

so lezli, tembolj so uvideli, da se jim ne bo posrečilo doseči vrha. Ko so prilezli vrh Malega Triglava, so se morali spustiti v majhen kamin in ga prelezti, potem so začeli naskakovati velikega kolosa, kjer je bilo treba plezati med dvema blizu nasproti stoječima stenama, za kar bi morali imeti lestvo. Gospod Pinhak, ki je prav lahak in spreten, je dosegel steno, potem se pa vrnil k Vodniku, ki ga je čakal pod steno" (62).

Nadaljna pot nas več ne zanima, le toliko je treba ugotoviti, da so se vrh Tosca mudili šest ur, ker jim je nudil lep pogled na triglavsko ovršje.

Iz vsega Hohenwartovega opisovanja spoznamo, da se je mladi grof zanimal izključno za petrefakte, v Fichtlovo teorijo o starosti triglavskih apnencev pa ni bil prav nič posvečen. Le na ta način si moremo razlagati tole njegovo pripombo: „Zakaj nas je privedla pot sem (na Vršac), mi je ostalo neznano. Z njegovega vrha ni namreč nobenega razgleda, ker višina gore zaostaja za vsemi sosedi. Triglava, ki ga sploh še nismo dobili pred oči, tudi nismo mogli videti“. (Triglav jim je bil zaslonjen od Kanjavca 2568 m). L. 1796. sta napravila Hohenwart in Vodnik zopet izlet od Fužine v Zajezera in na Velo polje (67). Iz l. 1799., ko je prišel pisatelj iz Mojstrane skozi Krmo zopet na vrh Tosca, pa že beremo, da je opazoval z daljnogledom vse potankosti v geološki zgradbi Triglava: „Videl sem vse razločno in natančno, kakor da bi tam hodil; sam razhreban apnencec, ki nikjer ne spremeni svoje barve, da bi morali iz nje sklepati na hribine druge vrste“ (69).

O Triglavu piše tu Hohenwart še tole: „Vsakdo, ki opazuje ta kraj z vrha Tosca, spozna jasno, da niso Triglav in štirje ob njem stoječi gorski vrhovi za turista nobena težava in da je le njegov vrh, ki se kopiči nad Malim Triglavom in ki se nam kaže gledan z Ljubljanskega polja, trikoten kakor ajdovo zrno, a dela v resnici le dva ostra robova, ona točka, ki jo je izredno težko in zelo nevarno preplezati in ki bo takšna vedno ostala. Od zadnje strani, od Mangrta, kakor sem že omenil, padajo namreč triglavske stene navpično, tako da celo divja koza ne more misliti, da bi jo zmagala. Proti Kranjski obrnjeno stran pa splakujejo viharji, plohe in snežni plazovi čedalje bolj, odnašajo ž nje rušečo se gričo in bodo kmalu gole, stršeče in navpične stene vzele hribolazcu vsako možnost, da bi našel stopinjo in prišel dalje“ (71).

Povsem drugačno je bilo razmerje do Fichtlove teorije pri Vodniku. Kar je začel opazovati Hohenwart šele l. 1799., o tem se je hotel Vodnik prepričati že na opisani prvi odpravi l. 1795. V gornjem koncu Zajezera je kazal posebno zanimanje za Vršac. le zaradi njega je krenila vsa družba na ta vrh. In ko je Hohenwart našel tam lepe amonite, je dobil Vodnik s tem potrjeno, da apnenci Vršaca niso brez petrefaktov, da torej tudi ta gora ni

iz praapnenca,¹ kakor je trdil Fichtel na podlagi indirektnih dokazov.

Triglavsko ovršje je opazoval Vodnik z daljnogledom s prve razgledne točke v vzhodnih Hribaricah dve uri, s Tosca pa šest ur. Z vso jasnostjo je videl, da tudi Triglav ne kaže v zgradbi svojih apnencev nobenih razlik, ampak da se na njem dviguje sklad na skladu prav tako kakor v vseh ostalih bohinjskih hribih. Vendar to Vodniku le ni bilo zadosti. Hotel je dobiti proti Fichtlu še trdnjših dokazov v obliki petrefaktov, zato je napotil vso družbo na Mali Triglav. Da teh dokazov niso našli, so bili krivi preveliki telesni naporji, ki jih je zahtevalo plezalno podjetje.

Ko je bila tura končana, je Vodnik napisal Zoisu temeljito poročilo, ker v svojem pismu z dne 5. sept. 1795 se ta že zahvaljuje za „prijateljsko oskrbovano alpsko potovanje in za tako natančen opis. Grof Hoehenwart in abbé Pinhak,“ piše dalje, „sta se vrnila domov ko pijana od veselja! Neskončno sta Vam hvaležna, česar ne moreta izraziti dovolj. Gora, priroda, prijateljstvo so vsemogočno velike stvari.“

Kar se tiče opazovanih dejstev o geološki zgradbi Vršaca in Triglava, pa piše Zois prav tam takole: „Ta sled (na vrh Vršaca najdenega amonita) mi je neizmerno dobro došla, saj nam daje upanje, da bodo v bodoče našli okamenine tudi na najvišjih točkah in s tem prinesli matematično pravilen dokaz, da so naše apnenčeve hribine enake starosti in porekla. — Iz istega vzroka me veseli, da ste z Vršaca kljub razhrebani zunanosti, jasno opazili, da je tudi Triglav skladovit.“

Tudi Zois s samo uslojenostjo Triglava ni bil zadovoljen, ker piše: „Zdaj nam je treba samo še s triglavske Ledine sledu okamenin. Zaradi tega sem se dogovoril z iskalcem Kosom, da bo še letos, in sicer v najbližjih dneh, Ledino znova preiskal. Drugo leto pa nameravam njega namestiti na Velo polje in mu prideliti štiri rudarje, da bodo od tu hodili na Vršac in Triglav ter na izbranih mestih odkopavali petrefakte oziroma lomili sveže pole. Kajti, dokler se najdejo le posamezni kosi, si ne upam delati iz tega nobenih trdnih sklepov, cele plasti pa so neoporečni dokazi, ki jih je mogoče zapustiti potomstvu!“

Dalje piše Zois: „Iz več krajev Nemčije sem prejel precej naročil. Treba mi je torej mnogo petrefaktov, da mi bo mogoče izbrati lepe kose in ž njimi postreči vsem prijateljem, ki so brali Fichtlovo knjigo. — Končno se bo dobri Fichtel še v grobu obrnil

¹ Tega pojma današnja geologija sploh ne priznava več.

(Fichtel je bil namreč od 4. febr. 1795 že mrtev), če bo slišal, da so naša poznejša opažanja ovrgla njegove domneve o masivnem praapnencu na Vršacu in Triglavu. Prav ista se godi tudi drugemu prijatelju (B. Hacquetu) kljub temu, da je osebno lazil po teh gorah. In tako je z vsemi, ki se bavijo s prirodoslovjem bolj po časovnih prividih kakor analitičnih opažanjih" (56 b).

Še meseca septembra 1795 je šla pod Triglav naročena nova odprava, a pridružil se ji je proti Zoisovemu pričakovanju zopet Vodnik. Dne 5. okt. mu zato piše Zois: „Vaša vnema za študij gorovja presega vsa pričakovanja. V resnici sem se začudil, ko sem slišal, da ste zopet napravili težavno romanje k velikemu bogu (Triglavu) in preplezali Mali Triglav, okolico velike gorske glave nad Ledino, malo obiskovano, na strani ležečo Kredarico i. t. d. Z zbirko, ki ste jo zdaj prinesli, sem prav zadovoljen“.

Nato daje Zois svoje pripombe k posameznim numeriranim petrefaktom. Glede štirih kosov apnenca pravi, da „bi jih prav rad poslal za prijateljem Fichtlom tja na elizejske planjave, da bi ugibal, kateri izmed njih so pridobljeni na dnu doline, kateri iz srednjih višin in kateri iz najvišjih gorskih vrhov.“

„Vaše končno sklepanje na podlagi slične lege in iz zunanjih znakov, da imamo namreč opravka s formacijami iste starosti, je po mojem mnenju čisto pravilno. In ker se nam opažanja o podobni uslojenosti, poredju in padanju hribin množijo čedalje bolj iz vseh krajev bohinjskih gora, ne vidim več nobenega dvoma, da je istočasni postanek vseh bohinjskih gora dokazan (59 b).

Vaša opažanja o slojevitosti Triglava in Kredarice bom vpisal z velikim zadovoljstvom v svoj rokopis o Bohinju in bom to svoje gradivo s sličnimi pripombami še nadalje rad množil, kakor sem jih že mnogo izčrpal iz Vašega zadnjega poročila. Temu gradivu bom priložil tudi risbo Triglava, da mi bo pri roki vselej, kadar bo govora o tem, in da lahko pokažem, katera pota so bila doslej že hojena. Takšnih risb se mi je od l. 1776. nabralo že precejšnje število in sem zato čedalje bolj radoveden" (60 a).

Zadnji odstavek Zoisovega pisma nam pove mnogo v dveh pogledih. Iz njega spoznamo, da je Zois prisodil Vodnikovim podatkom in kritičnim pripombam polno znanstveno vrednost, kar je za učenca, ki se kamenje poznati vadiš šele l. 1795., prav laskavo spričevalo. Kar pa je za nas posebno zanimivo: odstavek nam razkriva iz Zoisove notranjosti vso toplo intimnost, ki jo je gojil ta veliki mož do vrhunca slovenskih gora. Kakor si danes naši alpinisti vrisavajo vsako črto, ki je po njej kdo preplezal severno triglavsko steno, slično delo je vršil pred poldrugim

stoletjem naš Zois glede južnih strani triglavskega ovršja, in sicer od prvih Hacquetovih tur dalje. (Kako dobro mu je bila znana vsa okolica Triglava, nam dokazuje izvrstna oznaka Kredarice, ki jo imenuje „veliko, plitvo, kotlu podobno glavo“ (58 b). Ta intimnost, ki jo je gojil na svoj dom priklenjeni hromec, se mi zdi višek poglobitve v smislu najidealnejšega alpinizma naše sodobnosti: Žiga baron Zois je bil véliki duhoven v tedanjem svetišču triglavskega imena, v kultu, ki je napravil iz Triglava naše nacionalno znamenje. Ob tem kultu so stregli Zoisu z nemanjšo pobožnostjo prav vsi člani njegovega krožka, humanisti kakor prirodoslovci, najbolj vneto pa seveda Valentin Vodnik kot prvi „triglavski župnik“.

Kako tesno se je pesnik Vodnik oklenil duha alpske gorske pokrajine, nam dokazuje že metrum alpskih narodnih poskočnic, ki ga je v svojih lahkih pesmicah tako lično posnel. Z verzom „Navdale Triglava me snežne kopé“ nam tudi sam priznava, da mu je postalo bivanje v Bohinju 1795—96 za pesniško delovanje odločilno. Še bolj pa nam to potrjujejo njegove pesnitve globljega značaja, v katere je vpletel vse lepote točke Bohinja in njegovega prelestnega visokega gorskega okvira. V sivi pleši Vršaca, ki ga je bil obiskal 19. avg. 1795., si je Vodnik izbral domač, slovenski Parnas („Vršaca Parnasa zgolj svojega znam“) in kakor je bila Grkom Kastalija v znožju Parnasa bogu Apolonu in Muzam posvečen studenec, tako je postala Vodniku „visoka Savica“ „lepih pesmi in hladni vir“. Najlepši plod velikih vtisov, ki jih je doživelo blagočutje njegove zamaknjenosti ob prelesti gorskih vidikov, pa je oda „Vršac“ naša najstarejša visoka pesem goram. Pesem šteje deset kitic. Najprej pozove pesnik bralca, naj pride na Vršac, kjer se mu bo sredi sivih gorskih pleš in žlahtnega alpskega cvetja odprl neznano lep svet. Tretja kitica opeva prostost življenja v gorskem kraju, nato nam plastično očrta grozo, ki jo včasih razvijajo elementi gorskega ozračja, ter blaženi mir ob čistih sončnih dnevih. V tej in takšni pokrajini, „Tukaj bistra Sava zvir, mati pevske umnosti“. V svečanem zanosu te pesnik pozove: „Tja pogledaj na višave, kjer Triglav kipi v nebo“,² nakar ti našteva kraje prostranega razgleda. V zadnji kitici pa se pesnik v svoji veliki blaženosti povrne v samega sebe. Bralec dobi res, kakor pravi Iv. Grafenauer,

² Ta verza sta z ozirom na dejstvo, da se Triglav z Vršaca sploh ne vidi, pač „licentia poetica“. Vse iskanje Vodnikovega Vršaca je čisto odveč, ker je iz te razprave jasno, da gre tu le za pravi Vršac (2194 m), ne pa za kakšno drugo namišljeno goro. — Literaturo o iskanju Vršaca je zbral Jos. Tomišek v 3. zvezku Jan. Mencingerja Izbranih spisov.

tale končni vtis: „Vršac poje slavo veličanstvu planinske krasote, ki sili človeka, da se poniža pred njo, in ga obenem visoko povzdigne nad vsakdanjost, da gleda božjo krasoto in moč v naravi.“

Misli, ki so vpletene v drugo kitico ode, so v primeri z ostalimi kar nekam učenjaške, v katerem smislu in kaj ji je dalo povod, nam pojasnjuje pričujoča razprava. V zanosnem stavku „Sklad na skladu se zdviguje, golih vrhov kamni zid“, se dotakne pesnik veličastja geološke zgradbe, ki jo je bil sam odkril na svojem znamenitem pohodu avgusta 1795. Z retoričnim pozivom: „Večni mojster zaukazuje: Prid', zidar, se lès učit!“, pa apostrofira pesnik zidarja-geologa J. E. Fichtla, naj opusti svoje kabinetno učenjaštvo in se pride učit na lice mesta v prirodo. Ta poziv se je rodil iz čisto konkretnega ozadja, ki sta ga postavila z ene strani J. E. Fichtel, geolog od zelene mize s svojo papirnato teorijo, z druge pa sijajna zmaga pesnika Vodnika v geološki bitki nad njim. Po vseh zgodovinsko dokazanih dejstvih ne bo mogel nihče tajiti, da so v tem smislu razumeli kitico tudi vsi člani Zoisovega krožka, ki so bili poučeni o teh dogodkih. Seveda se skriva v tako umevanih verzih precejšnja mera legendarne Vodnikove hudomušnosti. Če pa imajo tudi svojo splošno veljavno vsebino, je to le dokaz, da so privrele iz glave geološko izobraženega pesnika.

Preostane nam še vprašanje, na kakšen način in kdaj je nastala oda „Vršac“. Objavljena je prvokrat v „Pesmih za poskušnjo“ l. 1806,³ iz navedbe samega pesnika vemo samo to, da spadajo vse te pesmi v dobo 1780—1806. Ker pa je teh 26 let pesnikovega življenja izpolnjenih z marsikaterimi izpremembami, ni težko omejiti čas rojstva „Vršaca“ še tesneje. Že sama idejna zgradba pesmi nas navaja na leta 1795—96, ko je Vodnik pasel duše v bohinjskih gorah, dalje nam je znano, da je pesnikovo gorsko potovanje v avgustu 1795 prav posebno odločilen dogodek zato smemo reči, da se je prva pobuda za odo sprožila prav tega meseca (prim. Fr. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva*, 501). In v Hohenwartovem opisu potovanja najdemo to naše sklepanje res potrjeno.

Na ponedeljek, 17. avgusta 1795, je omenjena popotna družba prispela v 2. botaniško kočo v Zajezzerih (danes kočja pri triglavskega jezerih) tik pred zahodom sonca. O nadaljnjih neposrednih dogodkih pripoveduje spis dobesečno: „Sedeli smo pred kočjo in

³ Naslovni strani te zbirke je pesnik priložil risbo Savice, ki pada z debelo uslojenih sten, iz ozadja pa se kažejo v medlih barvah obrisi Triglava in Vršaca. Ta slika je pač najstarejši geološki profil v slovenski književnosti.

se pasli nad veličastno igro barv, ki jo je delalo toneče sonce na vrhovih desno in levo pred nami ležečih gora. Gospod župnik je, navdušen od tega vidika, zložil tri kitice kranjske pesmi, ki nas je vse očarala; žal, da sem jih od tam poslal svojemu neprecenljivemu prijatelju baronu Žigi v Ljubljano in potem pozabil nanje. Vsebina jim je bila hvala Stvarniku in so napravile na nas vtis, kakšnega zbuja pri vsakem čutečem človeku spevi Klopstockove „Mesijade“ (54). Da je Zois poslana tri kitice res prejel, nam potrjuje njegovo naslednje pismo Vodniku, kjer pravi: „Triglavska Muza se je zopet oglasila s prav izvrstnimi poskusi — ti so popolnoma vredni najmarljivejše kritike! Ali jaz moram prositi odpuščanja, da se danes na to ne morem spuščati, ker je bil dan pošte in sem moral delati za pisarno do 10. ure. — Zdaj je pa že polnoč, moje oči so utrujene in se ne morem držati dalje pokonci“ (57 a).

„Pesmi, ki jih rodi naša Muza, so morda najlepša dekleta, ako jih pa strože ogledamo, najdemo tudi na njih polno madežev“, tako piše Zois Vodniku, vedno pripravljen, da mu pomaga v tem pogledu. Iz primerov nekaj pesmi, kakor je n. pr. „Dramilo“ (Kranjc, glej, tvoja zemlja je zdrava) ali prvi načrt za slovansko-historijsko pesnitev, iz katere delov je pozneje nastala „Ilirija oživljena“, vemo, da pila Zoisove kritike res ni štedila ne same sebe ne posameznih verzov nobene od Vodnika dobljene nove pesmi. Treh kitic, rojenih v Zajezerih, pa Zois ni utegnil takoj pregledati in povedati svojih kritičnih opazk, pač pa najdemo v sledečem pismu rahlo sled teh kitic, ko piše: „dass Sie die beschwerliche Wahlfahrt zum Velki Bog nochmals unternommen“ (58 b). S slovenskim vdetkom „Velki Bog“ namiguje Zois prav določno na prvi verz v zadnji kitici „Vršaca“: „Pod velikim tukaj Bogom breztelesen bit želim“.

Ker pravi Hochenwart, da so tedaj nastale le tri kitice, dočim jih šteje „Vršac“ v končni obliki deset, in da jim je bila vsebina hvala Stvarniku, gre tu pač le za pobudo k nastanku nekake himne na Boga. Ko pa je pesnik doma na Koprivniku ob dobljenih silnih vtisih dalje razmišljal, se je izcimila pesem nove, razširjene vsebine: nastala je oda na visoki gorski svet.

V ohranjenem zadnjem pismu od 30. nov. 1795 Zois še ne omenja, da bi mu bil pesnik poslal kako novo pesnitev, iz tega smemo sklepati, da se je avtor bavil z delom na naši odi še vso zimo 1795/96. Originalne učenjaške misli, ki so nanizane v drugi kitici, pa se mi zdi, da so se mu izkresale in izklesale ob duhovitem kramljanju sredi Zoisovega krožka morda šele l. 1797. Tedaj je namreč celo Wernerjev učenec, Norvežan Jens Esmark,

v posebni knjigi ugotovil, da se Fichtlove vulkanistične trditve tudi glede njegove Ogrske z opažanji v prirodi prav tako ne dajo spraviti v sklad. Te ugotovitve od merodajne strani ni pač nihče tako težko pričakoval kakor oba ljubljanska geologa, zato ni čudo, da se jima je samozavest stopnjevala do trdega apostrofa: „Prid', zidar, se lès učit!“

Zusammenfassung.

Der Triglav im heroischen Zeitalter der geologischen Wissenschaft. Da Ljubljana bereits vor 150 Jahren, gleich wie Genf für die Westalpen (Saussure-Montblanc 1787), den Ausgangspunkt der ersten großen Bergbesteigungen in den Ostalpen bildete (B. Hacquet — Triglav 1779), kann es nicht wundernehmen, daß diese, heute noch junge Universitätsstadt, auch in den Jahren 1790—1820 einen Kreis von Männern aufweist, die ein nicht unbedeutendes Scherflein zum Aufbau der jungen geologischen Wissenschaft beigetragen haben. Es war das die Sturm und Drang-Periode der Geologie, es tobte der Kampf zwischen Neptunismus und Plutonismus, als am Fusse des Triglavgebirges Sigismund Freiherr von Zois Chef einer umfangreichen Eisenindustrie war und für Montanistik und alle ihr verwandten Wissenszweige auch theoretisch ungewöhnlichen persönlichen Eifer entwickelte und noch mehr: ihr mäzenatisch gesinnter Förderer war. Der lahme Baron war vertraut mit der gesamten einschlägigen Literatur, in seinem Palaste in Ljubljana bekam jeder durchreisende Naturwissenschaftler wertvolle Auskünfte, den Geologen zumal hat der Baron in 15 Jahren trotz damaliger schlechter Verkehrsmittel 5707 Gesteinsstücke, bezw. Petrefakten überall hingeschickt.

Der überwiegende Teil dieser Gesteinsmuster war selbstverständlich aus dem Triglavgebirge, und so kam es, daß diese aus lauter Kalkstein und Dolomit aufgebaute Gegend in die damals aufgeworfene Frage über das Alter dieses wichtigen Bestandteiles der Erdkruste verstrickt wurde. Einer von den vielen Zoissen Bekannten, J. E. Fichtel aus Hermannstadt in Siebenbürgen, hat 1794 die These vom dreifachen Alter der Kalksteine aufgestellt. Auf Grund der von Zois zugesandten Gesteinsstücke, die aber alle nur aus mittleren Lagen des Triglavgebirges stammten, kam er spekulativ auf die indirekte Beweisführung, daß die Gipfelgegend des Triglav und Vršac aus petrefaktenlosem und ungeschichtetem Urkalk bestehe.

Daraufhin wurde Baron Zois von Geologen mit Bitten um Zusendung von Gesteinsproben, bzw. um seine Meinung angegangen und der Triglav kam in den Vordergrund des wissenschaftlichen Interesses aller Naturhistoriker Krains, die im Baron Zois ihren Führer hatten. Besonders große Dienste hat Valentin Vodnik geleistet, ein slowenischer Dichter, der seit 1795 von Zois auch in die Gesteinswissenschaft eingeführt war und in den Jahren 1795—96 Pfarrer der dem Triglav zunächst gelegenen Pfarre war. In einer gemeinsam mit dem Konchylienforscher Franz Graf Hohenwart unternommenen Exkursion hatte Vodnik im August 1795 den Beweis erbracht, daß die Gipfel des Triglav und Vršac ebenfalls geschichtet sind; auf dem Vršac hat er sogar Ammoniten gefunden. Hiemit war die Kabinetstheorie Fichtels verworfen und der Dichter Vodnik hat sich in seiner slowenischen Ode „Vršac“ siegesbewußt zur gebieterischen Apostrophe erhoben: „Kahler Berge Felsenkerne — Schicht auf Schicht sind aufgestuft. — Komm du, Maurer, her und lerne! — so der ew'ge Meister ruft.“

Matija Mauček:

Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju

Geografsko delimo Prekmurje v dva dela: v hribovito Goričko in v Prekmursko ravnino. Mejo med Goričkim in Prekmursko ravnino tvori črta: Cankova-Pucinci-Tešanovci-Dobrovnik - Dolnja Lendava. Goričko je raztrgano po mnogobrojnih dolinah na obilo skupin, ki so nagnjene na južno, sončno stran. Strmih vrhov in pobočij ni. Gričevje ima bolj valovit značaj. Najvišji vrh na Goričkem je Srebrni breg (404 m). V topografskem oziru je Goričko še dovolj ugodno za naselja, dočim nudi prostrana Prekmurska ravnina vse pogoje za gosto agrarno naseljenost.

V ravnem delu ima površina obilo drobnega peska, nato peščno rodovitno ilovico, posebno ob rekah; ravan je mnogo rodovitnejša kot hribovito zemljišče, ki je v precejšnjih kompleksih pokrito s prodnato plastjo, v ostalem pa s težko ilovico.

Podnebje je panonsko in ugodno za vegetacijo. Večje toplinske izpremembe nastopajo v pomladnih mesecih in imajo za posledico slano, ki včasih naredi občutno škodo.

Posebno pa trpi Prekmurje radi pogosto nastopajoče suše. Razporedbo padavin naj osvetlim z dvema postajama, Srednjo Bistrico za Prekmursko ravnino in Trtkovo za Goričko. Tabela nam pokaže petletni (1928—52) povpreček za mesečno padavino in padavine v letu suše 1952 za postaji Trtkova¹ in Srednja Bistrica.¹ Za primerjavo naj nam služita postaji z dolgoletnim opazovanjem Cven² na Murskem polju blizu Srednje Bistrice in Gleichenberg² za Trtkovo.

	Padavine v mm												Leta
	Jan.	Febr.	Marc	April	Maj	Junij	Julij	Avg.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	
Trtkova 1928—1952	29	39	56	60	80	72	69	106	111	95	57	46	820
Trtkova 1952	12	21	53	36	81	46	41	69	102	120	29	24	634
Srednja Bistrica 1928—1952	34	45	56	50	50	60	57	71	77	100	58	49	609
Srednja Bistrica 1952	29	15	58	36	91	15	27	34	43	143	26	32	549
Cven 1881—1900	41	23	47	84	92	108	119	116	87	101	58	45	921
Gleichenberg 1881—1900	37	26	54	82	97	114	114	106	81	88	52	39	890

¹ Podatki Zavoda za meteorologijo in geodinamiko v Ljubljani.

² Klein, Klimatographie von Steiermark, Wien 1909.

Po petletnem povprečku in v letu suše 1952 je imelo Goričko več padavin kot Prekmurska ravnina.³ Letni povpreček mesečnih padavin bi zadostoval zahtevam vegetacije. Če se pa na eni strani zmanjša celotna množina padavine ali pa padavine niso enakomerno razdeljene po potrebah vegetacije, letnih časih in mesecih, nastopi suša, ki globoko poseže v poljedeljske obrate. Svet je odprt na vse strani in vetrovi iz različnih smeri imajo lahek dostop ter pospešujejo osuševanje. Rahlo peščeno tlo, dalje pesek, pomešan z ogljikovimi primesmi, peščena ilovica, prodnata površina rade propuščajo vlago. Že sam petletni (1928—52) povpreček padavin bi le deloma zadostoval zahtevam rastlinstva v vročih poletnih mesecih. Koruza, ki rabi sorazmerno malo moče, bi še dobro uspevala, krompir manj, dočim bi travniki že čutili sušo. Sicer suša nastopi povprečno vsako drugo leto v manjšem ali večjem obsegu, vendar take suše, kot je Prekmurje zadela l. 1952., že dolgo ni bilo v teh krajih. Celoletni pridelek je tedaj znašal za dobro polovico manj kot povprečno dobro namočena druga leta. Z ozirom na tabelo imajo poletni meseci junij, julij, avgust relativno visoko množino padavin, vendar pa navadno premalo in baš v poletju nastopa suša. Jesenski meseci so toplejši od pomladnih in ugodni za dolgo pašo, s čimer se prištedi mnogo krme, kar se pozna v zgodnji pomladi.

Kmetijske šole Prekmurcev so bila veleposestva, ki obdelujejo zemljo racionalno. Največ zemlje je obdelane v njive in to v naslednjem kolobarju: okopavina, pšenica, rž. Okopavinam se prav izdatno gnoji. Dovolj žita za številno prebivalstvo se pridelale v ravnini, odkoder se izvažajo, dočim je hribovito Goričko v tem oziru pasivno. Travniki se manj negujejo nego polja in so srednje kakovosti; precej trpijo radi pomanjkanja poletne padavine. Vrtovi dajejo le za domačo uporabo dovolj zelenjave. Vrtnarstvo se ne forsira, ker v bližini ni večjega trga. Sadje se izvažajo v veliki meri z Goriškega. Vinogradništvo igra le v pasu od Bogojine do Dolnje Lendave važnejšo vlogo. Pašnikov primanjkuje in se nahajajo le v manj rodovitnih, močvirnih predelih okrog Dobrovnika in Dolnje Lendave. Gozd je na Goriškem dobro zastopan, pa je le slabše kakovosti. Od iglavcev raste v večjem obsegu borovina; malo je smrek in jelk. Prevladujejo listovci, akacija, bukev, jesen, jelša, topol, hrast. Naj-

³ Prekmurske meteorološke postaje so se šele pred kratkim ustanovile in nam ne morejo nuditi podatkov za daljšo opazovalno dobro. Ravno tu pa bi bilo zelo koristno, ako bi imeli podatke na osnovi mnogoletnega opazovanja. Zelo mi je žal, da nisem mogel izvesti pravilne primerjave s sosednimi postajami, ki opazuje vreme dolgo vrsto let.

boljši gozdovi so v lasti veleposestev. V nekaterih krajih na Prekmurskem polju vlada pomanjkanje lesa.

Naslednja tabela nam pokaže razporeditev kultur z ozirom na Lipovce, Ženavlje ter celotno Prekmurje (v %):

	orna zemlja	trav- nik	pašnik	gozd	vtrovi	vino- gradi	nerodo- vitno tlo	celotna površina v oralih
Lipovci ⁴⁾	68·5	23·4	—	1	6	—	0·1	1200
Ženavlje ⁵⁾	35	11	17·5	36·4	—	0·09	0·91	610
Prekmurje ⁶⁾	47	17	7	26	1·29	0·8	0·4	160010

Skoro polovica — 47% — površine Prekmurja, ki meri 160.000 oralov, je v polju, četrtnina v gozdu, dobro je zastopan tudi travnik, manj je pašnikov, vrtov in vinogradov. Nerodovitnega tla je le 0·4% vse površine. Odstotek v kulturah je v obeh geografskih enotah precej različen. Polj in travnikov imajo Lipovci na Prekmurski ravnini v razmerju z ostalimi kulturami enkrat toliko kot Ženavlje na Goričkem. V manj donosnih kulturah pašništva in gozda, kjer trpijo Lipovci pomanjkanje, pa so Ženavlje zelo na dobrem. Možnosti, da bi gozd kot manj donosno panogo spremenili v njive, ni mnogo. Večje komplekse gozdov, kjer bi polje dobro uspevalo, imajo le veleposestva. Da bi pa kmetje na Prekmurski ravnini spreminjali svoje gozdiče, v kolikor še eksistirajo, v njive in nato iz odaljenega Goriškega dovažali drag les, se ne izplača, posebno ker lesa v neposredni bližini itak primanjkuje. Tudi Goričko ne kaže v tem oziru mnogo več možnosti. Tu je zemlja manj rodovitna in svet je hribovit. Za polje primerno površino so že večinoma preorali, kajti majhen posestnik z obilico delovne moči bi že spremenil gozd v njive, da bi dvignil produkcijo pri svojem pasivnem gospodarstvu, če bi bila razlika v donosu pri teh kulturah primerna. Goriški kmet rabi mnogo gnoja. Če hoče, da mu bodo njive dobro uspevale, mora dobro gnojiti vsako drugo, če ne vsako leto. Njive torej zahtevajo več materialnih kakor delovnih žrtev.

Poljedelstvo in živinoreja sta enako važni panogi v prekmurskem gospodarstvu in sta v bistveni medsebojni zvezi. Živinogoj je na eni strani radi poljedelstva (gnoj, vprega), na drugi strani daje živinoreja glavni denarni donos za kmetijstvo. Najbolj je zastopano govedo. Krave uporabljajo za vprežno živino. Konjereja nazaduje in igra v gospodarstvu le manjšo vlogo; konje gojijo le večje kmetije. Važna je svinjereja in perutninarstvo.

⁴ in ⁵ Po podatkih katastrske uprave v Murski Soboti.

⁶ Ekonomski opis grupe 5. Oblastna direkcija katastra.

Po statistiki iz l. 1911. je imelo Prekmurje 14.900 kmetov-živinorejcev, kar je znašalo 85% vseh domov in prebivalstva.⁷

	Število živinorejskih obratov	Število			Na 1 posest- nika pride		1 konj pri- de na po- sestnikov
		goved	svinj	konj	goved	svinj	
Prekmurje	14.900	46.075	41.185	5399	3.08	2.76	2.8
Ženavlje	77	189	110	10	2.45	1.43	7.7
Lipovci	131	558	448	33	4.28	3.42	4

Večina kmetov ima le po 5 glave goveje živine, 2—3 svinje in še manj konj. Med vrstami živine prevladujejo goveda in svinje, ki jih kmet goji v skladu s svojim posestvom. Čim večja je kmetija, tem več živine ima v svojem hlevu. Razmerje med Ženavljani in Lipovci v številu živine, ki ga ima posestnik po statistiki iz l. 1911., spet kaže na revščino ženaveljskega posestnika na Goričkem v primeri z lipovskim (dolenjskim) kmetom. Drobnica ne igra nobene vloge. Razmerje vrst živine kakor posest se je tekom zadnjih dvajset let gotovo nekoliko izpremenilo, menda ne bistveno.

Dobrih 85% prebivalstva se torej peča s poljedelstvom, ostali s trgovino, obrtjo, mnogo je državnih uslužbencev. Industrije ni ali pa je prav malo razvita. Še najvažnejša je mlinska, mesna industrija ne igra pomembnejše vloge, ker zaposluje le neznatno število delavstva, pravitako uporablja premalo surovin, da bi pri tem uplivala na cene kmetijskih produktov. Da bi se v Prekmurju razvila kaka večja industrija, ni verjetno. Manjka kapitala, neprimerna je politična lega, prometna sredstva niso najboljša, ni izurjenih delavcev ne surovin, razen agrarnih, prav tako manjka gonilna sila. Ledava ima premalo vode, a Mura neustaljeno plitvo strugo. Bodočnost ima kvečjemu še mesna industrija, deloma mlinska. Prekmurje je absolutno agrarna pokrajina in taka bo tudi ostala.

Glavni dohodki prekmurskega kmetijskega prebivalstva so v naslednjem. Največ denarja dobi ljudstvo za govejo živino, svinje, jajca, perutnino, manj za poljske pridelke pšenico, rž, ajdo, koruzo, ker jih uporabijo doma za sebe in za živino. Važen vir dohodkov je krompir. Mnogo se proda tudi sadja z Goriškega, odkoder se izvažata tudi les. Veliko denarja pošljejo ali prinesejo v Prekmurje sezonski delavci in izseljenci.

Najprimitivnejša gospodarska enota je kmetijski obrat. 85% prebivalstva Prekmurja je navezano na te gospodarske edinice, ki so radi premajhnega posestva, kakor bomo videli, pasivne in

⁷ A magyar szent korona országainak állatlétozáma, az 1911-ik évi február hó 28-iki állapot szerint.

ne morejo prehraniti družin, ki na njih bivajo in jih obdelujejo. Nadomestka pri pasivnem gospodarstvu treba iskati drugod, bodisi v neposredni bližini ali v širnem svetu.

Izračunal sem posestno razmerje kmetijskih obratov za Lipovce na Prekmurski ravnini in Ženavlje na Goričkem. Pri Lipovcih sem upošteval stanje pred agrarno reformo kakor tudi stanje po agrarni reformi. Ženavlje pri agrarni reformi niso prizadete. Lipovci štejejo 156 kmetijskih gospodarstev, ki posedujejo 1200 oralov zemlje; Ženavlje pa 76 kmetij, ki zavzemajo 610 oralov. Posestno razmerje v obeh občinah je sledeče:

Velikost posestev v oralih	0 ⁵ —3	3—6	6—9	9—12	12—15	nad 15	Skupaj
Lipovci pred agr. reformo ⁸	35%	29%	15%	11%	6%	4%	100%
Lipovci po agr. reformi ⁹	13%	37%	24%	16%	6%	4%	100%
Ženavlje ¹⁰	18%	26%	27%	16%	6%	7%	100%

Upoštevaajoč topografske, pedološke, klimatske razmere, način obdelave in rodovitnost zemlje, razmerje kultur, življenjski standard, prodajne možnosti in normalni gospodarski položaj, sem vzel za velikost posestva, ki še more prehraniti petčlansko družino, za Lipovce (Prekmurska ravnina) 6 oralov, a za Ženavlje (Goričko) 12 oralov. Tudi po občnem mnenju Lipovčanov in Ženaveljčanov sta obe označeni posestvi zmožni prehraniti petčlansko družino. Tu se dohodki in izdatki navadno krijejo. Proračun je sicer skromen, toda uravnovešen. Par tisoč dinarjev obsega ves promet. Da je diferenca dohodkov med goričkimi in ravenskimi vasi velika, nam dokazuje precenitev čistega katastralnega donosa za dve občini iz Goričke, Bodonce in Sebeborce, in za dve iz ravnine, za Gančane, ki je sosedna vas Lipovcem, in Žitkovce. Čisti katastralni donos za Bodonce in Sebeborce, ki sta šele ob robu gričevja, je bil ocenjen na 108·67 Din in 77·85 Din, za Gančane in Žitkovce na 152·92 Din in 195·91 Din.¹¹

Pred agrarno reformo je bilo v Lipovcih od 156 družin 64% takih, ki so imele manj kot 6 oralov. Po agrarni reformi, ko se je k 985 oralom kmetijske zemlje priključilo 217 oralov veleposestniške, se je razmerje posestnega stanja precej spremenilo, posebno z ozirom na bajtarsko posest in male kmetije. Odstotek bajtarjev, to je posestnikov z manj kot 6 orali, je za 14% nazadoval, toda prav za toliko so napredovale male in srednje kmetije. Boljše kmetije, ki jih za Lipovce računam od 12 oralov naprej, ne beležijo nobenega prirastka. Danes je še nekako polovico bajtar-

⁸ Katastrska uprava v Murski Soboti.

⁹ Županski urad v Lipovcih.

¹⁰ Katastrska uprava v Murski Soboti.

¹¹ Oblastna direkcija katastra: Ekonomski opis grupe 5.

jev. Nekatere hiše poleg kmetiskih del vršijo še kako obrt in s tem se pri večini napol kmetiskih obratov dohodek znatno zviša in obrat postane aktiven. Teh hiš je 17, tako da odstotek pasivnih in preobljudenih posestev pade na 40%, kar znaša 59 družin s približno 500 družinskimi člani. Proračunski primanjkljaj teh malih posestnikov potrebuje pomoči od zunaj. Navadno zadostuje, da se le en član družine poda v širni svet za zaslužkom, ki naj zakrpa primanjkljaj. Ako vzamemo celotno občinsko ozemlje in ga enakomerno razdelimo po najnižji posestni meri 6 oralov, dobimo 200 majhnih kmetij, ki bi bile zmožne samostojnega življenja. Ker pa imajo mnogi posestniki mnogo več kot šest oralov zemlje, je faktično danes v Lipovcih 40% družinbajtarjev. Ker tudi večje kmetije niso tako velike, da bi mogle zaposliti bajtarske družine, ker same opravljajo skoraj vsa dela in le pri večjih opravilih, žetvi itd. najamejo nekaj delavcev, morajo člani bajtarjev iti izven domačega kraja iskat zaslužka.

Še večja je preobljudenost v Ženavljah (na Goričkem). Izmed 76 posestev je 60 obratov z manj kot 12 orali, kjer se začne za Goričko majhna kmetija. Le 21% posestnikov se lahko računa h kmetom, ostalo je bajtarska posest. V tem je iskati vzrok, da imajo Ženavlje tako visok odstotek sezonskih delavcev. 28,9% ženaveljskega prebivalstva je šlo l. 1951. na sezonsko delo.

Slično posestno razmerje, kakor jih imata občini Lipovci in Ženavlje, imajo relativno tudi druge občine. Vendar le relativno. V nekaterih je to razmerje bolj ugodno, v drugih manj. Tudi je precej občin, na čigar teritorijih se nahaja še gosposka posest. Veleposestva so za prebivalstvo važna, ker v poletnih mesecih zaposlujejo precejšnje število kmetiskega delavstva. Agrarna reforma je res veliko pripomogla k gospodarskemu dvigu revnega ljudstva. Ima pa poleg dobre strani tudi slabo. Sezonsko delo na veleposestvih je občutno nazadovalo, bodisi tu doma, kakor na ostalih veleposestvih. V glavnem imamo v gospodarskem in preobljudenostnem oziru dve območji: Prekmursko ravnino in Goričko.

Nekaka rezultanta vseh komponent, ki vplivajo na življenjsko možnost, je gibanje prebivalstva, naraščanje in tudi padanje. Štetja stanovništva kažejo, da je prebitek med smrtnimi slučaji in izseljevanjem na eni strani kakor med porodi in doseljevanjem na drugi strani vedno manjši in da je v zadnjem desetletju 1921—1951 padel pod ničlo. Naslednja tabela kaže, v koliko je gibanje prebivalstva v desetletjih od 1869—1951 z ozirom na Lipovce, Ženavlje in celotno Prekmurje napredovalo oziroma nazadovalo.

Gibanje prebivalstva v dobi 1869—1951.¹²

Leta ljudskih štetij .	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Lipovci	564	702	720	741	760	761	869
Ženavlje	277	307	369	427	423	409	332
Prekmurje	64.165	71.289	81.336	87.095	89.539	92.416	90.714

Odstotek prirastka v desetletjih od l. 1869.—1951.

Desetletja .	1869-1880	1880-1890	1890-1900	1900-1910	1910-1921	1921-1931
Lipovci . .	24.5	2.6	3	2.6	1.3	12.8
Ženavlje . .	10.8	20.2	15.7	-0.9	-3.4	-20.1
Prekmurje .	11.1	14	7	2.8	3.2	-1.9

Po naraščanju in padanju prebivalstva, kakor nam ga predočujejo navedene številke, vidimo, da je bil prirastek v prvih desetletjih 1869—1880 in 1880—1890 še razmeroma visok, da pa je padal v naslednjih desetletjih in je v zadnjem desetletju (1921 do 1951) padel na — 1.9. Velik odstotek v naraščanju in pozneje v padanju prebivalstva kažejo Ženavlje. Od prvotnih + 20.2% (1880—1890) so po par desetletjih nazadovale na — 20.1%. Prebivalstvo Lipovcev le polagoma narašča, razen v desetletjih 1869 do 1880, ko je prirastek znašal 24.5% in 1921—1951, ko je prebivalstvo napredovalo za 12.8%. Vendar sta to le izjemni desetletji.

V zadnjem desetletju 1921—1951 so delili v Prekmurju veleposedniško zemljo, in sicer po članih in premoženju družin. Čisto ekonomski vidiki so v veliki meri pripomogli k večjemu številu rojstev in zmanjšali število izseljencev. Posedno razmerje, gospodarsko stanje, posebno pa gibanje prebivalstva jasno kažejo, da je Prekmurje že močno preobljudeno in je pri gibanju prebivalstva nastopila stagnacija. Narod pa je zdrav, težnja po razploditvi je v njem močna, posebno na Prekmurški ravnini. Rojstva v Prekmurju močno presegajo smrtne slučaje. V desetletju 1921—1951 je bilo rojenih 25.438 otrok.¹³ V istem času je umrlo 16.021 oseb. Prebitek torej znaša 9417 ljudi. Če bi ta prirastek ostal doma in se ne bi izseljeval, bi štetje l. 1951. izkazalo za Prekmurje 92.416 + 9417 + prirastek pri izseljencih, ki se pa ne da točno določiti, ker se vsi izseljenci niso v istem letu izselili. Prekmurje bi izkazalo l. 1951. nad 102.000 ljudi. Ker pa je zadnje štetje izkazalo le 90.714 ljudi, znaša torej število izseljencev tekom let 1921—1951 nad 11.000. Te visoke številke nam jasno ilustrirajo stanje preobljudenosti v Prekmurju. Vendar vsi ti tisoči po večini niso definitivno izgubljeni za Prekmurje, kajti niso se

¹² A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. — Prethodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. jan. 1921 godine. — Podatki Banske uprave v Ljubljani.

¹³ Podatki na sreskih načelstvih v Murski Soboti in Dolnji Lendavi.

stalno izselili, tóda so življensko navezani na tujino, ki jih prehranjuje in od njih po mačehovsko terja svoje.

Prekmursko izseljevanje je agrarno. Domača gruda ne more prehraniti vseh svojih sinov, zato mora previšek prebivalstva iti v svet za zaslužkom. Prekmurec je predvsem agrarni delavec. Pri kmetskem delu je zrastel, z njim se peča na svoji borni domačiji in z njim si mora služiti v tujini kruh. Njegov cilj je zaslužiti par tisočakov in se na to vrniti domov, poravnati primanjkljaj, ki je nastal pri pasivnem malem obratu.

Masi prekmurskega kmetskega delavstva je najbolj primerno sezonsko delo. Sezonsko delo ni nov pojav. Že pred vojno so hodili Prekmurci v Slavonijo, Madjarsko in v Avstrijo, kar se pa ni tako opazilo kot danes, ker delo še ni bilo organizirano in se je vršilo v manjšem obsegu. Palirji, neke vrste podjetniki, so zbirali delavce, moške in ženske, sklepali na obe strani pogodbe, vodili ljudi v najrazličnejše kraje, kjer so imeli zasigurano mesto in zaslužek. Po prevratu l. 1918. je sezonsko izseljevanje zadelo na težke ovire, predvsem na politične radi meja in je zastajalo. L. 1920. se je v Murski Soboti ustanovila borza dela, ki je v začetku imela precej težav, bila večkrat ukinjena, a si je končno vendar priborila zaupanje in stalnost. L. 1929. izkazuje že velik promet. Do leta 1910. se je v celoti izselilo v prekomorske kraje 5867 ljudi,¹⁴ iz Lipovcev 26 in Ženavelj 69. Glavno premikanje ljudstva se vrši v povojnih letih.

Izseljevanje po vojni se je vršilo in se vrši v treh smereh. V prvih letih po ujedinjenju je šel glavni val izseljevanja v prekomorske kraje, predvsem v Kanado in Južno Ameriko. Drugi del izseljencev se je posvetil sezonskemu delu v Jugoslaviji, pozneje v Nemčiji in v Franciji. Precej družin se je za stalno izselilo na sosednje Štajersko, kjer so si nakupile posestva. Danes je zaposlenih največ delavcev pri sezonskem delu, bodisi v naši državi kakor v inozemstvu, v Franciji.¹⁵ V Jugoslaviji je glavno območje, kamor gredo ljudje iskat zaslužka, Vojvodina s Slavonijo in Slovenija. Vojvodina je l. 1951. zaposlila 2612 ljudi, večinoma na veleposestvih pri poljskem delu ali pa v sladkornih tovarnah pri nižjem poslu. V Slavoniji je istega leta našlo 150 oseb zaposlitve in to na veleposestvih, dočim je Slovenija dala 507 ljudem zaslužka. Edino v Sloveniji se prekmurski težaki uporabljajo pri nepoljskem delu, kakor pri zidarskih, tesarskih in drugih težaških poslih. V Franciji so izseljenci raztreseni skoraj po vsej

¹⁴ A magyar szent korona országainak 1910. évi népozámlálása.

¹⁵ Ekspozitura javne borze dela v Murski Soboti.

državi, pravtako v Nemčiji. V obeh državah so ti delavci skoraj izključno zaposleni pri poljskem delu, le malo jih dela v sladkornih tovarnah. Za zaposlitev kaže največ bodočnosti Francija, dočim Nemčija zmeraj bolj zapira pot sezonskim izseljencem. Tudi v Jugoslaviji pojema povpraševanje po delavcih. Svetovna gospodarska kriza je zadala sezonskemu delavstvu hud udarec. Vedno več ljudi povprašuje po delu, na drugi strani po ponudniki zmeraj bolj izostajajo. Kako ogromnega pomena je sezonsko izseljevanje v antropogeografskem, še bolj v gospodarskem pogledu za Prekmurje, nam kaže naslednja tabela:

Število delavcev-izseljencev po državah in vsota njihovega letnega zaslužka.

Leto	Francija		Jugoslavija		Nemčija		skupaj	
	štev. del.	Din	štev. del.	Din	štev. del.	Din	štev. del.	Din
1929	1081	5,405.000	5.410	11,900.000	872	5,406.400	7.363	22,711.000
1930	1963	10,796.500	4.747	7,120.500	1.805	8,142.500	8.515	26,059.500
1931	1976	9,880.000	3.269	4,576.600	970	3,880.000	6.215	18,336.600

Tekom treh let, 1929., 1930., 1931., je dobilo delo in zaslužek 15.426 agrarnih izseljencev. Vendar ne smemo misliti, da bi vsako leto šli novi ljudje na sezonsko delo, pa tudi ne, da so to eni in isti. Sezonsko delo traja navadno eno sezonsko leto kakih 5—6 mesecev, to je predvsem v poletju. Ko se nujna poljska dela končajo, se delavci vrnejo z zaslužkom domov. Mnogi sezonski delavci v Franciji, Nemčiji in nekateri tudi v Jugoslaviji ostanejo tudi več let na tujem, kjer so zaposleni kot težaki, hlapci, dekle in se šele po daljšem času vrnejo v domovino. 67,100.000 Din, ki so jih izseljenci zaslužili v tujini tekom 3 let, ima za prekmursko gospodarsko življenje ogromen pomen. Tisočeric prekmurskim družinam so ti milijoni očuvali eksistenco.

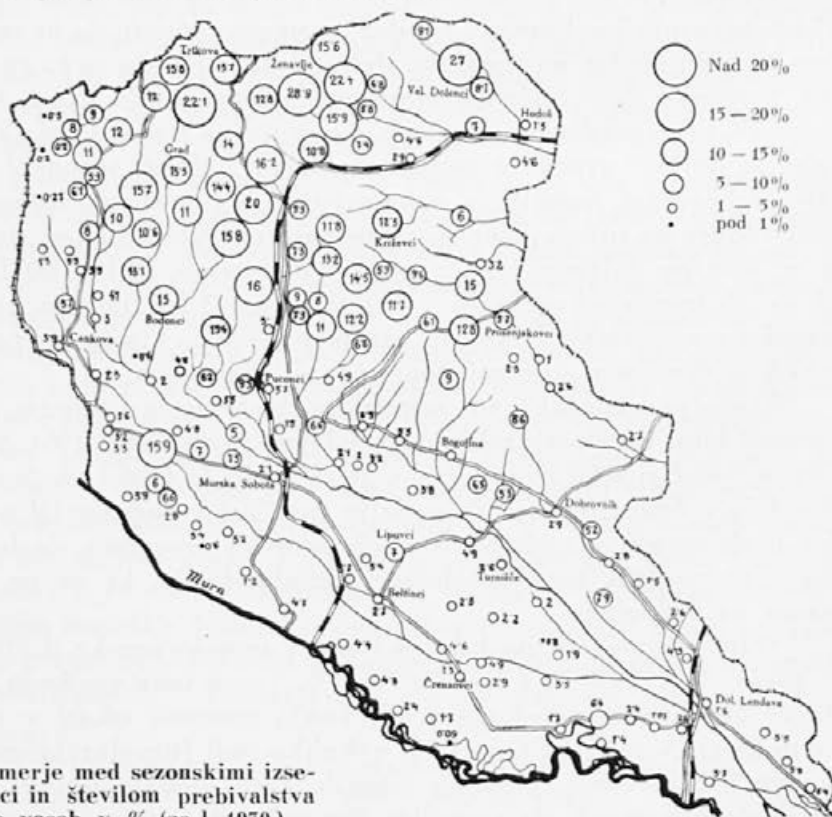
Najboljši zaslužek nudi sezonskim izseljencem Francija. Povprečni letni čisti zaslužek enega delavca je znašal l. 1931. 5000 Din, v Nemčiji 4000 Din, dočim v Jugoslaviji le 1400 Din. Sezonsko delo v Franciji traja sicer dalje časa kot v Jugoslaviji, vendar je diferenca v zaslužku v obeh državah prevelika, da bi se mogli zadovoljiti brez posebnega raztolmačenja, ki ga pa nimamo na razpolago.

Velik odstotek sezonskih izseljencev tvorijo ženske. L. 1929. je znašal 55%, 1930 56% in 1931 že 41%. Vzrok tako visokega odstotka ženskega sezonskega izseljevanja moramo iskati v svetovni krizi. Nemčija, Francija in nekoliko tudi Jugoslavija imajo mnogo brezposelnih, posebno moških. Zato gledajo oblasti pri prvih dveh državah, da zaposlijo čim več domačinov in zavrejo

dotok iz inozemstva. Ženske dobijo mnogo lažje zaposlitve kot moški.

Po izjavi ekspoziture borze dela v Murski Soboti more ta zaposliti le dobro polovico prosilcev. Sezonskega dela potrebnih je v Prekmurju nad 10.000 oseb. V slučaju krize povpraševanje še presega to število. V teh velikih številkah sezonskih delavcev se zrcali socialna slika prekmurskega ljudstva. Sezonsko izseljevanje je nekaj tipično prekmurskega, eden izmed najvažnejših problemov Prekmurja.

Največ sezonskih izseljencev daje hribovito Goričko. Meja med Goričkim in Prekmursko ravnino je tudi približna meja med kraji z višjim in nižjim odstotkom izseljencev. Priložena karta, ki sem jo izdelal na podlagi procentnega razmerja med številom prebivalstva in sezonskim delavstvom v Prekmurju za l. 1931., nam dobro ilustrira udeležbo vasi pri sezonskem delu, prikaže pa tudi socialno stanje dotičnih krajev. Visoki odstotki 20%, 27%, in celo 28,9% nam kažejo na velik razmah sezonskega izseljevanja, posebno, ako upoštevamo, da so izseljenci sami dorasli ljudje, tudi očetje in matere.

Razmerje med sezonskimi izseljenci in številom prebivalstva po vaseh v % (za l. 1930.).

Odstotki sezonskega delavstva so na Prekmurski ravnini precej enakomerno razporejeni. Na Goričkem je slika bolj pestra. Zapadni rob Goričkega kaže malo udeležbo pri sezonskem delu. Vzrok temu je iskati v rodovitnosti ledavske doline in v posebnostih obmejne zone napram Avstriji. Najvišji odstotek v sezonskem izseljevanju izkazuje srednje Goričko, ki je tudi najbolj hribovito in najmanj rodovito. Pas v najvišjem odstotku sega od Bodoncev na sever mimo Gradu ali Gornje Lendave do Trtkove, na vzhod do Velikih Dolencev, na jug do Prosenjakovcev in na zapad do Bodoncev. V večini vasi v tem pasu presega število sezonskih izseljencev 10% vsega prebivalstva.

Sezonsko izseljenišvo je življenskega pomena za Prekmurje. 10.000 ljudi je neposredno navezanih na delo in kruh v tujini. Če k tem sezonskim delavcem prištejemo še družinske člane izseljencev, vidimo, kaj pomeni sezonsko delo za socialno in ekonomsko stanje Prekmurcev. Če kdo študira socialno, ekonomsko-politično stanje Prekmurja, ne more in ne sme mimo vprašanja preobljudenosti in sezonskega izseljenišva v Prekmurju.

Résumé.

La surpopulation et émigration saisonnière en Prekmurje. L'auteur étudie d'abord les conditions de la vie agraire dans le pays de Prekmurje, surtout sur deux exemples concrets, le village de Lipovec, situé dans la plaine du Sud, et celui de Ženavlje, situé sur les collines du Nord. S'appuyant sur les statistiques agraires, il nous représente Prekmurje comme un pays agraire typique, fournissant les preuves d'une forte surpopulation. Bien que l'accroissement naturel soit très considérable, la population dans l'époque de 1921 à 1931 est diminuée de 1,9%, tandis que dans l'époque de 1880 à 1890 encore on a constaté un accroissement de 14%. Cette diminution doit être attribuée surtout à l'effet de l'émigration. L'émigration transocéanique, dans les années dernières, a cessé complètement, mais l'émigration saisonnière persiste d'une manière incessante, se dirigeant soit en pays yougoslaves (Slovénie, Slavonie et Voïvodine) soit en pays étrangers, surtout en France et en Allemagne. Dans les années de 1929 à 1931, 15.426 émigrants furent employés dans les travaux saisonniers, gagnant la somme de 67.100.000 Dinars. La crise économique actuelle a porté un coup sensible à l'émigration en question. Ce sont surtout les petits propriétaires qui émigrent, et puisque leur nombre est plus élevé dans les collines du Nord, ça va de soi, que le pourcentage des émigrants saisonniers y est plus haut, dans les parties centrales surtout, où le nombre des émigrants saisonniers atteint presque partout 10% de la population, dans quelques cas même 20% et encore davantage. La plaine fertile de Prekmurje accuse un pourcentage moins élevé. Les femmes constituent les 35-40% du nombre total des émigrés. D'après les données statistiques de la bourse de travail à Murska Sobota, des 10.000 réfectants seulement un peu plus que la moitié peut être employée dans les travaux saisonniers. — La carte ci-adjointe indique le pourcentage des émigrants saisonniers par commune.

Ivan Rakovec:

Novi prispevki h geologiji južnega dela Ljubljane.

Z dvema profiloma.

Ko sem lansko leto skušal podati kolikor mogoče zaključen geološki opis Ljubljane in njene okolice,¹ sem se znašel pred težočami, kako dobiti tudi za južni del Ljubljane tako izčrpne podatke, predvsem o globljih plasteh, kot so mi bili na razpolago za severni del. Ti podatki bi mi bili toliko bolj dobrodošli, ker se je izkazalo v teku geološkega studija, da so vprav globlje plasti južnega dela Ljubljane za razvoj ljubljanskih tal in še posebej Barja največje važnosti. Zato sem se tembolj razveselil, ko sem videl, da se mi nudi že v tako kratkem času prilika, da bom mogel na podlagi novih in važnih podatkov nadaljevati z geološkim raziskovanjem tudi v tem delu Ljubljane.

Mestni gradbeni urad se je namreč odločil, da izvrši v to svrhu več vrtanj, ki naj izpolnijo vrzeli, zevajoče radi pomanjkanja globljih profilov, da se tako čimprej in tembolj temeljito preiščejo tla ljubljanskega mesta. Poleg tega naj znatno globlja vrtanja pomagajo razčistiti tudi probleme, o katerih se zdi, da so obtičali za dalj časa na mrtvi točki. Iz navedenih razlogov in pa ker je bil na razpolago le vrtalni stroj na ročni pogon, so se izvršila letos (1955) vrtanja le v južnem delu Ljubljane, kjer je bilo pričakovati samo mehkejšega materiala, ki ne bi delal prevelikih ovir. Ob tej priliki naj mi bo dovoljeno, da se zahvalim na tem mestu mestnemu gradbenemu uradu, zlasti g. gradbenemu direktorju ing. P r e l o v š k u, g. gradbenemu nadsvetniku ing. M i k l i č u in g. ing. P o g a č n i k u, ki so preskrbeli v to svrhu potrebne kredite ter prepustili geološkemu inštitutu vse podatke in material, ki se je dobil pri vrtanju. Zahvaliti pa se moram tudi še g. K n e z u, načelniku Glavnega odbora vodne zadruge za obdelovanje Ljubljanskega barja, g. K a r u, ravnatelju Združenih opekarn na Viču, in g. P r k o n u, obratovodji opekarne Stavbne družbe na Viču, za številne zanimive podatke, ki so mi jih dali rade volje na razpolago.

Za vrtanja so se določila predvsem ona mesta, o katerih nismo imeli doslej nikakih zanesljivih podatkov in ki bi omogočila prvi jasen vpogled v odnošaje med savsko in barsko akumulacijo.

¹ Geografski vestnik VIII (1952), pp. 38—70.

Koncem aprila 1955 se je začelo vrtati ob Poti na Rakovo jelšo na vzhodni strani znane gostilne pri Koscu. Napravil se je 45·50 m globok vrt. Pod 20 cm debelo plastjo humusa se je pokazala najprej temnorjava peščena ilovica, ki je segala do globine 80 cm. Nato je sledila 2·20 m debela plast temnosive glin, pomešane z mivko, pod njo pa poldrug meter debela plast mastne glin. Ta je prekrivala pol metra glin, ki je bila zopet pomešana z mivko. Čista mastna glina se je nadaljevala pod njo do globine 17 m. V zgornjih plasteh (nekako do 12·50 m) je bila ta temnejše sive barve, navzdol pa je postajala čimdalje svetlejša. Pod njo je ležala pol metra debela plast glin, v kateri se je že pojavil drobnejši in mestoma tudi debelejši okrogel pesek. Pod glino, pomešano s peskom, je sledila pol metra debela plast proda, ki je sestojala iz apnenčevih in peščenjakovih prodovcev, njegovo podlago pa je tvorila svetlosiva glina, ki je bila pomešana s precej grobim peskom. Ta plast je bila debela 2 m. Pod njo je sledila 1 m debela plast peska in pod njim 1 m mivke, pomešane s prodom. Pod mivko je ležalo 2 m peska, pod njim pol metra proda in nato zopet pol metra peska. Nato se je pojavila 2 m debela plast mivke, ki je bila še pomešana z drobnim peskom. Od 27 m navzdol je sledila temnosiva glina, ki je bila v zgornjih plasteh (nekako do globine 28·50 m) mastna, nato pa pomešana s peskom. Od 33·50 m naprej se je začela 3 m debela plast svetlosive peščene glin, pod njo pa siva peščena glina, v kateri je bil pomešan precej debel okrogel pesek in ki je segal do globine 42 m. Navzdol skozi do globine 45·50 m je sledila peščena glina, ki je bila zgoraj še svetlorumena, globlje pa je postajala bolj siva in v kateri se je pojavljal debelejši okrogel in robat pesek.

Za naslednje vrtanje se je določil prostor v Koleziji, in sicer na dvorišču mestne kolonije ob Karadžičevi ulici, kjer se je vrtalo najgloblje. Napravil se je namreč 47·60 m globok vrt. Pod 20 cm debelo nasipino se je tu takoj pojavila svetlosiva mastna glina, ki je segala do globine 4 m. V njenih spodnjih plasteh so bile tudi tanjše plasti mivke. Nato je sledila 1 m debela plast mivke, ki je bila pomešana s peskom, pod njo pa je ležala do globine 12 m zopet glina, prav tako pomešana z mivko in prav drobnim peskom. V zgornjih plasteh je bolj prevladovala mivka, v spodnjih pa glina. Tej je tvorila podlago 3·50 m debela plast temnosive mastne glin, pod katero se je že začel pojavljati prod, ki je bil sprva še pomešan z glino. Pod to plastjo je ležalo pol metra zelenkastorjave mastne glin, nato pa pol metra glin, pomešane s peskom. Nekoliko dalje navzdol je bil

glini primešan prod, vmes pa so bile vrinjene plasti peščene gline. V globini 25 m se je pojavila pol metra debela plast proda, potem enako debele plasti peska in gline, ki je bila pomešana v zgornjih partijah še s peskom, v spodnjih pa s prodom. Pod glino, pomešano s prodom, je ležalo 5 m peščene gline, v kateri je prevladoval droben pesek, 1 m globlje pa je bil peščeni glini primešan še prod. Od globine 29 m navzdol je sledila 17·50 m debela plast rumenkastosive peščene gline, pomešane z različno drobnim peskom. V srednjih (32·50—38·50 m) ter spodnjih plasteh (43·50—46·50 m) je prevladoval v peščeni glini debelejši pesek. V globini 46·70 se je pojavil prod, sestojč iz manjših apnenčevih prodovcev, radi česar se je moral sveder kmalu nato (v globini 47·60 m) ustaviti.

V sredini Oražnove ulice poleg tobačne tovarne se je napravil tretji vrt, ki je segal do globine 22·80 m. Pod 20 cm nasipine je sledila tu 80 cm debela svetlorjava peščena ilovica. Pod njo je ležala pol metra debela plast svetlosive mastne gline, pod slednjo pa zopet pol metra peščene gline, ki je bila zelenkastosive barve. Od globine 2—4·50 m je sledila temnosiva mastna glina. V globini 5—5·50 m je bila glina skoraj črne barve. Prav tako črna je bila glina v globini od 4·50—5·50 m, vendar pa je bilo v zgornji polovici te plasti primešanega precej debelega peska. Od 5·50 m dalje navzdol je sledila temnosiva peščena glina, ki je bila pomešana najprej s prodovci in nato s peskom, od 6·50 m dalje pa svetlosiva mastna glina. Od globine 9·50 m navzdol se je pojavila peščena ilovica, ki je bila pomešana najprej s prodom, od 11·50 m dalje z drobnejšim raznobarnim peskom, med katerim so prevladovali zlasti kosi zelenkastosivega peščenjaka. Od 17 m navzdol pa je sledila 4 m debela plast samega proda, ki je sestojal iz debelih apnenih in peščenjakovih prodovcev. Pod prodom je ležala plast rjavkatorumene peščene ilovice, v kateri so bili primešani tudi še večji prodovci.

Na stiku Kladezne in Rečne ulice se je vrtalo 19 m globoko. Nasipina je bila tu pol metra debela. Pod njo se je pojavila rjava mastna ilovica, ki je bila v zgornjih plasteh pomešana s peskom, v spodnjih pa z mivko. Od 2·50 m navzdol je sledila temnosiva mastna glina, ki ji je bilo v globini od 4—5·50 m primešane nekoliko mivke, pod njo pa je ležala pol metra debela plast same mivke. Pod mivko je bila zopet mastna glina, ki je bila sprva temnosiva, a je nato navzdol postajala najprej sivozelena, potem pa zelenkastorjava. Od globine 7·50 m navzdol je bil glini primešan pesek, od 10—14 m dalje pa se je pojavil v

njej debelejši prod. Nato je zopet sledila pol metra debela plast z mivko pomešane gline, pod njo pa 3 m gline s prodom. V globini 17·50 m se je pojavila 1 m debela plast proda, ki je sestojal iz apnenca, kremenjaka, raznobarnih peščenjakov in celo kosov konglomerata. V globini 18·50—19 m je sledila končno zelenkastosiva ilovica z drobnejšim prodom.

V sredini Jelovškove ulice med Mivko in Jeranovo ulico se je napravil zadnji, 52 m globok vrt. Nasipina je bila tu poldrug meter debela, pod njo je ležala 3 m debela sivkastorjava glina, ki je bila v zgornjih plasteh pomešana z mivko, v spodnjih pa je postajala že bolj mastna in temnejše barve. V globini od 4·50—5 m je sledila peščena plast, v kateri je bilo najti drobce pepela in zdrobljene opeke.² Pod njo je ležala temnosiva mastna glina, ki je bila od 17·50—19·50 m pomešana z debelejším peskom. Nato je sledila skozi do globine 52 m zelenkastosiva peščena ilovica, ki je bila v zgornjih plasteh pomešana z grobim, navzdol pa s čimdalje drobnejšim peskom. Proti koncu vrta je postajal pesek zopet nekoliko debelejši.

Poleg teh vrtanj so za odnošaje med savsko in barsko akumulacijo velike važnosti tudi še naslednji podatki.

Plasti konglomerata se raztezajo od savske strani skozi dolino Glinice proti Viču. V opekarni Stavbne družbe v Kosezah so vrtali radi vodnjaka 24 m globoko, kjer so dobili pod 6 m debelo ilovico 7 m grumpeža (tako imenujejo na Viču in v okolici peščeno ilovico, v kateri nastopa tudi debelejšje kamenje), pod njim t. j. od 13 m navzdol pa najprej 1·50 m debelo konglomeratno plast in pod to še več takih plasti, prekinjenih po ilovici, ki so segale skozi do dna vodnjaka.

Južna meja konglomerata, ki sega na zahodu, kot je doslej ugotovljeno, do Vrhovcev, poteka ob Brdu vzporedno s cesto, ki vodi z Viča na Bokalce. Na obeh straneh te ceste gradijo letos v bližini Združenih opekarn več manjših hiš. Ker so temelje zanje izkopali precej globoko (do 2 m in še več), se je lahko dognalo, da ne sega konglomerat, ki nastopa pod Brdom še nekoliko višje od ceste, na tem kraju skoraj nikjer več do ceste, kot je bilo opaziti še neposredno pred opekarno. Pojavlja se le rjava peščena ilovica, v kateri nastopajo tudi še kosi konglomerata. Na južni strani ceste pa je bil v izkopanih jamah

² Umetna nasipina v tej globini bi se dala razložiti na ta način, da je dala nekdanja mestna opekarna, ki se je nahajala približno na onem mestu, kjer stoji danes poslopje konjušnice, zasuti jamo, v kateri so bili poprej rezali glino.

zastopan le gradaški prod, ki je ležal pod rjavo peščeno ilovico. Južnozahodno odtod že v bližini Gradaščice so kopali celo 6 m globoko; tu je bilo skoraj 6 m samega gradaškega peska in mivke, pod tem je šele sledila rjava ilovica.

Na dvorišču Knezove hiše na Viču (št. 60) se je napravil v l. 1873. 9 m globok vodnjak, v katerem je začelo od l. 1903. naprej printanjkovati vode. Zato ga je dal gospodar l. 1909. poglobiti za 5 m. Pri tej poglobitvi se je ugotovilo, da se pod 9 m debelo plastjo grumpeža, v katerem nastopajo poleg debelejšega kamenja tudi kosi konglomerata, nahaja konglomerat, katerega plošča je bila debela le 20 cm. Pod to ploščo je sledila 1 m debela plast grumpeža, nato 10 cm debela plast konglomerata, potem zopet 1 m grumpeža. Pod njim je sledil ponovno konglomerat, katerega plast je bila približno 20 cm debela, nato pa savski pesek.

Konglomerat, ki se nahaja pod Brdom t. j. viško teraso, se torej nadaljuje še pod tlom Viča samega. Ta plast se pa razteza še dalje proti vzhodu mimo Škrljeve hiše (št. 2), ki stoji že blizu železniške proge, tja do Graparjeve hiše (na stiku Ceste II in Ceste IV) v Glincah, kjer se je v globini 8 m še vedno kazal konglomerat. Tudi južno odtod pri Marinčičevi hiši, v kateri je nastanjena policijska stražnica, se je še pojavil konglomerat. Pokazal se je tu že v globini 5 m in je ležal na mivki. V še večji globini pa se nadaljuje konglomerat še nekoliko dalje proti severovzhodu. V zadnjem času so namreč vrtali tudi na dvorišču Zalokerjeve tovarne za diaslad (Tržaška c. 8) na Glincah, in sicer 55 m globoko. Zgornjo plast je tvorila tu 1:50 m debela rjava ilovica, pod njo je sledila do globine 7 m z vodo prepojena mivka. Potem se je pojavila zelenkastorjava peščena ilovica, ki ji je bilo primešanega precej proda. Od 14 m navzdol so nastopale konglomeratne plasti, ki pa so bile le po 10 do 15 cm debele. Konglomeratne plasti so se do globine 55 m večkrat menjavale s plastmi ilovice, v kateri je tu pa tam prevladoval prod.

Nahajališče pri Škrljevi hiši je še zaradi tega posebno važno, ker se da na tem mestu ugotoviti celo meja konglomerata. Konglomeratna plošča seče namreč tu vprav sredino vodnjaka, in sicer v smeri SZ—JV. Na južnozahodni strani te črte meji na konglomerat že pesek in mivka. Pri Knezovi hiši (št. 54), ki je še nekoliko bližja železniški progi, niso dobili pod 6 m debelo plastjo grumpeža drugega kot sam vodni pesek, tako da so morali radi tega zasuti vodnjak. Pri viški cerkvi, kjer je zvonik postavljen na 8 m globok temelj, tudi niso zadeli več na kon-

glomeratno plast. Zgornje plasti je tvoril tu grumpež, v katerem so nastopali kosi konglomerata, spodnje plasti pa sama siva glina, pomešana z mivko. Vendar pa kosi konglomerata, ki nastopajo v grumpežu, ovajajo nedvomno bližino konglomeratnih plasti.

Konglomerat v Kosezah se pojavi torej šele v globini 13 m, medtem ko na Viču na nekaterih mestih že 8 m oziroma celo 5 m globoko. To na prvi pogled nerazumljivo dejstvo se da razložiti z domnevo, da ga je pri Kosezah odstranila Sava sama, ki je morala imeti takrat svojo strugo mnogo južneje kakor danes. Na nekaterih drugih krajih v dolini Glinice pa je bil konglomerat v še večji meri odstranjen. V bližini Knezove opekarne na Viču je dal na primer gostilničar Križnik izkopati 18 m globok vodnjak, kjer je dobil pod rjavo peščeno ilovico samo še sivo glino. Konglomerat so tu odnesle bržkone druge vode.

V Rožni dolini niso nikjer prišli do konglomerata. Skoraj povsod prevladuje pod vrhnjo rjavo ilovico mivka, ki je nekoliko bolj bela kot gradaška, radi česar bi bilo sklepati, da je savskega izvora. Le pri vrtu Herzmanskega je ugotovljen prod,³ ki ga imajo domačini radi svetlejšje barve za savskega.

Iz navedenih podatkov sledi tedaj, da savska akumulacija bržkone ni bila strnjena na južni strani Rožnika, vsaj kar se tiče zgoršnjih plasti, ki so nam dosedaj znane. Konglomerat je segal med Utiškimi brdi in Rožnikom mnogo dalj proti jugu kakor med Gradom in Rožnikom. Pač pa je segala akumulacija savskega proda med Gradom in Rožnikom nekoliko južneje kakor konglomerat.

Po pripovedovanju g. Črnet a st. (Kladezna ul. št. 6) se nahaja med Kladezno ulico in Emonsko cesto, kjer se širijo znani krakovski vrtovi, na vrhu 1 m humusa, pod njim sledi poldrug meter savskega proda, nato 3—4 m rjave ilovice, med katero je tu pa tam pomešana tudi mivka, in končno pod njo še siva glina (ker je mrtva, jo imenujejo kojn). Vendar savski prod ne sega prav do Kladezne ulice, temveč izgine že nekaj metrov poprej. Ob cesti, kjer so kopali za vodovod, so namreč pod 40 cm debelo nasipino zadeli takoj na rjavo ilovico.

Južna meja savskega proda poteka tedaj nekako v južnem delu Krakovega in Mirja. Bržkone pa je segal še nekoliko dalje proti jugu (vsaj iz debeline prodnih plasti v Krakovem moremo to sklepati), a ga je že Gradaščica odplavila.

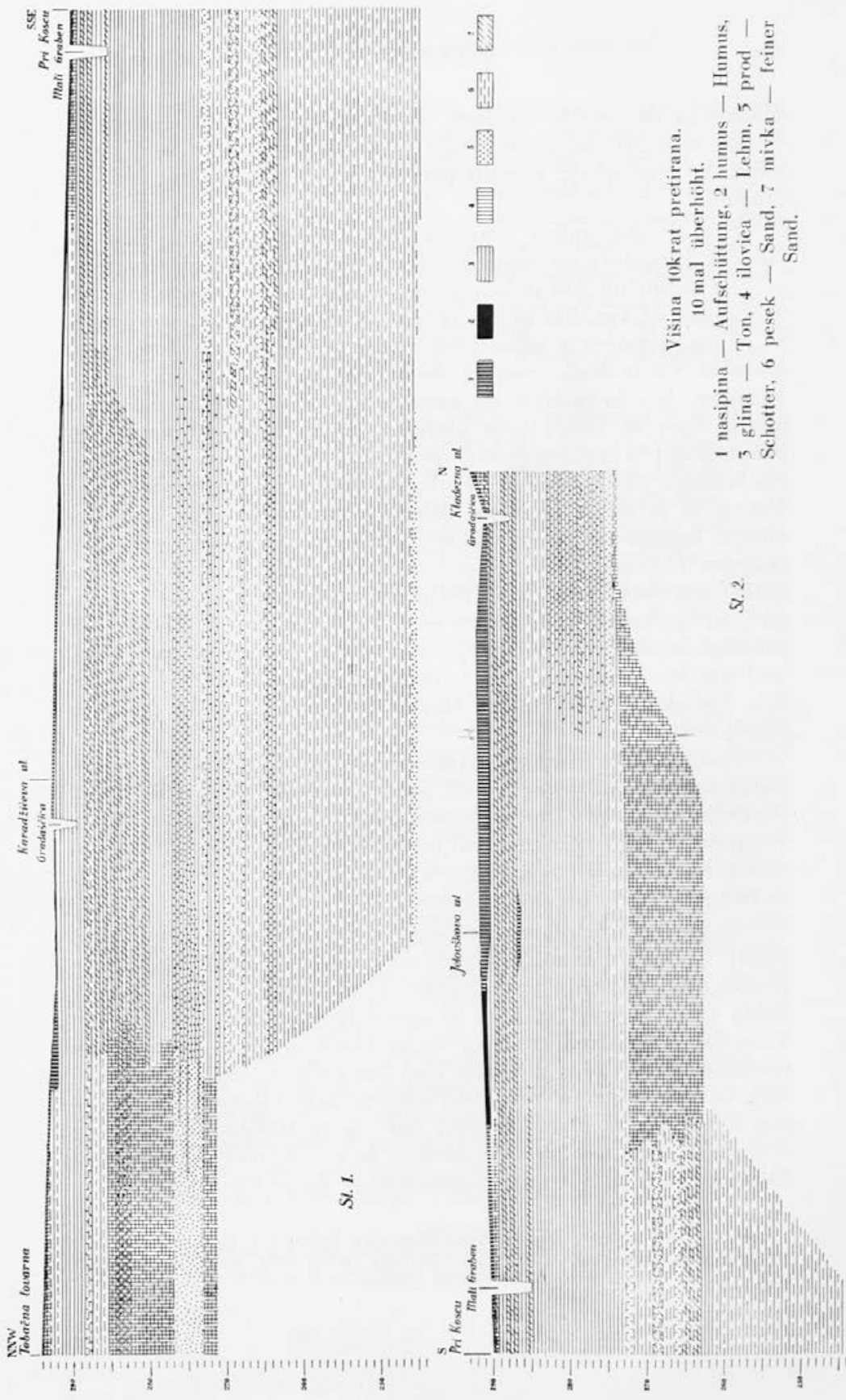
³ J. W e n t z e l, Zur Bildungsgeschichte des Laibacher Feldes und Laibacher Moores. Lotos, Prag 1922, p. 68.

Da je po dolini Glinice savski prod tudi segal daleč proti jugu, je nedvomno. Ohranil se je, kot nam je doslej znano, le v viški terasi in pri vrtu Herzmanskega. Proti Rožni dolini je postal prod čimdalje drobnejši ter prehajal v pesek in končno v mivko. Pri tobačni tovarni ni najti v tej globini več proda, pač pa debelejši pesek, ki pa je pomešan med mastno glino in bil torej že sekundarno odložen.

Na podlagi treh vrtanj izdelani profil od tobačne tovarne proti gostilni pri Koscu ob Poti na Rakovo Jelšo (sl. 1.) nam jasno kaže, da postajajo prodne plasti, ki se pojavijo v globočini 17 m, proti jugu čimdalje tanjše in redkejše. Druga prodna plast se začneja v globini 46 m. Kako daleč sega ta plast, ni mogoče ugotoviti, ker se na ostalih mestih ni več tako globoko vrtalo. Tudi iz profila, ki poteka od Kladezne ulice proti Poti na Rakovo jelšo (sl. 2.), je razvidno, da se nahaja prodna plast v enaki globini, t. j. 17—19 m globoko. Vendar pa se v Kladezni ulici začneja pojavljati prod v glinastih plasteh že od globočine 7 m navzdol. Pri vrtanju v Jelovškovi ulici niso nikjer zadeli na enake prodne plasti, ker so jih bržkone odplavile vode, ki so prihajale iz Gradaške doline.

Na prvi pogled se zdi, da je starejša akumulacija savskega proda segala na jug čez današnjo Gradaščico tja do Malega grabna. Apnenčevi prodovci, ki nastopajo v teh plasteh, dalje kontinuiteta prodne plasti od tobačne tovarne dalje proti jugu do Malega grabna in še čez, zlasti pa dejstvo, da postajajo te plasti proti jugu čimdalje tanjše in redkejše, govori za to, da je prodne plasti nanesla Sava. Toda razlogi, ki kažejo na to, da so bile te plasti nanešene od voda iz Gradaške doline, se zdijo še tehtnejši. Najprej je treba poudariti, da so med prodom v enaki meri zastopani peščenjakovi prodovci, ki ponekod celo prevladujejo, dočim v savskemrodu taki prodovci niso nikdar tako številno zastopani kot apnenčevi. Prehodi prodnih plasti v one, kjer je prod pomešan z glino ali peščeno ilovico, kažejo prav tako na barsko akumulacijo. Slednjič pa si tudi ne moremo razložiti, kako naj prehaja konglomerat, ki se nahaja v tej globini v severnem delu Ljubljane, proti jugu v prodne plasti. Te plasti so sicer navidezno podobne savskemurodu, toda le zaradi tega, ker so barske vode odnašale in prinašale med drugim tudi savski prod iz viške okolice oziroma iz doline Glinice.

Ilovica, ki nastopa v teh profilih pretežno na severu in to v različnih globočinah tako med prodom, kakor tudi med peskom in glino, je bila bržkone naplavljenaz Rožnika. Nasprotno so plasti mivke omejene le na srednji del profila t. j. okoli Gra-

St. 1.

Visina 10krat pretirana.
10 mal überhöht.

- 1 nasipina — Aufschüttung, 2 humus — Humus,
- 3 glina — Ton, 4 ilovica — Lehm, 5 prod —
- Schotter, 6 pesek — Sand, 7 mivka — feiner
- Sand.

St. 2.

daščice in deloma še na jugu okoli Malega grabna. Nobenega dvoma ni tedaj, da je ta mivka sediment barskih voda. Mastna glina, ki prevladuje v obeh profilih, pa je izrazit jezerski sediment.

Skoraj vsa južna oziroma južnozapadna stran Viča in Glinc t. j. onstran že omenjene mteje konglomerata obstoja najprej iz približno 2 m debele plasti rjave ilovice, pod njo pa iz 5 m, ponekod 4 m, 5 m ali pa celo 10 m debelo odloženega peska, ki je ves prepojen z vodo (tkzv. vodni pesek). Na Zalokarjevem svetu ob Cesti dveh cesarjev so na več mestih ugotovili enake razmere, le s to razliko, da nastopa tu tudi še mivka. Na enem mestu, kjer so vrtali 12 m globoko, pa so ugotovili naslednje plasti. Pod 1·80 m rjave ilovice je ležalo 5·20 m mivke, nato 1·50 m gradaškega proda, potem je sledila 50 cm debela ilovica, pod katero se je nahajala 60 cm debela šotna plast, nato 70 cm ilovice in končno do globine 12 m zopet prod. Še južneje odtod se razmere bistveno prav nič ne spremenijo. Edinole zgornja ilovinata plast doseže ponekod večjo debelino. Ob Cornovcu v zapuščeni opekarni Smielowsky so l. 1927. kopali 8 m globoko in pri tem dognali, da se nahaja pod 4·50 m ilovice 60 cm mivke, pod njo 50—60 cm peska in nato zopet mivka. Pod mivko je ležala 1 m debela plast rjave ilovice in končno pod to ponovno pesek.

Proti zahodu oziroma severozahodu prehaja gradaški pesek polagoma v prod, čegar plasti postajajo proti Gradaški dolini čimdalje debelejšje. Na severozahodni strani železniške proge je gradaški prod še tako debel in težak, da ga še uporabljajo pri zidavi hiš, medtem ko ni onstran proge za nobeno rabo več, ker je že prelahk in preveč izbrušen.

Za genezo Ljubljanskega barja so večjega pomena tudi šotne plasti. Kot je že znano, nastopa v profilu med Žalostno goro in Notranjimi goricami šotna plast v globinah 19 m in 26·5 m.⁴ Šotna plast v večji globini je ugotovljena nadalje tudi še na Viču. Ob Cesti dveh cesarjev so na dvorišču bivše Zupančičeve opekarne vrtali 24 m globoko. Pod 2 m debelo plastjo rjave ilovice in sive gline je ležala do globine 20 m mivka, pod njo pa 4 m debela šotna plast. Na prvi hip nas tu iznenadi dejstvo, da nastopa šota na tem mestu v globini, ki ne odgovarja onima med Žalostno goro in Notranjimi goricami in da je mnogo debelejša.

⁴ A. Pokorny, Nachrichten über den Laibacher Morast und seine Vegetationsverhältnisse. Vhdl. zool.-bot. Ges. Wien VIII, 1858, pp. 361—362, Tab. IX.

Na vprašanje, ali je ta šotna plast nadaljevanje one v globini 19 m in ali se v večji globini pojavi še ena šotna plast, ki bi odgovarjala globini 26,5 m med Žalostno goro in Notranjimi goricami, ali pa se obe tamkajšnji šotni plasti združita proti severovzhodu v eno samo debelejšo, zaenkrat še ni mogoče odgovoriti, ker še niso znane globlje plasti na tem mestu. Vendar pa se šotna plast bržkone ni raztezala daleč naokrog, kajti nedaleč odtod so na dvorišču Andrettove hiše (sedaj je tam Klemenčeva mesarija) ob Tržaški cesti kopali med vojno 30 m globoko vodnjak in pri tej priliki dognali, da leži pod 2 m debelo ilovico skozi do dna sama mivka.

Kot mi poroča g. Josip Jelovšek, veleposestnik in tovarnar na Vrhniki, so pri tovarni konzerv (Globus) na Vrhniki tudi zadeli na šotno plast. Zgoraj so se menjale različno debele plasti ilovice in mivke, v globočini 19 m pa se je pojavila šota, toda njene debeline na žalost niso ugotovili. Pod njo se je nahajala siva glina in v globini 22 m rjav pesek, prepojen z vodo.

V vseh ostalih doslej znanih plasteh se ni v tej globini nikjer pojavila šota. Ker so nam globlje plasti znane večinoma iz bližine glavnih barskih voda, ni izključeno, da so bile šotne plasti po teh odplavljene.

Šotne plasti brez dvoma kažejo na osušitve jezera, plasti nad njimi pa na nadaljnje grezanje barske kotline. Verjetno je, da se je barsko ozemlje sunkoma ugrezalo, kakor domneva Rus.⁵ Pri sunkovitem grezanju bi moral slediti nad šotnimi plastmi znatno debelejši material, ki bi kazal na ojačeno akumulacijo, povzročeno po vsakokratnem takem grezanju. Nad šotnimi plastmi imamo sicer le ilovico in mivko, toda prodne plasti v globini 17—19 m, ki jih kažeta oba profila (sl. 1. in 2.), so morda le v neki zvezi z ojačenim grezanjem v približno enaki dobi. Verjetna pa je tudi druga možnost, namreč, da so bile faze grezanja večkrat prekinjene po fazah mirovanja. V slednjih naj bi nastajale šotne plasti. V današnji dobi bi se barska kotlina na ta način nahajala v fazi mirovanja.

Ker še ne poznamo tako globokih plasti tudi iz vzhodnega dela Barja, seveda še ne moremo te trditve raztegniti na vso barsko kotlino, ker še vedno obstoja možnost, da se je kotlina grezala neenakomerno. Za nadaljnje raziskovanje geneze barske kotline so tedaj neobhodno potrebna še nadaljnja globlja vrtanja, predvsem v sredini in v vzhodnem delu Barja.

⁵ J. Rus, Prostori župnije, njih priroda in človek, v knjigi I. Vrhniki, Trnovska župnija v Ljubljani, Ljubljana 1935, p. 15.

Zusammenfassung.

Neue Beiträge zur Geologie des südlichen Teiles von Ljubljana. Die geologischen Forschungen im Gebiete der Stadt Ljubljana, mit denen der Verfasser vor einigen Jahren begonnen hat (siehe Geografski vestnik, VIII, 1952, pp. 58—70), werden hier fortgesetzt und auf den südlichen Teil der Stadt und ihre westliche Umgebung (Gemeinde Vič) beschränkt. Auf Grund mehrerer tiefer Bohrungen, die teils von der hiesigen städtischen Baudirektion an verschiedenen Stellen im Süden von Ljubljana, teils von mehreren Grundbesitzern zwecks Anlage von Brunnen ausgeführt worden sind, werden vom Verfasser insbesondere die Beziehungen zwischen der Savesedimentation und der Akkumulation der Moorgewässer untersucht.

So konnte endlich die Südgrenze des Konglomerates, das durch das Glinical zur Ablagerung gekommen ist, festgestellt werden. Sie verläuft von der kleinen Ortschaft Vrbovei im Westen ungefähr längs der StraÙe Bokalce-Vič und weiter gegen Osten längs der Tržaška cesta bis zur Stadtgrenze. Weiter gegen Osten ist sein Vorkommen noch unbekannt, es reicht aber wahrscheinlich nicht viel weiter, da es bei der Tabakfabrik in dem 22·80 m tiefen Bohrloch nicht mehr erscheint. In der bekannten Terrasse von Vič kommt es fast in der StraÙenhöhe vor, unter dem Boden der Ortschaften Vič und Glince tritt es meistens in der Tiefe von 8—9 m, an einigen Stellen aber noch bedeutend tiefer (15—14 m) auf. Im Glinical selbst wurde es meistens schon abgetragen.

Der Saveschotter, der im nördlichen Stadtteil das Hangende bildet, befindet sich hier nur noch auf zwei Stellen, und zwar in der Terrasse von Vič und beim Herzmansky-Garten an der südlichen Fußsohle des Rožnik. Sonst lagern auf ihm nur sandige Lehme, die stellenweise mit größeren Schottergeröllen vermischt sind.

In der Rožna dolina befinden sich unter der obersten lehmigen Decke nur Sande, die gegen Südosten immer feiner werden. Südlich von der Tržaška cesta ist ebenso fast nur feiner Sand vorhanden, der gegen das Gradašćical immer mehr in groben Sand und dann in den Schotter übergeht, der selbstverständlich von den Moorgewässern abgelagert wurde.

Zwischen dem Rožnik und dem Grad reichte das Konglomerat nicht so weit gegen Süden wie im Westen durch das Glinical. In den tieferen Bohrstellen (Tabakfabrik 22·80 m, Kladezna — Rečna ulica 19 m, Jelovškova ulica 52 m, Stadtkolonie in Kolezija 47·60 m und an der StraÙe Pot na Rakovo jelšo in der Nähe des Mali graben 45·50 m) konnten nur zwei Schotterschichten festgestellt werden. Die erste befindet sich in der Tiefe von 17—19 m, die zweite in der Tiefe von 46 m. Da in beiden fast mehr als zur Hälfte Sandsteingerölle vorhanden ist und weil sie nach oben wie nach unten allmählich in die sandigen Lehme übergehen, ist ohne weiteres anzunehmen, daß sie von den Moorgewässern abgelagert wurden. Auch wäre sonst schwer zu erklären, wie die Konglomerate, die im nördlichen Teile von Ljubljana unter den Schottern in derselben Tiefe liegen, in die obgenannten Schotterschichten übergehen sollen.

Außer den zwei Schotterschichten befindet sich noch eine Schotterschichte kaum 1 m tief unter der Oberfläche. Dieser vorwiegend aus weißen Kalkgeröllen bestehende Schotter wurde von der Save abgelagert und stellt eine Fortsetzung der oberen Schotterschichten des nördlichen Stadtteiles dar. Diese Schotterschichte ist an ihrer Südgrenze (in Krakovo und auf dem Mirje)

unweit des Gradašćicaufers nur anderthalb Meter mächtig. Sonst herrschen im südlichen Stadtteile nur feine Sande, sandige Lehme und fette Tone vor, die als Sedimente der nördlichen Moorgewässer und als Seeablagerungen aufzufassen sind.

Die Torfschichten aus der größeren Tiefe wurden nebst der schon bekannten Stelle zwischen der Žalostna gora und Notranje gorice noch an einer Stelle in Vič in der Tiefe von 20 m und in Vrhnika in der Tiefe von 19 m aufgefunden. Der Torf aller dieser Fundstellen gehört einer und derselben Schichte an und beweist, daß es daselbst gleichzeitig zur Austrocknung des Sees gekommen ist. Das Sinken des Moorbeckens erfolgte also nicht fortwährend, sondern in mehreren Phasen, die von Phasen des Stillstandes unterbrochen wurden. Es ist aber nicht ausgeschlossen, daß das Sinken sprungweise erfolgt ist, worauf besonders die Schotterschichte in der Tiefe von 17—19 m (siehe Profil 1. und 2.) hindeuten mag.

Anton Melik:

Kmetska naselja na Slovenskem.

(S karto v prilogi.)

Metoda dela. O oblikah naselij na Slovenskem imamo doslej le nekaj podrobnih studij. Slovenska Štajerska je vključena v proučitvi, ki jo je za vso Štajersko izvedel Sidaritsch.¹ Slično je koroški slovenski predel obdelan v Schmidovi studiji, nanašajoči se na celotno Koroško, toda ta razprava se doslej še ni objavila v celoti, marveč le deloma.² Schmid je vrh tega objavil (in sicer najprej) razpravo o zemljiški razporeditvi v Rožu na Koroškem,³ toda o obliki naselij tu ni mnogo govora, prav tako kakor tudi ne v nekaterih drugih delih, ki se pečajo z zemljiško razporeditvijo na naši zemlji.⁴

V novejši dobi je pričelo sistematično domače raziskovanje in na razpolago imamo že razpravo S. Ilešiča o kmetskih naseljih

¹ Dr. Marian Sidaritsch, *Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark*. Graz 1925.

² Dr. Josef Schmid, *Siedlungsgeographie Kärntens*. Carinthia I. 118. Jahrg. Klagenfurt 1928. Str. 15—53, Car. I. 1929. S. 154—155.

³ Josef Schmid, *Die Flur des Rosentales*. Carinthia I. 116 Jg. 1926. Str. 64—74.

⁴ Vladimir Levec, *Pettauer Studien*. Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien 1898, 1899, 1905.

J. R. Bünker, *Windische Fluren und Bauernhäuser aus dem Gailthale in Kärnten*. Mitt. d. Anthropol. Ges. Wien 1905.

M. Hoffer, *Die Verteilung des bäuerlichen Grundbesitzes in der Umgebung von Marburg zu Beginn des 19. Jahrh.* Jahresber. Gymn. Marburg 1907.

vzhodne gorenjske zemlje,⁵ kakor tudi manjšo studijo iz ljubljanske okolice.⁶

Iz tega bibliografskega pregleda je razvidno, da za večino slovenske zemlje še nimamo studij, ki bi dovoljevale pregledno sliko. Zato jo je bilo treba sestaviti na drugačen način.

Da ugotovim obliko naseljenosti v pokrajinah, doslej še ne proučenih, sem vzel za osnovo topografske karte in krajevne repertorije za l. 1910. ter za vse tamkaj navedene kraje ugotovil po vrsti obliko naselja v zvezi z velikostjo. Specijalna karta v merilu 1 : 100.000 ter 1 : 75.000 ne dasta vselej točne slike o obliki vasi, ker je v njej marsikaj generaliziranega, zlasti glede razvrstitve hiš. K sreči sem se mogel po večini nasloniti na originalno karto v merilu 1 : 25.000. Toda tudi ta karta je odpovedala marsikje, zlasti na Dolenjskem, ker je stara, izdelana glede naselij zelo generalizirano, tako da često ne nudi nič več nego specijalke merila 1 : 75.000.⁷ Na sličen način je izdelal Biermann svojo karto kmetiskih naselij za Švico,⁸ ali pa B. Zaborski za Poljsko,⁹ pa tudi drugim sličnim proučevanjem so bile karte podobnega merila za osnovo.¹⁰ Saj je to edini način, da se pride do pregleda, kjer še niso na razpolago podrobne proučitve. — Samo v nekaterih redkih primerih sem se obrnil po pojasnitve v katastrske mape iz l. 1825., kar velja seveda le za obseg stare Kranjske. Za štajerski predel sem se mogel nasloniti na Sidaritschevo karto, dočim na žalost Schmid napovedane karte za Koroško še ni objavil. Za primorski predel sem bil prisiljen v nekaterih primerih poseči po slikah in opisih. Največje težave so bile z ugotovitvijo za Beneško Slovenijo, ki zanjo sploh ni krajevnega seznama, ki bi navajal tudi sestavne dele občin in krajev. Tu sem moral poseči po pomožnih sredstvih, ki so na

⁵ Svetozar Hešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem. Geogr. Vestnik IX. 1955.

⁶ S. Hešič, Prvotna kmetiska naselja v območju Velike Ljubljane. Geogr. Vestnik V—VI.

⁷ Povsem enake izkušnje s topografskimi kartami je imel Sidaritsch (o. c., str. 1).

⁸ Charles Biermann, L'habitat rural en Suisse. Bulletin de la Société Neuchâteloise de Géographie. Tome XLI. 1952. S. 6. sl.

⁹ Bogdan Zaborski, Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung. Osteuropa-Institut III. Breslau. 1950 (Prevod iz poljskega).

¹⁰ M. A. Lefèvre, L'habitat rural en Belgique. Liège 1926.

Gyula Prinz, Die Siedlungsformen Ungarns. Ungarische Jahrbücher B. IV. 1924. Str. 127—142 in 335—352.

R. Biassutti, Recherches sur les types d'établissements ruraux en Italie. Troisième rapport de la Commission de l'habitat rural. 1951. Str. 5 sl.

razpolago v opisih Ivana Trinka, Simona Rutarja in dr. Henrika Tume ter v italijanski literaturi.

Razen navedenih pa ima ta metoda še druge težave. V vinogradniških predelih s topografskih kart ni mogoče razbrati, kje gre za zidanice ali hrame in kje za stalno poseljene hiše, bodisi trdne kmetije ali domove, ki v njih prebivajo viničarji ali želarji, pa morda prevžitkarji ali gostači. Tu ni nobene druge poti, kako priti do jasnosti v razlikovanju, kakor da se prepričamo na mestu samem. Mogel sem to storiti na nekaterih predelih ter se prepričati, da so zares hrami ali zidanice pomešane s stalno poseljenimi kočami. Slične težave so v gorskem predelu, kjer so postavljeni seniki ali svisli po pobočjih, ponekod, zlasti na Koroškem, tudi po dolinah; topografska karta jih ne razlikuje od hiš. — Potem še nekaj. Krajevni repertorij iz l. 1910., — zadnja statistična publikacija, ki je toliko podrobna, da pride za naše namene v poštev —, nima v vseh občinah enako podrobno navedenih naselij; za nekatere kraje navaja samo z enim, skupnim imenom, kar tvori dejansko dve ali tri naselja, včasih tudi več, in tudi se ne da vselej razločiti, koliko hiš spada h glavnemu naselju, koliko pa jih je treba šteti med samotne kmetije, raztresene na okrog. Na srečo takih primerov vendarle ni prav veliko, ali vseeno toliko, da delajo občutne težave; tudi drugod so imeli teškoče z njimi, na pr. Biermann za Švico.¹¹ Na označbe „raztresene hiše“, ki jih vporablja krajevni repertorij v razlikovanje od zaselkov ter vasi, se ni zanesti, ker se ne vpotrebljava dosledno v istem smislu, marveč tudi marsikdaj, kadar gre za pravi zaselek ali vasico, kjer stoje domovi vendarle blizu skupaj. — In končno more človek včasih zalezti v zmoto, ker na karti ni mogoče razlikovati hiš od gospodarskih poslopij v območju vasi samih.

Samo za klasifikacijo je ugotovitev oblike naselij v očitnem smislu do neke mere zadovoljiva; z njo dobimo pregledno sliko za morfologijo naselij vsaj v glavnih potezah, tako da moremo razlikovati pogloblitve kategorije, samotne kmetije, zaselke in vasi. Občutimo pa nedostatek, da ne moremo povsod z zadostno zanesljivostjo ugotoviti posameznih vasi po talnem načrtu. Za genetično proučevanje, za studij naselitvenega poteka, nam že ta metoda nudi obilo gradiva. Dognana pa seveda ne more biti; tu so potrebni še drugi pripomočki, poleg prav zgodovinskega proučevanja posebno spoznanje zemljiške razporeditve; za notranji ustroj vasi in njega razvoj ja ta stran vsekakor naj-

¹¹ Biermann, o. c., str. 7

važnejša in se odlično izpopolnjujejo s podatki o obliki naselja samega. Ali prepustiti moramo bodočnosti, da se izdelajo podrobne studije za posamezne predele.

Druga težava je s karto naselij. Človek je tu v skušnjavi, namreč v tem smislu, da bi rad povedal z njo vse, kar mu je pokazalo proučevanje. Ali za to bi bilo potrebno zelo veliko merilo. Za karto v majhnem merilu pa je treba marsikaj generalizirati, pustiti v nemar marsikatero podrobnost, ki je za potek naselitve zelo važna, ki pa se izgubi v celoti, kjer gre vendarle v prvi vrsti za to, da se napravi dober pregled, ki so z njega razvidna značilna, prevladujoča dejstva naseljenosti. Seveda gre pri taki generalizaciji v izgubo marsikaka zelo važna posebnost, neprecenljivega pomena za krajevni potek poselitve, ali to so pač cene vsakega pregleda. Meni je šlo pri delu dejansko v prvi vrsti za pregled, ki postavlja zakonitost dejstev in njihovo vzročno zvezo v jarko luč. Schlüter in Gradmann imata nedvomno prav, ko iz istega vzroka tako krepko naglašata vrednost preglednih raziskav.¹² Krajevne, na manjše ozemlje omejene, a zato intenzivnejše proučitve gotovo nimajo manjše cene, toda z nekoliko drugačne perspektive.

Kmetskim naseljem posveča moderna geografija zelo veliko pozornost in proučujejo se v vseh civiliziranih deželah; na mednarodnih geografskih kongresih v Kairu (1925), v Londonu-Cambridgeu (1928) in v Parizu (1951) so se vršila predavanja¹³ o tem in osnovala se je v okrilju mednarodne geografske unije komisija za proučevanje kmetskih naselij, ki izdaja tudi poročila o doseženih rezultatih.¹⁴ Demangeon je sestavil pri tem majhen vprašalni seznam za proučevanje.¹⁵ Tudi v državah, ki sodobno ne sodelujejo v mednarodni geografski uniji (Nemčija i. dr.), se vrši zelo intenzivno proučevanje v sličnem smislu in obsegu.

Tipi kmetskih naselij na Slovenskem in njihova geografska razporeditev. Pri klasifikaciji kmetskih naselij po vnanji obliki, torej v čisto morfološkem smislu, moramo najprej raz-

¹² Dr. Rob. Gradmann, *Das ländliche Siedlungswesen des Königreiches Württemberg*. S. 6.

¹³ Prim. Milojevićeva poročila v *Glasniku Geogr. dr. v Beogradu* XI., str. 120 sl., XIV., str. 193.

¹⁴ Premier, *Deuxième... Troisième rapport de la Commission de l'habitat rural*. Union géogr. intern.

¹⁵ A. Demangeon, *Un questionnaire sur l'habitat rural*. *Annales de Géographie* XXXV. Paris 1926. S. 289—292. Prim.: A. Demangeon, *La géographie de l'habitat rural*. *Ann. de Geogr.* XXXVI. 1927. S. 1—23 in 97—114.

likovati oba poglobitna tipa, to je prvič na samem stoječi dom, s a m o t n o k m e t i j o , in drugič kmetске domove, postavljene skupaj v večji skupini, v v a s i . Vmes med obema poglobitnima tipoma je z a s e l e k , to je prav majhna skupina hiš, pre-majhna, da bi se štela v pravo vas. Prav tako kot prehodno obliko moramo pojmovati r a z l o ž e n o n a s e l j e , kjer stoji domovi toliko na gosto, da ni več mogoče govoriti o pravih samotnih kmetijah, pa vendar še toliko vsaksebi, da so vmes njive in da je viden razložek od pravih vasi.

Na karti zbode v oči pred vsem močno izražena razlika med severovzhodno in južnozpadno Slovenijo. Na severu in severovzhodu je v odločni prevladi ali zaselek ali samotna kmetija ali pa pomešano oba skupaj, na jugozapadu gospoduje na široko sklenjena vas in zaselki so tu omejeni na manjša področja.

Samotne kmetije na Slovenskem ne zavzemajo zelo velikega območja. Največ jih je v severnem delu in tu je hkrati največje njihovo sklenjeno področje. Imamo jih najprej na široki Svinjski planini, kjer je naseljenost v obliki samotnih kmetij ali „samen“ popolnoma gospodujoča. Samotne kmetije segajo odtod ob Labudski dolini proti vzhodu in imamo jih na vsem Kozjaku, imamo jih na Strojni ter povsod na Pohorju. Ob Mislinjski in Šaleški dolini se razprostira območje samotnih kmetij v vzhodne Karavanke, kjer se zdi, da je ta oblika naseljenosti najmogočnejše in najtipičnejše razvita. Ne v dnu gorskih dolin, kjer je po večini prav malo prostora, marveč zgoraj na pobočjih, na položnejših pregibih in terasah, najčešče v višini 900—1100 m so postavljeni mogočni kmetски domovi. Od daleč ima človek vtis majhne vasi, zakaj tu stoji običajno vsako gospodarsko poslopje zase, med njima velika hiša, marsikje pa še ena ali celo dve hiši, za prevžitkarje, posle i. t. d., skupaj neredko 6—10 poslopij. Bistveno za samotno kmetijo je, da ima vse svoje zemljišče v enem kosu, v c e l k u , okrog doma. V gorskih kmetijah v vzhodnih Karavankah, na pr. na Koprivni, sega marsikje posestvo od dna doline pa visoko gor do gorskega slemena in meri 200—700 oralov. Seveda v teh oddaljenih krajih vrednosti ne smemo ceniti po velikosti, niti gozda, niti travnikov ali njiv.

Iz vzhodnih Karavank sega območje samotnih kmetij še v porečje zgornje Savinje bodisi v Kamniške Alpe kakor tudi v Posavsko hribovje. Toda v območju Kamniških Alp so samotne kmetije omejene na porečje zgornje Savinje, kjer gospodujejo popolnoma in na porečje zgornje Kokre; na onih pobočjih, ki so obrnjena neposredno proti Ljubljanski kotlini, se javljajo le sporadično na Tunjiških Dobravah in nad njimi. Bolj na široko,

dasi ne več prevladujoče, jih imamo zastopane v Posavskem hribovju, a tudi tu mnogo bolj v štajerskem delu; v kranjskem delu igrajo večjo vlogo v litijski antiklinali od Litije do Ljubljanske kotline.

V srednjih Karavankah so samne v bližini ljubeljske ceste, in sicer v majhni meri na kranjski, v večji meri pa na koroški strani. V zapadnih Karavankah imamo samotne kmetije samo v neznatni meri nad Brnco in Maloščami. Nad vse značilno pa je, da v območju Julijskih Alp samem sploh ni, niti v soškem niti v savskem porečju pa tudi ne ob Beli, ne ob Ziljici; redke osamljene izjeme v Bohinju res ne spremenijo tega splošnega dejstva. Prav tako tudi ni samotnih kmetij v Karnijskih in Ziljskih Alpah, zlasti pa ne, v kolikor spadajo še v območje slovenske poseljenosti.

Drugo področje samotnih kmetij je hribovje južnozapadno od Ljubljanske kotline, to je Škofjeloško hribovje s Polhograjskimi Dolomiti. Toda tu nimamo opravka le s samnami, marveč so vmes med njimi zaselki ali majhne vasi, tu več, tam manj. Samotne kmetije segajo še dalje tja v Cerkljansko hribovje ter na planote okrog Idrije in do Logatca, pa celo še tja na prave kraške planote, kjer nehajo popolnoma šele tik pred Vipavsko dolino. Imamo jih tudi še nad spodnjo Idrijco in nad Čepovanom; tu nehajo šele v hribovju zapadno nad Tolminom.

Razložena naselja. Dalje proti jugu ni samotnih kmetij; ako stoji tu, tam na samem kaka novejša kočica ali krčma, tega pač ne moremo vpoštevati in primerjati z očrtanimi predeli pravih samem. Šele prav tam v neposredni bližini morja se pokaže zopet nekaj podobnega; to je območje primorskega vinogradniškega ozemlja, na nizkem flišnem gričevju okrog Milj, Kopra, Izole in Pirana. Tudi tu stoje domovi vsak zase, raztreseni na daleč in široko, nikjer tvoreči vasi ali znatnejše skupine. Pa vendar toliko na gosto v celoti, da je tu že težko govoriti o pravih samotnih kmetijah.

Samotne kmetije segajo iz pravega alpskega predela tudi v območje nizkega gričevja z osamljenimi višjimi hribi, tvorečega prehod v panonski predel, in sicer v Slovenskih Goricah, potem v razvodnem pasu med Dravinjo na eni ter Savinjo in Sotlo na drugi strani ter končno na vzhodnem koncu Posavskega hribovja, vendar pa tu ne več v sklenjenem območju, marveč pomešano z zaselki. Nadalje se tu območje samotnih kmetij v znatnem obsegu naslanja na vinogradniški predel in tu je na pr. Sidaritsch uvrstil poseben prehodni predel, s posebno obliko naseljenosti,

ki jo je označil kot „Kettensiedlungen des Weinbaugebietes,“¹⁶ označujoč ta naselja kot prehod med naseljem v samoti in v skupini. Kakor v vinogradniškem področju ob Tržaškem zalivu gre tudi tu za prehod med samotnimi kmetijami in naseljem v skupini. O pravih samnah je tu težje govoriti, prvič ker si stoje domovi preblizu skupaj, in drugič ker stoje v določenem sistemu in sicer ob potih med vinogradi, najčeseje pa ploščatih slemenih, v dolgem nizu. Vrh tega gre tu redkeje za trdne kmetije, mnogo česeje za kajže, za želarje, še pogosteje pa le za domovališča viničarjev, ki je njihovo bivališče opremljeno z vinskimi kletmi in stiskalnicami; saj je obilo zgradb v teh značilnih nizastih naseljih, ki so samo hrami ali zidanice, poseljene le v dobi dela po vinogradih in ki bi jih bilo treba potemtakem sploh izločiti iz premostrivanja. Sidaritsch je na svoji karti naselbinskih tipov označil to obliko naseljenosti samo v vzhodnih Slovenskih Goricah in v majhni meri tudi v Halozah, pripoveduje pa sam, da jo imamo tudi v ostalem vinogradniškem področju, pa celo ponekod, kjer ni vinogradov.¹⁷

Slično obliko naseljenosti imamo ponekod na Dolenjskem, prav tako v glavnem v vinogradniškem področju. Tudi tu se ponekod kmetske hišice ter zidanice vrstijo v nizih po slemenu. Toda še pogosteje imamo naseljena prisojna pobočja, in sicer tako, da se vrstijo domovi ob kolovozu, ki se vzpenja v poševni smeri polagoma proti vrhu, sredi med vinogradi.

Tu naj opozorim, da je pri uvodoma označeni metodi dela po večini težko ali celo nemogoče presoditi, v koliko gre pri tej obliki naseljenosti za stalno naseljene koče, v koliko pa samo za zidanice. Iz navedb o številu hiš in prebivalcev v krajevnem repertoriju n. pr. za l. 1910. je vendarle mogoče sklepati, kje so med zidanicami tudi stalno naseljene hiše, težje pa se da seveda napraviti točnejša slika o razmerju med njimi; tu mora soodločati poznavanje krajevnih razmer. Tudi poseganje po mapnem katastru iz l. 1825. ni tu več popolnoma upravičeno, vsaj ne za današnje razmere, zakaj marsikje se je stanje v toku sto let spremenilo, so se vinogradi ali deloma ali povsem opustili ter se spremenili v njive in travnike, dočim so koče ob kolovozih marsikje ostale, odnosno so se zidanice preuredile v kajže. Marsikje nam ravno oblika naseljenosti priča o očrtanih kulturnih spremembah, na pr. pri Tepah blizu Polšnika, pri Stični, drugod (ali istotam) nas opozarjajo na to krajevna imena (na pr. Vinogradi, Vincarji, Nare, Vinare na Koroškem, Vinje, Vinica i. t. d.

¹⁶ Sidaritsch, o. c. str. 55.

¹⁷ Sidaritsch, Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens, str. 33.

Končno imamo tudi izven vinogradnih predelov obliko naseljenosti, ki predstavlja prehod v zgoraj označenem zmislu. So to predeli, kjer stoje hiše tako blizu skupaj, da ne more biti govora o samotnih kmetijah, pa vendar toliko narazen, da je težko govoriti o sklenjeni vasi. Primer te vrste je Rakitna, pa Gorjuše in Koprivnik v Bohinju. Iz raznih nagibov sem smatral za potrebno, da ta tip naselij ločim kot posebno kategorijo in ga označujem kot *razloženo naselje*, *razloženo vas*. Zavedam se, da je često prav težko razlikovati med tem tipom naseljenosti in sorodnimi oblikami, bodisi samotnimi kmetijami kot na široko razpostavljenimi vasmimi in zaselki, zakaj prehodi med njimi so marsikje komaj opazni.

Med razložena naselja štejem tudi vasi na Goričkem v Prekmurju. Štajerskim najbolj podobna so na goricah pri Lendavi, kjer so med vinogradi zidanice („pivnice“), vmes med njimi pa se je naselilo obilo hiš za stalno, tako da imajo danes gorice že mnogo stalnega prebivalstva. Na prekmurskem Goričkem je sicer malo vinogradov, ali naseljenost je tamkaj nekako slična. Domovi so razpostavljeni po plečatih slemenih in položnih pobočjih, precej vsaksebi, tako da niti ne delajo vtisa strnjenih vasi, niti nimajo značaja samotnih kmetij. Ponekod so po slemenih ali ob dnu nekaterih dolin hiše postavljene bolj na gosto in tudi bolj pravilno, bodisi samo na eni ali na obeh straneh ceste, kar pomeni prehod v obcestno vas posebnega tipa, ki se zdi novejša ustanovitev in nima bržkone ničesar skupnega z obcestnimi vasmimi „klasičnega“ imena.

Nadalje moramo šteti v kategorijo razložene naseljenosti tudi ono obliko, ki nastaja v novejši dobi okrog večjih mest, industrijskih ter rudarskih krajev. Tu se postavljajo hiše ob cestah v dolgih nizih, a v neenakih razdaljah, tako da ni mogoče govoriti o pravih vaseh. Vendar pride na karti radi generalizacije ta vrsta razloženih naselij razmeroma malo do veljave.

Razložena naseljenost, obsegajoča skupaj vse navedene oblike, pomeni tedaj nekaj izrazito prehodnega nad naseljenostjo v samnah in v skupinah. Najbližja je temu, kar pojmuje Lefèvre kot „l'agglomération“, kot tretjo osnovno obliko naseljenosti.¹⁸ V Cvijićevi klasifikaciji je „šumadijski tip“ naselja domala isto kar naša razložena naseljenost.¹⁹

¹⁸ A. Lefèvre, *Classification générale des types d'habitat. Deuxième rapport de la Comm. de l'habitat rural*, str. 70 sl.

¹⁹ Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije. Knjiga prva*. Beograd 1922, str. 555.

Zaselek je tip naselja z domovi, stoječimi blizu skupaj, to je v skupini, toda majhnega obsega. Kakor hitro imamo 3—4 hiše skupaj, je to že zaselek. Težje je z zgornjo mejo zaselka; avstrijska uradna statistika je l. 1910. pojmovala kot zaselek vsa ona naselja, kjer je bilo 3—9 hiš;²⁰ deseta hiša v naselju je pomenila potemtakem prehod v vas. Ta meja med zaselkom in vasjo se zdi nenaravna, prisiljena, ampak enako hkrati vsaka meja, ki je vezana na število kmetjskih domov. Zato se zdi zelo utemeljen odpor proti takemu pojmovanju, in priznati je treba upravičenost naziranja, ki išče bistvo zaselka v drugačnem kriteriju, na pr. v tipični razporedbi kulturnega zemljišča.²¹ Ali, ako imamo, kakor tu, opravka s klasifikacijo naselij brez ozira na zemljiško razporeditev, si moramo hočeš nočeš pomagati s številom hiš. Pripominjam pa, da se nisem držal navedene uradne meje, ki jo je sprejel Sidaritsch²² in po njegovem zgledu tudi Schmid,²³ vsaj ne dosledno, marveč sem v predelu, kjer je večina zaselkov zares z manj kot 10 domov, isti kategoriji prištel tudi naselja, kjer je kaj malega nad deset hiš. Težišče sem tedaj postavil na majhnost naselja, ne pa ravno na število domov.

Kaka težava je z razlikovanjem med zaselkom in vasmi, se opaža že na prvi pogled zlasti pri nas, kjer imamo opravka z zelo majhnimi vasmi. Ker se naselja posebno v moderni dobi in še posebej ob prometnih črtah in v okolici znatnejših mest neprestano večajo, prehajajo mnogi zaselki v vasi. Sidaritsch pripoveduje, kako se je v toku sto let, od l. 1825. do 1925., v tipičnem predelu zaselkov na Štajerskem, med Celjem in Šmarjem pri Jelšah, obilo njih razvilo v prav velike gručaste vasi — in kako prehajajo vanje še danes.²⁴ — To se opaža seveda tudi marsikje drugod, kaže nam pa posebno zgovorno, kako slaba in ranljiva stran je ravno ta meja. Nekdo, ki klasificira naselja danes ali za stanje l. 1910., bo označil za vas marsikatero naselje, ki je za leto 1825. veljalo še kot zaselek. Marsikako naselje pa je bilo leta 1825. že vas, a sto let poprej je imelo še velikost zaselka. Za geografa se tu postavi vprašanje, kateri časovni trenutek naj odločuje. Ker je za nas izhodišče vedno in povsod sedanost, sedanje stanje, ne more biti nikakega dvoma, da odloča današnja velikost, poleg nje pa prihaja v poštev pred vsem velikost v dobi ustanovitve ali nastanka.

²⁰ Sidaritsch, o. c., str. 35.

²¹ Svetozar Ilešič, Kmetjska naselja na vzh. Gor.

²² Sidaritsch, Geogr. d. bäuerl. Sied. str. 35.

²³ Schmid, Carinthia 1929, str. 138.

²⁴ Sidaritsch, o. c., str. 36.

Po obliki, po medsebojnem razmerju domov, se zaselek ne loči od vasi, vsaj ne bistveno. Običajno se sicer avtomatično pod zaselkom pojmuje bolj rahla zveza in popolna nepravilnost v razporeditvi hiš.²⁵ Ali k temu je treba pripomniti, da že glede Štajerskega Sidaritsch naglaša, kako so v zaselku domovi postavljeni tesno skupaj²⁶ in na eni svojih kart navaja tudi središčne zaselke (Platzweiler).²⁷ Precej taki so zaselki na Koroškem, pa tudi na Dolenjskem. Ali reči moramo, da tu zaselki vendarle kažejo bolj široko razmestitev, saj so to predeli, kjer sploh prevladuje rahla zveza med kmetskimi domovi že na splošno. V južnozpadni Sloveniji, kjer dominira trdna sklenjenost naselij, tako da se hiše često prav tiščijo ena druge, tudi zaselki niso na široko razpostavljeni, marveč se marsikje hiše tišče tesno skupaj, tudi če jih je le 4—5 in obilo je zaselkov, ki kažejo prav tako obcestno obliko kot vasi, samo da so manjši (na pr. Laze pri Vel. Osolniku, Drenik pri Šmarju). Dokler nimamo proučitve zemljiške razporeditve, moramo smatrati tu samo velikost kot ločilo od vasi in pri nas je zaselek dejansko samo — majhna vas.

Na Slovenskem živa ljudska govornica sploh ne pozna zaselka in ga tedaj ne loči od vasi. Slično navaja Sidaritsch za Štajersko, tudi nemško²⁸ in Schmid za Koroško.²⁹ Na koroškem Slovenskem ima nekaj naselij lastno ime vasica („Vesca“), toda ni podoba, da bi se moglo to tolmačiti kot nadomestilo za zaselek. Tudi „selo“ v krajevnih imenih ne more pomeniti nadomestila za ta pojem, kakor bi se moglo sklepati iz Sidaritscheve pripombe, postavljene na osnovi Wolfovega slovarja.³⁰ Sicer pa Sidaritsch sam priznava, da ni nikjer opaziti zveze med imenom „selo“ in tipom naselja.³¹ Slično velja glede krajev z imenom „selo“ za ostale slovenske predele. Toda vse to velja za sedanje stanje. Prvotno pa se mi zdi, da je moralo selo pomeniti neko povsem določeno obliko naselja, vsekakor različno od vasi, za kar govori že precej enakomerna razporejenost „sel“ po Slovenskem. Počakati moramo izčrpnih proučitev v tem pogledu; kot ekvivalent zaselka pa nam selo ne more veljati.

²⁵ Prim. Gradmann, o. c., str. 50.

²⁶ Sidaritsch, o. c., str. 35.

²⁷ Sidaritsch, o. c., str. 49.

²⁸ Sidaritsch, o. c. str. 56.

²⁹ Schmid, Car. I. 1929, str. 158.

³⁰ Sidaritsch, o. c., 56.

³¹ Sidaritsch, prav tam.

³² Schmid, Car. I. 1929, str. 159.

Preidimo sedaj na geografsko razprostranjenost zaselka na Slovenskem. Predvsem nam pripoveduje karta, da je njegova pglavitna domena severna, severnovzhodna in vzhodna Slovenija, sega pa vendar v znatnejši meri v osrednje in južnozpadne predele. Najbolj prevladuje na Koroškem, kjer je po Schmidovih ugotovitvah v mnogih predelih najbolj razširjena oblika naseljenosti.³² V slovenskem delu dežele je zaselek še prav posebno v prevladi, vendar nikakor ne povsod, marveč zlasti v Celovski kotlini, in sicer je najbolj izrazito območje zaselka gričevje med Beljakom, Šentvidom, Velikovcem, Dobrlo vesjo, Belo in Rožem, pred vsem v pokrajini severno od Vrbskega jezera ter Celovške ravnine in pa po konglomeratnem ozemlju od Beljaka pa tja do Dobrle vesi.³³ Tudi v štajerskem predelu je zaselek zelo razširjena naselbinska oblika, najbolj pa prevladuje v zgornjem in srednjem Dravinjskem porečju, v porečju Voglajne ter v Posavskem hribovju na obeh straneh spodnje Savinje ter končno ob severni strani Orlice, kakor nas poučuje Sidaritscheva karta.³⁴ Enako ali še bolj dominira zaselek na Dolenjskem, kjer je prevladujoča naselbinska oblika zlasti v Posavskem hribovju, dasi tu bolj, tam manj prepleten s samotnimi kmetijami. Sega pa odtod daleč na jug, bodisi v vzhodno Suho krajino, kakor tudi v Krško kotlino in v Gorjance, ob njih pa v Belo Krajino in južno kočevsko ozemlje. V zaselkih poseljeno je tudi škrljevo ozemlje na Kostelskem in pa v Čabarskem okraju ter sploh v močno razrezanem ozemlju ob zgornji Kolpi. Izrazito področje zaselka je tudi škrljevo ozemlje v porečju Rašice in v severnem delu Bloško-Rakitniške planote. To osamljeno področje je le rahlo zvezano mimo Šmarja z zaselki Posavskega hribovja, prevladujočimi tudi na vzhodnem Gorenjskem severno od Save.³⁵ V razliko od Celovške je Ljubljanska kotlina le v majhnem delu poseljena v zaselkih in sicer skoro le v predelu Dobrav ter gričevja med spodnjo Kokro in Tržiško Bistrico. Večje področje zaselka imamo zopet v Škofjeloškem hribovju ter Polhograjskih Dolomitih, toda le v nekih predelih, poleg obilne naseljenosti v samotnih kmetijah. Na široko prevladuje zaselek zopet na Banjški planoti in pa v hribovju onstran Soče in Brd tja do Matajurja; tudi beneškoslovensko hribovje je poseljeno po veliki večini z zaselki, zlasti v pglavitem proti Furlanski

³² Schmid, Car. I. 1929, str. 144 in 140.

³⁴ Sidaritsch, o. c., karta naselbinskih tipov v prilogi.

³⁵ S. Ilešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geogr. Vestnik IX.

nižini nagnjenem predelu tja do zadnjih vasi nad Tarčentom. Tako moramo zaključiti iz opisov Beneške Slovenije.³⁶

Potem imamo zaselke v Vipavski dolini, toda manj kompaktno, pretežno po višje ležečem zemljišču, bodisi na južnih pobočjih Trnovske planote kakor tudi v južnem pasu flišnega hribovja, odkoder segajo sporadično še na Kras.

Končno se pojavijo zaselki onstran tržaškega Krasa ter Čičarije, zlasti v flišnem predelu severne Istre. Prav tako prevladajo zaselki na Kastavščini, na kraškem, toda že povsem mediteranskem ozemlju, ki ima že hrvaško prebivalstvo.

Samotne kmetije, razložena naselja ter zaselki, to so oblike naseljenosti, ki tvorijo v nekih pogledih skupno kategorijo naselij, zlasti, ako jih primerjamo z drugo veliko kategorijo, z vasmí.

Vasi. Na Slovenskem imamo zastopane vasi domala vseh tipov, kakor se popisujejo v srednji Evropi, pravih talnih načrtov in vasi v gruči brez reda; tudi okrogle vasi imamo, dasi ne mnogo in celo takoimenovana barska vas (village de marais, Marschhufendorf) je zastopana na Ljubljanskem Barju s Črno vasjo. Moram pa naglasiti, da metoda, ki sem po njej sestavil pričujočo karto, ne dovoljuje z zadostno zanesljivostjo klasificirati vse vasi po tipih. Kjer imamo na razpolago originalno karto (1 : 25.000) novejšje izdaje, tam bi morda še šlo, dasi tudi ne vedno. Toda za mnoga področja, zlasti na Dolenjskem, pa tudi Notranjskem, so na razpolago samo karte zelo stare edicije, kjer je često vas načrtana močno generalizirano, tako da se o talnem načrtu z nje ne moremo poučiti zanesljiveje nego s specialne karte 1 : 75.000 ali 1 : 100.000, kar pa nikakor ne zadostuje. Treba bo tedaj poseči po katastrskih mapah in se nasloniti še na krajevni ogled: oboje naj ostane naloga za podrobna dela.

Če pogledamo najprej geografijo vasi v celoti, moremo ugotoviti, da prevladuje ta oblika naseljenosti najbolj na jugozapadu. Od Tržaškega zaliva in Furlanske nižine drži sklenjeno področje vasi čez Kras daleč v notranjost, in sicer brez presledka bodisi do Logatca in Vrhnike kakor do Cerknice in Loža ter do primorja pri Voloskem in Reki. Območje vasi pa sega še dalje čez Bloke in Loški Potok v Ribniško-Kočevsko polje, na kočev-

³⁶ I(van) T(rinko), Beneška Slovenija. DiS 1898, str. 49 sl., 85 sl., 185 sl., 215 sl., 246 sl.

Simon R u t a r, Beneška Slovenija. Slovenska zemlja III. Str. 18 sl.

Olinto M a r i n e l l i, Osservazioni varie fatte durante una escursione al Matajur. In Alto. 1905. Str. 1—8.

Guida delle Prealpi Giulie. Udine 1912.

ske kraške planote ter v Suho krajino in Dobropolje, čez Grosupeljsko kotlino pa tja na ižanski del Barske kotline. Na slovenskem Krasu potemtakem popolnoma dominira trdno sklenjena vas in ne zaselek ali celo samotna kmetija, kakor po večini srbskohrvatskega Krasa.³⁷

Vas dominira domala v vsej Ljubljanski kotlini, v Spodnji Savinjski dolini in na Dravskem polju, pravtako na Murskem polju in na Prekmurski ravnini, v znatno manjši meri pa v Brežiško-Krški kotlini in še manj v Celovski kotlini, kjer sta poglavitni domeni vasi — Podjuna in Rož. Izven tega imamo vasi v mnogih dolinah, zlasti seveda v širših. Posebno je značilno, kako popolnoma gospoduje vas v vseh dolinah v območju Julijskih Alp. Tako Soška dolina kot Bohinj, Gorenjesavska Dolina in Kanalska dolina poznajo skoro samo vasi in še celo precej velike. Močno podobnega značaja je tudi naseljenost v Ziljski dolini, vendar s to razliko, da so tu po gričevju, ki zavzema znaten del doline med Šmohorom in Podkloštrom, razmeščeni tudi nekateri zaselki z majhnimi vasicami. Slična naselja, to je velike in vmes manjše vasi, poleg tega pa tudi zaselke, ima Rezija, in podobno Reklanska in Dunjska dolina, prav tako kot Belska dolina v Železnem kanalu.³⁸

Po ostalih predelih je vas ali v manjših skupinah ali pa pomešana z zaselki.

Po dosedanjem poznavanju imamo na Slovenskem vasi med seboj zelo različne po obliki, po razporeditvi kmetijskih domov, kar izražamo z označbo talnega načrta, in končno po velikosti. Na osnovi današnjega znanja moremo razlikovati naslednje tipe vasi na Slovenskem.

Gotovo najbolj razširjena je **gručasta vas** ali **vas v gruči**, kjer stoje domovi brez reda, postavljeni brez sistema in talnega načrta. Prevladuje na široko zlasti po Dolenjskem, kjer običajno hiše ne stoje tesno skupaj, tako da je med domovi še prostora za sadne vrtove. Tu so vasi po večini majhne, imajo največkrat manj kot dvajset hiš ali pa le malo čez. Mnoge od njih

³⁷ J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, I. str. 552. Prim. karto na str. 551, ki jo bo treba za slovenski dinarski predel popraviti.

³⁸ Poleg S. Rutarja, *Beneška Slovenija I. Trinko, Hajdimo v Rezijo*. DiS. 1907.

Dr. Henrik Tuma, *Kaninska in Mangrtska skupina 4. Rezija*. Plan. Vestnik XVIII. 1912. Str. 167 sl.

Giovanni Marinelli, *Guida della Carnia e del Canal del Ferro*. Nuova edizione a cura di Michele Gortani. Tolmezzo 1924—25. Societa Alpina Friulana.

so se nedvomno razvile iz zaselkov, slično kakor navajata Sidaritsch za Štajersko³⁹ in Schmid za Koroško,⁴⁰ kjer imamo prav tako močno zastopano gručasto vas zelo majhnega obsega. Tudi na Gorenjskem prevladujejo gručaste vasi, a so večje, posebno velike pa so v alpskih dolinah, na pr. v Zgornji dolini v Bohinju; tudi tesneje sklenjene so tu. Še posebno velja to za Primorje. Tudi tu gospodujejo gručaste vasi, a so prav tesno strnjene, često da se tišči hiša hiše, kakor v mestu. Tudi velike so te vasi, vsaj za slovenske razmere. Med gručastimi vasmi na Primorskem in na Dolenjskem ali Koroškem je potemtakem znatna razlika, tako da bi bilo upravičeno govoriti o posebnih varijantah.

Vsekakor pa moramo govoriti o posebnih varijantah gručastega tipa v naslednjih primerih. Vzemimo Iško vas. Tu stoje domovi ob več cestah, tako da spominja talni načrt na kombinacijo obcestnih vasi, celota nas pa vendarle sili, da jo obravnavamo kot gručasto vas. Podobni primeri bodo še marsikje, tudi na Primorskem (primerjaj Goče na Vipavskem). — Drugo varijanto nam kažejo prekmurske vasi na ravnini. Tu se vidi v talnem načrtu več cest in ulic, ki pa običajno niso ravne, marveč se vijo seminja. Običajno izhajajo iz ene, glavne ulice, ki se vije v vas, ter se nadaljujejo v polje. Ta slika vzbuja domnevo, da so se razvile stranske ulice šele pozneje, to se pravi, da je stala vas sprva le ob glavni cesti — ki pa tudi ni ravna — in so se pozneje hiše postavljale ob stranskih potih. Vendar bo treba to domnevo šele preizkusiti s podrobnimi proučitvami. Tudi je treba pripomniti, da se niti ob glavni niti ob stranskih cestah hiše običajno ne tišče tesno skupaj, marveč je med njimi prostora še za sadne vrtove. Tipične take vasi so Beltinci, Odranci, Črensovci, Turnišče i. t. d. So seveda tudi prehodni primeri, kjer imamo ob glavni cesti močnejše vtis obcestne vasi, in držijo od nje le še dve ali tri ceste v stran, tako da je človek v zadregi, ali naj uvrsti vas v prvi ali v drugi tip (to velja na pr. za Žižke, Veliko Poljano i. t. d.). Tudi imamo očitno kombinacijo obeh tipov, gručastega in obcestnega, kakor je na pr. Bogojina.

Prekmurskim gručastim slične vasi imamo tudi na Murskem polju, kjer so odločno v prevladi, samo da so manjše. Nekaj jih je tudi na Dravskem polju v vzhodnem delu, prav tako v varaždinski Podravini. Zelo velike vasi tega tipa ima ravno Medjumurje; omenja jih Gyula Prinz v svoji proučitvi naselbinskih oblik na Ogrskem, posebej najlepše primere Dolnji Vidovec in

³⁹ Sidaritsch, o. c., str. 56.

⁴⁰ Schmid, Car. I. 1929. 145.

Dol, Dubrava; tudi on tolmači njihov nastanek slično, z zgotovitvijo naselij ob potih. Smatra pa gručasto vas kot normalno obliko na suhi ravnini, ki je nastala povsod tamkaj, kjer pri naselitvi niso odločali politični faktorji.⁴¹ Značilno je, da imamo prave ravne obcestne vasi neposredno zraven gručastih v Podravini, v Medjimurju, na Murskem polju in v Prekmurju. Posebno pa naj opozorim, da so na madžarskem ozemlju vzhodno in južnovzhodno od Prekmurja skoro same prave obcestne vasi, tesno sklenjene ob ravni cesti. Podoba je, da so to mlajše ustanovitve

Druga skupina pripada tipu **dolgih vasi** ali **vasi v vrsti**. Tu imamo opravka z varijantami, različnimi po nastanku in notranji uredbi, ki jim je pa vendarle vsem skupna osnovna morfološka značilnost, to je razvrstitev domov v dolgem nizu ali vrsti. Pred vsem je tu markantna varijanta *gozdne vasi*, kakor jo imamo na pr. v Bitnju med Kranjem in Škofjo Loko.⁴² Gre tu za tipičen primer organizirane, po načrtu ustanovljene vasi, kjer so vsi domovi postavljeni v dolgi vrsti, enakomerno daleč eden od drugega, vsak na koncu velike zemljiške parcele, ki obsega v enem kosu, eni dolgi prog, vso posest. Take vasi so se ustanovile na nekdanjem gozdnem zemljišču, v krčevinah; podoba je, da so se smatrale za posebno prikladno obliko na vlažnem zemljišču v logeh za potoki na obrobju ravnin z velikimi diluvijalnimi prodnimi nasipinami. Na Štajerskem je ta oblika zastopana na Dravskem polju, zlasti na zgornjem, in sicer v južnozpadnem delu, kjer Sidaritsch zemljiško razdelitev na proge označuje kot „Streifengewannflur“. Toda uveljavlja se samo v uredbi polja, veže pa se z vasi, ki so urejene največ kot izrazite — obcestne ali središčne vasi. Pravih gozdnih vasi, ki bi imele tak značaj tudi po razmestitvi hiš, kar prihaja tu za nas v prvi vrsti v poštev, na Štajerskem skoroda ni.⁴³ Izjeme pa so tudi v tem pogledu, izrazito gozdno vas tudi po razporeditvi domov sem mogel ugotoviti v Podlogu pri Šempetru v Savinjski dolini. Slično ni gozdne vasi na Koroškem in na Dolenjskem, kjer se bo mogla ugotoviti bržkone le v neznatnih primerih ob Savi in spodnji Krki. Edini predel na Slovenskem, kjer nastopa v večji množini, je Ljubljanska kotlina, v osrednjem delu, med Kranjem, Kamnikom in Ljubljano; v znatnem obsegu so jo ugo-

⁴¹ Gyula Prinz, Die Siedlungsformen Ungarns. Ungarische Jahrbücher B. IV. 1924. Str. 558, 541.

⁴² Dr. Pavle Blažnik, Bitenj. Historično-geografska študija. Geogr. Vestnik IV. Str. 88—98. S karto.

⁴³ Sidaritsch, o. c., str. 17, 42.

tovile že dosedanje proučitve,⁴⁴ ogled topografskih kart priča, da je njeno področje prav znatno. Poglavitna značilnost gozdnih vasi je pravzaprav zemljiška razdelitev na proge, dasi je bistvena tudi razvrstitev domov v vrsti, in sicer (pri nas) enojni. V Ljubljanski kotlini imamo zelo številne dolge vasi v enojni vrsti na robu teras, tik nad ježo; ni pa seveda treba, da bi bila taka vas vedno združena z zemljiško razdelitvijo na proge. Tip dolgih vasi nad ježo je v znatnem osrednjem delu Ljubljanske kotline naravnost prevladujoča oblika; zlasti velja to za Ljubljansko polje. Slično je na Dravskem polju, kjer so nameščene vasi ob Dravi na terasah tik nad ježo, s hišami v enojni vrsti, najčešče tesno skupaj, tako da povsem sličijo obcestnim vasem in se tudi vežejo z zemljiško razdelitvijo na delce.

Na gozdno vas najbolj spominja barska vas, kjer so zemljiške parcele obdane z jarki in stoje hiše v ravni črti ob cesti, ki je zgrajena na nekoliko vzvišenem nasutem mestu. Dolej poznam od te varijante na Slovenskem samo vasi na Ljubljanskem Barju, nastale v XIX. stoletju; povsem pravilen primer je pravzaprav samo Črna vas in zgornja lžanska cesta.⁴⁵

Drugačne so dolge vasi na Koroškem. Tu so postavljeni domovi v dolgi enojni vrsti na pr. na vznožju brda, na robu ravnine, kakor so n. pr. Vogrče pri Pliberku. Še pogosteje so razvrščene ob potoku, bodisi na eni, ali, kar je mnogo češče, na obeh straneh, po 2—5 km na dolgo. Marsikje se vleče taka vas ob potoku daleč gor na vršaj, kar se opaža zlasti v Rožu, ali pa je razpostavljena na ravnini ob potoku, ki še nasipava in je radi tega obdan z nasipom. Pri tem kmetski domovi niso postavljeni tesno skupaj, marveč tako, da je med njimi obilo sadnega drevja, tudi se ne drže točno v vrsti, tako da dela taka dolga vas vtis prirodno, to je neorganizirano nastalega naselja. Schmid pripoveduje, da jih je v nemškem delu dežele razmeroma prav malo, njihovo poglavitno področje pa je Rož s spodnjo Ziljo in Podjuno in nekoliko še Celovski okraj vzhodno od mesta.⁴⁶ Zelo lepi primeri tega tipa so Velika vas (nem. Längdorf) pri Šentjakobu v Rožu, Bistrica, Blače na Zilji i. t. d. Sploh so vasi na Koroškem zelo rade razpotegnjene po dolgem, tudi gručaste, bodisi na vznožju hriba ali ob tekoči vodi.

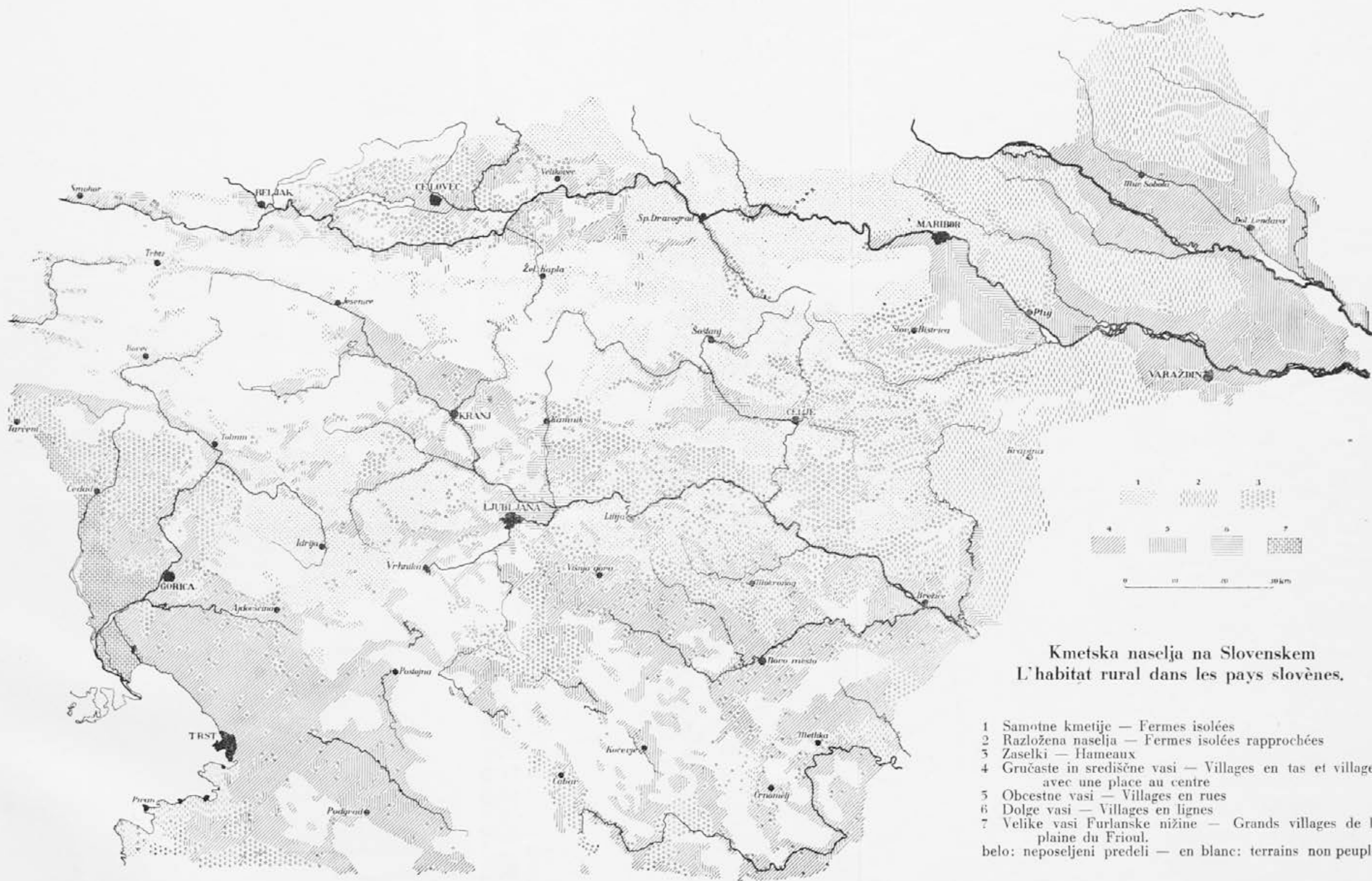
⁴⁴ P. Blaznik, o. c.

Svetozar Plešič, Prvotna kmetška naselja v območju Velike Ljubljane. G. V. V—VI. S. 154—160.

Svetozar Plešič, Kmetška naselja na vzh. Gorenjskem.

⁴⁵ Prim. A. Melik, Kolonizacija Ljubljanskega Barja, talni načrt v prilogi.

⁴⁶ Schmid, Car. I. 1929. S. 151 sl.

Kmetska naselja na Slovenskem
L'habitat rural dans les pays slovènes.

- 1 Samotne kmetije — Fermes isolées
 - 2 Razložena naselja — Fermes isolées rapprochées
 - 3 Zaselki — Hameaux
 - 4 Gručaste in središčne vasi — Villages en tas et villages avec une place au centre
 - 5 Obcestne vasi — Villages en rues
 - 6 Dolge vasi — Villages en lignes
 - 7 Velike vasi Furlanske nižine — Grands villages de la plaine du Frioul.
- belo: neposeljeni predeli — en blanc: terrains non peuplés.

Slična razmestitev vasi tudi drugod ni neznana. Na Štajerskem so nekatere občestne vasi nameščene tako, da teče po dolgem ob cesti potok, na pr. Šikole, Stražgojnci, vendar se s tem značaj občestne vasi ne spremeni. Zlasti pa so dolge vasi tudi v Ljubljanski kotlini, in sicer na vznožju Kamniških Alp, kjer so postavljene ob potokih, prihajajočih z gora. Nekatere imajo postavljene hiše tesno skupaj in lepo v vrsti, tako da jih moramo šteti k občestnim vasem; te vrste je na pr. Šenčur pri Kranju.

Občestne vasi so pravzaprav tudi dolge vasi in bi jih mogli uvrstiti kot varijanto v to skupino. Toda imajo vendarle v mnogočem posebne značilnosti, obravnavajo se že od nekdaj kot poseben, zelo markanten tip. Tudi na Slovenskem so občestne vasi zelo lepo razvite in tudi mnogo jih je, dasi ne povsod v enaki meri. Razlikovati moramo vrh tega nekatere varijante tega tipa. Pred vsem imamo one, recimo: klasične občestne vasi, kjer stoje hiše na obeh straneh ceste v ravni črti, tesno ena pri drugi, da često še za posamezna sadna drevesa ni prostora med njimi. Ni treba, da je to zares cesta, marveč je marsikje samo pot, ki se v vasi razširi, pa neha koj za njo ali pelje v polje kot neznan kolovoz. Tudi se ponekod cesta v sredi vasi še razširi in napravi prostor za lokev ali kal ali trato, kakor moremo opazovati na pr. pri dobropoljskih vaseh (prim. Bruhanja vas).

Poleg tega imamo občestne vasi, ki niso tako trdno sklenjene, kjer stoje domovi bolj vsaksebi in tudi niso tako enakomerno in pravilno v vrsti postavljeni. Taka je n. pr. vas Staje na Ižanskem, očitno mlajša od ostalih ižanskih občestnih vasi, take so Dolenje Laze pri Uršnih selih, Dolenja Paka v Beli Krajini pri Črnomlju i. t. d.

Končno imamo še moderne občestne vasi, ki so nastale v novejši dobi ob velikih prometnih cestah in na obrobju mest; hiše stoje manj na gosto in po veliki večini podolgem ob cesti. Prevoje so lep primer te varijante.⁴⁷

Onstran zgornje Kolpe imamo v Gorskem kotaru tem podobne občestne vasi, ki so tudi nastale v novejši dobi ob velikih cestah, ki so jih zgradili v XVIII. stoletju; tu se je vršila prava kolonizacija, dasi ne tako sistematična kot na pr. v Vojvodini. Poroča se, da so oblasti ob velikih novih cestah na morje naseljevali Hrvate, Čehe in Slovence.⁴⁸ Tako so nastale velike po več kilometrov dolge občestne vasi, kakor so na pr. Kupjak, Sušica,

⁴⁷ Ilešič, o. c., str. 51.

⁴⁸ F. Šišić, Pregled povijesti hrv. naroda 1926, str. 247.

Stari Laz, pa tudi Ravna gora, najtipičnejši, a že bolj zgoščeni primer med njimi in še mnoge druge.

Že omenjene obcestne vasi v Prekmurju so temu tipu najbolj podobne. Imamo jih največ v bližini Ledave.

Nemogoče je na pregledni karti razlikovati posamezne variante obcestne vasi, saj se ne morejo vse vpoštevati niti ko jih vzamemo kot enoto, ker se marsikje javljajo le posamič. Na Koroškem je obcestnih vasi prav malo, od tega domala vse v slovenskem delu dežele, v Podjuni, v Ziljski dolini, v vzhodnem delu Celovške ravnine in nekaj malega tudi v Rožu in ob spodnji Beli.⁴⁹

Na svoji karti naselbinskih tipov razlikuje Sidaritsch na slovenskem Štajerskem le dve vrsti vasi, prvič tesno sklenjene vasi z vzporednimi ali z ozkimi dvori, ki jih moremo po veliki večini označiti kot obcestne in kakor jih imamo poglavitno na zgornjem Dravskem polju, potem v Spodnji Savinjski dolini, v Apaški ravnini in nekaj malega še pri Brežicah. Vse ostale označuje s splošno označbo vasi.

Tesno sklenjene vasi, po večini v obcestni obliki, imamo na kranjski strani pred vsem na Krškem polju; ta oblika je tipična malone za vse ižanske vasi, prav tako za mnoge vasi v Grosupeljski kotlini, potem za mnoge vasi v Dobropoljah, v Ribniško-Kočevskem polju, pa tudi na kočevskih kraških planotah, v zapadni Suhi Krajini, na Loškem in Cerkniskem polju. Ta tip je zastopan na Pivki in ob notranjski Reki, pa tudi v Brkinih v severni Istri. Obcestna vas je nekoliko zastopana zopet v srednji in zgornji Soški dolini. Vasi ob Predilu prišteva Dvorský obcestnim (oba Loga, Strmec).⁵⁰

Ljubljanska kotlina ima izven Ižanskega razmeroma malo tipičnih obcestnih vasi, največ še v osrednjem pasu.

Že omenjene prekmurske obcestne vasi niso trdno sklenjene. Tudi kjer poteka cesta še precej naravnost, vendarle ni premočrtna; hiše, tudi če stoje na obeh straneh, niso postavljene na gosto, nikar pa tako sklenjeno kakor na Dravskem polju ali na dolenjskih ter notranjskih kraških poljih. Tega tipa so vasi zlasti v bližini Ledave in sploh na Ravenskem; sicer pa se mešajo in celo kombinirajo zelo pogosto z gručastimi vasmi, kakor že zgoraj navedeno.

⁴⁹ Pri Schmidu moramo iskati obcestnih vasi pod označbo Stieldörfer, Sackdörfer, Straßendörfer Car. I. 1929. Str. 148 sl.

⁵⁰ Dr. V. Dvorský, Die Handelsplätze in den Gebirgsregionen der Grafschaft Görz. Prag 1907. Str. 18.

Naposled imamo še **središčne vasi**, to je take, kjer so domovi razvrščeni okrog praznega prostora v središču, spominjajočega na trg (zato Platzdörfer v nemški literaturi). Ta prostor v središču more imeti različno obliko, okroglo, štirikotno ali trikotno; te oblike so na Slovenskem zastopane. Hiše stojе domala povsod tako, da gledajo s končno stranjo na središčni prostor. Imamo tudi primere, da je središčna oblika le nepopolno razvita, da manjka na pr. pri trikotnem središču tretja stranica (na pr. Mala Slevica) ali slično štirikotne fronte hiš niso cele. Po tem in tudi sicer je ta tip po svojem celotnem značaju najbolj podoben obcestni vasi. Še najbolj samosvoj značaj ima **o k r o g l a v a s**, ki se je mnogo proučevala zlasti na nemškopoljski ravnini in ki se je dolgo smatrala ter se deloma smatra še sedaj za specifično slovansko institucijo. Glede tega prihajajo v zadnji dobi nemški raziskovalci do drugačnega zaključka. Nekateri menijo, da je imela njena okrogla oblika značaj obrambene institucije.⁵¹ Priпомniti je, da je kakor drugod tudi pri nas marsikje težko presoditi, ali imamo opravka z okroglo vasjo v klasičnem smislu, ali samo z bolj okroglasto obliko središčne vasi, zakaj prvotni razpored hiš je marsikje nedvomno že predrugačen. Kjer govori ta Sidaritsch in Schmid o okroglih vaseh (Runddorf, Rundling), sta nesigurna in zelo oprezna. S primerno rezervo navaja Schmid vas Želuče (Selkach) ob Dravi v Rožu kot edino okroglo vas na Koroškem.⁵² In ima v svoji previdnosti zelo prav. Sidaritsch je od naselij, ki spominjajo na štajerskem na okrogle vasi, odbral samo dve, ki sta nedvomno „Rundling“ v klasičnem smislu, in sicer Zenkovci (Zelting) in Žetinci (Sicheldorf) vzhodno od Radgone tik ob prekmurski meji.⁵³ Na žalost nimamo še podrobne proučitve, ki je ravno pri okroglih vaseh neobhodno potrebna, za ostale slovenske predele. Za Prekmurje navaja Simon Milač, da je okroglo prvotno jedro vasi Krog pri Soboti.⁵⁴ Po osrednjem in zapadnem Slovenskem, zlasti pa na Dolenjskem, imamo redke posamezne vasi v okroglasti obliki, kjer je v osrednjem prostoru lokva ali kal, ki ima marsikatera vas po njem svoje ime. Toda če gre pri njih za prave okrogle vasi, je veliko vprašanje; glede

⁵¹ Prim. Sidaritsch, o. c., str. 49. Glede obsežne literature o okroglih vaseh glej Bogdan Zaborški, Über Dorfformen in Polen und ihre Verbreitung. Str. 40 sl.

⁵² Schmid, Car. I., str. 150, (1929).

⁵³ Sidaritsch, o. c., str. 49.

⁵⁴ Simon Milač, Krog. Topografsko narodopisna razprava (v rokopisu).

Vogelj pri Kranju Ilešič to po pravici zanika.⁵⁵ Interesantna je v tem pogledu vas Male Lipljene pri Grosupljem, kjer ni nikake luže v središču, in stoji naselje celo na nagnjenem svetu, pa je vendarle razvrščena v lepem, le da nekoliko podolgovatem „krogu“. Okrogla vas je Dragatuš v Beli Krajini.

Središčnih vasi je na Slovenskem precej malo; tudi po drugod so raztresene med ostalimi vaškimi tipi, slično kakor kaže za Štajersko Sidaritscheva posebna karta.⁵⁶ Najpogosteje se pojavljajo med obcestnimi vasmimi, in podoba je, da jih je največ na zapadnem Dolenjskem in vzhodnem Notranjskem. Kakor že navedeno, imajo mnoge središčne vasi kal ali lokev v središču ali pa teče potok podolgem skozi pravokotno središče (na pr. Velika Loka pri Boštanju). Značilni talni načrt imajo nekatere stare farne vasi, kjer so hiše postavljene okrog velikega štirikotnega prostora, ki stoji v njem cerkev, pa morda še župnišče; take oblike so na pr. Šmartno pri Litiji, Šentrupert na Dolenjskem, Raka pri Krškem, Moravče na Gorenjskem. Zdi se, da gre pri njih za oblike, ki so nastale polagoma, kakor je pokazal Ilešič glede Moravč.⁵⁷ Ob štirikotniku stoje novejše trgovske hiše in gostilne.

Središčne vasi sem na karti označil skupaj z gručastimi vasmimi. Storil sem tako radi tega, ker jih je najčesče po uporabljeni metodi težko ali celo nemogoče ločiti od njih in je vrh tega zelo mnogo prehodnih primerov med središčno, obcestno in gručasto vasjo. Zavedam se, da je s tem združena zelo slaba stran; mnoge nepopolne središčne vasi so mnogo bolj podobne obcestnim po celotnem značaju, pa vendar so uvrščene skupno z gručastimi, kakor tudi vse one, pri katerih se ni dala dovolj zanesljivo ugotoviti pravilna razvrstitev domov. Spričo tega se zdi, da je zlasti na zapadnem Dolenjskem in vzhodnem Notranjskem več pravilno organiziranih vasi nego jih izkazuje naša karta in skupina gručastih vasi se mora tu pojmovati tako, kakor da obsega poleg pravih gručastih ter središčnih tudi še vse one vasi, katerim se po uvodoma navedenih topografskih kartah ni dal določiti pravih talnih načrtov.

Še o klasifikaciji vasi, njih razvoju in velikosti. Kakor že navedeno, po tu vporabljeni metodi ni mogoče vselej z zadostno zanesljivostjo razlikovati središčnih vasi od sorodnih tipov. Sploh je klasifikacija vaških tipov v mnogih primerih bolj težavna stvar, kakor bi bilo pričakovati, tudi ako vzamemo za osnovo

⁵⁵ S. Ilešič, *Kmetska naselja*, str. 50.

⁵⁶ Sidaritsch, o. c., str. 49.

⁵⁷ Ilešič, o. c., str. 31, 53.

katastrsko mapo ali si ogledamo naselje samo. Obilo je namreč prehodnih oblik, ki kažejo značilnosti različnih tipov; na pr. en del vasi je ob cesti, drug je ob strani v gruči, ali je obcestna vas v kombinaciji s središčno, ali pa je dolga vas ob potoku združena z gručasto ali s središčno, ali gručasta še razpotegnjena na vznožju hriba. Še bolj običajno je seveda, da so krog vasi raztresene posamezne hiše, bodisi brez reda ali nanizane ob cesti, Pri takih kombinacijah gre nedvomno za različno stare dele, to je za prvotno naselje in kesnejše dozidave. Tudi geografu, ki ga genetična stran vedno zanima, mora biti važno, da povsod ugotovi prvotno jedro naselja, kar zelo olajšuje klasifikacijo. Seveda je pri tem marsikje treba poseči po katastrski mapi iz l. 1825, ali celo po drugih, povsem historičnih virih. Pri tem opazimo, da so se nekatere vasi neprimerno bolj povečale nego druge, in sicer pred vsem take, ki stoje ob poglobitnih prometnih žilah, ob političnih ali cerkvenih središčih. Ta povečava pa se ni zgodila morda v tem smislu, da bi se bilo na novo pridobilo kulturno zemljišče, na pr. z izkrčenjem gozda, in bi bile nastajale nove kmetije, marveč so si v vasi postavljali polagoma svoje kočeljudje, ki so imeli zaslužka pri trdnih kmetih, ali pa kot obrtniki, morda ogljarji, se preživljali pri prevozništvu ali tovorjenju, nekdanj zelo važnem poslu. Tako so v vasi nastajali kočarji ali bajtarji, ki jih historični viri javljajo posebno od XVI. stoletja dalje.⁵⁸ Razen tega so si postavljali hiše gostilničarji in trgovci, saj se trgovina nikdar ni dala popolnoma pregnati s kmetov.⁵⁹ Trgovske in krčmarske hiše se seveda že na zunaj razlikujejo od bajtarskih, zemljišča pa pogosto tudi te niso imele veliko, razen ko so si ga polagoma nakupile. Le ako imamo pred očmi ta dejstva iz razvoja naših naselij, moremo razumeti obliko in značaj marsikatere od naših vasi. Vzemimo stara farna središča, kjer se poleg prvotnega vaškega jedra dobro razloči kesneje nastali bajtarski in še posebno krčmarsko-trgovsko-obrtniški del; tak je na pr. Videm v Dobrepoljah, Šmarje na Dolenjskem, ali Šenčur pri Kranju⁶⁰ in še mnogo drugih.

Kjer ni bilo možnosti za zaslužek, za obrt, krčme in trgovstvo, tam so se naselja skrajno malo večala, tam niso priraščale nove hiše, niti kajžarske niti drugačne. Zato vidimo, da je v manjših vaseh razmeroma več trdnih kmetij, nego v večjih in velikih in historični viri nam kažejo, da se taka naselja v toku

⁵⁸ Prim. P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline.

⁵⁹ Fr. Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo. Ljubljana, 1929, str. 50 sl.

⁶⁰ Svetozar Ilešič, Kmetiska naselja, str. 41.

stoletij niso skoro nič povečala. Podoba je, da nam geografija priimkov prav nazorno kaže ta dejstva. Po imenih majhnih zaselkov imamo marsikje zelo veliko priimkov, na pr. po Milavi obilo Milavcev (na pr. v Cerknici), po Zali obilo Zalarjev (na južnem obrobju Barja), po Skovcu Skuške itd., dočim je čisto po večjih vaseh opaziti razmeroma manj priimkov. Iz hribovskih vasi in sploh iz naselij v zatišju so se ljudje očitno izseljevali v večje kraje, kjer je bila možnost zaslužka, bodisi za doseljence, kakor tudi za domači preobilni prirastek.

Pri klasifikaciji naselij se obrača pozornost tudi na velikost. Na pregledni karti, kakor je naša, je nemogoče v zadostni meri vpoštevati ta moment, zakaj vasi so tudi po velikosti preveč pomešane in le do neke mere moremo reči, da v nekih predelih prevladujejo manjše, v drugih velike vasi. Tako na pr. so vasi na (izvenkraškem) Dolenjskem prav gotovo na splošnem zelo majhne, prav tako na Koroškem v Celovski kotlini in na Štajerskem izven ravnin. Vasi s 40—50 hišami spadajo na Koroškem že med zelo velike in take s 50—70 hišami so že redke, največje, to je s 70 do 100 hišami, so prav izjemne. Blače (Vorderberg) v Ziljski dolini, kjer so sploh vasi nekoliko večje, s svojimi 95 hišami, Ukve s 110 in Globasnica z 98 hišami so največje koroške slovenske vasi, ki so povsem ruralnega značaja (podatki iz l. 1910.). Precej take velikosti so tudi vasi na izvenkraškem Dolenjskem in na štajerskem, le na ravninah ob Krki, Savinji ter na Dravskem polju so vasi nekoliko večje, pa tudi tu niti največje nimajo sto hiš, razen nekaj malega izjem na spodnjem Dravskem polju, kjer postajajo vasi čim vzhodneje tem večje. Že na teh ravninah je majhnih vasi malo. Prav posebno pa se uveljavlja rast vasi v obrobnih predelih Panonskega nižavja, v Varaždinski Podravini v Medjimurju in Prekmurju. Prekmurje ima največje vasi na Slovenskem; tu je vasi, ki ne bi imele 50—40 hiš, ali bi bile celo manjše, prav malo, mnogo vasi pa ima čez 100 hiš in največje vasi na Prekmurski ravnini imajo celo nad 200 hiš, na pr. Turnišče 254 hiš, Kobilje 223, Dobrovnik 276 in Dolga vas pri Lendavi celo 310 hiš.

Kakor proti panonskemu obrobju tako postajajo vasi večje tudi v smeri proti zapadu. Večje so vasi že v gorskih dolinah v Julijskih Alpah. Bodisi v Bohinju kot v Gorenjesavski dolini, v Režiji kot v zgornji Soški dolini dosežejo in presežejo največje vasi velikost 100 hiš, razen Režije najbolj ob Soči, kjer štejejo največje vasi blizu 150 hiš (Čezsoča 149, Breginj 145, Volče 140 hiš). Tudi Ljubljanska kotlina ima večje vasi, toda 100 hiš tudi največje ne dosežejo, Senčur s svojimi 167 hišami je edina izjema.

Pretežno velike so vasi na dolenskem, notranjskem in primorskem Krasu in na kraških poljih, pa tudi tu je zelo malo vasi, ki bi imele čez 100 hiš in se morajo smatrati za izjemo. Vsekakor pa imamo na tej strani za prekmurskimi največje slovenske vasi na pr. Studenec-Ig 179 hiš, Knežak 200 hiš, Lokev 185 hiš, dočim moramo pri vaseh v bližnji ali daljni tržaški okolici, ki imajo celo preko 200 hiš, že vpoštevati gospodarski vpliv velemesta, in jih ne moremo smatrati za čisto ruralna naselja, prav tako kakor tudi ne vasi v neposredni okolici Ljubljane, Maribora, Celja, Celovca itd. Takih v naši primerjavi nikjer nismo jemali v poštev, kakor tudi ne vasi, ki izkažejo v skupni vsoti visoko število hiš, pa so to dejansko razdeljene na samostojno stoječe skupine, ali celo na samotne kmetije, zakaj tem v geografskem smislu ne moremo prisojati pomena samostojnega naselja.

Razmerje med obliko naseljenosti in površinskim značajem.

Geograf se najprej vpraša, v koliko je oblika naseljenosti v zvezi z značajem zemeljske površine ali celo neposredno zavisna od nje. Da taka zavisnost obstoja, o tem si moremo biti na jasnem že na prvi pogled, zakaj velike pravilno zgrajene vasi ne morejo stati na krepko razrezanem hribovju, kjer je na strmih pobočjih ter ozkih terasah prostora kvečjemu za majhne zaselke ali celo samo za posamezne kmetije. Primerjava naše karte s terenskim značajem pokrajine nam brž pokaže, da je res taka zveza in da nam prav dobro tolmači marsikatera dejstva v razporeditvi naselbinskih tipov. Toda treba je že takoj tu pristaviti, da izčrpno tako tolmačenje nikakor ni in da marsikje prirodni činitelji ne zadostujejo, da bi nam razložili današnje razlike v obliki naseljenosti.

Samotne kmetije dominirajo, kakor je pričakovati, v močno razrezanih vzhodnih Karavankah, kjer je apnenca manj, več pa škriljevcev in kjer prevladujejo strma pobočja. Tu je povečini res fizično nemogoče, da bi se postavilo več domov skupaj, kaj šele zaselek ali vas. Do neke mere velja isto za znatne predele škofjeloškega hribovja in Polhograjskih Dolomitov, ali, naglašam to, samo do neke mere. Položna pobočja široko plečatih kristalinskih hrbtov Pohorja, Kozjaka in Strojne ter Svinje in Golice imajo pač prostora tudi za zaselke in manjše vasi, pa vendar tod povsod popolnoma gospoduje samotna kmetija. In isto velja o karbonskoškriljevem zemljišču Posavskega hribovja, na pr. za oddelek med Litijo in Ljubljanskim poljem; na teh ploščatih, širokih hrbtih, na položnejših pobočjih in terasah bi mogli stati tudi zaselki in vasice. In res stojijo tu tam, celo precej tesno sklenjeni, pa niso morda zavzeli vsega prikladnega

zemljišča, marveč imamo v njihovi neposredni bližini na sličnem zemljišču — samotne kmetije. Prirodno je, da imamo osamljene kmetije na strmih pobočjih nad dolinami v porečju zgornje Idrijce, kjer so proge karbonsko-werfenskih škriljevcev dovolile živahno razrezavanje površine, toda prezreti ne smemo, da se gajo samotne kmetije tudi na apniške planote, bodisi na Vojškem, kot zlasti na Hrušici in Trnovski planoti. V občini Črni vrh nad Idrijo je treba večino domov prištevati samotnim kmetijam, dasi je tu prostrana planota in ne moremo trditi, da so prirodni pogoji onemogočili naselitev v skupinah; da se je mogel namestiti Črni vrh, ki je povsem sklenjena vas, na enakem in istem zemljišču, je najboljši dokaz za izrečeno trditev.

Mogli bi trditi, da kaže razprostranjenost zaselkov večjo zavisnost od prirode zemljišča nego samotne kmetije. Zaselke imamo tamkaj, kjer daje pokrajini značaj gričevje ali nizko hribovje, zlasti če ni vmes znatnejših ravni, ali so ravnine bolj vlažne; taka je večina Celovške kotline, kjer je zaselek dominujoča oblika naseljenosti, bodisi na Osojnici kot severno odtod tja do Šentvida. Taka je večina Dolenjske in na Štajerskem ponekod ni drugače, dasi tu ni mogoče reči, da je menjava med zaselkom in samotnimi kmetijami po narodi utemeljena ali celo nujna. Tudi del Ljubljanske kotline, na obeh straneh spodnje Trž. Bistrice, spada semkaj. Škriljevo ozemlje v porečju Rašice in hribovje v porečju Cerknjščice ter Zgornje Iške ima v prevladi zaselke, ki se pojavijo zopet takoj tamkaj na jugu, kjer tvori ob zgornji Kolpi ter na Kostelskem površino škrljevec. Slično se veže zaselek na škrljevo in peščenčevo ozemlje v Cerkljansko-škofjeloškem hribovju, dasi moramo tudi tu opozoriti na pomanjkanje prirodnih razlogov za mejo med zaselkom in samotnimi kmetijami. Zaselek se pojavi zopet na peščenčevih tleh Vipavske doline in neha brž, ko prevlada v zemljišču apnenec kraških planot in zopet se pojavi v znatni množini zaselek onstran Čičarije v Tržaško-Pazinski peščenčevi kadunji. Tudi v flišnem zemljišču Kolovrata zapadno od srednje Soče dominira zaselek in celo še v severnih Brdih prav tako kot v hribovju Beneške Slovenije. Samo na Banjški planoti se zdijo zanj prirodni pogoji nekoliko manj prepričujoči, saj imamo tu v znatnem delu že apniško površino in značaj planote, pa so kljub temu na Lokovcu in v delu Čepovanskega dola celo zgoščene samotne kmetije.

Eksistenčna zveza med zaselkom in geološko-morfološko prirodno zemljišča je tedaj očitna in se kaže na zelo prepričevalen način, dasi se meja med zaselkom in samotno kmetijo ne da raztolmačiti s prirodnimi činitelji. Ampak tudi med zaselkom in

vasjo ni povsod povsem prepričevalne prirodne meje. Severno-vzhodna Suha Krajina ima obilo zaselkov, zapadna Suha Krajina pa nosi skoro samo trdno sklenjene vasi, dasi je po prirodnem značaju zemljišče tu in tam v bistvu isto. V peščenčevem ozemlju Reške kadunje bi pričakovali, po vipavskem vzgledu, prevlade ali vsaj krepke udeležbe zaselkov; v resnici pa jih tamkaj sploh ni, marveč samo trdno sklenjene vasi, razpostavljene po hrbtih.

V nasprotju z zaselki in raztresenimi kmetijami ter, vsaj deloma, razloženimi naselji, ki moremo reči o njih, da imajo skupno geološko-morfološko osnovo vsaj v glavnem, čeprav ne popolnoma dosledno in povsod, je vas, ki je prav tako v bistvu zvezana z določeno površinsko obliko, in sicer z ravnim zemljiščem. Kjer je na razpolago dovolj rodovitnega zemljišča za obdelovanje, tako da ga je dosti tudi za večjo skupino obdelovalcev, tam more nastati vas, večje naselje, postavljeno običajno na morfološko in kulturno mejo, ob terasno ježo, na vznožje, ob reko ali potok itd. Geografska karta o obliki naseljenosti nam kaže, da zares stoje vasi na vseh večjih ravninah ob Muri, Dravi, Savinji in Savi, ki so pokrite z obilno prodno nasipino, slično ob spodnji Soči, potem pa tudi na kraških poljih in končno na nižje ležečih kraških planotah. Vrh tega dominira vas v prostornejših dolinah, kjer je na razpolago količkaj obširnejša ploskev za obdelovanje prikladnega zemljišča, prav tako po širših suhih dolinah ter uvalah na Krasu. Navezanost vasi na ravne ploskve, bodisi širše, ali ožje, je tedaj tako očitna, kakor je jasno razvidna zveza med zaselkom ter samotno kmetijo in razrezanim zemljiščem gora, hribovja in gričevja.

Toda v podrobnem imamo tudi tu dejstva, ki jih s tem enostavnim razmerjem, samo s prirodnimi momenti, ne moremo spraviti v sklad in ki se morajo razložiti z drugačnimi činitelji. Na primer Suhe Krajine sem opozoril že pri odstavku o zaselkih. V škrljevem predelu ob Rašici so sami zaselki, toda vmes so tri večje, pravilno zgrajene obcestne vasi Dvorska vas, Velika in Mala Slevica. V Vipavski dolini imamo obilo zaselkov, toda vmes stoje velike vasi. V Bohinju imamo na enakem zemljišču po večini vasi, a ponekod zaselke. Na južnem obrobju kočevskih planot imamo zaselke, po drugih delih pa dominirajo vasi, na Bloški planoti prevladujejo vasi, na Banjški planoti zaselki. Ob Šaleški dolini in enako ob Mirenski ter Brežiško-Krški kotlini se zdi, da je več prostora za vasi in vendar semkaj krepko segajo zaselki odnosno samotne kmetije. Podoba je, da bi podrobni pregled našel še obilo primerov, kjer bi si tudi po zgoraj nave-

denih splošnih opažanjih razmerje med razporeditvijo meje med vasi na eni ter zaselki in samnami na drugi strani mogli misliti drugače. Zlasti pa je treba da tu naglasimo še enkrat, kako je v nekaterih drugih kraških poljih, zlasti v Bosni in v Hercegovini, v prevladi zaselek z raztresenimi kmetijami („starovlaški tip“),⁶¹ ne pa vas, kakor na slovenskem Krasu in prav tako na severnem delu hrvaškega Krasa.

Naselja in gospodarsko udejstvovanje. Že pri popisu oblike naseljenosti smo imeli priliko opazovati prav posebno zvezo med tipom razložene naseljenosti in vinogradništvom. Kadar govorimo o gospodarskih temeljih kmetijskih naselij, mislimo vedno na kmetijstvo, to je poljedelstvo in živinorejo kot neločljivo enoto. To gospodarsko udejstvovanje je odločalo, ko so nastajala naselja, o njihovi namestitvi.

Sčasoma so se naselja večala, nekatera močno in naglo, druga malo in še tisto počasi, tretja sploh nič ali pa so celo nazadovala, morda sploh izginila. Pri samotnih kmetijah se tu, tam opaža, da se je posestvo razdelilo na dvojce in stojita dva kmetiska doma blizu skupaj, vsak na robu svojega zemljišča. Tudi v zaselkih in vaseh se opaža, da so se kmetije delile in se je število domov povečalo na račun delitve dotodanjih kmetij. Toda dosežane podrobne proučitve so pokazale domala povsod, kjer so se izvršile, da so se naselja večala le v manjši ali celo prav neznatni meri z delitvijo in razpadanjem velikih kmetij — šele XIX. stoletje pomeni tudi v tem pogledu večjo spremenljivost —; v poglavitni meri pa so se povečala na ta način, da so postavili siromašni ljudje svoje kočice ali bajte, bodisi obrtniki ali kmetijski delavci, dninarji ali kaj podobnega, ki pa so ostali brez znatnega zemljišča. Take kočice so nastale najčeseje na obrobju vasi, ob cesti pred vasjo in za njo, dostikrat na gmajni ob vasi ali sploh na zemljišču slabše kakovosti. Na sličen način so postavili svoje hiše gostilničarji in trgovci. Največ se jih je seveda naselilo v prometnejših krajih, kjer se je čim večkrat zbiralo čim več ljudi, tako zlasti v sedežih oblastnij in cerkvenih shodov. Večji promet, ki je obetal in nudil več zaslužka, je pospeševal tudi nastajanje kočarjev. Zato je razumljivo, da so se najbolj povečala naselja ob velikih, najbolj prometnih cestah, dočim zaselki in vasi v zatišju, daleč v stran od potov in prometa niso bistveno spremenili velikosti. Prav tako so se močno povečale vasi, kjer je bil skozi stoletja sedež fare ali kjer je bila stara božja pot

⁶¹ Cvijić, Balkansko poluostrvo I., str. 552, karta str. 551.

ali kjer je sedež svetne gosposke privajal obilo ljudi. Vse to se je označilo že zgoraj.

Razlikovati moramo potemtakem prvotno jedro naselja od pozneje prirastlih delov. Naša, pri sestavi pričujoče karte vporabljen metoda nas o tem ne more poučiti, poseči bi morali po katastrskih mapah, vrh tega pa še po arhivalnih virih in se še opreti na podatke o posestnem stanju. Za klasifikacijo naselja, zlasti pa za spoznavanje njegove geneze, je neobhodno potrebno, da se poučimo o prvotnem naselju, to je o starem jedru današnje vasi. Seveda je to mogoče šele na osnovi podrobne proučitve, ki jih imamo doslej na razpolago le malokje.

Imamo pa tudi kmetiska naselja, o katerih vemo, da se njihovi ustanovitelji in prvotni prebivalci niso bavili s kmetijstvom. Sem spadajo naselja, ki so jih ustanovili rudarji in fužinarji, na kar spominja še marsikje ime, dasi se je rudarstvo že davno opustilo in so fužine propadle, v naselju pa so se ohranili le oni, ki so se lotili kmetijstva. Moderno rudarstvo je ustvarilo prav poseben tip razložene naseljenosti, kakor jo imamo na pr. v Trbovljah, prav značilno, prehodno stopnjo med raztresenimi hišami in strnjanim ali skupnim naseljem. K razloženi naseljenosti nagibajo tudi manjši sodobni industrijski in napol industrijski kraji in tem slična predmestna naselja, kjer so hiše najčešče nanizane ob glavnih cestah, a bolj vsaksebi. Razloženega značaja so tudi letoviški kraji, kjer se ruralni domovi mešajo z urbanskimi zgradbami (vilami, hoteli i. t. d.).

Marsikatero naše naselje se je razvilo iz prvotne planine, iz pastirskega naselja, poseljenega le poleti. V koliko gre za take pojave pri krajevnih imenih Planina in podobno, še ni raziskano. Poznamo pa nekatere kraje, ki so se razvili iz planin, na pr. Koprivnik in Gorjuše v Bohinju,⁶² Davča v Selški dolini⁶³ (in pri Oslici?). Ta kolonizacija se je očitno izvršila polagoma in opažamo, da se naselja, nastala iz nekdanjih planin, odlikujejo po razloženi naseljenosti.

Končno imamo še vinogradništvo, ki je samostojno vplivalo na nastajanje naselij in jim soodločalo obliko. Vinogradi so pri nas — razen v Primorju — samo na gričih in nižjih gorah, torej na zemljišču, kjer dominira ali zaselek ali pa, kakor vidimo na Štajerskem, samotna kmetija. Kjer so med vinogradi nastali stalno poseljeni kraji, jih vidimo povsod v značilni razloženi obliki, in sicer pretežno v nizih, bodisi na slemenih ali po po-

⁶² A. Melik, Morfologija in gospodarska izraba tal v Bohinju, G. V. III. S. 17.

⁶³ Pavle Blažnik, Kolonizacija Selške doline, Str. 84 sl.

bočjih, ob kolovozih, izpeljanih položno navzgor. To je prav karakteristično za vinogradniška naselja. Za naše kraje še nimamo proučene zgodovine vinogradništva in njegove vloge v ruralnem gospodarstvu. Menda pa smemo nekaj sklepati iz analogije po drugih evropskih predelih. Za Francijo navaja Bloch,⁶⁴ da tamkaj vinogradništvo dolga stoletja ni bilo nikjer razvito v znatnejši meri, tako da bi tvorilo poglavitno, kaj šele prevladujočo ali celo edino gospodarsko panogo prebivalstva in potemtakem ni bilo vinogradniških pokrajin, kakor so dandanes. Toda pri tem se je trta gojila bolj na široko, to se pravi, tudi marsikje, kjer se dandanes ne goji, dasi seveda le v majhni množini. Šele v novejši dobi se je v ugodnih predelih razvilo vinogradništvo z izrazito specializacijo ali celo v monokulturo, v manj ugodnih pa se je sploh popolnoma opustilo. Podoba je, da se je pri nas razvoj vršil na sličen način. Vemo iz pisanih sporočil, da so se vinogradi gojili marsikje, kjer so danes popolnoma opuščeni in krajevna imena (Vincarji, Vinare, Vinogradi, Vinji vrh i. t. d. nam še pričajo o tem, zraven pa kažejo, da so se, vsaj v majhnem obsegu, ljudje za stalno naselili pri vinogradih. Vinogradi v sklenjenih pasovih pa so očitvidno delo novejše dobe tudi pri nas, saj si je samo na ta način mogoče razlagati današnjo vinogradno posest. V vinogradni gori ali gorici nimajo vinogradnih parcel samo kmetje iz najbližjih vasi, marveč tudi posestniki iz vasi, precej oddaljenih, marsikje tudi 2—3—4 ure. Tako je na Dolenjskem in enako na Štajerskem, kjer imajo v Halozah in zlasti v Slovenskih goricah vinograde meščani iz trgov in mest, bližnjih in oddaljenih, ne malo tudi takih iz inozemstva. V predelu med Ormožem in Ljutomerom je marsikje celo večina vinogradov posest — tujcev, to se pravi ljudi iz oddaljenih krajev.

Obdelovanje vinogradov zahteva v obilni meri pomoči dni-narjev, zlasti še v opisanih okoliščinah. Zato ni čuda, da se je v vinogradniških predelih močno razvilo kočarstvo — to so želarji v Halozah in Slov. goricah in vrh tega je tu obilo viničarjev, ki bivajo po vinogradnih goricah za stalno, a nimajo svoje posesti. Slično poznajo goriška Brda kolone, kakor tudi naše vinorodno Primorje v Istri, kjer je specializacija v vinogradništvu morda vendarle starejša. Način obdelovanja, potreba po kletih in stiskalnicah v neposredni bližini vinograda, vse to sili k individualni naselitvi; zato ni čuda, da imajo vinogradne gorice razložena naselja. — Ne smemo pa prezreti, da goriška Brda ter vi-

⁶⁴ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1931. Str. 22—23.

pavski in istrski vinogradi hramov ali zidanic ne poznajo, marveč nosijo tamkaj grozdje domu in ga doma stiskajo ter spravljajo vino v kletih doma. In spričo tega je v Brdih ter v spodnji Vipavski dolini prav malo razložene naseljenosti, marveč dominirajo zaselki z velikimi vasmimi. Ali na obrežju Tržaškega zaliva imamo zopet poseben, a prav izrazit tip razložene naseljenosti, ki sega približno, čeprav ne natančno tako daleč, kakor obseg mestnih občin Milje, Koper, Izola in Piran; podoba je, da je oblika naseljenosti tu v zvezi z razvojem političnega posestnega stanja.

Kjer so se vinogradi opustili, so se ohranile hiše na vinogradnem ozemlju, v kolikor so se mogle prerediti s kmetijstvom v ožjem pomenu besede; prebivalci pa so seveda kočarji. Naselje takega nastanka poznamo običajno po tipični razloženi naseljenosti že s topografske karte; zgovoren primer tega so prisojna pobočja med Stično in Drago, ali pa pri Tepah nedaleč od Polšnika.

Za zaključek moremo ugotoviti, da je klasifikacija razložene naseljenosti kot posebnega tipa utemeljena po večini tudi z genetične strani. Zakaj spoznali smo, da ji pripadajo pred vsem naselja, ki niso nastala na isti osnovi, kot običajno kmetijska naselja, marveč je njihov nastanek vezan na posebne gospodarske panoge, rudarstvo, obrt in industrijo, pastirstvo, vinogradništvo, promet, pa morda še kaj. Nemogoče je bilo na pregledni karti označiti vse proge in mesta, kjer imamo razloženo naseljenost. Na Štajerskem, kjer so mnogi vinogradni predeli v območju samotnih kmetij, se je naseljenost zgostila tu manj, tam bolj, najbolj seveda v področju najintenzivnejšega vinogradništva, kakor je v Slovenskih goricah, v Halozah in na Bizeljskem; tu moremo gotovo govoriti o razloženi naseljenosti, težje pa je s klasifikacijo v sosedstvu, kjer imamo dejansko prehod v predel samotnih kmetij, ne da bi se dala postaviti kaka določna mejnica.

Historični činitelji. Obrnimo se končno še k onim faktorjem, ki jih moremo najenostavneje označiti skupno z zgornjim imenom, dasi je morda nekako preširoko.

Dandanes se priznava kontinuiteta naseljenosti kot eno poglavitnih dejstev v zgodovini poselitve. Od neolitika dalje, ko je človek prešel na obdelovanje zemlje in na živinorejo ter se spričo tega stalno naselil, se opaža, da se držijo in čuvajo isti za kulturo pridobljeni predeli. Vendar moramo naglasiti, da gre tu bolj za kulturno zemljišče nego za naselje samo. Pri arheoloških izkopavanjih se je dosedaj le prav malo pažnje posvečalo nekdanjim naseljem, razen kvečjemu tu in tam v najnovejši dobi. Zato se

je danes še nemogoče prepričati o neposrednih eksistenčnih zvezah med prvimi slovenskimi in prejšnjimi naselji. Za pravilo moramo smatrati, da se pridobljeno kulturno zemljišče ni zlepa zopet opuščalo. Ali podoba je, da so se v poslednji rimski dobi in v viharnih časih preseljevanja narodov marsikje kmetovalci močno razbežali, zlasti pri nas na opasnih prehodnih progah, ter da so se pri tem opustila kulturna zemljišča.⁶⁵ Le tako si moremo predstavljati, da so mnoga arheološka najdišča danes v gozdnem ozemlju (na pr. Vače, Magdalenska gora i. dr.), ne le ona gradišča, ki so služila za utrjeno pribežališče in obrambo. Le pri nekaterih ruralnih naseljih moremo z gotovostjo sklepati na neposredno zvezo čez rimsko dobo.

Zelo zelo malo smo doslej poučeni o oblikah naselitve v prvi slovenski dobi, ki jo moramo smatrati za prvo trdno osnovo sedanjega stanja. Katera od sedanjih naselij so bila prva slovenska bivališča, kje so se naselili Slovenci ob svojem prihodu? Ta vprašanja so se obravnavala več v teoretičnem pogledu, nego so se napravili poskusi, priti do resnice po podrobni proučitvi. Za nekdanj rimsko Evropo, na pr. za Švico⁶⁶ in enako za Frnacijo⁶⁷ se sklepa, da so se Germani naselili v skupinah, ki so si edine mogle zagotoviti varnost, dočim bi raztresena naselitev v komaj dobro zavzeti deželi bila prav gotovo opasna in nespametna. Ali smemo po analogiji sklepati na kaj podobnega za slovensko zemljo? Sidaritsch je prišel glede Štajerske do zaključka, da so se naselili Slovenci v zaselkih in da so na Štajerskem zaselki prvotna oblika naseljenosti.⁶⁸ Toda Sidaritsch se je pri tem opiral na ono gotovo s premalo kritike postavljeno in vsekakor stvarno neutemeljeno naziranje, da so se stari Slovenci v Alpah naselili le po gorah in po gričevju, ravnine in širše doline pa so pustili neposeljene.⁶⁹ Ne glede na to, da stoji tako pojmovanje v popolnem nasprotju s povsod ugotovljenimi dejstvi kontinuitete naseljenosti, tudi sicer Sidaritsch ne more navesti nikakih trdnih argumentov za svojo trditev, ki ji tedaj ne moremo dajati več veljave kot pač vsaki delovni hipotezi. Glede Koroške meni Schmid, da je bila samotna kmetija prvotna oblika naselitve v deželi,⁷⁰ da pa se je v nekaterih predelih prvotna naselitev iz-

⁶⁵ Prim. Marc Bloch, *Les caractères originaux...* str. 2 sl

⁶⁶ Biermann Charles, *L'habitat rural en Suisse*. Bulletin de la Soc. Neuchâteloise de Géographie Tome XLI. 1932. Str. 30.

⁶⁷ Marc Bloch, *Les caractères orig.*, str. 2.

⁶⁸ Sidaritsch, o. c., str. 58—59.

⁶⁹ Sidaritsch, o. c., str. 58.

⁷⁰ Schmid, *Car. I.* 1929., str. 156.

vršila v zaselkih,⁷¹ tako n. pr. v večini Celovške kotline.⁷² Schmid prihaja tudi do zaključka, da so vasi v Podjuni in v Rožu, kjer gospodujejo domala popolnoma, ustanovljene vasi, ne pa da bi se bile morda razvile iz zaselkov. S tem je izrečeno, da so vasi tu prvotna oblika naselitve,⁷³ ne da bi se postavilo kaj določnega o času nastanka. — Za Koroško imamo na razpolago tudi historične proučitve, ki so nam jasno pokazale, da se je popolnoma obnesla zakonitost kontinuitete naseljenosti, da je prvotna slovenska poselitev posegla krepko ravno v severni predel Celovške kotline, kjer imamo še danes skoro le zaselke ter majhne vasice, toda da pripada območju prvotne slovenske poselitve tudi Podjuna in Rož, kjer gospoduje domala izključno vas, v znatnem obsegu z zemljiško razdelitvijo na delce.⁷⁴ Prvotna oblika naselitve je tedaj na Koroškem tako zaselek kot vas, bodisi na ravnini kot po gričevju in nižjem hribovju. Le v enem se zdi, da se Schmidovo mnenje ne bo obneslo; rezultati Kosove proučitve nam kažejo, da so se predeli, ki kažejo danes naseljenost v obliki samotnih kmetij, naselili šele pozneje, šele polagoma, na osnovi krčenja gozda, bodisi na Svinji kot v Karavankah.⁷⁵ Vendar pa sestoji Slovenje, ki je po Kosovem tolmačenju prvotno naselje,⁷⁶ iz samotnih kmetij, kar bi dovoljevalo, vsaj v majhni meri, tudi prvotno naseljenost v samnah.

Slične rezultate je prinesla Ilešičeva studija, ki je pokazala za vzhodno Gorenjsko, da je bila prvotna oblika naseljenosti v ravnih delih Ljubljanske kotline sklenjena vas, a v hribovju vzhodno od nje — zaselek, kakor prevladuje še dandanes.⁷⁷ Na splošno vzeto moramo reči, da se teorija, po kateri pomenijo zaselki prvotno obliko slovenske naselitve, prilega pač za gričevje in hribovje, razen za neke predele Štajerskega in Koroškega bržkone še za večji vzhodni del Dolenjskega, kjer je zaselek še danes prevladujoča oblika naseljenosti. Toda nikakor se ne sme trditi na splošno, da so zaselki sploh povsod prvotna oblika slovenske naselitve, zakaj za ravnine ta trditev ne velja, tudi za Štajersko in Koroško ne.

Odločno se protivi Sidaritschevi teoriji glede zaselkov južno-zapadni del slovenske zemlje. Tu zaselkov na daleč in široko

⁷¹ *Ib.*, str. 139.

⁷² *O. c.*, str. 140.

⁷³ *O. c.*, str. 145, 152.

⁷⁴ Milko Kos, Slovenska naselitev na Koroškem. G. V. VIII., str. 105 sl.

⁷⁵ M. Kos, *o. c.*, str. 107, 108.

⁷⁶ *O. c.*, str. 106.

⁷⁷ S. Ilešič, *Kmetska naselja*, str. 70 sl.

sploh ni, marveč le vasi. Semkaj po tem takim slovenska naselitev sploh ne bi bila segla ali pa bi se bili vsi prvotni zaselki do danes razširili in povečali v vasi. Ne eno ne drugo se ne zdi verjetno, marveč nam kaže že naše geografsko proučevanje stvar v čisto drugačni luči. V Vipavski dolini, v Brdih in v Soški dolini in do neke mere tudi na Komenskem Krasu imamo po velikosti dve vrsti naselij; eno so zaselki in majhne vasi ter vasice, ki imajo pretežno kolektivna imena (Hmeljaki, Besednjaki, i. t. d.). Ravno ta imena pa pričajo na nedvomen način, da so to kasnejša in ne prvotna naselja, zakaj med njimi so mnoga, ki kažejo nedvomen vpliv sosednih jezikov na Slovence, kakor na pr. Vižintini, Špacapani, Kompareti, Guštini, Jakulini, Vidmarji in Vidmarišče, Kemperlišče, i. t. d. Izven dvoma je, da so ta naselja nastala v kesnejši dobi. Središče takega poimenovanja je Vipavska dolina, odkoder segajo zaselki in vasice sličnih imen nekoliko na Kras na jug in na severne hribe ter planote. Med njimi stoje vasi, ki tvorjo drugačno vrsto, drugačno plast naselij, in sicer velike ali celo zelo velike povsem sklenjene vasi, ki se odlikujejo po tem, da imajo v zelo mnogih primerih imena, ki težko da bi se dala razložiti kot slovenska, ali pa so imena po morfoloških in hidrografske oblikah, po drevju ali sploh rastlinah, po svetnikih ali gradovih. V prvo kategorijo štejem vasi Avče, Ročinj, Deskla, Grgar, Solkan, Biljana, Medana, Kožbana, Renče, Bilje, Komen, Tomaj, Sežana i. t. d., v drugo pa Lokev, Kostanjevica, Brestovica, Gabrje, Šempas, Dornberg, Rihenberg i. t. d. Prva skupina nam kaže nedvomno one kraje, ki so se v njih držali predslovenski prebivalci pač še v dobi slovenskega prihoda in ki so jih Slovenci nato okupirali, bodisi takoj ali polagoma. Druga skupina more pomeniti ali prvotna ali nekoliko kesnejše ustanovljena naselja, nedvomno pa so to starejše ustanovitve nego zaselki. O tem moremo biti prepričani že po primerjavi krajevnih imen, kar zavrača hkrati tudi možnost razlage, da imamo v njih opravka samo z zaselki, ki so jim na pr. funkcije cerkvenih ali drugačnih središč pripomogle do povečave. Izven dvoma je tedaj, da so tu, v predelu prevladujoče vasi, zaselki mlajše ustanovitve. In povsem enaka slika se nam pokaže v srednjem in zgornjem Posočju. Tu imamo že na prvi pogled tri plasti iz zgodovine poselitve: prva, najstarejša plast je zastopana v vaseh, druga v zaselkih in majhnih vasicah in tretja v samotnih kmetijah, kakor nam jih predstavljajo na pr. Rute nad Volčami pri Tolminu ali pa Lokovec.

Podobna slika se nam nudi na Bloško-Rakitniški planoti in v hribovju v porečju Rašice. Tudi tu imajo zaselki imena, ki

na nedvomen način pričajo o mlajših naseljih, na pr. Marolče, Adamovo, Kaplanovo, Vintarje, Žganjarje, Štrukljeva vas, Rudolfovo, Korošče i. t. d. Slično je z zaselki v severni Istri onstran Čičarije, kjer prav tako njihova imena pričajo o mlajših ustanovitvah, prav tako kot na Kastavščini v kvarnerskem Primorju. Podobna je slika v Bohinju, kjer so zaselki in razložene vasi mlajše nego velike vasi v zgornji dolini (Srednja vas in dr.). Seveda ne smemo prezreti, kar naj se naglasi že tu, da so vasi, tudi velike, v nekaterih predelih, nedvomno kasnejše ustanovitve, na pr. na Kočevskem, v Loškem potoku, v Gornjesavski Dolini, o kateri vemo, da je bila — razen Dovjega — od Jesenic navzgor še v 14. stol. neobljudena in pokrita z gozdom.⁷⁸ Na vprašanje o obliki prvotne slovenske naselitve se bo dalo odgovoriti zanesljivo šele, ko se bodo proučile podrobno vse poglavitne naše pokrajine. Iz dosedanjih proučitev pa se more sklepati že sedaj, da niti prvotna oblika slovenskih naselij ni bila povsod enaka, marveč v gričevju in hribovju na Koroškem, Dolenjskem in Štajerskem morda pretežno zaselek in majhna vasica, a v planih predelih, bodisi na kraškem jugozapadu kot po ravninah ob Savi, Savinji, Dravi, Zilji in Muri — vasi.

Vemo, da se je po prvi slovenski naselitvi vršilo še notranje preseljevanje, ki je bilo očitno zvezano z ustanavljanjem novih naselij. Za te skrivnosti bo težko prodreti, prav tako za vprašanje, ali se je vršilo kako razseljevanje že v svobodni slovenski dobi. Zgodovinski viri se pojavijo šele, ko se je k nam raztegnila bavarska, frankovska ter nemška oblast, ostanejo pa dolga stoletja zelo pičli in redkobesedni; za rekonstrukcijo tega, kako je potekalo naseljevanje naše zemlje, notranja kolonizacija z domačim prirastkom in s tujimi kolonisti, bo treba posegati po pomožnih sredstvih, kakor nam jih nudijo krajevna imena, in pa proučitev naselij samih, zlasti njihove oblike ter zemljiške razporeditve; danes si moremo biti že popolnoma na jasnem, da nam šele studij tega pomaga nuditi ključ do genetične razlage, dasi nas sam vendarle še ne vodi do cilja. Že sumarni pregled oblike naseljenosti nas opozarja na nekatera dejstva, ki jih moramo imeti vedno pred očmi.

Iz zgodovinskih razprav vemo, da je n. pr. kolonizacija brižinskih škofov ustvarila v zgornji Selški dolini v XIII.—XIV. stoletju zaselke, pa tudi vasi, a drugačne v hribovju (Sorica)⁷⁹ nego na ravnini (Bitenj).⁸⁰ Kolonizacijska delavnost istega gospodarstva

⁷⁸ M. Kos, Slov. naselitev na Koroškem, str. 123.

⁷⁹ Pavle Blažnik, Kolonizacija Selške doline.

⁸⁰ Pavle Blažnik, Bitenj, G. V. IV.

pa je v XVI. stoletju ustvarila nova naselja v obliki samotnih kmetij v istem morfološkem področju, na desni strani zgornje Selške doline (Davča, Martinj vrh i. t. d.).⁸¹ Tu imamo pred seboj jasno postavljen dokaz, da oblika naseljenosti ne zavisi samo od prirodnih pogojev, na pr. površinskega značaja, marveč da so jo ustvarili nezavisno od njih kolonizatorji sami. In tu se vprašamo, če niso činitelji iz antropogeografskega območja odločali o obliki naseljenosti v sosednem ozemlju v porečju zgornje Poljanske Sore, kjer dominira samotna kmetija, a često v neposrednem sosedstvu zaselkov. Na Kolovratu imamo samotne kmetije samo v manjšem sektorju južnozapadno od Tolmina odnosno Čiginja, a ravno ta sektor se imenuje Rute, očitni dokaz za mlajšo kolonizacijo. Slično velja o Rutah nad Grahovim ob spodnji Bači. V porečju Tržiške Bistrice imamo samotne kmete samo v razmeroma maloobsežnem predelu; imenujejo pa se rutarji. V severnem predgorju Karavank, tik nad Rožem, se vrstijo od Ločan pa tja do Ljibuč pri Pliberku majhna razložena naselja, ki imajo ime Rute. Na vzhodni Osojnici (Satnici) imamo med zaselki in vasicami skupine samotnih kmetij, tu tam zgoščenih v razložena naselja, ki se z imenom Rute izkazujejo kot mlajše kolonije. Enake prirode so Rute okrog Trbiža. Pa vendar še ne vemo, če smemo samotno kmetijo in raztreseno naseljenost prav povsod smatrati za sekundarno, za kesnejšo obliko naselij, zakaj sicer bi morali sklepati, da so bili ogromni predeli (Pohorje, Kozjak, vzhodne Karavanke i. t. d.) dolgo popolnoma neposeljeni. Toda ponekod moremo že sedaj soditi, da bi se to vjemalo z drugimi opažanji. Vipavci označujejo kot Rovte vso pokrajino okrog Črnega vrha tja do Vrhnike in Hotedrščice; Rovtarji so tu očitno samotni kmetje, dočim predstavljajo večje vasi starejšo plast naselij.

Primeri iz Selške doline nam pričajo, da se je kolonizacija vršila zdaj v obliki zaselkov in vasi, drugikrat v obliki samotnih kmetij. Tudi iz mnogih drugih krajev poznamo naselbine v skupinah. Med Lužarji in Robom, zgornjo Iško in srednjo Rašico so Rute, ki vsebujejo zaselke in manjše vasi, a nič samotnih kmetij. Istega značaja je Nemški Rut odn. Rovt na Goriškem in v Bohinju, neštete Laze, raztresene širom Slovenije od Banjšice do Kolpe, kjer gre po veliki večini za zaselke ali manjše vasi. Včasih se nam odkrivajo pod drugačnimi imeni. Nova vas, Krčevina, Seč, Preseka, Nemška vas i. t. d. Nekatere od njih so danes prav velike in so morda bile take tudi ob ustanovitvi; zelo često pa

⁸¹ P. Blažnik, Kolonizacija, str. 84 sl.

opazimo pri njih, da se po svoji obliki, po talnem načrtu ali zemljiški razdelitvi razlikujejo od naselij v neposrednem sosedstvu, ne da bi se mogli videti za to razlogi v prirodnih pogojih. Krajevno ime nas pogosto pusti popolnoma na cedilu, čeprav gre na pr. za vasi na ravnini, ki so, dasi je priroda zemljišča povsem enaka, med seboj kljub neposrednemu sosedstvu, popolnoma različne po obliki, talnem načrtu in zemljiški razporeditvi; Ilešič je navedel iz vzhodnega dela Ljubljanske kotline obilo prepričevalnih primerov za to.⁸²

* * *

Z gorenjimi navedbami naj bi se podal komentar k naši karti o obliki naseljenosti; naglas leži na važnem dejstvu, da so te oblike, da so posamezni tipi naselij rezultat zelo različnih činiteljev, prvič prirodnih pogojev, drugič gospodarske funkcije, ki jo opravlja prebivalstvo odnosno jo je opravljal v času ustanovitve. Tretjič so delo organizirane človeške intervencije, učinek zgodovinskih činiteljev, ki so delovali v raznih dobah različno ter ustvarjali na istih prirodnih področjih v različnih dobah različna naselja ali pa morda tudi na različnih prirodnih osnovah v istih dobah enake oblike. V tem pogledu nam bo dalo gotovo prav zanimive rezultate podrobno raziskovanje posameznih predelov. Za sedaj pa vemo, da si moremo karto naših naselij tolmačiti pravilno samo po kombinaciji vseh navedenih faktorjev.

Končni smoter bi dosegli, ako bi mogli imeti na razpolago kriterije, ki bi dovoljevali, za vsako naselje določiti dobo, v kateri je nastalo. Geograf je seveda tu navezan na pomoč zgodovinarja in jezikoslovca. V Bohinju sta tik eden zraven drugega Ribičev Laz in Laški Rovt; ali smemo reči za gotovo, da je prvi starejši od drugega in za koliko? Rute nad Lužarji in Robom so iz zaselkov, Gorenji Lazi v občini Sodražica so obcestna vas s pravilno zemljiško razdelitvijo, dasi stoje na hribu; ali smemo za trdno računati, da je ta vas starejša, kakor mora biti beseda laz starejša od označbe rovt? In v katero dobo moremo postaviti eno in drugo? To in še marsikaj drugega sličnega iz negeografskega področja so vprašanja, ki je nanje treba odgovoriti poprej, preden se lotimo rekonstrukcije naselitvenega poteka. Ta cilj bomo dosegli, kadar bomo mogli, kakor pravi Schlenger,⁸³ v retrospektivnem premotranju od sedanjega stanja odluščiti po vrsti, po dobah ustanovitve, naselitvene plasti eno za drugo, dokler nam ne bo ostala prvotna — slovenska — naselbinska osnova.

⁸² Svetozar Ilešič, o. c.

⁸³ H. Schlenger, Bemerkungen zur ostdeutschen Dorfiormenforschung, Geogr. Zeitschrift 1952, str. 354.

Résumé.

L'habitat rural dans les pays slovènes. — L'auteur a élaboré une carte des formes de l'habitat rural dans les pays slovènes d'après les cartes topographiques d'échelles 1 : 100.000, 1 : 75.000 et 1 : 25.000; quant à la Styrie slovène, il a pu s'appuyer sur l'ouvrage et la carte de Sidaritsch, quant à la Carinthie, partiellement sur les études de Schmid. En ce qui concerne la grandeur des villages, il s'est servi de l'Ortsrepertorium de l'année 1910.

En Slovénie, il y a des types de l'habitat très différents, presque de la même sorte que dans les parties principales de l'Europe centrale. Les fermes isolées ne sont pas représentées par un si grand nombre que dans les autres Alpes orientales; nous les voyons surtout dans les contrées du Nord, par exemple dans le bord septentrional et oriental du bassin de Celovec (Klagenfurt) et dans la contrée entre la Drava et la Sava. Leur domaine sont notamment les montagnes, mais de même les collines où les fermes sont posées plus près l'une de l'autre, surtout dans les contrées vinicoles; ici, on les voit, en majorité, alignées sur les faites ou sur les versants; cette variété des fermes isolées, plus rapprochées les unes des autres, l'auteur la traite comme un type à soi, une chose semblable à l'agglomération de M. A. Lefèvre et au „type de Šumadija“ chez Cvijić. La variété des fermes isolées très rapprochées se trouve principalement au bord du bassin Pannonique, y compris le Zagorje Croate, puis en une étroite zone sur le littoral Adriatique au Golf de Trst (Trieste). Dans les autres contrées slovènes, on ne rencontre les fermes isolées que très rarement, le plus souvent dans les terrains schisteux entre Škofja Loka et Idrija, allant d'ici encore sur les plateaux karstiques jusqu'au dessus de la vallée de Vipava.

Le hameau, traité ici en général comme le petit habitat de 3—9 maisons, est représenté dans la zone septentrionale du pays slovène central, surtout dans la plupart du bassin de Celovec (Klagenfurt), dans la Styrie slovène et dans la Basse Carniole, d'où il s'étend jusqu'au bassin de la Kolpa supérieure et à l'Istrie du Nord. Nous trouvons le hameau encore dans le bassin de la Rašica et de la Sora, puis de préférence sur les collines de la vallée de la Vipava, d'où il s'étend au delà de la Soča (Isonzo) moyenne sur les collines de la Slovénie Vénitienne.

La grande majorité des Slovènes habite des villages. La zone la plus compacte des villages se trouve au Sud-ouest, sur le terrain karstique de la côte Adriatique et de la plaine du Frioul, jusqu'au bassin de Ljubljana, et jusqu'à la vallée de la Krka supérieure. Des villages dominent aussi sur toutes les plaines situées sur la Mura et Drava, Savinja, Sava et Krka. Ce qui est intéressant, c'est de les voir dominer aussi dans les vallées des Alpes Juliennes ainsi que dans les Alpes Carniques et de Zilja (Gailtaler Alpen), où on ne voit point de fermes isolées. Les villages de la Slovénie sont en majorité très petits, seuls les plus grands atteignent ou surpassent le nombre de cent maisons, cas très rare.

D'après le groupement des maisons, il y a assez de types et de variétés. Mais c'est surtout le groupement sans ordre qui domine. D'ailleurs, ces villages en tas ne sont pas partout de la même façon, beaucoup plus serrés sur le Littoral, sur le Karst et dans les Alpes Juliennes que dans des contrées centrales et orientales, où il y a, surtout dans les plaines de la zone subpannonique, des villages à maisons assez distantes. Mais nous avons de même en nombre considérable des villages du groupement régulier, orga-

nisés sans doute d'après un plan systématique. Parmi eux, il y a des villages de forêts, pas nombreux, c'est vrai, mais quand même assez bien représentés dans la zone centrale du bassin de Ljubljana. Le village de marais est représenté seulement sur le Marais de Ljubljana. En outre, nous avons des villages en ligne moins systématiquement groupés, surtout aux bords des terrasses diluviales et aluviales du bassin de Ljubljana, et dans les parties méridionales du bassin de Celovec (Klagenfurt), c'est à dire en Rož et en Podjuna, où ils longent d'habitude les ruisseaux, les cônes de déjections et les pieds des versants des Karavanken. Il y a enfin encore des villages en rues (Strassendorf), qui dominent surtout dans la plaine de la Drava en aval de Maribor, sur la plaine de Krško et sur les poljes karstiques. On voit là aussi des villages avec des places au centre (Platzdorf), mais rarement semés; la place au centre a la forme triangulaire ou rectangulaire ou ronde, ce qui nous conduit à des villages circulaires, dont les représentants les plus typiques sont constatés par Sidaritsch dans les environs de Radgona (Radkersburg). Sur la carte ci-adjointe des villages avec une place au centre sont enregistrés ensemble avec les villages en tas.

L'auteur analyse les facteurs naturels, économiques et historiques, qui ont déterminé l'établissement des types de l'habitat étudiés ici et s'attache à ouvrir quelques aspects des faits de l'évolution du peuplement. On peut regarder comme un fait assuré que le premier habitat des anciens Slovènes était des villages dans une grande partie du pays, presque partout sur les plaines sèches, dans les larges vallées et sur les contrées du Karst; au Sud-ouest et au Centre, les hameaux sont l'effet du peuplement plus récent. Mais dans les contrées accidentées du Nord, du Nord-est et de l'Est, les hameaux sont le type de l'habitat slovène le plus ancien, de sorte que nous avons les hameaux et les villages comme des formes de l'habitat primaire des anciens Slovènes, en accord et en relation avec les formes du terrain. Le peuplement en fermes isolées, qui domine surtout dans les montagnes et les collines plus hautes, date d'une époque plus récente, du moins en grande majorité, peut être avec de rares exceptions.

Oskar Reja:

Odnosaji med padavinami in cikloni v Jugoslaviji.

Pričujoča razprava je nadaljevanje in razširjenje dela, ki sem ga pričel z razpravo „Cikloni in padavine v Sloveniji“.¹ Tudi sedaj sem vporabil padavinske podatke za leto 1926. in sem jih primerjal z odgovarjajočimi vremenskimi situacijami. Ko sem narisal padavinske karte za vsak dan posebej (vseh je 284), sem jih primerjal med seboj in dobil sledeče rezultate.

V razpravi, ki je omejena samo na Slovenijo in njeno neposredno sosedstvo, sem dognal, da dosežejo padavine svoj kra-

¹ Geografski Vestnik, letnik VIII., Ljubljana 1932.

jevni maksimum, odnosno da so se padavinski režimi z maksimumom omejili v glavnem na štiri predele: 1. severno vznožje Alp, 2. najvzhodnejši izrastki Alp in panonski predel, 3. jugozapadna pobočja Karnijskih in Julijskih Alp, predvsem Beneška Slovenija, 4. južno in jugozapadno pobočje Snežnika in Učke nad Kvarnerskim zalivom. Pri risanju padavinskih kart za vso Jugoslavijo pa sem opazil poleg zgornjih štirih predelov še dva, kjer so najčešče padale maksimalne padavine: 1. južnojadranska obala ob Boki Kotorski in 2. Južna Srbija. V vsem opazovanem ozemlju, — v obeh razpravah so sedaj zajete vse Vzhodne Alpe in vsa Jugoslavija, — ločimo torej šest predelov kjer dosežejo ob deževnih dneh padavine svoj krajevni maksimum.

Ko sem v svoji prvi razpravi, ki je bila omejena samo na Slovenijo in na njeno neposredno sosedstvo, proučeval padavinske režime, sem pri severnojadranskem režimu ločil dva tipa, enega, ki se omeji na Beneško Slovenijo in drugega, ki se omeji na Kvarnerski zaliv. Vendar pa ta dva tipa nista bila vedno jasno izražena. Često sta se oba tipa prepletala drug v drugega. Pogosto sta nastopala istočasno, le z razliko, da je bil maksimum v Beneški Sloveniji večji od Kvarnerskega ali pa narobe. Često se ni pojavil maksimum v nobenem izmed obeh ozemelj, temveč v sredi med obema predeloma, v Tržaškem zalivu in nad Tržaškim Krasom. Zelo pogostokrat je ista vremenska situacija dala maksimum padavin južno od Kvarnera nad Liko. Vedno pa se je ob isti vremenski situaciji, ki je navadno prinesla padavine severnojadranskemu primorju in tja preko Furlanske nižine do vznožja Alp, omejil maksimum na eno izmed naštetih ozemelj. Zato sem padavinska tipa 3 in 4, ki sem jih v svoji prvi razpravi ločil, združil v pričujoči razpravi pod enotni severnojadranski tip.

Če vpoštevamo sedaj to izpremembo, ločimo skupno v vseh Vzhodnih Alpah in v Jugoslaviji pet predelov, kjer dosežejo padavine ob deževnih dnevih svoj krajevni maksimum.

Tip 1. Maksimum padavin pade ob severnem vznožju Vzhodnih Alp.

2. Maksimum padavin pade v panonskem predelu Jugoslavije, to je v njenem severnovzhodnem in vzhodnem delu, segajoč proti jugozapadu do najvišjih dinarskih vrhov in grebenov ter proti jugu do razvodja med Moravo in Vardarjem.

3. Maksimum padavin pade v Južni Srbiji v porečju Vardarja.

4. Maksimum padavin pade v severnojadranskem primorju, vključivši Beneško Slovenijo, Tržaški in Kvarnerski zaliv ter ostalo primorje proti JV tja do Splita.

5. Maksimum padavin pade v južnojadranskem primorju, predvsem v okolici Boke Kotorske.

V katerem letnem času so imeli imenovani karakteristični predeli svoj krajevni maksimum padavin z ozirom na vso državo, je razvidno iz tabele 1. Tabela je treba razumeti tako-le. Kadarkoli je v letu 1926. kjerkoli v državi deževalo (snežilo), sem za ta dan narisal padavinsko karto. Tako sem dobil kraje, kjer je tistega dne padlo največ padavin. Nato sem v dotični datum tabele 1. napisal številko, ki označuje zgoraj klasificirane padavinske tipe, katerim po svoji geografski legi pripadajo dotični kraji z lokalnim maksimum padavin. Lokalni maksimi padavin se niso omejili samo na enega izmed klasificiranih predelov, temveč so posamezni predeli večkrat istočasno zaznamovali vsak zase svoj krajevni maksimum. Na pr. takoj 1. januarja so se padavine omejile samo na severno vznožje Vzhodnih Alp, ki sem jih postavil pod tip št. 1. Drugega dne 2. januarja pa je vremenska situacija dala padavine vsemu jadranskemu primorju. Ker sem v svoji klasifikaciji razdelil vse primorje v severni in južni del in ker so padavine padle v obeh predelih, sem moral v datum 2. januarja zapisati številki 4 in 5, ker razumem pod 4 severno, pod 5 pa južno jadransko primorje. Tega dne so bile padavine razdeljene na naslednji način. Najvišje so bile ob Boki Kotorski, kjer so tamkajšnje postaje zabeležile do 124 mm. Od tega centra so se padavine v vse smeri manjšale. Proti severozapadu so v bližini Zadra dosegle svoj minimum. Bližnja postaja Obrovac ni tega dne zabeležila nikakih padavin. Od tu dalje proti Kvarneru so se padavine začele zopet večati in so dosegle na postajah okrog Učke do 55 mm. Jasno je, da tega drugega maksima ne morem izpustiti. Zato sem ga vnesel tudi v rubriki za 2. januar.

Najbolj markanten primer, da so padavine imele svoje krajevne maksime v več izmed imenovanih predelov, je 25. junij, ko so padavine padle v vseh petih karakterističnih predelih. Torej vsak predel zase je imel svoj krajevni maksimum. Debeleje natisnjene številke pomenijo, da je ta krajevni maksimum bil vsaj 20 mm visok ali pa še višji in da je vsaj ena postaja v dotičnem predelu zabeležila vsaj 20 mm. V primeru 25. junija moramo padavinske razmere sledeče tolmačiti. Vsak karakteristični predel, tako kot sem ga klasificiral, je imel svoj krajevni maksimum in povsod so nekatere postaje zabeležile nad

Tabela 1.

Dan	Jan.	Feb.	Marc	April	Maj	Junij	Julij	Avgust	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1	1	4	1			2,4,5	2	2,4		4	4	4,5
2	4,5	4,5			1,4	1,2,4	1,2	2	4		4	5
3	1,5,3	4,5			1,4	1,4	2	2,4	1,4		4	5
4	1,2,3	5	1		1,4	1,2,4	2	4	4		4,5	5
5	1,2,3		1,4,5		1,2,4	1,4	2	1,4	4		5	4,5,3
6	1,2	4,5	1		1,4,5	1,2	2	1,2,3,4	1,4		4	4,2
7	1,2	4,5	1,2	1	2,4,5	1,2,4	2,3	2,4	1	1	4,5	4
8	1,5,3	4	1	4	2,4	1,2	1,2,3,4,5	2,4,5		4	4,5	1,2
9	1	4	1	1,4	2	1,2	1,2,3,4	2	4	4	4	1,2
10	1,5,3	4	1,2,3	1	2	1	1,2,3,4	2	4	4	4,5	1,2
11	5,3	4	1	1,2	2,5	1	1,2,3	1		5		2
12	5,3	4	1,2			1	2	2	1,4	1		2
13	4,5	4	1,2		1	1,4	2,3		2,4	1		
14	4,5		1,2		1	2,4	2,3,4					4
15	4,5		1,2,3		4	1,2,4	1,2,3	2				4
16	4	1	1,4	5	4	1,2	1,2	2				
17	1,4	1		5	1,2,3,5	1,2	2	1,2		1		
18	1,3	1,2	4,5	4	1,2,3	1,2,4		2,4		4	4	1,3,4,5
19	4,5	1,2	1	4	1,2,3,4,5	1,2,4,5	1,4	2			5,4	1,3,5
20	5,3	1,2	3	4,5,3	1,2	1,2,3,5	4	4	2		4	
21	5,3	2	5,3	4	1,2,4	1,2,3	2			5	1,4	
22	5	3	5,3	4	1,2	2,3,5	1,2,4	2		5	4,5	
23		3	5,3	4	1,2	1,2,3,4,5		2,4	2,3	4	4,5	3,5
24		3	5,3	4	2,3	1,2,3			2,3,4	5	5	5
25		2,3	5,3	4	2,3	2	1,2,4		4	5	5	4
26		2,3	4,5	4	1,2,3	2	2,4	1	4	5,3		4
27		3	4,5	4	3	3,5	1,2,3		4			4,5
28		1	4		1,2,3,4	3,5	1,2,4		4	4	4	3,5
29	4		4		1,2,3	3,5	1,2		4	4		1,2,5
30	4,5		4		1,2	1,2	1,2		4	5	5	
31	4				1,4		2			4		

Padavinski režimi.

Tabela 2.

Pad. rež.	Jan.	Feb.	Marc	April	Maj	Junij	Julij	Avg.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1	11	6	15	4	19	22	15	5	4	4	1	6
2	4	6	6	1	19	20	27	16	4	—	—	7
3	10	6	8	1	9	7	9	1	2	1	—	5
4	10	11	8	12	13	13	9	10	16	9	16	10
5	14	5	9	3	3	8	1	1	—	7	11	12

Ciklonske situacije.

Tabela 3.

Cikl. sit.	Jan.	Febr.	Marc	April	Maj	Junij	Julij	Avg.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
1	1	6	10	2	2	2	2	5	3	4	0	5
2	6	0	3	7	3	10	10	11	5	3	0	4
3	1	1	0	1	15	10	12	4	3	0	1	1
4	9	11	8	6	5	3	0	0	7	10	17	3
5	5	0	7	0	2	2	2	0	0	3	2	7

20 mm padavin. Tako je na pr. za predel (1) zabeležil Kufstein 25 mm in Innsbruck 22 mm, za predel (2) Varaždin 24 mm in Sombor 25 mm ter v porečju Zapadne Morave, ki tudi spada sem, je zabeležila postaja Ivanjica 25 mm, za predel Južne Srbije (3) je postaja Kičevo zabeležila 29 mm. Največ padavin je tega dne padlo zopet v primorju. Tako je za severno-jadranski predel (4) zabeležil Trbiž 44 mm (drugih podatkov iz Julijske Krajine nimam na razpolago), za južnojadranski predel (5) pa je postaja Risan ob Boki Kotorski zabeležila 49 mm. Kvarner pa je bil popolnoma brez padavin.

Če seštejemo posamezne tipe in jih razvrstimo po mesecih, dobimo tabelo 2., ki je za naše svrhe najbolj poučna.

Tip 1., to je maksimum padavin ob severnem vznožju in v srednjem pasu Vzhodnih Alp, doseže svoj maksimum v juniju. V tem mesecu je v tem predelu 22krat deževalo in so vselej postaje zabeležile izdatne padavine. Če pregledamo število dni tega tipa v vsem letu, vidimo, da prevladuje ta tip v poletnih mesecih. Sicer beleži v januarju tudi 11 dni, vendar to ne velja

v splošnem, kajti ta tabela obsega vrednosti samo za leto 1926, ki je bilo v tem predelu bolj deževno kot so takozvana normalna leta. Kajti v letu 1926. je padlo do 250 mm več padavin kot povprečno. V tem predelu pa je zima navadno zelo revna na padavinah.

Isto, kar velja za tip 1., velja tudi za tip 2., to je za vso našo severovzhodno in vzhodno Jugoslavijo. Maksimum padavin pade tukaj poleti in sicer v juliju. Ta predel je v tem mesecu zabeležil 27 padavinskih dni, kar je največ padavinskih dni od vseh predelov tekom enega meseca. Tudi ta tip prevladuje v ogromni večini v poletnih mesecih. Saj je poleti (junij, avgust) bilo v tem predelu zabeleženih 65 padavinskih dni, v ostalih treh letnih časih pa samo 47.

Preskočimo tip 5. in preidimo na tip 4., to je na območje severnojadranskega primorja. Tabela 2. nam pove, da ima ta tip dva maksima in sicer spomladi ter v zgodnjem poletju in v jeseni. Predvsem je izrazita jesen, september in november s po 16 padavinskimi dnevi. Severnojadransko primorje nam torej predstavlja ekvinoxijalni tip padavinskega režima v našem ozemlju.

Tip 5., to je maksimum padavin v južnojadranskem primorju, nam predstavlja poznojesenski, odnosno zimski tip padavinskega režima. Največ padavinskih dni je bilo v januarju, in sicer 14, najmanj poleti. Seveda ne govorim tu o padavinskih dneh v klimatološkem smislu, to je takih dneh, če je padlo le 0,1 mm vode, marveč jih razumem sledeče. Četudi so kje v Jugoslaviji padle padavine, pa so na drugem mestu v drugem predelu imele svoj krajevni maksimum, nisem tistih dni onega predela, kjer so padle nižje padavine, smatral kot padavinskih, ampak samo tiste, ko je ta predel imel krajevni maksimum, bodisi primarnega ali pa stranskega z ozirom na vso Jugoslavijo. V južnojadranskem primorju je bilo torej takih dni največ pozimi.

Preostane nam še tip 5., to je padavinski režim v vardarskem porečju. Prej sem ga zato izpustil, ker ne predstavlja samostojnega padavinskega režima, temveč pripada deloma poletnemu režimu, ki vlada takrat nad vso kontinentalno Jugoslavijo, deloma pa zimskemu režimu, ki vlada tedaj nad južnim Jadranom in sploh nad vsem Sredozemskim morjem. V tabeli 2. opazimo, da je največ padavinskih dni zabeleženih v januarju, namreč 10. Nato to število pada, v aprilu na 1, in se zopet dvigne v pozni spomladi na 9. Jesen je nato zopet revna na padavinskih dneh. Če primerjamo letni tok padavin v Skoplju, kot predstavniku padavinskega režima v Povardarju, z letnim tokom

padavinskih dni, kakor so zamišljeni v tej razpravi in ki jih vidimo v tabeli 2. pod padavinskim režimom Povardarja (5), tedaj opazimo, da se oba letna toka ne ujemata. Letni tok padavin v Skoplju je razviden iz sledeče tabele.²

	Jan.	Febr.	Marc	April	Maj	Junij	Julij	Avg.
Sred. mes. vsota	33·1	21·0	23·9	40·2	53·4	46·4	28·5	55·8
Povprečno število dni s padavinami	6·4	5·1	6·1	6·8	9·1	6·9	4·1	5·6
Število dni z maks. pad. v Povardarju	10	6	8	1	9	7	9	1
	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.	Zima	Poml.	Pol.	Jesen
Sred. mes. vsota	30·4	50·6	40·6	49·2	103·3	117·5	110·7	121·6
Povprečno število dni s padavinami	4·0	6·2	5·1	7·6	19·1	22·0	12·6	15·3
Število dni z maks. pad. v Povardarju	2	1	—	5	21	18	17	3

V Skoplju se pri letnem toku padavin jasno izražata dva maksima, glavni v pozni pomladi, v maju in stranski v jeseni, v oktobru. Glavni minimum pa pade na zimo, na februar. Če pa primerjamo letni tok padavinskih dni v klimatološkem smislu, to je z dnevi z $\geq 0,1$ mm, tedaj se z mojimi podatki kolikor toliko ujemajo. V obeh spodnjih vrstah se jesenski maksimum prenese na zimo. Torej ima zima več padavinskih dni kot jesen, dasiravno ima jesen večjo množino padavin kot zima. Spomladi pa se oba maksima, tako padavinski kakor padavinskih dni, ujemata.

Sedaj imamo jasno sliko o padavinskih režimih v Jugoslaviji. Na kratko lahko rečemo. Vsa severnovzhodna in vzhodna Jugoslavija pripadata kontinentalnemu tipu padavinskega režima z maksimum padavin poleti. Njegova meja proti jugozapadu bi bila nekako razvodnica med Jadranskim in Črnim morjem, v Južni Srbiji razvodnica med porečji Morave in Vardarja. Vsa severozapadna Jugoslavija, predvsem primorje ob zgornjem Jadranu, od Beneške Slovenije pa nekako doli do Splita pripada ekvinokcijalnemu tipu padavinskega režima z maksimum padavin spomladi in predvsem jeseni. Južnojadransko

² P. Vujević: O podnebnju Skopske kotline, str. 161 in 171.

sko območje, od Splita navzdol, pa se pridružuje že zimskemu tipu padavinskega režima, ki vlada tedaj nad vsem južnim Sredozemskim morjem. Južna Srbija je v pozni pomladi in zgodnjem poletju deležna kontinentalnih padavin ter se v tem času pridruži kontinentalni Jugoslaviji, pozimi pa se pridruži zimskemu padavinskemu režimu, ki prevladuje tedaj južno od naše države, vsaj v pogledu padavinskih dni.

Dognanje teh padavinskih režimov ni nič novega, kajti tozadevno imamo že dovolj literature,³ bodisi da se v njej obravnavajo posamezni deli Jugoslavije, bodisi da je vsa Jugoslavija zajeta, ko se je obravnaval ves Balkanski polotok. Važnejše je za nas vprašanje, kdo povzroča tako razporedbo padavinskih režimov. Tudi o tem se je že mnogo pisalo. Večinoma se je razlagalo s prevladujočimi vetrovi v posameznih letnih časih, češ da se poleti nad osrednjo Evropo radi močnega segrevanja tal razvije barometriški minimum, v katerega nato pihajo vlažni južni vetrovi, odnosno da se pozimi radi toplejšega morja razvije nad Sredozemskim morjem barometriški minimum, v katerega pihajo suhi severni odn. severnovzhodni vetrovi. Če se zadovoljimo s povprečnimi dolgoletnimi rezultati zračnega pritiska, potem se nam pokaže res tako stanje v Evropi. V resnici pa te razmere ne odgovarjajo dejstvom, kajti pozimi in poleti se tako nad celinsko Evropo kakor nad Sredozemskim morjem menja visok in nizek zračni pritisk, barometriške depresije in anticikloni. Zato sem se lotil za razlago padavinskih režimov druge metode, namreč primerjanja vsakodnevnih padavin z odgovarjajočo ciklonsko, odn. barometriško situacijo. Isto metodo sem vporabil tudi že za razlago padavinskih režimov v majhni Sloveniji. Najbolj idealno bi seveda bilo, da bi se narisale padavinske karte za vse območje, kamorkoli je ciklon segal s svojim vplivom. V tem smislu se ni do sedaj še mnogo delalo, ker meteorološki zavodi navadno ne tiskajo ombrometričnih po-

³ P. Vujević: O geografskoj podeli i režimu kiše u našoj državi, Glasnik Ministarstva Poljoprivrede i Voda, Godina 5, Oktobar - Decembar 1927, Beograd. Tu je Vujević izčrpno podal tudi vso tozadevno literaturo. Od takrat so izšla še nekatera nova dela: P. Vujević: O podneblju Hvara, Glasnik Geografskog društva, sveske XV.—XVIII. (1929—1932), Beograd. P. Vujević: O podneblju Skopske kotline, Glasnik Skopskog naučnog društva, knjiga 10, Skoplje 1931. M. Vemić: Glavni vremenski tipovi u našoj zemlji, Glasnik geografskog društva, Sveska XVIII., Beograd 1932. St. Škreb: Dnevni i godišnji tok perioda kiše u Zagrebu, Rad jug. akad. znanosti i umjetnosti, knjiga 236, Zagreb 1929. I. Rubić: Padaline u Splitu, Geografski Vestnik, Letnik 1926, št. 1—3, Ljubljana 1926. H. Renier: Zum Klima der Bjelašnica, Meteorologische Zeitschrift, April 1931.

datkov vseh svojih postaj za vsak dan posebej. Poleg tega pa je na majhnih institutih zelo težko priti do vseh potrebnih podatkov.

Že pri obravnavanju padavinskih režimov v Sloveniji sem proučil vse vremenske situacije po vremenskih kartah, vsako posebej. Seveda so prišle pri tem v poštev le ciklonske situacije, ki nam prinesejo slabo, oblačno in deževno vreme. Zaradi popolnosti ponovim še enkrat izsledke takratnega raziskovanja in klasifikacijo vremenskih situacij. Takrat sem našel za slovensko ozemlje in njegovo opredelitev 5 karakterističnih situacij, ki odločno vplivajo na potek slabega vremena pri nas.

Situacija 1. Cetrum ciklona leži daleč na severu Evrope in se s svojim južnim robom samo dotika severnih obronkov Alp.

Situacija 2. Ciklonski center leži nekoliko južneje kot v prvem primeru, severno od Alp pa sega z zapada sem klin visokega zračnega pritiska; nad zgornjim Jadranom leži sekundarni ciklon.

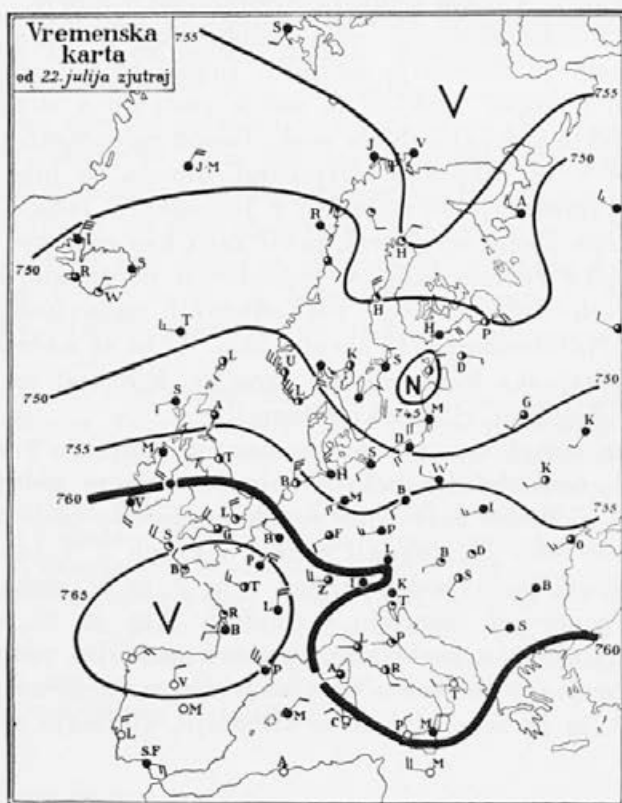
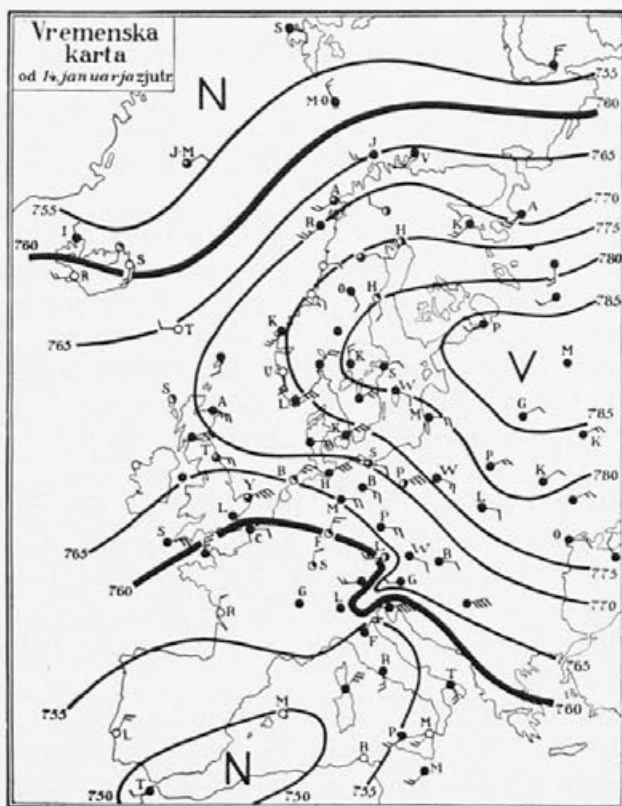
Situacija 3. Ciklon leži nad osrednjo Evropo.

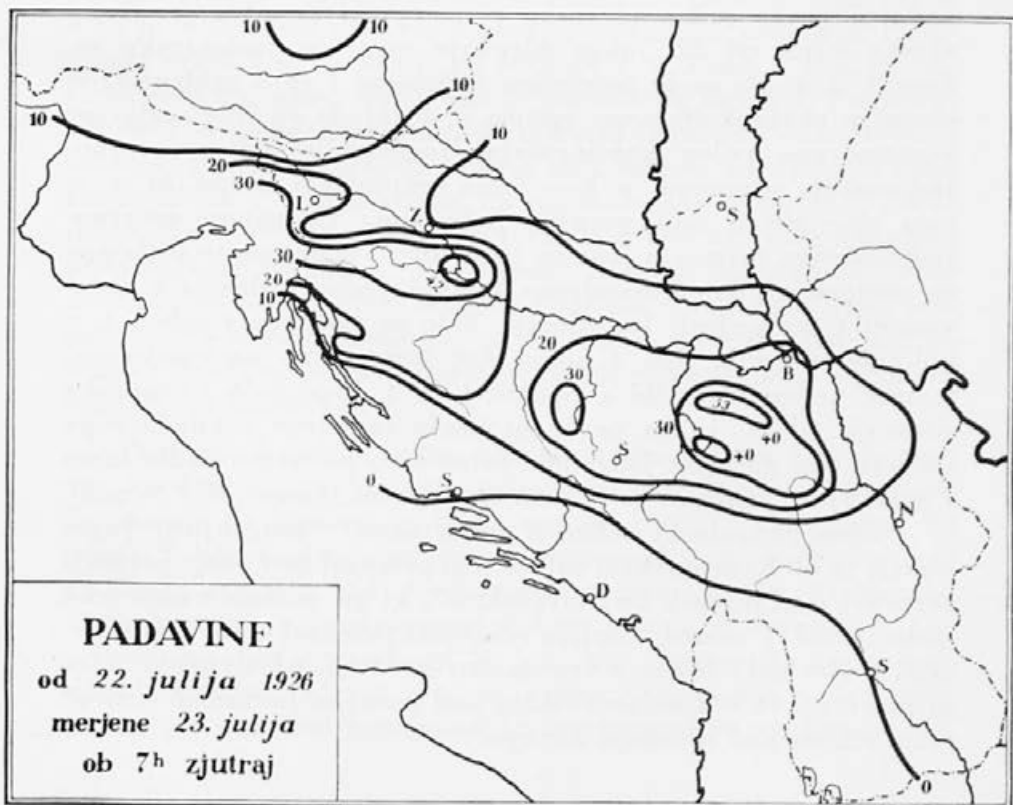
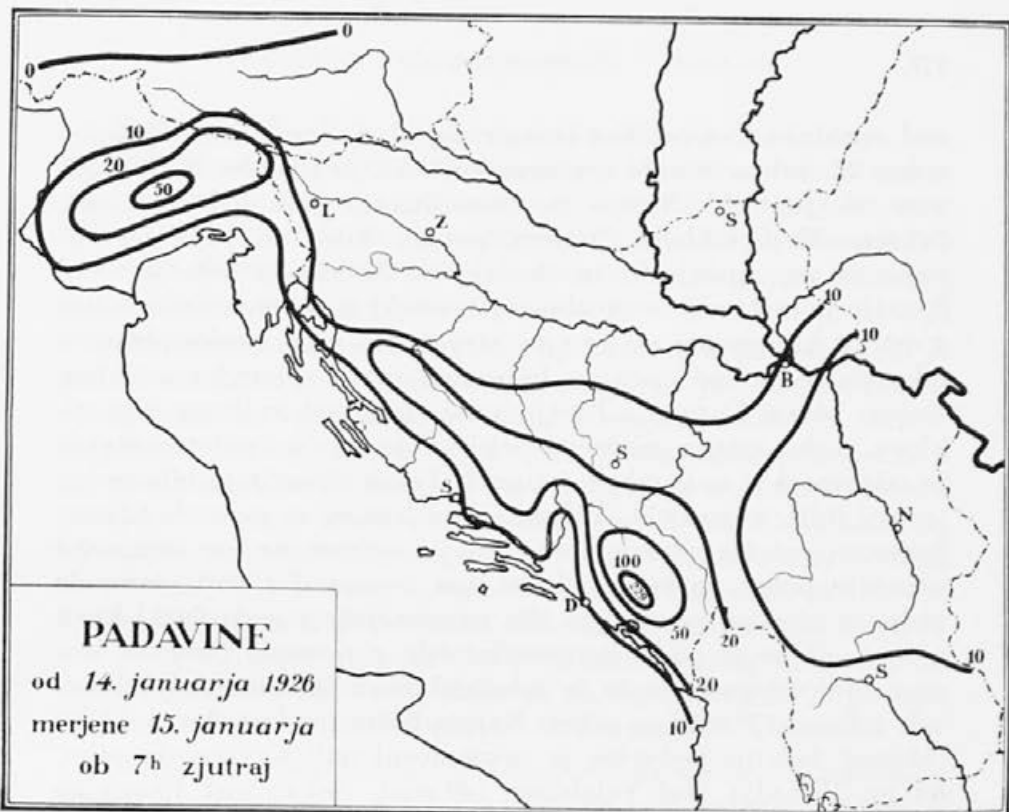
Situacija 4. Ciklon pokriva vso zapadno Evropo, južno od Alp pa sega z vzhoda sem klin visokega zračnega pritiska; sekundarni ciklon leži nad Genovskim in Lyonskim zalivom.

Situacija 5. Ciklon pokriva Sredozemsko morje.

Te ciklonske situacije niso odločilnega pomena za potek padavin samo za Slovenijo odnosno Jugoslavijo, temveč po večini za vso Evropo. Kakšen je potek padavin v drugih izvenjugoslovanskih pokrajinah ob vsaki izmed navedenih ciklonskih situacij, ni v to razpravo vključeno. Morda so bile padavine kje izven Jugoslavije še višje kot v Jugoslaviji, toda v okviru te razprave tega nisem upošteval, prvič zato, ker nam gre predvsem za padavinske režime samo v Jugoslaviji in drugič, ker nisem imel iz vseh držav Evrope vsakodnevnih padavinskih vsot na razpolago. Najidealnejše bi seveda bilo, da bi se načrtale vsakodnevne padavinske karte za vse ozemlje, kjerkoli so padle padavine ob določeni ciklonski situaciji.

Ko sem seštel vse te posamezne situacije in jih razvrstil po mesecih, sem dobil tabelo 3. Če primerjamo sedaj tabelo 2 in tabelo 3, si lahko razložimo vzrok razporeda padavinskih režimov, kakor smo jih dognali zgoraj v tabeli 2. V tabeli 2 opazimo, da imata padavinska režima 1 in 2, to je maksimum padavin ob severnem vznožju Vzhodnih Alp in v panonskem predelu Jugoslavije, maksimum padavinskih dni poleti. Po tabeli 3 nastopata v poletnem času največkrat vremenski situaciji tipa 2 in 3, to je take ciklonske situacije, ki imajo svoje jedro

nad osrednjo Evropo. Kot primer naj služi vremenska situacija z dne 22. julija. Stanje zračnega pritiska je sledeče. Na Vzhodnem morju med Rusijo in Skandinavijo leži jedro ciklona, 745 mm. Meja ciklona, 760 mm, poteka daleč na jugu ter zajema še ves Apeninski in skoraj ves Balkanski polotok. Nad Španijo je raztegnil svoje območje azorski maksimum ter prodira z ostrim klinom na severni strani Alp v ciklonsko območje tako, da se je nad gornjim Jadranom razvil sekundarni ciklon. Večina ostale Evrope z Rusijo vred stoji pod vplivom tega ciklona. Tako stanje zračnega pritiska je tipično poletno stanje in odgovarja v naši tabeli 3 tipu 2. Takih situacij je bilo poleti (junij, julij, avgust) 51. Tekom vsega leta so se pojavile 62krat. Samo na poletje odpade torej 50%, z ozirom na vse ciklonske situacije poleti pa se je ciklon tipa 2 pojavil s 46%, torej še vedno z visokim procentom. Na odgovarjajoči padavinski karti vidimo, da so se padavine osredotočile v porečjih Save in Morave. Maksimum padavin je zabeležil Sisek (42 mm), dalje Travnik v Bosni (59 mm) in potem Bajina Bašta ter Loznica ob Drini (54 mm). Izdatne padavine je zaznamoval tudi Kvarnerski zaliv, na pr. Piškulja pod Velebitom (40 mm). Nekaj nad 10 mm so zabeležili tudi postaje v severovzhodnih Alpah. Popolnoma brez padavin pa je južnojadransko primorje in Povardarje. Padavinska karta od 22. julija združuje torej tri padavinske režime 1, 2, 4. Da se je poletnima režimoma 1 in 2 pridružilo še območje ekvinokcijalnega režima 4, torej da so bile padavine zaznamovane poleg kontinentalne Jugoslavije tudi v severnojadranskem primorju, je kriv temu sekundarni ciklon, ki se je tega dne razvil nad gornjim Jadranom. Ta prinese severnojadranskemu primorju izdatne padavine. Vendar pa te padavine ne nastopajo nikdar osamljeno, temveč vedno v družbi s padavinami v notranjosti Jugoslavije. Zato ne opazimo v tabeli 1, v poletnih mesecih, tipa 4 nikoli kot samostojno nastopajočega, temveč vedno v družbi s tipoma 1 in 2. Predidoča vremenska situacija od 21. julija pa še ni imela razvitega sekundarnega ciklona nad gornjim Jadranom in so zato padavine padle samo v notranjosti Jugoslavije in sicer ob Zapadni Moravi (Goč 56 mm).

Sličen padavinski režim s padavinami v notranjosti Jugoslavije in ob Kvarnerskem zalivu sem prikazal že v svoji prejšnji razpravi o „Ciklonih na Slovenskem“, ki ga je dala vremenska situacija od 5. marca. Istotam sem tudi prikazal čisto kontinentalni padavinski režim z vremensko situacijo od 4. julija, kjer ni razvit nikak sekundarni ciklon nad gornjim Jadranom temveč samo ciklon nad osrednjo Evropo.

Take čisto kontinentalne ciklonske situacije povzročajo s e v e r o z a p a d n e vetrove, ki prinašajo vlago s Severnega morja odn. severnega Atlantskega oceana v Panonsko kotlino. Tu so ti vetrovi prisiljeni, da se ob severozapadnih pobočjih Dinarskega gorskega sistema, predvsem ob Bosanskem sredogorju, dvignejo in da izločijo radi dinamičnega ohlajenja svojo vlago.

Da dobimo čisti ekvinokcialni tip padavinskega režima, to je padavine samo v gornjejadranskem primorju, je potrebna popolnoma drugačna vremenska situacija. V svoji klasifikaciji ciklonskih situacij sem jo nazval tip 4, to je položaj, ko ciklon pokriva predvsem zapadno Evropo, južno od Alp pa sega od vzhoda sem klin visokega zračnega pritiska ter leži nad Genovskim in Lyonskim zalivom sekundarni ciklon. To situacijo sem obdelal že v svoji prejšnji razpravi o „Ciklonih na Slovenskem“ str. 85, ker je najvažnejša situacija za padavine v Sloveniji in sploh za vso severozapadno Jugoslavijo, predvsem seveda za gornjejadransko primorje. Je to situacija od 26. septembra, ki je povzročila znano katastrofalno poplavo v Polhograjskih Dolomitih.

V naši razpredelnici tabele 5 opazimo, da nastopa ta ciklonska situacija najbolj pogostokrat jeseni. Po naši klasifikaciji padavinskih režimov v tabeli 2 povzroča ta situacija padavinski režim 4, to je maksimum padavin v gornjejadranskem primorju. Padavinski režim 4 se razlikuje od režimov 1, 2, 3 tudi v tem, da nastopa zelo rad samostojno, kar je razvidno v tabeli 1. Predvsem jesenski in spomladanski meseci beležijo ta režim v samostojnem nastopanju. Jeseni nastopi 41 krat ali z ozirom na njegovo letno razporeditev s 50%, z ozirom na vse ciklonske situacije v jeseni pa nastopi s 55%. Pozimi se ta režim umakne ter pusti nadvlado padavinskemu režimu 5, ki ga bomo kasneje obravnavali. Spomladi pa se zopet pojavi in sicer z ozirom na njegovo letno razporeditev s 25%, z ozirom na vse ciklonske situacije spomladi pa z 22%. Poleti se ta ekvinokcialni režim umakne pred kontinentalnima režimoma 1 in 2.

Preidimo k poslednjemu padavinskemu režimu 5, to je onemu, ko dobi največ padavin južnojadransko primorje. V tabeli 2 opazimo, da nastopa ta režim najbolj pogostokrat pozimi. Po tabeli 5 odgovarja temu režimu vremenska situacija, ko leži ciklonsko središče nad Sredozemskim morjem. Ta vremenska situacija nastopa najbolj pogostokrat pozimi v decembru. Kot primer naj služi situacija od 14. januarja. Vremenska karta nudi sledeče stanje. Nad vso severovzhodno Evropo leži močan anti-ciklon, 785 mm, nad jugozapadnim Sredozemskim morjem pa leži

ciklon, 750 mm. Nad Tržaškim zalivom južno od Alp se je razvil karakteristični klin visokega zračnega pritiska, ki smo ga že opazili pri vremenski situaciji 4. Odgovarjajoča padavinska karta nam pokaže, da je padlo največ padavin v južnojadranskem primorju, kjer je znana postaja Crkvice nad Boko Kotorsko zabeležila 229 mm. V tem slučaju se niso padavine omejile samo na ta predel, temveč so padle vzdolž vse jadranske obale, pričenši gori v Beneški Sloveniji pa vse doli do Albanije.

Ta padavinski režim in ta ciklonska situacija sta za južne dele naše države važna tudi za to, ker prineseta padavine tudi Južni Srbiji. Saj smo že zgoraj rekli, da je Povardarje v tem pogledu dvovrstno. Pozno spomladi in zgodaj poleti je deležno kontinentalnih padavin ter se priključi kontinentalni Jugoslaviji, v pozni jeseni in pozimi pa se priključi južnojadranskemu padavinskemu režimu. V tabeli 1 vidimo, da nastopa zimsko deževje (5) po večini v zvezi z južnojadranskim režimom (5), poleti pa s kontinentalnim režimom (2).

Oglejmo si sedaj višine padavin v vsakem padavinskem režimu posebej. Dávno je že znano, da je naša jadranska obala najbolj s padavinami obdarjeno ozemlje v Evropi.⁴ V Crkvicah nad Boko Kotorsko pade povprečno 4642 mm padavin na leto.⁴ V skladu s tem so tudi dnevne vsote zelo visoke. V letu 1926. je znašala najvišja zabeležena vsota 278 mm. Visoke vsote beleži tudi severnojadransko primorje, kajti povprečna letna množina padavin tega ozemlja znaša v goratih predelih tudi še 3000 mm. Sicer je 26. septembra padlo na tem območju v Sv. Križu pri Proseku 520 mm, vendar pa take vsote niso normalne, kajti poplavna katastrofa od 26. septembra je bila nekaj izrednega. Dnevne vsote nad 100 mm so na tem ozemlju, predvsem v jesenskem času, nekaj navadnega. V vsej kontinentalni Jugoslaviji s poletnim režimom padavin pa dnevne množine padavin ne dosežejo nikdar 100 mm. V Zagrebu je znašala v letu 1926. najvišja dnevna množina samo enkrat nad 100 mm, in sicer 117 mm dne 9. avgusta. Istega dne je padlo v Beogradu 88 mm in je to tamkaj najvišja dnevna množina padavin v letu 1926. Skoplje je zabeležilo kot najvišjo dnevno padavino 65 mm, in sicer 29. junija. V Subotici kot predstavniku najbolj ekstremno kontinentalnega padavinskega režima v naši državi je znašala najvišja dnevna vsota samo 22 mm, ki je bila zabeležena 28. septembra.

⁴ Hann-Süring: Lehrbuch der Meteorologie, Leipzig 1926, str. 375.

Pređen smemo iz opazovanj enega leta delati zaključke na splošnost, moramo primerjati razmere leta 1926. z normalnimi, povprečnimi razmerami. V razpravi o „Ciklonih na Slovenskem“, sem podal karto izalohiet. Videli smo, da so padavine ob jugozapadnem pobočju Karnijskih in Julijskih Alp ter nad Kvarnerskim zalivom do 1000 mm nad normalo. Ta previšek se razteza vzdolž vsega grebena Dinarskega gorovja do Albanije, vendar pa ni povsod tako visok kot v Alpah in nad Kvarnerom, kajti Kalinovik⁵ (abs. viš. 1090 m) blizu Bjelašnice ima komaj 220 mm nad normalo (1059), Bjelašnica sama (abs. viš. 2067 m) pa samo 150 mm nad normalo (2067). V ostalih predelih Jugoslavije so bile padavine pod normalo, in sicer največ na južnojadranskih otokih: Hvar izkazuje 521 mm pod letnim povprečkom (povprečno 797 mm) in v Črni Gori Cetinje 690 mm manj (povprečno 5550 mm). V Povardarju je zabeležilo Skoplje 110 mm manj (povprečno 487 mm) in v skrajno kontinentalnem predelu Jugoslavije Osijek 90 mm manj (povpr. 711 mm).

V splošnem smemo torej reči, da je v letu 1926. prevladoval v Jugoslaviji severnojadranski ekvinokcijalni tip padavinskega režima, ostala dva režima, kontinentalni poletni ter južnojadranski zimski pa sta bila bolj slabo zastopana.

Résumé.

Les relations entre les cyclones et les précipitations dans la Yougoslavie.

L'auteur étudie les rapports entre les cyclones et les précipitations dans la Yougoslavie toute entière d'après la même méthode qu'il a appliqué l'année passée au territoire de la Slovénie.¹

Pour chaque journée, où il y avait des précipitations, une carte ombrométrique a été faite selon les indications des stations ombrométriques à 7 heures du matin.² On s'est borné à élaborer seulement les cartes pour l'année 1926. Le territoire étudié dans les deux dissertations comprend toute la Yougoslavie et les Alpes Orientales. On a constaté sur ce territoire, en 1926, 284 journées avec des précipitations.

Sur le territoire mentionné il y a cinq centres de précipitations: 1° La pente septentrionale des Alpes Orientales. 2° Les prolongements des Alpes en Pannonie et tout le nord-est et l'est de la Yougoslavie. 3° Le territoire de la rivière Vardar dans la Yougoslavie méridionale. 4° La côte adriatique septentrionale. 5° La côte adriatique méridionale. Dans la première dissertation¹ on a distingué sur la côte adriatique septentr. deux centres, celui du golfe

⁵ A. Gavazzi: Razpored padavin na Balkanskem polotoku, Geografski Vestnik, št. 1, str. 58—59, Ljubljana 1925.

¹ Publiée dans le „Geografski Vestnik“, VIII, Ljubljana 1952.

² Publiées dans le „Bulletin ombrométrique du Ministère des Travaux publics“, Belgrade 1926.

de Trst (Trieste) et celui du golfe de Quarnero. Dans cette dissertation, cependant, on ne parle que d'un seul centre sur le nord de la côte adriatique.

Le tableau I représente les jours et les centres où il y a eu des précipitations. Si l'on a constaté des précipitations dans plusieurs centres, ils se trouvent inscrits tous; si elles dépassent 20 mm, le centre correspondant est imprimé en gros caractères.

L'étude des 284 situations barométriques correspondantes a permis de les grouper en 5 classes: 1° Le cyclone se trouve dans les contrées les plus septentrionales de l'Europe. 2° Le cyclone est situé un peu plus au sud que dans le premier cas; au nord des Alpes s'étend un coin de haute pression venant d'ouest; un cyclone secondaire s'est formé sur l'Adriatique. 3° Le cyclone se trouve dans l'Europe Centrale. 4° Le cyclone est situé dans l'Europe occidentale; un coin de haute pression venant d'est s'étend au sud des Alpes; un cyclone secondaire s'est formé sur le Golfe de Lyon et de Gênes. 5° Le cyclone se trouve sur la Méditerranée. La tableau III représente l'apparition saisonnière des différents cyclones.

Si l'on compare les tableaux II et III, on peut conclure que les cyclones 1, 2, 5 donnent les précipitations aux centres 1 et 2. Ce sont les centres avec les précipitations en été. Le cyclone 4 donne les précipitations au centre 4, surtout en printemps et en automne. Le cyclone 5 donne les précipitations au centre 5 surtout en hiver. Le centre ombrométrique 3, c'est à dire le territoire de la Yougoslavie du Sud, reçoit en mai et en juin les précipitations de cyclones 2 et 3; en novembre et en décembre, cependant, le même territoire reçoit les précipitations du cyclone 5.

La figure 1 représente la situation dans laquelle les Alpes du nord-est et toute la Yougoslavie continentale reçoivent des précipitations du cyclone 2, la figure 2 représente la situation dans laquelle la côte adriatique méridionale reçoit des précipitations du cyclone 5.

France Habe :

Smeri in poti našega izvoza.

Prometnogeografska struktura naše države je podana z njeno lego; na eni strani sega Jugoslavija v srednjeevropski trup, z druge strani pa se naslanja na morje. Ti dve fronti, obmorska in srednjeevropska, diktirata smer naših gospodarskih poti v svet. V naslednjem skušam te smeri analizirati na podlagi izvoza v 1929. letu, ker so za to leto prvič izdani točni statistični podatki na obeh frontah.¹ Obenem je to leto važno tudi v drugem pogledu; pokaže nam sliko poslednjega leta normalnega razvoja našega izvoza (od l. 1928. na 1929. l. se je izvoz na železnicah dvignil za 9.75 %, a v 1950. l. že padel za 20 %; isto-

¹ Do l. 1929. ni bilo izdanih nikakih javnih pomorskih statistik; tudi generalna direkcija državnih železnic ni dotedaj izdala izvoznih podatkov vse do l. 1928.

tako pade na morju izvoz od 1929. l. na 1950. l. za 2·20%, v l. 1951. pa že za 18·55%).

Za pregled odnosa po posameznih vrstah mednarodnega blagovnega prometa Jugoslavije naj služi naslednja tabela:

Leto 1929.	Mera : tone.			
S m e r	Izvoz	Uvoz	Tranzit	Skupno
Po železnici ²	2.657.000	916 000	2.132.000	5.705.000
Po panonskih rekah ³	732 000	492 000	1.052.000	2.276.000
Po morju ⁴	1.828.000	618.000	—	2.447.000
Skupno	5.217.000	2.026.000	3.184.000	10.428 000

Te navedbe nam kažejo, da se je od celotnega našega izvoza, ki je znašal l. 1929. 5.217.000 ton, odpeljalo iz naše kraljevine po železnici 50·9%, po morju 55·1% in po plovnih panonskih rekah 14%.

Še veliko bolj interesantne postanejo te izvozne poti, ako jih podrobneje analiziramo. Polovica celotnega prometa v izvozu je usmerjena na sever in zapad. Kje so ta izhodišča v inozemstvo in kako jaka so, skuša pokazati sledeča tabela dvajsetih obmejnih postaj,⁵ razvrščenih po jakosti izvoza v procentih celotnega izvoza po železniški poti:

Leto 1929.

Izvozna postaja	Tisoči ton	%	Izvozna postaja	Tisoči ton	%
Rakek	755·8	28·45	Horgoš	70·8	2·66
Koprivnica	486·5	18·31	Beli Manastir	59·5	2·24
Subotica	242·3	9·12	Velika Kikinda	40·3	1·52
Đevdelija	204·3	7·69	Kranjska gora	32·7	1·23
Št. Ilj	200·6	7·55	Caribrod	32·2	1·21
Jesenice	129·3	4·87	Prevalje	18·7	0·70
Kotoriba	104·7	3·94	Radgona	9·0	0·34
Sušak	92·6	3·48	Kenali	2·8	0·11
Barč	90·5	3·41	Dravograd-Meža	2·3	0·09
Bistrica-Boh. j.	80·5	3·03	Banatsko Arandelovo	1·3	0·05

² Statistika jugoslovenskih železnica za godinu 1929. Izdanje generalne direkcije državnih železnica. — Državna štamparija, Sarajevo 1930. Knjiga II., str. VIII.

³ Pomorska statistika kraljevine Jugoslavije za godinu 1932. Trgovinsko-industrijska i zanatska komora u Splitu, str. 81—82.

⁴ Statistika plovidbe na rekama i kanalima kraljevine Jugoslavije za godinu 1929. Beograd 1930, str. 20.

⁵ Statistika jugoslov. železnica, o. c., str. VIII.

Tu se nam pokaže velika nesorazmernost med številom izvoznih postaj in posameznimi deli države. Medtem ko sta sever in zapad direktno posejana z njimi (18 postaj in 91·10% izvoza!), odpade na jugovzhod in jug le po ena izvozna pot (Caribrod, Devdelija in 8·90% izvoza!). Odlično vlogo igra devet slovenskih postaj, ki participirajo s 50·20% na vsem jugoslovanskem izvozu po železnicah. Visoka izvozna številka preko postaj, ki meje na Italijo (54·96%), je razumljiva radi agrarne pasivnosti države in njene prekupčevalske vloge. Velika prometna intenzivnost daje Sloveniji pečat vstopnega praga od agrarne jugovzhodne Evrope k industrijskemu zapadu in agrarnopasivnemu jugozapadu.

Drugo komponento srednjeevropske izvozne fronte tvori vodovje panonske kotline, predstavlja joč s 752.000 ton štirinajst odstotkov vsega izvoza v 1929. letu. Tu pa ni tako kot pri železniškem prometu stabilna tendenca po naraščanju prometa (1925. l. : 199.000 ton, 1926. l. : 867.000 ton),⁶ kajti izvoz je podvržen stalnemu nihanju (1927. l. : 551.000 ton)⁶, bodisi radi kolebajočih letin v panonskem predelu države, bodisi radi trgovskih konjunktur. Na celotnem rečnem izvozu so bile udeležene plovne panonske reke tako-le:

Leto 1929. ⁷		Mera : tone.	
Mednarodne reke	ton	Teritorialne reke	ton
Donava	255.000	Begej	105.000
Tisa	164.000	Sava	76.000
Drava	44.000	Tamiš	64.000
—	—	kanala v Bački	25.000
Skupno	463.000	Skupno	269.000

Iz tabele je razvidno, da odpade večina izvoza, t. j. 63·18% na mednarodne reke. Med njimi predstavlja Donava s 54·85% glavno vodno prometnogeografsko pot v srednjo Evropo. Teritorialne vode so v mednarodnem prometu manjšega pomena. Interesantno je dejstvo, da ostaja v izvoznem prometu Sava daleč za Begejem!

Druga fronta našega izvoza je Jadransko morje, ki participira s 55·1% na vsem izvoznem prometu. Celokupna vsota je

⁶ Statistika plovitve na rekama i kanalima kraljevine Jugoslavije za god. 1925.—1928. Ministarstvo saobraćaja, uprava pomorstva, rečnog saobraćaja. Beograd 1929, str. 5.

⁷ Statistika plovitve na rekama i kanalima kraljevine Jugoslavije za godinu 1929. Beograd 1930. str. 20.

razdeljena v glavnem med šest pristanišč na sledeči način (glej tabelo A):

Tabela A.⁸

Leto 1929.

Split	826.000
Sušak	299.000
Dubrovnik	235.000
Šibenik	192.000
Metković	33.000
Zelenika	17.000
Ostale	226.000
Skupno	1.828.000

Tabela B.⁹

Mera : tone.

Sušak	422.000
Dubrovnik	299.000
Šibenik	250.000
Split	177.000
Metković	92.000
Zelenika	69.000
Ostale	56.000
Skupno	1.365.000

Kot prvo in največje izvozno pristanišče nastopa Split, ki predstavlja s 45·18% skoro polovico vsega tovrstnega prometa. Šele daleč za njim slede po jakosti ostala pristanišča (Sušak 16·55%). —

Pravi pogled na prometno intenzivnost pa dobimo šele, če vzporedimo s pomorskim izvozom blago, ki je v 1929. letu prispelo po železnici iz celinskega zaledja v pristaniške postaje (glej tabela B). Če primerjamo podatke železniške in pomorske statistike, se nam pokaže, da se je očitvidno nekaj izvoženega blaga porabilo v našem agrarno pasivnem Primorju samem, tako da je faktičen izvoz iz celinskega zaledja v inozemstvo po morju v primeri z izvozom na severni fronti razmeroma zelo majhen. Da pa ima Split veliko večjo jakost izvoza v inozemstvo kot pa dovoza iz notranjosti, temu je treba iskati vzroka v industriji v Splitu in okolici (cement!).

Interesantna je vzporeditev vseh štirih glavnih luk glede velikosti izvoza na morje. Sušak ima kot tehnično najboljša in obenem kot po oddaljenosti od osnovne smeri našega državnega prometa Ljubljana—Zagreb—Beograd najkrajša pot prvenstvo v izvozu na morje. Kolikor bolj so pristanišča oddaljena od te osnovne smeri, oziroma v kolikor so do njih tehnično slabše poti, v toliko postopoma pojema izvozni promet zaledja z morjem: Sušak 25·81%, Šibenik 15·29%, Split 10·82%! Dubrovnik je kot naša najjužnejša pomembna luka navezan na drugo progo in ima široko zaledje, zato je tudi jačji v tem oziru (18·28%; za 122.000 ton jačji od Splita!). Ostala manjša pristanišča ne prihajajo toliko v poštev.

⁸ Pomorska statistika, o. c. str. 81—82.

⁹ Statistika jugoslovenskih železnica za g. 1929. Beograd 1930. Knjiga II. Str. XVIII.

Résumé.

Les voies et les directions de l'exportation de la Yougoslavie. — Les voies et les directions de l'exportation de l'État Yougoslave sont constatées par l'article présent d'après les statistiques sur les trafics maritime, fluvial et ferroviaire de l'année 1929. Cette année compte comme la dernière dans l'évolution normale du trafic de la Yougoslavie.

La Yougoslavie forme deux zones d'exportation: celle du Centre de l'Europe et celle de la mer. De la somme totale de 5,217.000 tonnes qui représentent l'exportation de l'année 1929 du royaume Yougoslave, 50·9% ont été expédiés par le chemin de fer, 35·1% la mer, et 14% par les fleuves navigables du bassin Danubien.

Le gros de l'exportation effectué par le chemin de fer est dirigé vers le Nord et le Nord-Ouest (18 stations-frontière avec 91·10% d'exportation), tandis que 8·90% seulement de l'exportation totale sont dirigés vers le Sud et le Sud-Est (Caribrod, Đevdelija). La Slovénie qui participe par 50·20% dans l'exportation ferroviaire totale du royaume, forme la porte d'entre du Sud-Est agricole vers l'Ouest industriel et le Sud-Ouest. Parmi les voies navigables du bassin Danubien, les fleuves internationaux, le Danube, la Drave, la Tisa (63·18% du total de l'exportation fluviale) l'emportent. Le Danube avec ses 34·85%, représente la voie principale du trafic du Centre de l'Europe.

La zone occidentale et septentrionale forme en somme 64·9% de l'exportation totale. Au contraire, la zone maritime ne forme que 35·1%. Le trafic des ports Yougoslaves, quant à l'exportation maritime, est représenté par le tableau A. Le port de Split y tient la première place. L'importation par le chemin de fer, de l'intérieur de l'État, est présenté par le tableau B. Au point de vue purement technique, le meilleure et la plus courte voie conduit par le port de Sušak qui a des communications les plus favorables avec l'intérieur du Royaume. Les autres ports ne peuvent pas concourir avec lui, à cause de leur distance de la direction principale formé par la ligne: Ljubljana—Zagreb—Beograd.

Roman Savnik:

Prirastek prebivalstva v Evropi v desetletju 1920 — 1930.

Statistično gradivo, ki se nanaša na prebivalstvo katerekoli pokrajine, kaže, da v številu ljudi navadno ni opaziti hitrih in nenadnih sprememb. Te se vrše počasi, a obenem stalno tako, da je v daljšem razdobju možno razbrati določeno usmerjenost v gibanju prebivalstva. Le vojne ali zelo razširjene epidemične bolezni utegnejo mirni razvoj hipoma zaustaviti. Za večino Evrope znači v tem oziru ostro zarez0 svetovna vojna.

Ker je iz ljudskih štetij razbrati v gibanju prebivalstva celo vrsto tehničnih dejstev, jim posvečajo države vedno več pozornosti. Evropske države popisujejo prebivalstvo navadno vsako desetletje, Francija, Luksemburg in Danska celo redno vsakih pet

let. V Evropi so po svetovni vojni skoraj povsod izvedli že dvoje ljudskih štetij; le eno je bilo doslej v Estonski (l. 1922.), Rumuniji (l. 1950.) in Avstriji (l. 1925.). Zadnji popis prebivalstva v Nemčiji se je vršil šele 16. junija t. l., toda podrobni podatki še niso znani. Vendar si moremo na podlagi statističnega gradiva o rojstvih in smrtnih slučajih tekom zadnjih let tudi za omenjene države ustvariti še precej jasno sliko o gibanju prebivalstva. To pa seveda ne more prikriti dejstva, da smo o velikem delu srednje Evrope danes manj poučeni kot o S. S. S. R. in balkanskih državah, glede katerih je do svetovne vojne vladala precejšnja nejasnost.

Literatura, ki obravnava kretanje prebivalstva v Evropi, je silno obsežna. Med Slovenci se je bavil s tem problemom V. Šarabon,¹ ki v svojih studijah obravnava razvoj gibanja prebivalstva v posameznih delih Evrope tekom 19. stoletja. V njih opozarja na značilno pomikanje težišča evropskega prebivalstva, ki je imelo izprva smer proti SSV, nato SV, in končno VSV, čemur je bilo vzrok neenakomerno naraščanje ljudi v raznih delih našega kontinenta.

Svetovna vojna je ta razvoj zaustavila. Pod vplivom velikanskih izgub, ki jih je utrpelo takrat prebivalstvo skoraj vseh evropskih držav, zlasti v Rusiji in na Balkanskem polotoku, se je premikanje težišča proti vzhodu nenadno ustavilo, da, celo prestavilo se je malenkostno nazaj proti zahodu. L. 1900. ga nameršča Šarabon na 14° 15' EG in 50° 15' N; l. 1920. je bilo na 14° 12' EG in 50° 55' N, l. 1952. je že doseglo 15° EG, dočim je ostalo še vedno na isti zemljepisni širini. Težišče, ki je bilo l. 1900. še v osrčju Češke blizu Prage, leži danes približno 60 km vstran nekako sredi med Libercem in Labo, kjer ta prestopi petnajsti poldnevnik.

Po prestani reakciji v času svetovne vojne in ruske revolucije se težišče evropskega prebivalstva znova pomika v prejšnjem pravcu, vendar ne več v vzhodnosevernovzhodni smeri, temveč že naravnost proti vzhodu. Vzrok tej najnovejši usmerjenosti je rastoči zastoj v naraščanju prebivalstva srednje Evrope. Ta proces, ki se opaža že več desetletij, je došel tako daleč, da se zdaj tu ljudstvo počasneje množi nego v južni Evropi, dočim je preje v naraščanju zaostajalo le za prebivalstvom vzhodne Evrope. Germani, ki so se še pred sto leti hitreje množili nego

¹ V. Šarabon, Prebivalstvo Evrope v 19. stoletju, Dom in Svet 1907; isti, Die Verschiebung der Bevölkerung von Europa im 19. Jahrhundert, Mitt. der Geogr. Ges. in Wien, Bd. 60, p. 53 ss.

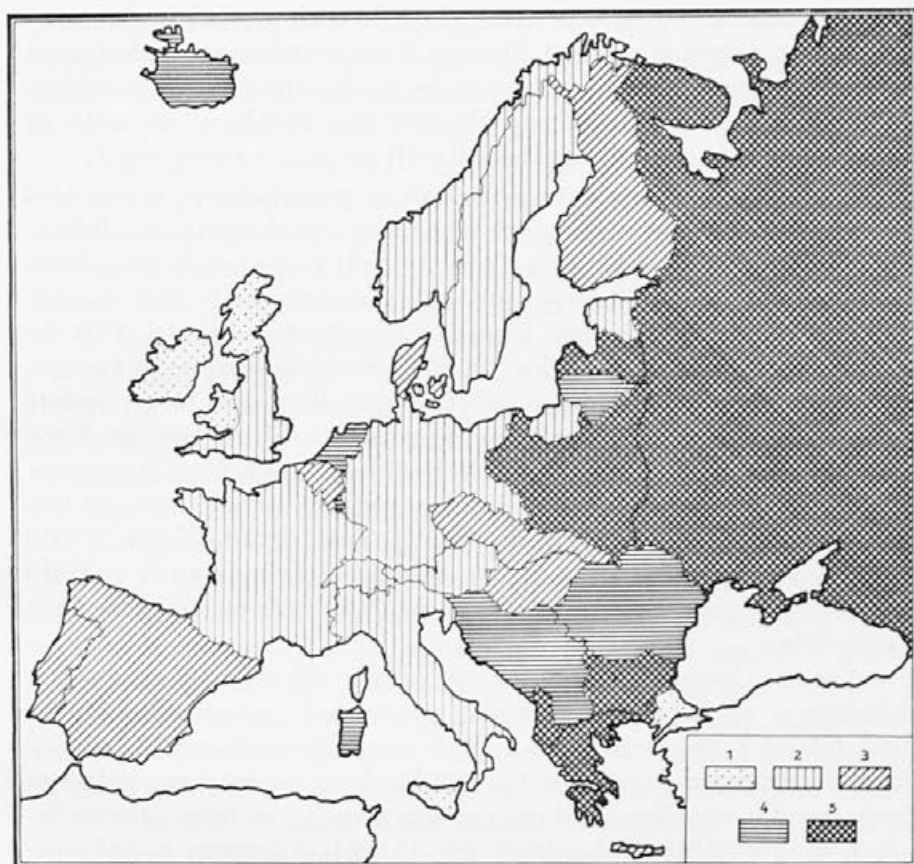
Slovani, zaostajajo zdaj v razvoju že tudi za Romani. Medtem ko se je od l. 1920.—l. 1950. prebivalstvo pretežno z Germani naseljenih držav pomnožilo komaj za 7%, je naraslo prebivalstvo v romanskih državah za 8%. Seveda bo pokazala šele bodočnost, ali in v koliko bo ostalo to razmerje stalno. Ako pa pomislimo, da je v tem času naraslo prebivalstvo vse Evrope za 50 milijonov ljudi, t. j. za približno 12%, je jasno, da tudi z Romani naseljene pokrajine južne Evrope v splošnem daleč zaostajajo za povprečnim naraščanjem prebivalstva na celini. Kako neprimerno hitreje se množe Slovani! Prebivalstvo slovanskih držav se je v zadnjem desetletju pomnožilo kar za 22%. Slovani, ki so šele pred petdesetimi leti številčno nadkrilili Romane, so začetkom 20. stoletja že dohitevali Germane in jih pred par leti tudi prekosili.

To bi bile v splošnem glavne posledice neenakomernega napredovanja evropskega prebivalstva v zadnjem času. Tozadevne razmere v posameznih državah je razvideti iz priložene karte. Tu opazimo na prvi pogled veliko razliko, ki obstaja v naraščanju prebivalstva med vzhodno in južnovzhodno Evropo ter ostalimi deli celine. Z malimi izjemami se hitro množi samo prebivalstvo vzhodnoevropskih agrarnih držav. Dejansko niti temu ni povsod tako. Kajti ravno skozi Jugoslavijo, Rumunijo, Češkoslovaško in Poljsko se vije v prirodi razmeroma dobro vidna meja, ki deli vzhodne pokrajine od zahodnih, kjer letni prirastek prebivalstva ne dosega več evropskega povprečka, kar je tipično za srednjo Evropo. Ta črta drži v Jugoslaviji nekako od ustja Neretve proti SZ k Uni, nakar se na severu drži Save in Donave; v Rumuniji poteka po grebenih Karpatov, v Češkoslovaški zakrene zahodno od Podkarpatske Rusije od madjarske meje skozi Slovaško proti poljsko-nemški meji, nakar odreže vojvodstvo Poznanjsko od trupa poljske države.

Skoraj povsod vzhodno odtod prebivalstvo nadpovprečno narašča, in sicer čim vzhodneje tem hitreje. Na čelu vse Evrope korakata S. S. S. R. (+ 25% prirastka v desetih letih) in Bolgarija (nad 20%). Tendenca vedno hitrejšega naraščanja prebivalstva proti vzhodu se ne opaža zgolj med posameznimi državami, marveč mnogokje že v okviru iste države.

Največja nasprotja kaže v tem oziru Poljska. Tu se v najmanj naseljenih predelih na vzhodu prebivalstvo v splošnem še enkrat hitreje množi ko na jugu in zahodu; sicer pa najbolj narašča v vojvodstvu Polesju (50% prirastka v zadnjem desetletju), najmanj v vojvodstvu Poznanjskem (+ 7,2%).

Podobno doslednost opazimo v Češkoslovaški. Zadnje ljudsko štetje je tu pokazalo, da se je prebivalstvo v desetih letih pomno-

Prirastek prebivalstva v Evropi v desetletju 1920—1930.

L'accroissement de la population de l'Europe dans la période de 1920—1930.

- 1) manj ko 0% — moins de 0%, 2) od 0 do 7% — de 0 à 7%, 3) od 7 do 12% — de 7 à 12%, 4) od 12 do 17% — de 12 à 17%, 5) nad 17% — plus de 17%.

Merilo 1 : 37,500,000.

žilo za 8,7% ; prirastek pa je znašal na Češkem 6,7%, na Moravskem 6,2%, v Šleziji 9,3%, v Slovaški 11,3% in v Podkarpatski Rusiji 20,4%. Na Češkem je torej prebivalstvo vendar hitreje narasčalo ko na Moravskem. Toda temu je vzrok veliko priseljevanje ljudi od drugod, ki je bilo v nasprotju z ostalo državo le na Češkem večje od izseljevanja. Zgolj prebivalstvo Prage je po tem potu naraslo v taki meri, da bi znašal povprečni prirastek ljudi na Češkem brez nje komaj 3,8%. Pa tudi sicer so tu napredovala samo mesta ter industrijski in rudarski kraji. Dejansko je na Češkem prebivalstvo nazadovalo na ozemlju, ki obsega po-

lovico dežele, zlasti na severovzhodu in v maloproduktivnem predelu, ki se razprostira med Plznom, Prago, češkomoravsko mejo in Budčjovicami. Na Moravskem je ta čas upadlo prebivalstvo na teritoriju, ki predstavlja slabo tretjino dežele, v Slovaški še v dveh okrajih, v Podkarpatski Rusiji pa niti v enem več.²

Glavni vzrok naglemu naraščanju prebivalstva v vzhodni Evropi je predvsem visok prebitok rojstev nad smrtnimi slučaji. Le v poedinih primerih je k temu še bolj pripomogla priselitev ljudi od drugod. Slednje je slučaj v nekaterih pokrajinah S. S. S. R., n. pr. v sovjetski Kareliji, kjer je v času od l. 1921 do 1951 narastlo prebivalstvo kar za 60%. Še lepši primer je Grčija, ki je pod vtisom povojnih političnih dogodkov sprejela v nekaj letih nad milijon svojih rojakov, ki so se izselili iz Turčije. Brez njih bi se tu prebivalstvo množilo kvečjemu tako hitro kot se na Pirenejskem polotoku. Prav to ima seveda na drugi strani za posledico, da je danes v evropski Turčiji manj ljudi ko jih je bilo pred desetimi leti. Odtod pa se vrši izseljevanje tudi v Malo Azijo. Da ta proces še vedno traja, priča nezadržno nazadovanje Carigrada.

V ostali Evropi je komaj troje večjih pokrajin, kjer presega naraščanje prebivalstva evropski povpreček: zelo redko obljudeni Island s 14·6% prirastka ljudi v zadnjem deceniju, gospodarsko nerazvita Sardinija (+ 15·8%), kjer so se v poslednjem času izvedle obsežne melioracije močvirnih predelov, ter rodovitna in napredna Holandska (+ 15·4%). Obenem z Luksemburgom (+ 15·6%) prekaša slednja glede naravnega prirastka ljudi zelo vidno ostale germanske države, v katerih se je prebitok rojstev nad smrtnimi slučaji že zelo skrčil. Marsikje, tako na Britanskem otočju, na Skandinavskem polotoku in v Alpah, se razprostirajo že kar obsežne pokrajine, kjer prebivalstvo dalj ali manj časa nazaduje. Irska se od štiridesetih let 19. stoletja še vedno nevzdržno prazni. V novejši dobi izkazuje vedno manj ljudi tudi Škotska in polotok Wales. Absolutno nazadovanje prebivalstva se mestoma pojavlja že v sami Angliji in to v hribovitih pokrajinah (n. pr. v Cumberlandu in Cornwallu) prav tako kot v gosto obljudenih rudarskih, industrijskih in trgovskih predelih. Izmed 28 angleških grofij jih je imelo l. 1951. že osem manj prebivalcev ko pred desetimi leti. Toda to nazadovanje prebivalstva zadeva sama mesta le v neznatni meri. Nasprotno! V splošnem,

² Fr. Nekovář, Hustota, vzrůst a úbytek obyvatelstva v Československé republice podle sčítání lidu ze dne 1. prosince 1950, Sborník Československé společnosti zeměpisné, 1951, p. 144 ss.

predvsem največji kraji napredujejo še vedno hitreje ko dežela. Izmed 75 mest Velike Britanije z nad 50.000 prebivalci jih je v zadnjem desetletju nazadovalo samo 17. Z eno samo izjemo je naraslo prebivalstvo tudi v največjih mestih na Škotskem.³

Podobno kot v Veliki Britaniji je na Skandinavskem polotoku. Tu je Švedska klasičen primer stalno pojemajočega prirastka prebivalstva. Ta je znašal v času od l. 1900 do l. 1910. 7·7%, naslednje desetletje 6·9%, končno komaj 4·0%. L. 1951. in prav tako l. 1952. je znašal prebitek rojstev celo le 0·5%; bil je tako nizek kot v zadnjih 150 letih samo l. 1918. Le malo boljše je na Norveškem, kjer se je v zadnjem desetletju pomnožilo prebivalstvo za 6·0%. Tudi v Skandinaviji prebivalstvo v nekaterih pokrajinah že nazaduje. Nasprotno hitro napredujejo — seveda pod vplivom priseljevanja od drugod — le Stockholm, pokrajina okoli Osla in nekateri predeli na severu.

V obeh alpskih državah, v Švici in Avstriji, nazaduje prebivalstvo v teritorijalno majhnem obsegu. Od 1920—1950 je narastlo prebivalstvo Švice za 5·2%. Tu se je bolj pomnožilo le na severu okoli Basla, dočim je nazadovalo deloma visoko v gorah n. pr. v kantonu Uri), deloma na ozemlju pojemajoče industrije (v kantonih St. Gallenu, Appenzellu in Neuchâtelu). Kakšne so dejanske razmere v Avstriji, bo ugotovilo šele prihodnje ljudsko štetje. Z gotovostjo pa smemo sklepati, da se prebivalstvo množi še počasneje ko v Švici in da se tudi tu mestoma vrši notranja emigracija v istem smislu.

Prirodni prirastek prebivalstva v Nemčiji je bil po svetovni vojni izprva še precejšen, zadnji čas pa se zelo krči. V prvih šestih letih od 1919—1925 se je prebivalstvo pomnožilo za 5%, v naslednjih osmih letih od 1925—1935 le za 4·4%. Sicer v državi menda še nobena pokrajina ne beleži absolutnega nazadovanja ljudi, toda tendenca v gibanju prebivalstva je tako neugodna, da vzbuja v državi resne skrbi. Instruktiven komentar k sedanjim razmeram podaja v svoji knjigi R. Lotze,⁴ ki uvodoma ugotavlja nenadno nazadovanje rojstev. L. 1921. se je rodilo v Nemčiji 1.524.000 otrok, l. 1951. komaj še 1.051.000. Sicer število rojstev še vedno presega število smrtnih slučajev, vendar zaradi nenormalne starostne lestvice prebivalstva, kjer vedno bolj prevladujejo starejši letniki, sedanja, še manj pa prihodnja generacija ne bo več kos, da bi preprečila krčenje prebi-

³ C. B. Fawcett, Distribution of the urban population in Great Britain 1951, Geographical Journal, 1952, p. 100 ss.

⁴ R. Lotze, Volkstod?, Stuttgart 1952.

valstva. Kajti število otrok v družinah je vedno manjše. V nekaterih velemestih je celo do 50% mladoporočencev brez vsakega potomstva. Berlin si je že kar pridobil sloves najmanj plodnega mesta na svetu. Nazadovanje rojstev seveda ni povsod v državi še doseglo iste stopnje. Največje je v velemestih, slede ostala mesta in končno dežela. Najbolj počasi se množe Židje, slede protestanti in nato katoličani. Najmanj otrok imajo premožni sloji, slede srednji in končno nižji sloji.

Ta dejstva, ki jih Lotze nepobitno ugotavlja na podlagi statističnih podatkov za Nemčijo, veljajo v večji ali manjši meri tudi za ostalo Evropo. Že to, da se prebivalstvo v germanskih državah počasneje množi ko v romanskih, v splošnem dokazuje, da protestanti glede plodnosti ne dosežajo več katoličanov. Celo v Franciji se razmere boljšajo. Kajti po daljši stagnaciji prebivalstvo znova vidno narašča. Vendar se to v državi, kjer se je v Evropi kritično upadanje rojstev najprej pojavilo, ne množi več z lastno močjo, saj se je celo komaj na isti višini preje držalo le potom tujih injekcij. Že več desetletij prihajajo v Francijo vedno sveže trume priseljencev, ki najdejo posla v industriji in poljedelstvu, kjer primanjkuje domačih delavcev. A tudi ti, kamor niso došli v večjem številu, niso mogli prepričati absolutnega nazadovanja prebivalstva, ki zavzema teritorialno vedno večji obseg.⁵ Kljub temu, da je v desetletju 1921—1931 naraslo število ljudi v državi za 6,2%, beleži ta čas kar 42 departementov, ki zavzemajo 276.000 km², torej cela polovica države, absolutni upadek prebivalstva.⁶ To nazaduje zlasti v osrednjih in vzhodnih predelih Francije, večinoma na hribovitem ozemlju, a mestoma tudi na rodovitnih tleh, kjer uspeva poljedelstvo. Naraščanje prebivalstva je torej dejansko omejeno na sorazmerno majhno ozemlje: največje je v severnovzhodnem delu države, zlasti v Pariški deželi, ter ob Sredozemskem morju, skratka tam, kjer je gospodarski razvoj največji in kjer živi največ tujih doseljencev. L. 1931. so našli v Franciji 2,981.000 tujcev; od teh jih je bilo v Parizu in sosednjih dveh departementih nad en milijon, v ostalem severnovzhodnem delu države nad 800.000, v departementih ob Sredozemskem morju pa okoli 400.000. Značilno je, da je v teh pokrajinah v zadnjem desetletju skoraj natančno tolik absolutni prirastek prebivalstva.

⁵ Prim. E. W e b e r, Die Bevölkerungsbewegung in Frankreich von 1846 bis 1926 (mit 12 Karten und Diagramm), Petermanns Mitteilungen 1931, p. 237 ss.

⁶ Prim. A. C h o l l e y, La population de la France en 1931, Annales de Géographie XLI, pp. 638—640.

Z ozirom na naraščanje prebivalstva pripada med roman-skimi državami Italiji predzadnje mesto; v zadnjem desetletju znaša prirastek 6·6%, je torej komaj večji ko v Franciji. Toda v nasprotju z njo tu ni takih razlik v ljudskem gibanju med posameznimi pokrajinami. Pač nazaduje prebivalstvo na Siciliji, v nekaterih hribovitih predelih Alp in severnih Apeninov, v Furlaniji in iz razumljivih vzrokov tudi na naših narodnih tleh, zlasti v Istri in na Goriškem,⁷ toda to ozemlje je več kot štirikrat manjše od francoskega ter obsega komaj petino Italije. Tudi zelo hitro naraščanje prebivalstva malokje preseneča. To se znatneje množi le okoli Torina, v Laciju, na Sardiniji in v nekaterih krajih Basilikate.

Še povoljnije prilike so na Pirenejskem polotoku. Od 1920 do 1930 je naraslo prebivalstvo na Portugalskem za 10·4%, v Španiji za 11·6%. Poleg Madrida in njegove okolice so napredovali zlasti gospodarsko najbolj razviti obmorski predeli na vzhodu in severu.

Vse romanske države pa seveda prekaša Rumunija.⁸ Tu je znašal isti čas absolutni prebitek rojstev nad smrtnimi slučaji 2.425.000 ljudi. Odgovarjajoči prirodni prirastek prebivalstva v državi (17·5% v desetih letih) se zaradi priseljevanja in izseljevanja sicer gotovo ne krije z dejanskim, vendar ne utegne biti bistveno drugačen. Kot že uvodoma omenjeno, obstaja med zahodnim in vzhodnim delom države v naraščanju prebivalstva znatna razlika. To se hitro množi le v okviru predvojne Rumunije, dočim je v zadnjem desetletju v Besarabiji, Bukovini in na nižinskih tleh vzdolž madjarske meje celo številčno nazadovalo.

Tudi v ostalih državah narašča prebivalstvo v skladu z zemljepisno lego in razmerami v sosedstvu. Tako je v Belgiji dejanski prirastek večji (v zadnjem desetletju + 8·4%) nego v Franciji, večji je dalje na Danskem (+ 8·3%) nego v Angliji, večji na Finskem (+ 8·2%) nego v Skandinaviji, večji na Madjarskem (+ 8·7%) nego v Avstriji. Zelo velike razlike pa je opazati med malimi baltiškimi državami. Od 1920—1930 se je pomnožilo prebivalstvo v Litvi za 12%, v Latviji celo za 19·7%, v sosednji Estonski kvečjemu za 1%. Slednja država je namreč glede prirodnega prirastka prebivalstva med zadnjimi, marsikatero leto je že izkazalo presežek smrti nad rojstvi.

⁷ I risultati provvisori del censimento dell' Italia (21. avrile 1931), Bolletino della r. Società geogr. italiana 1931, p. 845 ss.

⁸ M. Le iter, Volkszählung in Rumänien, Mitt. d. Geogr. Ges. in Wien, Bd. 74, p. 214 ss.

Kljub tako protivnim in neenakim tendencam v gibanju prebivalstva širom Evrope, se še vedno v vseh državah opaža vsaj ena skupnost: povsod se prebivalstvo preseljuje v mesta v taki meri, da meščanski živelj relativno vedno bolj narašča. To je slučaj tudi v Nemčiji in v Veliki Britaniji, čeprav je računati, da bo v njih morda že v najbližnji prihodnosti pričela obratna tendenca.

Primerjati glede naraščanja prebivalstva Evropo z drugimi celinami je ob pomanjkanju zanesljivega statističnega materiala docela nemogoče. Zadostuje naj vzporeditev s severnoameriško Unijo, kjer je zlasti pod vplivom manjšega dotoka izseljencev po svetovni vojni napredovanje prebivalstva znatno oslabilo. Od 1920—1950 je naraslo za 16,5%. Tudi tu je med deželami opaziti razne stopnje v napredovanju. Toda v nasprotju z Evropo se prebivalstvo predvsem hitro množi v jugozahodnih državah blizu Pacifika in mehiške meje, dočim bolj napreduje na vzhodu zgolj v otokih, blizu kanadske meje, tu in tam ob Atlantskem oceanu in na Floridi. Tudi v Uniji se težišče prebivalstva neprestano premika, vendar zaradi danih razmer ravno v obratni smeri. Mnogo hitreje narašča mestno prebivalstvo. L. 1920. je bilo v Uniji 68 mest, l. 1950. 96 mest z več ko 100.000 prebivalci.

Résumé.

L'accroissement de la population de l'Europe dans la période de 1920—1950. — Cette discussion a pour sujet la tendance d'après la guerre concernant l'accroissement de la population de l'Europe. Le centre de gravité de la population de l'Europe qui, au 19e siècle, tournait vers le Nord-Est tend, après la guerre, distinctement vers l'Est. Cela, nous le voyons dans la partie Nord-Est de la Tchécoslovaquie, à 15° EG et 50° 30' N à peu près. Pendant la dernière dizaine d'années, la population de l'Europe s'est accrue de 12%. Ce ne sont que les États agraires de l'Europe de l'Est à l'exception de la Hollande et du Luxembourg qui montrent un progrès surpassant la moyenne. La limite véritable va à travers la Yougoslavie, la Roumanie, la Tchécoslovaquie et la Pologne; elle va de l'embouchure de la Neretva vers NO à l'Una, ensuite le long de la Save et du Danube, elle tourne ensuite en affranchissant les Carpathes et en longeant la frontière tchécoslovaque-hongroise à travers la Slovaquie à la frontière germano-polonaise jusqu'à ce qu'elle coupe le duché de Poznanj du corps de la Pologne.

On voit le plus grand progrès dans les États slaves (+ 18%), tandis que la population des États germaniques s'accroît encore plus lentement (+ 7%) que celle des États latins (+ 8%). Dans l'Europe Centrale et celle de l'Ouest il y a beaucoup de pays où la population est en regression. Parmi ceux-ci il faut citer l'Irlande, l'Écosse, Wales et la Sicile et en partie certains pays d'Angleterre, les pays Scandinaves et les Alpes. En France, la population s'accroît de nouveau plus vite (+ 6,2%) dans les derniers 10 ans naturellement sous l'influence d'une forte immigration des étrangers, malgré cela

elle est en regression sur le territoire qui contient toute une moitié de l'État. Aussi, en Italie, qui, parmi les États latins, occupe l'avant-dernière place quant à l'accroissement de la population (+ 6,6%), la population se décroît-elle par endroits (la Sicile, le territoire des Alpes et celui du Karst). En Allemagne, cela ce n'est pas encore le cas, cependant, les ans derniers, le surplus des naissances à la mort reste si rapidement en arrière qu'il cause de graves inquiétudes à l'État. Malgré l'accroissement très différent de la population de l'Europe on remarque que, dans tous les États, la population des villes s'accroît encore plus vite que celle de la campagne grâce à l'affluence considérable du dehors. Enfin, on compare l'accroissement de la population de l'Europe à celui de USA.

Obzornik.

Naš novi državni geološki zavod. V drugi polovici prejšnjega stoletja so se začeli ustanavljati v raznih kulturnih državah geološki zavodi (prvi geološki zavod je bil na Dunaju, ustanovljen že l. 1849), ki jim je bila poverjena naloga, geološko raziskovati domače ozemlje in pridobljene podatke nuditi ne samo znanosti, temveč tudi praktičnim panogam kakor rudarstvu, tehniki, poljedelstvu in narodnem gospodarstvu sploh. Zavodi dosežajo ta namen v prvi vrsti s kartiranjem in objavljanjem geoloških kart, predvsem specialk, dalje z objavljanjem pripadajočih komentarjev in drugih znanstvenih del ter s praktičnimi tečaji. Ker vrše te institucije odlično znanstveno delo, je bilo opaziti skoraj povsod že od vsega začetka tesno sodelovanje med njimi in univerzitetnimi instituti.

Pred prevratom sta spadali Slovenija in Dalmacija v področje dunajskega geološkega zavoda (Geologische Reichsanstalt), ki je tekom let izdal za slovenske kraje naslednje geološke specialke v merilu 1 : 75000: Ajdovščina - Postojna, Škofja Loka - Idrija, Železna Kapla - Kokra, Mozirje, Pragersko - Slovenska Bistrica, Ptuj-Vinica (samo avstrijski del), Rogatec - Kozje (samo avstrijski del) in Gleichenberg, poleg tega pa še pripadajoče komentarje (Erläuterungen zur geologischen Karte...). Brez komentarja so izšle samo sledeče geološke karte: Tolmin, Gorica, Trst in Celje - Radeče. Le delno izdelani sta bili (kartirano je bilo samo ozemlje, ki je spadalo v področje Karavank) specialki Velikovec in Spodnji Dravograd. Pred nekaj leti pa je izdal dunajski zvezni geološki zavod še izpopolnjeno specialko za Spodnji Dravograd, kjer je ostal jugoslovanski del slovenskega ozemlja večidel nekartiran. Geološka specialka za Maribor je še v tisku. Za vse ostalo ozemlje obstojajo manuskriptne geološke karte starejšega datuma.

Za Dalmacijo in istrske otoke so bile izdane do prevrata naslednje geološke karte v merilu 1 : 75000: Krk-Novji, Karlobag-Jablanac, Medak - Sv. Rok, Knin - Ervenik, Pag, na katerih je bil kartiran samo avstrijski del, dalje Cres - Rab, Lošinj Mali - Puntalun, Unije - Susak, Zadar, Biograd - Tjesno, Zapuntel, Kistanje - Drniš, Novigrad - Benkovac, Silba, Šibenik - Torgir, Sinj-Split, Sv. Andrija, Biševo in Solta, v merilu 1 : 25000 pa Budva (severozapadni del) in Spič (severna in južna polovica).

Za bivšo kraljevino Hrvatsko in Slavonijo je obstojalo Geološko poverjenstvo v Zagrebu, ki je izdalo do svetovne vojne 9 geoloških specialk v merilu 1 : 75000, in sicer: Ptuj-Vinica (samo hrvaški del), Rogatec - Kozje

(samo hrvatski del), Zlatar - Krapina, Ivanič Kloštar i Moslavina, Zagreb, Daruvar, Medak - Sv. Rok, Gračac - Ermain in Knin - Ervenik; na zadnjih treh specialkah je bil kartiran samo hrvatski del. Strokovne članke je objavljalo Geološko povjerenstvo v svojem lastnem časopisu „Vijesti“. Po vojni se je ta institucija spremenila v Geološki zavod v Zagrebu, ki je nadaljeval s publikacijo geoloških specialk.

V Beogradu je vršil to nalogo Geološki inštitut beograjske univerze, ki je že pred vojno pričel z izdelavo geološke karte Srbije. Po vojni se je to delo nadaljevalo, tako da je danes izdelanih že več geoloških kart za vzhodno Srbijo v merilu 1 : 100.000 in še posebej za Beograd in njegovo okolico v merilu 1 : 25.000.

V Bosni in Hercegovini je deloval že od l. 1898. dalje Geološki zavod, ki je imel svoj sedež v Sarajevu in ki je objavil nekaj nebarvanih geoloških specialk (samo z mejami geoloških formacij) v merilu 1 : 75.000 ter barvane geološke karte za vso Bosno in Hercegovino v merilu 1 : 200.000 (Sarajevo, Tuzla, Banja Luka, Travnik, Ljubuški).

Z ukazom o Geološkem inštitutu kraljevine Jugoslavije z dne 29. dec. 1950, se je ustanovil tudi v naši državi tak geološki zavod, ki mu je bila določena naloga, da po znanstvenih metodah proučuje zemeljsko površje in njene globlje plasti, njeno rudno bogastvo in raziskuje podzemeljske vode, predvsem pa da izdela geološke in pedološke karte za vso državo.

Za direktorja novega geološkega zavoda je bil imenovan prof. Ferdo Koch, ki je bil poprej uspešno deloval kot geolog pri Geološkem zavodu v Zagrebu. Kot geologi in asistenti so bili pridelnjeni geološkemu zavodu še dr. Fran Šuklje, ki je sedaj po upokojitvi direktorja Kocha začasni vodja zavoda, Sreten Milojević, Miloš Pavlović, Vojislav Čubrilović, Vasilije Simić, Miloje Protić, dr. Kosta Petković in Vjekoslav Mikinčić.

Vrhu tega obstoji pri geološkem zavodu še geološki komité kraljevine Jugoslavije kot posvetovalna institucija, ki daje generalne direktive za delo in sprejema proračunski projekt za vsako leto posebej. Članstvo tega komiteja tvorijo: po en zastopnik vojnega ministrstva, finančnega ministrstva (oddelek za kataster), prometnega in kmetijskega ministrstva, ministrstva za gozdove in rudnike, za trgovino in industrijo, za socialno politiko in narodno zdravje, gradbenega ministrstva, potem upravnik geološkega inštituta v Beogradu, ki je istočasno tudi zastopnik prosvetnega ministrstva, upravnik geoloških inštitutov v Zagrebu in Ljubljani ter direktor geološkega zavoda. Za predsednika komiteja je bil postavljen univ. prof. dr. Vladimir Petković.

Geološki zavod si je zadal kot prvo nalogo, izdelati sekcije preglednih geoloških kart za vse one predele naše države, ki so še slabo preiskani oziroma za katere še ne obstoje nikake geološke karte.

V teku prvega poslovnega leta je zavod dokončno izdelal in pripravil za tisk naslednje geološke specialke v merilu 1 : 75.000: Sušak - Delnice, Ogulin - Stari trg in Senj - Otočac, nadalje karte v merilu 1 : 100.000: Zaječar, Niš, Pirot in Sjenica ter v merilu 1 : 25.000 okolica Beograd. V delu so naslednje geološke specialke: Plitvice, Gospić - Korenica, Brinje - Ledenica, Karlovac - Vojnić, Krk - Novi Vinodolski in otok Vis v merilu 1 : 75.000, potem Negotin, Paračin, Veliko Gradište, Petrovac, Donji Milanovac in Prokuplje, Krupanj, Beograd, Novi Pazar in Plevlja v merilu 1 : 100.000.

Poleg tega izdaja geološki zavod še svojo publikacijo „Vesnik geološkega inštituta kraljevine Jugoslavije“, katere prvi zvezek prve knjige je izšel v Beogradu l. 1952.

I. Rakovec.

Mednarodno polarno leto 1952—53. Na internacionalnem meteorološkem kongresu, ki se je vršil v septembru l. 1929. v Kopenhagnu, so tamkaj zbrani meteorologi zaključili, naj se v l. 1952.—53. vrši polarno leto. Pod polarnim letom razumejo meteorologi dobo, v kateri se vrše meteorološka opazovanja istočasno v vseh delih zemeljskega površja severne hemisfere. Ker so meteorološke razmere v polarnih krajih zelo važne za potek vremena v nižjih geografskih širinah in ker so tu vremenske razmere najmanj znane, se posveča največja pažnja ravno na opazovanja v teh krajih. Doba polarnega leta se razteza od 1. avgusta 1952 do 31. avgusta 1953. Na južni hemisferi pa se je pričelo šele 1. januarja 1955.

Letošnje polarno leto je že drugo. Prvo se je vršilo pred 50 leti, in sicer prav tako od 1. avgusta 1882. do 31. avgusta 1885. Že takrat je odpotovalo v polarne kraje 14 ekspedicij, ki so ostale tam vse leto in redno opazovale poleg meteoroloških elementov tudi elemente zemeljskega magnetizma in pojave polarnega soja.

V sedanjem polarnem letu sodelujejo po večini iste države kot l. 1882.-85., pridružile pa so se jim še druge, tako da sodeluje v vsem 27 držav z različnimi ekspedicijami. Tudi število postaj se je pomnožilo. Od teh pa deluje v Arktidi 45, 5 jih je v Antarktidi, 4 pa v Afriki, in sicer 1 v Somalji, 2 v zapadni Afriki in ena v ozemlju Konga. Najsevernejšo postajo vodi Rusija na Fr. Jožefovi deželi. Vse ekspedicije opazujejo vse meteorološke elemente z vsemi modernimi pripravami. Da bi se dobilo čim več podatkov iz visokih slojev atmosfere, so na predkonferenci, ki se je vršila v avgustu 1950. v Leningradu, sklenili, da se ustanove tudi višinske gorske postaje, po možnosti 6 na Grönlandiji, 2 na Islandiji, 1 na otoku Jan Mayen, 1 na Faroerskih otokih, 2 v Norveški, 1 na Spitzbergih, 1 na polotoku Kola, 1 na Novi Zemlji ob prelivu Matoškin šar, 1 na Fr. Jožefovi deželi, 1 v Sibiriji blizu Verhojanska in 1 blizu Beringove morske ceste. Smatrala so se za potrebna tudi aerološka opazovanja s pilotbaloni in so zato ustanovili 5 takih postaj okoli severnega tečaja, v Aljaski, Kanadi, na Grönlandu, Spitzbergih in v Rusiji.

Najvažnejše je pri vsem tem, da se opazuje na vseh postajah istočasno. Opazovalnice se ravnaajo po zapadnoevropskem času (po Greenwichu), zato morajo temu času prišteti ali od njega odšteti toliko ur, kolikor znaša razlika med njihovim in zapadnoevropskim zonalnim časom. Na podlagi tega se opazuje v Ljubljani ob eni po polnoči ter se prične znova ob petih zjutraj in se opazuje nepretrgoma vsako uro vse do devetih zvečer.

Kot največji uspeh polarnega leta smatrajo meteorologi sinoptiki izdajo internacionalnih vremenskih kart za vso severno hemisfero. Izdelala jih bo „Deutsche Seewarte“ v Hamburgu, vendar pa z denarno pomočjo vseh sodelujočih držav. Vsebovale bodo podatke približno 1000 kontinentalnih postaj in okrog 500 opazovanj z morske površine, kajti pritegnile so se tudi potujoče ladje k sodelovanju. Karte bodo v dveh merilih, ena z dvobarvnim tiskom v merilu 1:30 milj. z gostim omrežjem geografskih koordinat, z rečnimi sistemi in z izohipsami ter druga pomanjšana v merilu 1:60 milj. Karte se bodo načrtale po končanem polarnem letu, torej naknadno, ko se bo vse gradivo kritično pregledalo. Kot opazovalni termin za risanje kart so izbrali zapadnoevropski poldan.

Tudi Zavod za meteorologijo v Ljubljani se je pridružil delu v polarnem letu in se je v njem organiziralo mednarodno opazovanje. Zaradi pomanjkanja primernih prostorov, predvsem radi ovir v organizaciji po-

nočne dežurne službe, ljubljanska polarna opazovanja zelo trpijo glede točnosti in zato ne bodo mogla mnogo doprinesiti k splošnim koristim polarnega leta.

Oskar Reja.

Pripomnje k oceni razprave o Zlatenski ploči. Stvarno in strokovno je g. dr. Rakovec I. ocenjeval to razpravo v Geografskem Vestniku VIII. l. 1932., str. 149.—152. in z največjo dobrohotnostjo, ki jo priznavam z najtoplejše zahvalo. Bodi mi pa dovoljeno, da želim nekatere ugovore v oceni primerno ali priznati ali zavrni in tako zabraniti nespornost, stvari pa pripomoči do popolnejše jasnosti.

1. Morska glina v sl. 9. na str. 25. razprave ni iz gornjega miocena (sarmatika), pač pa v smislu opozoritve v oceni iz srednjega (kot badenska gl.). Savski prelom je nastal ob glavnem gorotvornem premikanju v oligocenu, obnovljen premik ob njem v profilu pri Mostah pa se je izvršil po usedi morske gline. Nasproti stiku diluvija s prelomino sem stal ob posetu l. 1929. s prav istim pomislekom kakor g. ocenjevalec in pustil vprašanje odprto.

2. G. ocenjevalec menda ni opazil, da je profil sl. 9. preko savske struge na spodnjem koncu odprt. S to ukrenitvijo sem hotel označiti, da zevajoča razpoka v dolomitu sega do neznane globočine. Očitno mi je, da Sava ni mogla nositi preko te zevi svoje prodovine ne le bdeče, ne plavajoče. Marveč je kamenje, ko je med prehodom preko nekaj desetih metrov dolge zevi izgubilo pod seboj dno struge, popadalo v zev in jo polagoma zapolnilo blizu do površja reke — prav kakor kaže risba, ki predstavlja samo vrhnji oddelek zevi.

3. G. ocenjevalcu se „zdi malo verjetno, da bi bili voda in ledeniki odtrebili gornjetriadni apnenec, ki sedaj manjka nad paleozojsko predlogo Golice pri Jesenicah“. Pripominjam, da mi je kljub morebitnemu ugovoru novjših glaciologov povsem naravna, dobro utemeljena in edina na razpolago stoječa, torej sprejemljiva domneva, če sodim, da je dachsteinski apnenec Mežaklje na desni strani doline segal prvotno tik do ploskve savskega preloma, označene v sliki 8. in 10. razprave s črtkano premico. Omenjeni činitelji — voda in ledeniki — pa so ga odtrebili do sedanjega strmega pobočja Mežaklje v dovolj dolgi jim razpoložljivi kontinentalni dobi po mioplionski izravnavi gorovja ob panonsko-jadranski razvodnici (K o s s m a t, Morphol. Entw. d. Gebirge im Isonzo- u. oberrn Savegebiet, 1916, str. 55). Ista domneva velja dosledno tudi za usedline, ki so na levi strani doline segale nad trupom Golice tja do prelomne ploskve. Še sedaj vidimo ogromno množino odtrebljenih kamenih odkruškov v dolini Save ob dolgi progji od Podkorena do Ljubljane in Zaloga na debelo odloženo po deloma ožjem, deloma širšem dolinskem dnu — dasi le še kot jako zmanjšan ostanek vse iz sosednih Alp odtrebljene množine. Obsežne ledeniške groblje in melišča, zgrajene iz od gorskih pobočij odkrušenega kamenja, pa ležijo po alpskih bregovih in dolinah deloma še gola (n. pr. velikanska melišča v Mišeljki dolini tostran Hribaric in Dolča i. dr.), deloma že porastla s trato in gozdom (Krma i. dr.) pa jih vode še odnašajo v glavno dolino in po njej dalje do morja. Očiten uspeh tega krušenja in odnašanja je umikanje gorskih pobočij od dolinskih črt po zgledu Mežaklje in Golice.

Ferd. Seidl.

Radi pomanjkanja prostora sledi moj odgovor na pripombe prof. Seidla šele v prihodnjem letniku.

I. Rakovec.

Halobia rugosa Gümb. v šenturških skladih Kamniških Alp. Odgovor.

V Geoloških Analih Balk. Poluostrva (XI, 2, Beograd 1953, pp. 282—284) odgovarja prof. Uršič na mojo kritiko, priobčeno v lanskem letniku Geogr. vestnika (pp. 153—154). S priloženo sliko in s točnejšim opisom skuša sedaj še bolj podpreti svojo trditve, da namreč pripadajo fosilni ostanki, ki jih je našel v dobljiškem jarku kamniškega gričevja v zelenkastosivem grohastem peščenjaku, školjki *Halobia rugosa* Gümbel.

V svoji lanski kritiki sem izrekel o njegovi trditvi dvome tako s petrografskega kot s paleontološkega stališča. Vkljub avtorjevemu zagovoru v Geol. Analih pa še vedno vztrajam pri svojih trditvah. Pri tem ponovno pripominjam, da mi je za paleontološko presojo služil edinole eksemplar, ki mi ga je izročil avtor sam. Razumljivo je seveda, da sem lani upravičeno pogrešal slike in točnejšega opisa v ocenjenem tekstu, to pa ne toliko radi sebe kot radi čitateljev sploh. Vkljub temu, da so bili morda na eksemplaru, ki mi ga je odstopil avtor, fosilni ostanki nekoliko slabše ohranjeni, sem vendar mogel še toliko ugotoviti, da se skulptura dozdevnih lupin ne sklada niti z opisom niti s slikami od prof. Uršiča citiranih del, prav tako tudi ne z opisom Dienerja (Gürich, Leitfossilien, IV. Lf. Berlin 1925, p. 27, Taf. VII). Pri tej priliki pa moram ugotoviti, da ti fosilni ostanki sploh ne pripadajo školjki, temveč neki solitarni koralni. Eksemplar je namreč vendar še tako dobro ohranjen, da se prav jasno razločujejo na notranji strani dozdevnih lupin značilni pretini (septa). Na sliki stran 222, kjer je fotografirano najbolj ohranjeno in najbolj značilno mesto eksemplara, se prav dobro vidijo septa v 2¼ kratni povečavi. Po teh in drugih znakih, ki so še razvidni, bi bilo soditi, da pripadajo ostanki družini *Turbinolidae*.

Tooliko za sedaj. Kar se ostalih ugovorov tiče, se povrnem nanje prihodnje leto, ko bom ocenjeval avtorjevo najnovejše delo „Prilog geološkom poznavanju zapadnog oboda savske terciarne zone u Slovenačkoj“ (Geol. Anali Balk. Poluostrva XI, 2, Beograd 1953, pp. 78—98). **I. Rakovec.**

Književnost.

Dr. Otto Lehmann, Die Hydrographie des Karstes. Auf einfach entwickelter, physikalischer und hydraulischer Grundlage bearbeitet von ——. Izišlo v zbirki: Enzyklopädie der Erdkunde. Herausgegeben von Prof. Dr. Oskar Kende. Leipzig und Wien. Franz Deuticke, 1952. 212 strani.

To je po dolgem presledku zopet večja in zelo pomembna knjiga o krasu. Zakaj oboje je treba naglašiti že koj spočetka; teoretično ali načelno proučevanja krasa je močno zaostalo in v zadnjih dveh decenijah znanost ni dala bogve kaj, dasi je speleološko in morfološko raziskovanje prav zelo napredovalo. Tako se zdi, kakor da se zbira gradivo za nove, sintentične vidike o krasu. Drugič pa je umestno, da takoj v začetku Lehmannovo knjigo označimo kot zelo pomembno, kot delo, ki se ga bo vsakdo, kdor ima kakorkoli posla s kraškimi pojavi, prav močno razveselil. Kdor pozna O. Lehmanno iz dosedanjih del in nastopov, ve, da ima mož navado, da misli s svojo glavo. To se pravi, da ima prav močno viden odpor zoper običaj, da se prevzemajo kar tako naziranja neke dobe ali družbe ali struje in da se s hvalevredno trmo zažene v lastno smer ter se hoče po popolnoma samostojnih potih dokopati do povsem samolastnega spoznanja in naziranja. In

če se človek s takimi nagnenji loti celotnega kraškega problema, je samo ob sebi umljivo, da mu bo centralna zadeva — vprašanje kraške hidrografije, ki je jedro in osnova vsakršnega krasa, in je nadalje samo ob sebi umljivo da bo zadel takoj in neizogibno ob teorijo talne kraške vode in sklenil za vsako ceno napraviti svoj račun z njo.

In je res O. Lehmann to storil. Ves čas od Grundovega nastopa so praktiki izražali svoje pomisleke zoper teorijo, jo odklanjali in pobijali. Razkrivanja med vojno in pozneje niso mogla ničesar najti, kar bi jo podprlo ali količkaj klicalo po njej, pa vendar se je, zlasti v nemški znanosti, še vedno pisalo o njej kot o nečem danem ter samo ob sebi umljivem. Z Lehmannovim delom se je končno oglasil znanstvenik, ki je temu napravil konec ter z vso prepričevalnostjo in dokumentnim aparatom pokazal, da se je Grund zmotil ter da kraške talne vode ni.

Izhodišče Lehmannovih razmotrivanj je temeljno važna ugotovitev fizikalnega dejstva, da majhne razpoklinice, špranjice in luknjice apnencu ne morejo služiti za pričetek zakrasevanja, ker voda sploh ne pronica po njih ali pa prepočasi; biti morajo prostornejše (nekako do 2—5 mm v premeru, str. 16), da more teči voda po njih v toliki meri in tako naglo, da jih prične razširjati, s čimer se šele prično razvijati podzemске votline, uvodna stopnja zakrasevanja. — Te osnovno važne razpokline so tedaj za razvoj krasa najvažnejši pogoj; ako jih ni, se tudi podzemске votline ne razvijejo. Vprašanje, odkod so te razpokline, razmotriva Lehmann bolj na kratko; deloma so to slojne razpokline, po večini pa so to tektonske prepoke, ki potekajo prečno čez sloje in slojne razpokline in ki so nastale ob gorotvornem pritisku in gibanju; hidrografsko važne razpokline so nastale šele ob zadnjih gorotvornih gibanjih, zvezanih z nastankom vnanjega reliefa posameznih čokov in ploč (str. 8). Od obstoja in razporejenosti teh „pravotlin“ (Urhohlräume, str. 15) zavisi razvrstitev in obstoj zakrasevanja ter kraških votlin. Da so na dolomitu ponekod domala prav taki kraški pojavi kot na pravem apnencu, drugod pa ne, zavisi od stopnje razpokanosti, na splošno pa ima nastanek neštetih neznatnih razpoklinic v krhkem dolomitu za posledico, da jih voda zalepi ter s tem ovre kraško pretakanje (17). — Razpokline tektonskega izvora seveda niso enakomerno razdeljene po apniški kamenini niti ni treba, da so posamezni sistemi med seboj v zvezi.

Že s tem je pravzaprav podana osnova, ki nujno sili k odklonitvi teorije o talni vodi v krasu; Lehmann jo je odklonil odločno in podprl svoje naziranje z močnimi, prepričevalnimi primeri iz opazovanja. Voda se po votlinah premika po zakonih vodnega toka v ceveh, pod pritiskom, ki more poganjati vodo v izvirke visoko navzgor, kakor tudi jih imeti na pr. pod morsko gladino. Za geomorfologijo je izredne važnosti zaključek, ki logično sledi iz vsega dosedanjega, da je višina kraških izvirkov nezavisna od nadzemске erozijske osnove (20) in da potemtakem spodnja erozijska osnova v krasu sploh nič ne pomeni, podzemsko delovanje vode more seči tudi pod gladino tekočih rek, jezer in morja.

Za geomorfologa so navedeni rezultati Lehmannovega proučevanja najvažnejši, on pa jih porablja pravzaprav le bolj kot izhodišče za premotrivanje o tem, kako teče voda po podzemskih rovih in votlinah, kateri fizikalni zakoni se tu uveljavljajo, in sicer v raznih oblikah votlin ter kraških pretokov, ob kraških poljih itd. Temu vprašanju je posvečena velika večina knjige, ki se dosledno naslanja na fizikalne preizkuse, na podrobno poznavanje fizikalnih zakonov, tako da je knjiga geografu pravzaprav po meto-

dični strani močno odmaknjena in se s tem celo izmakne iz njegovega kriterija po meritorni strani. Saj se mora avtor sam na neredkih mestih sklicevati na mnenje ali na eksperiment posameznih fizikov - strokovnjakov. Tega ne mislim kot očitek, saj je treba naglasiti, da v problemih kraške hidrografije teoretiziranje ne bo privedlo dalje, marveč samo praktično in povsem konkretno proučevanje, kjer ima tudi fizika važen, če ne celo poglobitveni delež. Otto Lehmann pa se je podal na to pot kar sam.

Vsakdo, ki ima bodisi kot geomorfolog ali kot speleolog ali kot kulturni tehnik opravka na krasu, se bo moral porazgovoriti z rezultati Lehmannovega proučevanja, ki pomenijo prav gotovo mejnik v vedi o krasu. V nekaterih pogledih, na pr. glede talne vode, glede nastajanja votlin, votlinskih sistemov in njihove medsebojne zveze, vodnega odtakanja v krasu, moremo reči, da so nedvomno na pravem potu, drugod pa bržkone tudi na pravi sledi, samo da jih bo pač nadaljnje preizkušanje modificiralo. **Anton Melik.**

Alfred Löhnberg-Walter Stern, Ein neuer Weg der karsthydrologischen Forschung durch Anwendung geoelektrischer Methoden. Zeitschr. f. Geophysik, Jg. 8, 1952, pp. 285—305. S 14 slikami.

Pričujoča studija kaže, da je zavzelo raziskovanje kraške hidrografije povsem novo smer, o kateri je upati, da ni samo boljša od dosedanje, temveč da nas bo tudi mnogo hitreje privedla do zadovoljivih rezultatov.

V uvodu razprave opišeta avtorja vse značilne kraške pojave, pri čemer obrneta pozornost zlasti na podzemsko hidrografijo. Pri tem navedeta vse glavne probleme, ki jih skušajo razne teorije več ali manj ugodno rešiti. Po kratkem predarku prideta do zaključka, da ne more nobena izmed številnih teorij dati končnega zadovoljivega odgovora in da prav tako tudi ne more nobena izmed obstoječih metod priti do zanesljivih rezultatov. Zato upata avtorja, da se bodo mogli rešiti najvažnejši hidrološki problemi šele z geoelektrično metodo navideznega specifičnega upora.

S prvimi takimi poizkusi sta začela pri nas na Cerknškem jezeru. Na raznih krajih jezerske kotline sta napravila okrog 1600 merjenj. Na podlagi teh sta dognala, da se nahaja plast talne vode le pod terasami, ki sestojijo iz proda in grušča in ki prekrivajo približno eno tretjino cele jezerske kotline. Pod pravim jezerskim dnom, ki ga tvori lapornato jezersko blato, pa nista mogla do globine 90 m ugotoviti nikake take plasti, čeravno sta napravila nekaj merjenj tudi po večji deževni dobi. Zato sta prišla do zaključka, da povzroča vsakoletne poplave Cerknškega jezera vsled večjega deževja naraščujoča talna voda, ki se nahaja pod terasami, in pa potoki, ki prinesejo takrat prav tako večje množine vode s seboj.

Izčrpana morfološko-hidrografska studija o Cerknškem jezeru, kjer bodo uporabljeni vsi rezultati, dobljeni po tej geoelektrični metodi, pa bo izšla prihodnje leto v Posebnih izdanjih Geografskega društva v Beogradu. Zato bo šele tedaj mogoče izreči končno sodbo o uporabnosti rezultatov, ki sta jih dobila z novo metodo.

I. Rakovec.

Marc Bloch, Les caractères originaux de l'histoire rurale française. (Institutet for Sammenlignende Kulturforskning. Serie B: Skrifter. XIX.) Oslo 1951. XVII + 261 str.

Ta knjiga ni običajna francoska agrarna zgodovina, pisana po deskriptivni ali pa kronološki metodi. Avtor je imel čisto drug namen: hotel je formulirati in prikazati glavne in najbolj splošno zanimive probleme franco-

skega agrarnega razvoja. Pri tem je podal toliko novih misli in vidikov, da zasluži njegovo delo vso pozornost tudi izven kroga ožjih specialistov.

Najprej si stavi vprašanje o glavnih etapah kolonizacije Francije in pride do rezultata, da je površina kulturnih tal tekom vsega razvoja od predzgodovine do danes najbolj narastla v dobi od 11.—15. stoletja. Vso kolonizacijo prejšnjih dob strne v uvod tega poglavja; v kasnejši dobi se pa napredek v poljedelstvu ne izraža več v naraščanju kulturnih tal, ampak predvsem v odpravi periodične ledine.

V naslednjem poglavju zanimata avtorja predvsem dve vprašanji. Med sistemi menjavanja posevkov loči začasno kulturo (*culture temporaire*), kamor spada vsa ona zemlja, ki ostane po enkratnem obdelanju skozi več let neobdelana, nato pa znana tipa dvoletne in troletne rotacije. Začasna kultura obstoja že od srednjega veka dalje le še kot izjema, predvsem v goratih krajih in pa pri kulturah sekundarne važnosti; dvoletna rotacija je značilna v glavnem za sredozemski, troletna pa za severni del Francije. — Pri zemljiščih loči razdelitev na delce, zaselško razdelitev in sklenjena zemljišča. Zelo zanimiva je razprava o zvezah med zemljiško razdelitvijo in vsem socialnim ustrojem: pri razdelitvi na delce je moč kolektiva, vaške soseske, največja (obvezno menjavanje posevkov, obvezna skupna paša po žetvi), medtem ko ima pri zaselški razdelitvi in še bolj pri sklenjenih zemljiščih posameznik mnogo več svobode. Pravtako so izredno zanimive avtorjeve hipoteze o zvezi med tipi zemljišč, sistemi menjavanja posevkov, raznimi vrstami pluga ter razliko med mediteransko in severno kulturo.

V naslednjih poglavjih govori avtor o zgodovinskem razvoju zemljiškega gospodarstva. Važna je n. pr. ugotovitev, da se v novem veku tudi v francoskem zemljiškem gospodarstvu pojavi tendenca za formiranjem novih sklenjenih zemljišč s tem, da se anektirajo zemljišča podložnikov, čeprav ta proces ni zavzel takih dimenzij kakor v Angliji ali v Nemčiji. — V poglavju o socialnih grupah govori o gruntu (*mansus*) kot o glavnem tipu starejše zemljiške posesti in spravlja njegov razvoj in propad v zvezo z razvojem in propadom francoske zadruge, oz. bratstva, kar je seveda le hipotetično. Zanimiva so izvajanja o raznih funkcijah vaške soseske in o socialnih razredih podeželja.

Knjiga se v glavnem peča z dobo pred 18. stoletjem. V zadnjih poglavjih se pa avtor dotakne agrarne revolucije, ki je v tem času preobrazila vso Francijo. Sem spada najprej uredba umetnih travnikov, povzetih po metodah vrtnega gospodarstva in vpeljanih po flandrskem in angleškem vzoru. V istem času je zelo napredovala uporaba gnojil. Vse to je povzročilo, da niti poljedelstvo niti živinoreja nista več potrebovala periodične ledine in da je bilo mogoče nadomestiti dvo-, oz. troletno rotacijo z vsakoletnim obdelovanjem. Vsemu temu se pridružijo še tendence po odpravi kolektivne paše ter po delitvi sosesk; ko je končno še francoska revolucija odpravila zemljiško gospodarstvo, nastane nova epoha agrarne zgodovine.

Moj namen seveda ni, da bi izčrpno navajal ali pa ocenjeval bogato vsebino knjige. Avtor se v predgovoru brani proti očitku, da je njegova sinteza prezgodnja. Zaveda se provizoričnosti svojih tez, vendar ja hoče dati pregled problemov in vzpodbudo k novim raziskovanjem. Ta namen je pa avtor brez dvoma dosegel; pri tem se ima največ zahvaliti dejstvu, da ostane zvest svoji sociološki metodi in da gre svojim vprašanjem v resnici do dna. — Zanimivo je njegovo stališče do vpliva prirodnih faktorjev, ki po njegovem mnenju sicer ne morejo razložiti glavne smeri razvoja, pač pa modifikacije, ki jih

ta razvoj doživi v posameznih pokrajinah (str. X.). Knjiga, ki je izšla v seriji publikacij Instituta za komparativno raziskavanje kultur v Oslu, je v metodičnem oziru sploh zelo zanimiva. Zato bi mogli iz nje tudi pri nas, kjer ta vprašanja deloma niso niti načeta, črpati mnogo pobud geografi, historiki in sploh vsi oni, ki se bavijo z agrarnimi problemi.

Fran Zwitter.

Škerlj B., Menarhe und Klima in Europa. Archiv für Frauenkunde und Konstitutionsforschung. Bd. 18, H. 1—2, 1932., str. 16—29.

Začetkoma poudarja avtor, da je menarha bolj redko bila doslej predmet antropološkega raziskavanja. Podatki, ki jih prinašajo različni avtorji, so zelo splošni: način življenja, podnebje, temperatura itd. naj bodo najbolj vplivni činitelji in naše znanje o menarhi se da sublimirati v izreku: čim bolj se oddaljujemo od ekvatorja, tem kasnejša je menarha.

Že iz tega razloga je treba pozdraviti vsak poskus obrazložiti te difference v menarhi s konkretnimi podatki in tu se koj zruši ona že tradicijska teza, da je menarha kasnejša z naraščajočo oddaljenostjo od ravnika. Škerlj nam podaja za Evropo pregledno karto o porazdelitvi menarhe (po eno- do dveletnih razdobjih), ki je v najbolj južnih evropskih krajih v 11. in 12. letu, v južnozahodni Franciji, srednji Italiji, Dalmaciji, Albaniji, severni Grčiji v 13. in 14. letu. Dotlej sta meji vsaj približno vzporedni z ekvatorjem. Menarho v 14. in 15. letu beležimo za Anglijo, za Norveško (!), za severno Francijo, Belgijo, za vzhodno Nemčijo, Svico, za Jugoslavijo, južno Rumunijo in Bolgarijo. Nizozemska spada pravzaprav še k južnejšemu pasu. Ostale evropske dežele izkazujejo menarho v 15. do 17. letu in približno večja zanje zavisnost menarhe od oddaljenosti od ekvatorja.

Ako vrišemo sedaj v karto menarhe še januarske zračne izoterme, izoamplitude (črte enakega srednjega letnega toplotnega nihanja) in porazdelitev padavin v letu, nastaja nek analogen potek teh krivulj, kjer se črte za menarho ne ravnaajo po paralelnikih. Poleg tega ugotavlja avtor še zavisnost menarhe od konfiguracije dotične dežele, konfiguracija sama pa je zopet važna za podnebje. Nadalje so tu važne geološke lastnosti tal, neposredno in posredno po hrani, življenje v mestu s svojo zgodnjo menarho i. dr.

V specialnem razlaga pisec končno za južnozahodni del naše banovine zavisnost menarhe od omenjenih faktorjev in ponazoruje to za radovljiški, kranjski, ljubljanski in kočevski srez.

Avtor je s pričujočim delom napravil dober korak naprej s konkretiziranjem faktorjev, ki vplivajo na menarho.

Košir.

Naši univerzitetni učbeniki za geografijo. Brž po vojni so se po prizadevanju Jovana Cvijića, tedanjega rektorja beograjske univerze, pričele s pomočjo prosvetnega ministrstva izdajati učne knjige v domačem jeziku, namenjene slušateljem visokih šol. Leta 1925. je izšlo delo Pavla Vujevića, *Osnovi matematičke i fizičke geografije*. I. del, na 346 straneh, obsegajočih vso matematično geografijo in pa geofiziko. L. 1926. je izšel na 815 straneh II. del tega velikega Vujevićevega dela; v njem se obdelana nadaljnja poglavja iz fizične geografije, in sicer nauk o atmosferi ali klimatologija ter nauk o morju ali oceanografija. S tema dvema knjigama smo dobili soliden učbenik za velik del geografske vede v domačem jeziku.

Nadaljevanje fiziške geografije v geomorfološkem področju je oskrbel Cvijić sam. Od mojstra naše geografije imamo veliko delo, ki pa je na žalost in veliko škodo naše vede ostalo torzo: Jovana Cvijića *Geo-*

morfologija, katere prva knjiga, obsegajoča 588 strani, je izšla že l. 1924., a druga knjiga s 506 stranmi se je izdala l. 1926. Smrt je prehitela našega velikega mojstra, da ni mogel izdati še tretje knjige niti pripraviti za tisk gradiva, da bi se moglo delo izdati vsaj po rokopisni ostalini. Tako so iz geomorfologije ostala neobdelana nekatera zelo važna poglavja.

Imenovana dela je izdala Državna štamparija v Beogradu v prav lepi opremi. Toda z njimi se je delo prekinilo in dosedaj še nimamo obdelane niti antropogeografije niti regionalne geografije.

Nekoliko kasneje se je pričel gibati Zagreb. L. 1929. je „Akademski prirodoslovni klub“ v Zagrebu izdal Arturja Gavazzija Opčo Geografijo, prvi del, obsegajoč astronomsko geografijo na 128 straneh. Nadaljevanje se doslej ni pojavilo niti napovedalo. Pač pa je Matica Hrvatska pričela izdajati Zemljopis Evrope izpod peresa Arturja Gavazzija in Filipa Lukasa, in sicer je l. 1951. izšla prva knjiga, namreč dr. Arturja Gavazzija Sjeverna Evropa, na 175 straneh, popisujočih Norveško, Švedsko, Finsko, Kuolo in Svalbard. Knjiga je opremljena z zemljevidom, mnogimi fotografskimi slikami in kartami v besedilu.

To bi bile naše sintetične knjige iz geografskega področja, ako ne vpoštevamo onih del, ki obravnavajo specialne panoge, kakor je na pr. Filipa Lukasa Ekonomska geografija I. in II. del, Zagreb 1925 in 1924, 568 in 416 strani. Vidi se, da nam še mnogo manjka, kakor vsaki mladi vedi, ki mora še opravljati poglobitve posle na področju analitičnega proučevanja in nima še dovolj ugodnih pogojev za potrebne velike sinteze, za katere tudi še ni dozorela vnanja organizacija. Ali zdi se, da je vendarle že čas, ko se jugoslovanska geografija ne bo mogla več odmikati tudi tem nalogam.

A. Melik.

Zemljepis za II. razred srednjih in njim sorodnih šol. Evropa. Sestavili **Karel Prijatelj, dr. Valter Bohinec in dr. Roman Savnik.** Ljubljana 1952.

Dobre učne knjige so važna zadeva. In ta-le je ena od dobrih. Vsebuje soliden opis, najprej pokrajinsko in nato kulturno sliko, kar je včasih malo preskopo izraženo, a je dosledno izvedeno. Knjigi se pozna, da je sestavljena po pretehtanem načrtu in napisana skrbno in s solidnim znanjem. Želeti bi bilo samo, da bi bile vse šolske knjige za geografijo enako dobro sestavljene, pa tudi tako opremljene z dobrimi slikami, kakor je pričujoča, kjer so ilustracije izbrane zelo srečno, da dijaku predočijo najznačilnejše. Zdi se mi samo, da mora biti knjiga precej težka, da vsebuje za to stopnjo, kateri je namenjena, nekoliko preveč podrobnosti, zlasti gospodarskih, in je za to za spoznanje preobširna (155 strani); če je praktična uporaba potrdila mojo domnevo, naj bi se pri drugi izdaji v tem pogledu predelala in morda interesantne podrobnosti izločile in dopolnile kot čitanka. Izgovarjava tujih krajevnih imen je po večini dodana, potrebovali pa bi jo dijaki nemara tudi za nemška imena in tudi slovanska izgovarjava je videti nekoliko na slabšem, zakaj Odesa, Moskva se izgovarja kot Adjesa, Maskva in poljski Łódz je bliže Vudzu nego Ludzu in Przemyst — Pzemislu. Iz cirilice preneseno v slovenščino ne bi pisal Charkiw, marveč Harkiv itd.; sploh bi kazalo izgovarjavo tolmačiti samo s tem gradivom in s temi znaki, ki jih učenci na tej stopnji poznajo (na pr. pri tolmačenju angleških imen.) Če se brez potrebe pri narodih naštevajo poleg Poljakov posebej Kašubi in celo Mazuri (!), bi bilo treba imenovati tudi Frize, pa seveda poleg Rusov Ukrajince in Beloruse (str. 12), potem Latiše (str. 15), Katalonce itd. Take nedoslednosti se bodo dale z lahkoto popraviti pri drugi izdaji. A. Melik.

Naš alpinizem. S pomočjo tovarišev Skalašev zbral in uredil **Mirko Kajzelj**. Ovitek, platnice, perorisbe in zemljevide narisal Herbert Drogenik. Založil Turistovski klub „Skala“. Ljubljana 1952, 312 str.

Vsak prijatelj slovenskega alpinizma mora biti vesel te temeljite publikacije naših agilnih Skalašev. Največje zadoščenje naj jim bo pač hvaležnost in priznanje vseh onih brez dvoma številnih plezalcev - začetnikov in izurjenih alpinistov, ki bodo delo praktično uporabljali. Obsežno gradivo je zbrano v vzorni izérpnosti, je vrh tega pregledno razporejeno (po dolinskih izhodiščih), smeri so podrobno in vestno opisane ter označene z ozirom na težavnost ture. (Škoda, da je ta označba mestoma izostala, n. pr. pri Kočni z jezerške strani!) Obdelane so tudi onstran državne meje Rabeljska in Mangrtska dolina ter Remšendol. Tekst je izpopolnjen z zemljevidi, v katerih so označene zaznamovane poti in plezalne smeri, ter s preglednimi skicami alpinistično najzanimivejših sten in vrhov. Delo nima vrednosti le kot alpinistični priročnik, temveč tudi kot pregled uspehov naših plezalcev, pa tudi kot povsem topografski pregled naših gorá: kdor n. pr. še nima jasne slike o zamotani topografiji Martuljkove in Škrlatičine skupine, jo more baš iz te knjige brž dobiti.

Težišče in glavna vrednost knjige je torej v opisih samih. Članki, ki naj bi tvorili nekak uvod (A. T o r e l l i, Vrednota alpinizma, in M. K a j z e l j, Pregled našega alpinizma), bi se morda dali idejno, snovno in jezikovno še primerneje formulirati. Glede Torellijevega članka se ni mogoče iznebiti vtisa, da pravzaprav posega izven okvira knjige in njene svrhe, dasi mu ni odrekati zmernosti v nazorih in dosti zdravih, neprisiljenih pogledov, vse to na polju, ki more postati tako nevarno pozorišče pretirane ali celo prenapete subjektivnosti.

Knjigo zaključuje seznam alpinističnih izrazov, ki sloni v glavnem na dr. Tumovi terminologiji; z njo je prevzel vse prednosti, pa tudi vse pomanjkljivosti te terminologije, ki jo bo končno veljavno v celoti težko sprejeti.

Svetozar Ilešič.

Baš Franjo: Kulture v Mariboru v začetku XIX. stoletja (z zemljevidom). Mariborski koledar 1952 (Izdala in založila Nabavljalna zadruga državnih uslužbencev v Mariboru). Str. 51—68. — Isti: **Gradbena slika Maribora v začetku XIX. stoletja**, Ibid. 1955, str. 41—65.

Razpravi podrobno razpravljate o zunanji sliki Maribora v začetku XIX. stoletja. Takrat je imel Maribor napol kmečki značaj, ker so bili časi trgoveškega in obrtnega napredka pod Karlom VI. in Marijo Terezijo minuli in je s francosko dobo nastopila gospodarska kriza, ki je mnoge mariborske meščane prisilila, da so se zopet pričeli baviti s kmetijstvom. Avtor zasleduje na podlagi franciscejskega katastra in arhivalnih virov v podrobnostih kulture tal na mariborskem ozemlju, travnike in pašnike, vinograde in brajde, sadovnjake, polja in vrtove, ki so krog l. 1800. in še v prvih desetletjih XIX. stoletja segali globoko v današnje mesto. Obrobni deli mesta in predmestja so imela popolnoma kmetiški značaj. Koroško predmestje je bilo povsem podeželsko, nekoliko manj okolje Aleksandrove ceste, po kateri se je vršil tovarni promet proti severu in so od njega imeli tamošnji obrtniki marsikako korist. Obrtniki so bili deloma tudi prebivalci Graškega predmestja, povsem kmečko pa je bilo življenje v Orešju — tu je bil celo še majhen gozd (Oreški log) —, enako tudi v Magdalenskem predmestju južno od Drave. Značilne za tedanjí Maribor so lesene hiše, ki niso bile le v predmestjih, temveč tu in tam

tudi v mestu samem, v Pristanu in v nekaterih ulicah ob vrtovih. Mimogrede omenja avtor podatke o razsvetljavi v Mariboru, o vodnjakih itd. ter razloži to ali ono krajevno ime (n. pr. Pri Treh ribnikih). Priloženi zemljevid nudi dober pregled kultur tal v Mariboru začetkom XIX. stoletja.

Istodobno gradbeno sliko mesta opisuje avtor v drugi, z zanimivimi slikami opremljeni razpravi, ki v marsičem izpopolnjuje prvo. Okoli l. 1800. je Maribor baročno mesto. Najprometnejši del mesta je Pristan, kjer se križajo velike ceste z vodno potjo Drave. Tu se ustavljajo vozniki in splavarji, tu se vršijo sejmi za les in železnino. Šele z otvoritvijo železnic izgubi Pristan svoj pomen. Avtor podaja dalje sliko pestrih sejmov v Mariboru, ki so nanje prihajali okoličani še v narodnih nošah. Vršili so se razen v Pristanu še na Rotovškem, Slomškovem in Glavnem trgu. Stari Maribor je imel predvsem pritične stavbe, od katerih je bila ena petina lesenih. Lesene hiše so bile nabite hiše z visoko streho (nižinski tip). Streha je bila visoka, ker so v napol kmetiškem mestu poleg gospodarskih poslopij služila za shrambe tudi podstrešja. Obrtniki so si zaradi obratnih prostorov gradili večje hiše, včasih tudi tako, da so manjšim stavbam prizidali ali nazidali nove prostore. Večje prezidave pa so se izvršile šele po otvoritvi južne železnice, ko se je začel novi podvig mesta. Zanimiva je razlaga ozkih ulic v starem delu mesta, ki niso nič drugega kot stari dovozi do meščanskih bivališč, ki so služili prvotno le prebivalcem dotičnih hiš samih. Ozke ulice torej niso nastale zaradi pomanjkanja gradbenega prostora znotraj mestnega obzidja. V podrobnosti gre avtor pri opisu posameznih tipov mariborskih hiš pa njihove zunanosti in notranjosti. Enotnost arhitektonske slike, ki jo je mesto imelo okoli l. 1800., se kmalu pokvari z novejšimi prezidavami; zlasti je prizadet Glavni trg, ko pade ob graditvi dravskega mostu stara dvonadstropna vojašnica (bivša lastnina grofa Tattenbacha), ki je prej harmonično zaključevala trg na vzhodni strani.

Obe razpravi sta lep donesek ne le k poleografiji Maribora, temveč k poleografiji slovenskih mest sploh.

V. Bohinec.

Vodnik po Mariboru. Kulturna, tujsko-prometna in gospodarska slika mesta in pokrajine; kulturnogospodarski pregled Celja in Ljubljane. Uredil in založil Reform-reklam-bureau Guido Zupan. Ljubljana 1932. Str. 363.

Naslov te lične, lepo opremljene knjižice zavaja. Nimamo tu opravka z običajnim vodnikom po mestu Mariboru. „Praktičnega dela“ sicer v knjigi ne manjka, sestavlja ga je na kakih 60 straneh B. G a j š e k., vendar tvorijo glavni del knjige krajši in daljši članki F. B a š a., ki skuša podati za tujca in domačina poučen „uvod v preteklost, pokrajino, kulturo in gospodarstvo“ Maribora in okolice. Namen se mu je posrečil v polni meri; nobeno naše mesto se ne more ponašati s sličnim delom.

Večina Baševih člankov je zgodovinskega, oziroma kulturnozgodovinskega značaja; zanimivi so pa tudi za geografa, ker poudarjajo vseskozi vplive okolja, torej zemljepisnih činiteljev, na potek zgodovinskih dogodkov. Kakor pa je avtor dober poznavalec mariborske, oziroma štajerske zgodovine, tako je tudi izvrsten tolmač zemljepisnih razmer štajerskega in Maribora. Prizadevajoč se, da jih poda v čim bolj zgoščeni obliki, je n. pr. na malo strani stisnil lep opis štajerske pokrajine, ki je mogel vzrasti le iz prav temeljitega poznavanja štajerskih tal. V nekoliko spremenjeni, jezikovno popravljani in morda tu in tam dopolnjeni obliki bi ta dragoceni sestavek sodil v šolsko geografsko čitanko, ki jo Slovenci že prav težko pogrešamo. Zanimiva je tudi karakterizacija štajerskega človeka v članku o prebivalstvu. Izčrpno je opi-

sana topografska slika Maribora, njegova lega, tločrt, njegovo podnebje, njegov prometno- in trgovinskopolitični položaj (prim. s svoječasnimi razpravami avtorja v Geografskem vestniku!). V članku o mariborski občinski politiki je mnogo za zgodovino mestnega razvoja važnih podatkov, enako tudi v članku o zunanosti Maribora, ki poudarja poleg zgodovinskih in umetnostno-zgodovinskih momentov v izoblikovanju lica današnjega Maribora tudi morfološke činitelje. Vrsto teh člankov dobro zaključuje pregled izprehodov in izletov v okolico Maribora in sestavek o organizaciji planinstva na slovenskem Štajerskem. Ob koncu knjige sta še krajša informativna opisa Celja in Ljubljane.

Za temi temeljitimi članki zelo zaostaja „Praktični del“, ki ni nič drugega kot adresar mariborskih uradov, tvrdk, društev, zdravnikov, gostiln itd.: dodan je še seznam ulic. Nesorazmernost med kulturno-geografskim oziroma kulturno-zgodovinskim delom in praktičnim delom je hiba „Vodnika“. Tujec, ki pride v Maribor na eno- ali dvodnevni obisk, v „Vodniku“ ne bo bral obširnih zgodovinskih člankov, praktični del pa mu razen naslovov nič ne nudi in je zato resnično zelo nepraktičen. Kje dobim najprimernejše prenočišče? Kod pridem najhitreje do muzeja? Kako si uredim najbolj praktično ogled mariborskih znamenitosti? Kateri sprehodi so polurni, enourni itd., kateri izleti poldnevni, enodnevni? Na taka praktična vprašanja „Vodnik“ ne daje odgovora in tako mariborski Baedeker še ni napisan, da si bi mu prav Baševo delo moglo služiti kot vzoren uvod.

Nemški povzetki po posameznih člankih so prav zares odveč. Nemci knjige itak ne bodo kupovali, ker so ti povzetki večjidel prekratki, koristili bodo kvečjemu znanstveniku. S tem ni rečeno, da ne bi bil nemško pisan vodnik po Mariboru potreben, moral pa bi iziti posebej in v brezhibni nemščini.

Slike so srečno izbrane in dobro reproducirane. Priloženi mestni načrt zadostuje, medtem ko je reprodukcija Dimnikovega zemljevida premajhna in zato nerabna.

V. Bohinec.

Dr. Rudolf Andrejka, Selški predniki dr. Janeza Ev. Kreka. Rodoslovna in krajevnozgodovinska razprava. Ljubljana 1952. Izdala Leonova družba. V komisiji pri Novi založbi v Ljubljani. VIII + 84 str.

Avtor je imel predvsem namen, da rekonstruira rodovnik dr. Kreka. To se mu je tudi v polni meri posrečilo. Knjiga nudi nepretgano linijo Krekov od sredine 17. stoletja dalje; tedaj so se nascili v Dolenji vasi pri Selcih, in sicer so prišli, kakor je ugotovil avtor, s Poljanskega, kjer se pojavljajo v urbarjih že od l. 1500. dalje. Mimogrede je avtor rekonstruiral še rodovnik mnogih drugih rodbin, ki so prišle v stik s Kreki. Pri tem je izčrpal vse vire, ki pridejo v poštev in ki jih v prvem odstavku („Arhivalni viri“) še posebej navaja. Njegova knjiga je odlična genealoška študija o naših kmetskih rodbinah in more služiti za vzor vsem sličnim študijam.

Pri svojem delu pa je avtor nabral tudi mnogo zanimivega materiala o življenju naših kmetskih rodbin od 17. stoletja dalje. Podatki o napredku, delitvah, zadolževanju in propadu kmetskih domov, o vztrajanju na rodni grudi skozi več stoletij in o migracijah, o kupnih, ženitnih in predajnih pogodbah, o gruntarjih, kajzarjih in o posameznikih, ki so se že zgodaj povzpeli med višje sloje, nudijo zanimivo in dosti ugodno sliko o položaju naših kmetov, posebno v 18. stoletju. Ves ta material bo dobro služil vsem onim, ki se bodo pečali z našo agrarno zgodovino.

Fran Zwitter.

Hermann Wengert, *Die Stadtanlagen in Steiermark*. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Städtebaues. Mit 56 Ansichten und Stadtplänen. Graz 1952. Str. 84. —

Dve pregledni študiji sta doslej obravnavali mesta na slovenskem ozemlju. Štajerska mesta je z geografskega stališča obravnaval M. S i d a r i t s c h (*Die steirischen Städte und Märkte in vergleichend-geographischer Darstellung. Zur Geographie der deutschen Alpen*, Graz 1924), kranjska mesta pa je s stališča socialne, gospodarske in pravne zgodovine proučil F r. Z w i t t e r (*Starejša kranjska mesta in meščanstvo*, Ljubljana 1929). Preteklo leto smo dobili tretje delo te vrste z zgoraj navedenim naslovom. Avtor tega dela je po poklicu inženjer; zato je težišče njegovega dela na problemih gradbeno-tehničnega razvoja. Delo je torej že zato zanimivo, ker nam pokaže zopet nove vidike in nove metode v proučevanju razvoja mest, za geografa pa je tem važnejše, ker mu v marsičem pomaga pri njegovem glavnem cilju, namreč ugotovitvi in razlagi današnje zunanje oblike mesta.

Wengertovo delo je razdeljeno v tri dele; prvi obravnava nastanek trgov in mest, drugi ugotavlja gradbene principe, ki so odločali pri izoblikovanju posameznih tipov mest, tretji klasificira posamezna štajerska mesta z ozirom na te principe.

Po nastanku loči Wengert najprej stare trgovske naselbine (Ptuj in Judenburg), ki jim sledi v 12. stol. trgi in nato obzidane mestne naselbine. Te so nastale bodisi na ta način, da se je že obstoječe tržno naselje povzdignilo v mesto in temu primerno razširilo, ali pa je bilo blizu obstoječega naselja ustanovljeno novo mestno naselje; v nekaterih primerih je nastalo mesto brez zveze s kakim že obstoječim naseljem. Poslednji dve vrsti mesta sta zato zgrajeni na osnovi sistematičnega načrta, dočim se je pri mestih, ki so se razvila iz tržnih krajev, morala izgradnja prilagoditi in priključiti na že obstoječe naselje. Večina mest na slovenskem štajerskem se je razvila iz tržnih krajev, izven starega naselja sta nastala le Slovenjgradec in Radgona, dočim mesta, ki bi nastala brez zveze z že obstoječim naseljem, na slovenskem štajerskem sploh ni.

Pri tržnih in mestnih naseljih je bil prvotni in najenostavnejši gradbeni princip, da so se hiše postavile vzdolž velike prometne ceste, ob kateri je kraj nastal. Tipičen primer te vrste je najstarejše jedro Ptuj (Prešernova ulica). Potreba po velikem tržnem prostoru je dala cesti v območju naselja vedno bolj značaj trga; ta trg je dobil ponekod obliko velikega pravokotnika v prečni smeri na glavno prometno žilo. Slednji princip se je pojavil pri mestih, ki so zavzela že večji obseg in pri katerih se je pokazala potreba, razširiti izgradnjo mesta tudi izven glavne prometne žile in trga, ob glavni cesti in stranskih ulicah.

Na podlagi teh razvojnih principov loči Wengert na štajerskem naslednje tipe mest.

Med ustanovljenimi mesti najprej mesta podolžnega sistema v enostavni dolgi vrsti ob tržnem prostoru (na slov. štajerskem: Slovenjgradec), nadalje mesta podolžnega sistema s povprek ležečim trgom (neizrazit primer te vrste je Radgona) ter mesta po sistemu kvadratnih blokov (severno- in vzhodnonemški tip, na štajerskem le Schladming in Leoben).

Večje je število mest, ki so nastala in narastla iz že obstoječih tržnih naselij. Na slovenskem štajerskem spadajo sem Ptuj, Brežice, Maribor, Slovenska Bistrica, Celje. Tudi Gradec spada v to vrsto. Pri teh mestih ni zaslediti enotnega gradbenega principa, ker je bil razvoj pri vsakem

od njih povsem individualen. Odločala je lega in oblika prvotnega tržnega jedra, ki je domala vedno jasno razvidno. Pri Ptujju je odločevalo jedro stare trgovske naselbine, orijentirano v smeri stare ceste severno od Drave (Prešernova ulica). Maribor je nastal kot tržno naselje ob prehodu preko Drave, Celje na tleh nekdanje rimske naselbine z jedrom ob Glavnem trgu.

V podrobnem prinaša Wengertova študija še mnogo podrobnih podatkov o nastanku in razvoju vsakega posameznega mesta. Opremljena je nadalje s številnimi skicami (na osnovi indikacijske skice franciscejskega katastra) ter vzornimi, v velikem delu avijonskimi fotografijami mest. Sploh je knjiga še posebej glede vnanje opreme na odlični višini. **Svetozar Ilesič.**

Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. **Kulturno zgodovinski del.** Ljubljana 1931. Strani 185. — **Prirodopisni del.** Ljubljana 1935. Strani 219. — Izdal in založil Narodni muzej v Ljubljani.

Ta vodnik je bil že dolgo silno potreben. Zgodovino te potrebe opisuje v predgovoru dr. Jos. Mal, ki je uredil kulturnozgodovinski del in ki označuje namen ter metodo vodnika; izdajatelji niso imeli namena izdati kataloga z naštevanjem inventarnih podrobnosti, marveč podati knjigo, ki naj „ob posameznih primerih in na osnovi zbranega gradiva pokaže celotno sliko o stanju in razvoju muzejskih panog“ (str. 4). S tem je Vodnik prekorajčil ozek okvir samo muzejskega kašipota ter dobil neprimerno širši pomen, v zelo veliki meri tudi za geografa. Za označene namene je postalo seveda neizogibno, da so v Vodniku sodelovali mnogi strokovnjaki, v prvem delu poleg dr. Josipa Mala R. Ložar, B. Saria in Fr. Stele, v drugem poleg dr. Frana Kosa, ki mu je napisal predgovor in ga uredil, še Ivan Rakovec, p. Janez Žurga in Fran Dolšak. — Dr. Josip Mal je podal zgodovinski pregled muzeja (5—21), potem sliko obrtnega oddelka (118—176) ter knjižnice in arhiva (176—181). V Malovem pregledu je obilo tudi gospodarsko- in kulturno-geografsko važnih stvari, dalje pa seveda posebno še za etnografijo pomembnih navedb; pri tej priliki moramo pripomniti, da etnografski muzej na žalost v Vodniku ni obsežen, dočim je za spomeniški urad, ki tudi ni del muzeja, dr. France Stele prispeval krajši sestavek (str. 181—185). Isti avtor je obdelal likovno umetnost (95—118), dočim je opis numizmatične zbirke (80 do 92) podal B. Saria, ki je navedel marsikaj tudi za historično in kulturno geografijo pomembnega. Za to panogo naše vede pa je največ gradiva v prispevku R. Ložarja o arheološkem oddelku (21—80), ki zavzema razmeroma največ, to je tretjino prostora v knjigi. Seveda se tu arheologija obravnava tako, kakor je bil v naših muzejih od nekdanj običaj; predzgodovinski in rimski oddelek sta v ospredju zanimanja, stara slovenska doba je le malo zanimala. V tem pogledu bo pač šele bodočnost prinesla nekaj spremembe, ko se bo čim večja pažnja posvečala tudi izkopanim iz stare slovenske dobe, ki je za domačega zgodovinarja in posredno za antropogeografa prav posebno važna. — Mimogrede omenjam, da kaže Moostal (str. 26) imenovati z domačim slovenskim nazivom Kušlanov grad, a Neuenburško jezero (56) s francoskim imenom po Neuchâtelu, ker je prebivalstvo tamkaj francosko.

V drugem delu Vodnika je dr. Fran Kos na straneh 7—119 opisal zoološki oddelek, Fran Dolšak pa na straneh 214—219 botaniko. V tem delu se geografski interes obrača k opisu mineraloško-petrografskega oddelka, ki ga je na straneh 186—214 obdelal p. Janez Žurga, ter se stopnjuje pri opisu geološko-paleontološkega oddelka, ki ga je podal Ivan Rakovec na straneh 119 do 186.

Vodnik je v obilni meri opremljen s slikami. Pisatelji navajajo na zaključku svojih spisov pregled pogloblitve literature, kar porabnost Vodnika za širše namene še stopnjuje. Z organizacijo in izdajo te knjige je storil Narodni muzej zelo dobro uslugo ne le čim intenzivnejši izrabi muzeja samega, marveč tudi napredku in razširjenju znanosti med nami.

Porabljam to priliko, da opozorim na moderne težnje po preureditvi in izpopolnitvi muzejskega zbiranja, ki naj se ne tiče samo posebnih redkosti in samo določenih panog, marveč naj posveča vsem primerno pažnjo. V Geografskem Vestniku smo poročali v IV. letniku o muzeju v Leipzigu, a v V. letniku o leningrajskem muzeju. Tu prihajajo tudi geografske stvari temeljito v poštev in želeti je samo, da bi tudi naši muzeji kmalu mogli slediti tem gotovo vzornim in posnemanja vrednim vzgledom. **Anton Melik.**

Rado Bednarik, Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi. Izdala književna založba „Sigma“ v Gorici 1952, Str. 216.

Knjiga je zamišljena kot poljudna geografska monografija naših primorskih pokrajin, namenjena predvsem tamošnjemu preprostemu slovenskemu življu. Temu namenu ustreza popolnoma, vsled svoje izčrpnosti in preglednosti pa bo prišla prav vsakomur, ki bo iskal informacij o teh krajih, o katerih imamo doslej prav malo literature in še posebno, ker so nam danes radi državne meje dokaj težko dostopni. Avtor je kot strokovnjak poleg lastnih opazovanj in informacij uporabljal vse važnejše literarne vire in s tem postavil svoje delo na soliden temelj, ki mu smemo zaupati. Kjer je smatral za potrebno, je avtor obrazložil tudi splošno znanstvene pojme (n. pr. v geološko-morfološkem odstavku), kar je nedvomno vsakemu poljudno-znanstvenemu delu v prid.

Avtor obravnava najprej lego in obseg pokrajin, nato njene površinske oblike, razlikujoč alpski svet, srednjevisoki pas, pas gričevja in Kras. Slede odstavki o vodovju in klimi, nato obsežen pregled gospodarskih razmer, podprt z bistvenimi statističnimi podatki, ki pa so vendar tako izbrani, da knjige ne preobremenjujejo. Posebno poglavje je posvečeno geografski klasifikaciji selišč (gostota, aglomeracija, višinska razdelitev, tipi). Nadalje so uvrščeni odstavki o socialnem ustroju prebivalstva ter o cerkveni in upravni razdelitvi dežele. Iz razumljivih razlogov je izostala seveda vsaka beseda o narodnostnem sestavu prebivalstva. — Drugi del knjige vsebuje podrobni opis krajev v obliki 5 potopisnih sestavkov: Po Vipavski dolini, Med Brice, Pivka, Kras, Gore. Knjigo zaključuje uradni (t. j. italijanski) pravopis krajevnih imen.

Knjiga je bogato ilustrirana; v boljši tehnični izvedbi bi slike mnogo pridobile na vrednosti. **Svetozar Ilešič.**

Fran Ramovš, Dialektološka karta slovenskega jezika. Založil rektorat univerze kralja Aleksandra I. J. Blasnika nasl. Univerzitetna tiskarna Ljubljana 1951.

Pričujoča, veličastno opremljena in izdana knjiga (72 strani) z obširnim francoskim résuméjem podaja klasifikacijo in opis slovenskih narečij, je tedaj jezikoslovna knjiga. Pa vendar posega prav zelo v področje, ki se tiče tudi geografije in njeni rezultati so tudi za geografa prvovrstne važnosti. Saj je to studija pred vsem o geografiji narečij, kar se najzgovorneje ilustrira z dejstvom, da je v knjigi poleg velike pregledne mnogobarvne glavne karte v prilogi še sedem kart v tekstu. Kako so razporejeni in raz-

mejeni glasovni, odnosno jezikovni pojavi, ki tvorijo predmet dialektološkega proučevanja, to se tu razmotriva, zraven pa tudi geografija vseh onih činiteljev, ki soodločujejo pri nastajanju narečij, kakor so po eni strani naravne ovire (gorovja, gozdovi, močvirja) — v geografiji bi rekli anekumenski pasovi —, po drugi strani ceste in drugi činitelji, ki so posredovali ter pospeševali kontakt. To pa so reči, ki jih proučuje tudi geografija, stremč za tem, da si napravi sliko o razvoju poselitve, o prvotnih naselbinskih jedrih in njihovem postopnem razširjanju s krčevinami, o razvoju prometnih sredstev, cest, trgovinskih potov in središč, itd. itd. Zato se bodo dali rezultati geografskega proučevanja jako lepo primerjati z dialektološkimi ugotovitvami, prav tako proučitve o geografiji posameznih etnografskih značilnosti in od take primerjave bodo imele koristi vse navedene vede.

S tega vidika pomeni Ramovševo delo obogatitev in pobudo tudi za nas v geografskem področju.

A. Melik.

Škerlj B., Beiträge zur Anthropologie der Slowenen. Farbenkomplexionen von 1147 Mädchen und Frauen. Anthropologischer Anzeiger Jahrg. VIII, H 1/2, 1951, str. 126—145.

V tem delu prinaša avtor za antropologijo naših krajev zelo važne podatke. Barva oči potemni le v nežni mladosti, in več kot 50% je pri nas trajno svetlookih. Barva lasja potemni jače in je najbolj konstantna do 10. in preko 31. leta, odstotek svetlolasilh znaša maksimalno 58·6%, minimalno 10%. Največ mešancev — bodisi svetlookih-temnolasilh bodisi temnookih-svetlolasilh je iz prejšnjega južnega Štajerskega in Gorenjskega, in gre to verjetno na rovaš nemškega življa. Vendar je svetlo oko po vsem tem bolj stanovitna priča tega mešanja. Ta svetla komponenta bo po avtorjevem mnenju prihajala iz priseljene vzhodnobaltiške rase, ker je ljudstvo v obeh gori omenjenih pokrajinah brahikefalno, nordijska priselitev je malo verjetna, kvečjemu da bi se bili morda pritepli Sasi, zelo verjetno pa Furlani, za kar že priča pri nas takó pogosto ime Frlan, Furlan in Furlani. To pa so le manj ali bolj verjetne domneve, ker smo zelo malo poučeni o rasni pripadnosti avtohtonega in priseljenega elementa.

O efelidah in rdečelasnosti ne prinaša avtor bistveno novega razen ugotovitve, da ima skoraj 80% vseh rdečelasih efelide. Kakšne so eventualne vezi do nordijske rase, o tem so komaj dopustne domneve. Za najbolj prilagojeno smatra raziskovatelj kompleksijo st (svetle oči in temni lasje). Te poedinke tudi najpreje menstruirajo.

Važen je zaključek o rasni sestavi našega ljudstva. Po avtorjevem mnenju je 40% mešancev, kojih rasna pripadnost bo najbrže tudi še v doglednem času uganka, po 20% sta zastopani vzhodnobaltiška in dinarska rasa, alpinska morda kakšnih 15%, mediterana v približno 3% in nordijska kvečjemu v 2%.

Košir.

A. Tornquist, Die Tektonik und das Karsthöhlensystem im Karst von Fiume — Sušak. Mitt. Nat. f. Steierm. Bd. 68, Graz 1951, pp. 157—164, z 1 kartico.

Na poziv italijanskih oblasti, da se dožene, kakšne možnosti obstojajo v reški okolici za preskrbo Reke z dobro pitno vodo, je avtor proučil hidrografske, obenem pa seveda tudi geološke razmere Krasa v vsem zaledju Reke ter prišel pri tem do zelo zanimivih zaključkov.

Geološka zgradba reške okolice je na prvi pogled zelo enostavna. Večji del Krasa tvorijo svetlosivi rudistni apnenci gornje krede. Le v skrajnem zahodnem delu nastopajo ob novi cesti Reka-Volosko-Opatija temnosivi oziroma črni dolnjekredni apnenci, pri kraju Kantrida pa brečiozni srednjekredni apnenci. Krov rudistnim apnencem tvorijo eocenski (v tekstu je na str. 158 pomotoma omenjen dolnji miocen) laporji in lapornati apnenci, v katerih je opaziti tu in tam tudi sledove črnega premoga. Nad lapornatimi tvorbami slede še svetli numulitni apnenci. Eocenski skladi so omejeni le na dolinske zone. Kar se tektonskih razmer tiče, je brez dvoma najvažnejše dejstvo, ki ga je ugotovil pisatelj, da se nizi gub obrnejo približno na črti Reka-Orehovica iz svoje prvotne smeri SZ—JV, v kateri potekajo vse gube dalje proti jugovzhodu navzdol, v smer JJV—SSZ. Prav ob tej črti teče v nadzemskem teku Riječina, ena izmed redkih kraških rek v tem predelu. Pri Rujevici je dognal avtor, da je rudistni apnenec narinjen na eocenskega. Nariv je usmerjen proti SV. Gubanje je bilo tedaj tu precej intenzivnejše kot v predelu jugovzhodno odtod.

Ves reški Kras je preprežen s številnimi rovi in kanali, po katerih se pretaka podzemski voda. Kanali pa se ne drže smeri gub, kot bi bilo pričakovati, temveč jih poševno prečkajo, tako da potekajo v isti smeri, kot se vlečejo gube jugovzhodno odtod. Talna voda leži precej nizko (200 m pod dolino Riječine) in ima radi tega zelo majhen strmec. Sistem podzemnih votlin je na reškem Krasu precej sličen onemu na Tržaškem Krasu. Glavni podzemski kanali tečejo v smeri od JV proti SZ, vmes pa so od SV proti JZ potekajoče prečne zveze, po katerih skuša podzemsko vodovje po najkrajši poti doseči morsko obrežje. *Tornquist* meni, da niso veliki nizi podzemskih jam, potekajoči v smeri JV—SZ, ničesar drugega kot od vode razširjene razpoke in prepoke, povzročene po tektonskih procesih, ki so se vršili mnogo kasneje od prej omenjenega gubanja. Gubanje krasa stavlja avtor v mlajši oligocen, in sicer v dobo po srednjem oligocenu, nastanek razpok, ki so nastale po kasnejšem pritisku, pa stavlja v postoligocen, t. j. v miocensko dobo, ki jo smatra za najbolj zgodnjo, v kateri je sploh mogla voda začeti z izdelovanjem podzemskih votlin. Pri oligocenskem gubanju je bil pritisk usmerjen proti VSV, v miocenu pa proti SV; slednji je bil seveda mnogo slabši in kratkotrajnejši.

V obrežnem delu je na dnu morja več kraških izvirkov, ki pričajo, da so podzemski votline tudi še v globljem nivoju, ki sega že pod morsko gladino. *Tornquist* izvaja iz tega, da se je morala morska obala polagoma grezati in da je tudi v tem iskati vzroka, zakaj je bil erozijski nivo kraške vode preje znatno globlji oziroma nižji od današnjega, in da se je moral pozneje radi grezanja obale zopet polagoma dvigati. Radi tega je jasno, zakaj ima današnje podzemsko vodovje v reškem krasu tako minimalen strmec.

Avtor loči tedaj dve dobi delovanja tektonskih sil. Prvo, intenzivnejše delovanje naj bi se vršilo po srednjem oligocenu, drugo v miocenu. Na čem opira svojo določitev starosti, iz teksta ni razvidno. Vsekakor pa vzbuja pomisleke njegova trditev, da bi že v miocenu začela voda izdelovati podzemski votline, ko imamo vendar še nedaleč odtod na Notranjskem in Dolenjskem Krasu skoraj povsod ugotovljen nadzemski tek voda še izza časa pontske dobe.

Priložena kartica je zelo instruktivna, obžalovati je le, da ni na njej označene legende, ki bi olajšala orientacijo.

Upati je, da bodo avtorjeva zanimiva izvajanja dala mnogo pobude za raziskovanje našega krasa v tej smeri, ki se je pri nas doslej precej zanemarjala.

I. Rakovec.

Gušić dr. Branimir: Mljet. Narodna Starina, časopis za historiju i etnografiju Južnih Slavena, knjiga X., str. 155—299, Z 19 črteži v besedilu, 29 slikami na priloženih tablah in preglednim zemljevidom Mljeta 1 : 75.000. Zagreb 1951 (izšlo 1952).

Avtor si je v tej obsežni razpravi stavil nalogo, da oriše „antropogeografski profil“ otoka Mljeta. Obilica zgodovinskih virov, ki jo nudijo dubrovniški arhivi in literatura o dubrovniški republiki, popolnoma opravičuje in naravnost terja, da uporablja pri raziskavanju ne le geografsko, temveč tudi historično metodo. Če je Cvijić v svojih antropogeografskih delih historične vire upošteval le malo, ima to svoj tehtni vzrok v tem, da za mnoge izmed problemov, ki se jih je lotil s toliko vnemo — n. pr. za problem migracij na Balkanskem polotoku — sploh ni bilo pisanih virov. Nasprotno pa migracij in še mnogo drugih antropogeografskih problemov v Dalmaciji, na Hrvaškem in tudi v Sloveniji ni mogoče raziskovati brez arhivalnih virov. Vendar je geograf pri zgodovinskih studijah v trajni nevarnosti, da izgubi pod seboj tla svoje lastne znanosti in da zaide na polja, ki so mu tuja ali zaradi pomanjkljive izšolanosti v historičnih metodah nedostopna. Če so dotična zgodovinska razdobja izčrpno obdelana po historiku, je delo za geografa olajšano, če pa mora nasprotno šele sam stikati po arhivih, bo v obilici gradiva mnogokrat zašel v podrobnosti, za katere ga sicer lahko zavida zgodovinar, a niso geografske. Odnos med geografijo in zgodovino bo ostal vselej sličen odnosu med morfologijo in geologijo ali odnosu med klimatologijo in meteorologijo. Baš zato mora prav antropogeograf strogo paziti na meje, ki mu jih stavlja njegova znanost in preko katerih ne bi smel iti.

Gušić se dobro zaveda te nevarnosti in je zato tem bolj zanimivo slediti njegovim izvajanjem. Tu in tam sicer zaide v historične ekskurze, vendar jih pa prinaša večinoma pod črto. V glavnem ima vselej zemljo samo pred očmi; historični dogodki morejo človeka sicer prisiliti, da se n. pr. preseli začasno v varnejši kraj ali da spremeni način svojega življenja, ko pride čas, pa se zopet povrne k bivališču in k življenju, ki mu ga diktira priroda rodne grude. Prav v tem oziru moramo avtorju biti hvaležni za živo sliko mljetske zgodovine, ki nam jo po žal precej kratkem opisu fizikalno-geografskih razmer podaja pod zaglavjem o legi in razvoju selišč na Mljetu (str. 167—186). V senci velike grške, rimske, dubrovniške zgodovine se razvijajo mljetski kraji na težko pristopnih mestih v notranjosti in daleč proč od obale. Vzporedno z njimi nastajajo šele tekom časa ob morju manjša pristanišča slično kakor povsod ob Sredozemskem morju. Začetki selišč segajo v prazgodovino in so najbrž bili Pelazgi njihovi prvi prebivalci. V rimski dobi in tudi pod dubrovniško vladavo v 14. in 15. stoletju, ko so bili časi mirni, so se kraji pomaknili z varnih višin v odprte doline in k morju, ko so pa koncem 16. in v 17. stoletju vznemirjale Jadransko morje nove borbe in je začel propadati gospodar Mljeta, Dubrovnik, so se prebivalci zopet vračali v svoja stara zatočišča, dotedanja selišča pa so propadla. Najvažnejši mljetski kraji so v jugovzhodnem delu otoka, medtem ko je bil ves severozapadni del že od 12. stoletja dalje v posesti samostana pri Gospe od Jezera.

Dragoceno je tudi tretje, z lepimi črteži opremljeno poglavje (str. 187 do 221), ki je v njem z izredno temeljitostjo opisan razvoj mljetske hiše od

najprimitivnejših oblik do visokih kamenitih hiš. Avtor odločno zavrača mnenje nekaterih piscev, da so dalmatinske hiše v zgodnjem srednjem veku bile lesene. Sicer je v srednjeveških virih pogostoma govor o lesenih zgradbah in utrdbah v Dalmaciji, vendar so nastale te zgradbe le pod tujim vplivom in nikakor niso sredozemskega izvora. V arhitekturi mljetske hiše se uveljavljajo deloma tudi saracenski vplivi. Avtor natančno opisuje posamezne tipe hiš, njihove dele in njihovo notranjost vse od „stare kuće“ prizemnice pa do hiš, ki so nastale pod vplivom bližnjih jadranskih mest, predvsem seveda Dubrovnika. Tudi evoluciji hiše sledi s historično metodo in zajame, primerjajoč mljetske zgradbe z onimi v drugih objadranskih krajih, v svoj opis jadransko hišo sploh.

Važno je, da navaja avtor točno vse domače termine; to velja tudi za uvodni fizikalno-geografski oris, ki prinaša marsikaj novega. — Slike na priloženih tablah so lepe in poučne; skupaj s pregledno karto otoka izpopolnjujejo prav dobro to za kulturno geografijo in zgodovino Jadrana zelo važno razpravo.

V. Bohinec.

Goll, Dr. Hermine: *Das jugoslawische Küstenland als Wirtschaftsraum. Wirtschaftsgeographie, eine Schriftenreihe zu Kenntnis von Wirtschaftslandschaft, Wirtschaftsmensch und Weltwirtschaft, 1. Heft.* Carl Heymanns Verlag, Berlin, Oesterreichischer Wirtschaftsverlag, Wien, 1952. Str. 102.

Knjiga je izšla v zbirki, ki jo izdaja ob sodelovanju nekaterih zemljepiscev in gospodarstvenikov Bruno Dietrich, profesor gospodarske geografije na dunajski visoki šoli za svetovno trgovino. Zbirka ima namen, da pokaže gospodarske učinke človekovega dela v prostoru, t. j. izkoriščanje prirodnih pokrajin in njihovo preoblikovanje v gospodarske pokrajine. Obenem naj opiše tudi človeka kot gospodarja in naj karakterizira njegov gospodarski smisel in gospodarske sposobnosti (Wirtschaftsgeist). Dalje obsega program zbirke še primerjajoče proučevanje gospodarske strukture velikih gospodarskih enot (zemljin itd.) kakor tudi posameznih dežel ali skupin dežel, pri čemer naj bi se posvetila posebna pozornost medsebojnemu gospodarskemu prepletanju in svetovnogospodarskim učinkom.

Pod temi vsekakor prav zanimivimi vidiki ogleduje avtorica naše primorje. Pokrajina kot taka je za proučevanja te vrste kakor nalašč, kajti ni je kmalu dežele, ki bi bila tako ostro omejena proti sosednim gospodarskim pokrajinam, kakor jadranski otoki in zemlja med morjem in Dinarskim gorstvom. Vprašanje omejitve po reliefu, podnebjju, vodopisu in rastlinstvu torej ne nudi posebnih težkoč, enako tudi ne omejitve gospodarske pokrajine same. Avtorica je zelo vestno uporabljala glavno slovstvo o našem primorju, tudi nekaj slovanskega slovstva, največ seveda onega statističnega značaja. Najprej opisuje jugoslovansko primorje kot prirodno, nato kot gospodarsko enoto. V tem drugem delu, ki je zanimiv ne toliko po snovi, ki je v splošnem znana, kot po gospodarsko-geografskem vidiku in metodi, s katero pisateljica to snov oblikuje, je v posebnih poglavjih govor o mejah te gospodarske enote, o njenih treh elementih (to so neplodna tla, gozdovi, kulturna tla), o rastlinskih indikatorjih in njihovem pomenu za omejitev gospodarskih pasov (indikatorji so: oljka, divja smokva, agrumi, vinska trta, pečkasto in koščičasto sadje), o žitih in o vprašanju prehrane, o industrijskih rastlinah, o pomenu živinoreje, o pomenu morja za obrežno gospodarstvo (ribarstvo, konserveriranje rib, pridobivanje soli), o deležu rudnin na gospodarski strukturi, o industrijskem gospodarstvu in izkoriščanju vodnih sil, o prometni strukturi,

prometnih središčih in pristaniščih, o tujskem in zdraviliškem gospodarstvu in končno o človeku, o gospodarski strukturi, gospodarskem duhu (smislu za gospodarstvo) in o gospodarki reformi. Obdelano je torej vse obsežno področje zemljepisno-gospodarskih vprašanj in je vsakemu odmerjen primeren odstavek v bolj ali manj izčrpnih obliki, pač po virih, ki so bili pisateljici dostopni. Škoda, da je statistika na mnogih mestih podana kar v številkah, iz katerih si človek le težko napravi pravilno sliko (suhoparno naštevanje statističnih podatkov je sploh napaka mnogih gospodarskih geografov!). Števila ladij in njihove tonaže v NRtonah za glavna pristanišča in za vsa leta od 1915 do 1950 ali ona o tovornem prometu za ista pristanišča in isto dobo so mrtva, oživela pa bi v primernih grafičnih ponazoritvah. Vendar se je avtorica te nepreglednosti številčnih vrst sama zavedala in je knjigi dodala tri karte, ki predstavljajo druga poleg druge vegetacijske formacije po stopnjah, glavne rastlinske indikatorje (oboje po L. A d a m o v i ć u), rudarstvo, industrije in promet v jugoslovanskem primorju. Med temi kartami je tretja stvarno in metodično prav zanimiva, ker v zvezi z rastlinskima zemljevidoma prav dobro karakterizira gospodarsko strukturo pokrajine. — Po opisu jugoslovanskega primorja kot celote posveča pisateljica še posebno poglavje Primorski banovini in njenemu gospodarskemu pomenu kot središčne pokrajine vsega jugoslovanskega primorja. Štiri kartice v besedilu ponazorjujejo gospodarsko strukturo, število oljk, število drobnice in gostoto prebivalstva v Primorski banovini.

V zaključku ugotavlja avtorica, da je jugoslovansko primorje pasivno, t. j., da ne more iz lastnega gospodarstva prehraniti niti svojih prebivalcev niti svoje živine; vendar je vinogradništvo in kultura oljk tako izdatna, da obstaja potreba izvoza njenih produktov (Ausfuhrdruck). Temu se pridruži še bogastvo boksita in cementnega laporja, medtem ko ustvarja naraščajoče izkoriščanje vodnih sil možnosti za nastanek industrij, ki se deloma poslužujejo domačih kmetijskih kakor tudi ribiških proizvodov. Ugodno podnebje, lepota pokrajine in stari kulturni spomeniki pospešujejo tujski promet. „Dasi zaostajata severni in južni del jugoslovanskega primorja v tem novem razvoju, ki ga označuje zlasti industrializacija, za srednjim predelom, t. j. za Primorsko banovino, velja na splošno vendarle, da je jugoslovansko primorje v svojih po reliefu, tleh, podnebjju, rastlinstvu in kulturi tal določenih mejah (kakor jih je skušala ugotoviti in podati tudi avtorica) v sebi sicer diferencirano, toda v celoti prirodno in enotno gospodarsko območje, ki ima v okviru jugoslovanske države značaj posebne gospodarske edinice“ (podčrtala pisateljica).

Ne bo odveč, če omenim, da rabi knjiga vseskozi pravilna jugoslovanska krajevna imena.

V. Bohinec.

Kurt Kayser, Morphologische Studien in Westmontenegro I, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 1932, Nr. 7/8, str. 248—279, 1 karta v prilogi in 2 skici v tekstu.

Odkar nam je bil podal svojo vzorno kulturnogeografsko monografijo zapadne Črne Gore (v Pencks Geographische Abhandlungen III./4., Stuttgart 1931), nam je ime Kurta Kayser-ja ostalo v dobrem spominu. In temu vzrok ni le stroga kritičnost in objektivnost ter simpatija, s katero piše o teh naših krajih; izčrpnost in preciznost njegovega proučevanja nam še posebej imponirata.

Pričujoči prvi del svojih morfoloških študij v Črni Gori posveča avtor diluvijalni poledenitvi višavja na severu, to je ozemlja med Nikšićskim poljem, zgornjo Moračo in zgornjo Taro. Poslednja (mlajša) poledenitev, o kateri imamo na razpolago jasne znake, je obsegala predvsem tri področja: višavje *Lukavice* med Nikšićskim poljem in Pivo, kjer so bile pod ledom le visoke (suhe) doline, nadalje *Sinjajevino*, kjer je bila bržkone vsa planota prekrita z ledom, in končno visokogorsko skupino *Durmitora* z značilno poledenitvijo alpskega tipa. Med temi poledenitimi predeli sta ostali brez ledu dolini zgornje Pive in Tare, kakor tudi visoka planota Jezera vzhodno od Durmitora. Nezanesljivi znaki kažejo sicer, da je bila starejša poledenitev intenzivnejša od prve, vendar pa v glavnem omejena tudi le na navedena področja, le da je led tedaj posegel tudi na planoto Jezera, kjer se je mestoma dotok ledu z Durmitora združil z onim s Sinjajevine. Vsekakor smatra Kayser, da je glacijacija tod zavzemala manjši obseg, kakor ga je označil Cvijić, ki je mestoma prišteval k morenam tvorbe, ki jih smatra Kayser za fluvijoglacijalne. Med drugim zavrača Kayser Cvijićevo domnevo, da je led segal vse do Nikšićskega polja in zanikava Cvijićevo ugotovitev iz enega bližnjih predelov, namreč ugotovitev moren pri Peći in Dečanih. Tako je po Kayserju potekala ločnica v glacijalni dobi povsod mnogo višje, kakor pa je izračunal Cvijić: na Lukavici 1500—1675 m v dobi starejših moren ter 1600—1750 m v dobi mlajših moren (po Cvijiću 1400 do 1550 m v dobi najboljše glacijacije), na Sinjajevini 1500—1550 m v dobi starejše, ter 1600—1700 m v dobi mlajše poledenitve, na severnem (centralnem) Durmitoru 1750—1800 m v starejši in 1800—1900 m v mlajši dobi (po Cvijiću 1400 m), a na južnem Durmitoru (Durmitorovi planoti) 1600—1725 m (po Cvijiću 1480 m). Globlje v doline je posegla znatnejša glacijacija sploh le v dolini Plašnice (ob zgornji Tari pod Sinjajevino), kjer imamo morene v višini 910—950 m ter v dolini Gradjanice (Nikšićska Župa), kjer imamo morene že v višini 800 m in kjer je potekala tudi po Kayserju ločnica že v višini 1400 do 1450 m.

Morfološko tu glacijacija ni nikjer pustila tako izrazitih sledov kot v Alpah. To velja celo za sam Durmitor, kar je poudaril že Cvijić. Te sledove je deloma uničilo izredno intenzivno ukraševanje, na drugi strani pa so bile kraške morfološke oblike v teh krajih že pred glacijacijo tako prevladujoč element, da jim razmeroma neznatna glacijalna erozija ni mogla vtisniti posebno izrazitega pečata, kaj šele da bi jih bistveno preobrazilo.

Razprava je opremljena s karto in dvema načrtoma, poleg tega pa še s prav instruktivnimi fotografijami. Omenim naj še, da je avtor v veliki meri uporabljal naše nove specialne karte, o katerih se ponovno izraža jako laskavo.

Svetozar Ilešič.

Dr. Josip Goldberg. Trajanje insolacije u Zagrebu, Rad Jug. Akad. znanosti. 246. knjiga, Zagreb 1935, Strani 119—160.

V Geofizičnem Zavodu v Zagrebu so pričeli opazovati trajanje sončnega sijanja že v začetku leta 1889. Opazujejo s heliografom sistema Jordan, ki registrira fotografično. Goldberg je uporabil material, ki obsega 36 let, 1889 do 1926. Leti 1905 in 1921 sta izpadli, ker opazovanje v teh letih ni bilo točno.

Iz razprave posnemamo, da traja v Zagrebu absolutno sončno trajanje na leto povprečno 2008,3 ur, ima svoj maksimum v juliju 280,3 ur in minimum v decembru 49,6 ur. Absolutni ekstremi znašajo za vse leto maksimum 2390,7 ur, minimum 1622,7 ur. Julij je imel kot abs. ekstreme maksimum

358,5 ur, minimum 171,1 ur, december abs. maksimum 95,2 ur in abs. minimum 9,4 ure. Heliograf po Jordanu ima napako, da začne zjutraj nekoliko kasneje po sončnem vzhodu registrirati, zvečer pa preneha že nekoliko pred sončnim zahodom. Goldberg je izračunal, da znaša ta defekt povprečno na leto 114,8 ur. Povprečno sončno sijanje bi trajalo potemtakem 2123,1 ur.

Pri dnevnem toku je avtor dognal, da traja sončno sijanje 1009,3 ur ali 50,2% dopoldne, 999 ur pa popoldne. Meseci, ki imajo dopoldne več sonca, so april—julij, avgust ima dopoldne in popoldne isto množino sonca, ostali meseci pa imajo več sonca popoldne. Zato priporoča, naj bi bila sončna stran šol, bolnišnic in sanatorijev obrnjena v smeri proti JJZ.

Pri sončnem sijanju je treba poznati tudi relativno trajanje, to je, koliko od možnih ur, izraženo v procentih, je sonce sijalo. Na leto sije sonce v Zagrebu 45,2% vseh možnih ur. V avgustu je letni maksimum in znaša 63,4%, v decembru minimum z 18,3%. Če vzoredimo relativno trajanje insolacije s povprečno jasnino, ki smo jo dobili z navadnim opazovanjem oblačnosti, tedaj vidimo, da se obe vrsti zelo dobro ujemata. Srednja letna jasnina znaša v Zagrebu 41,7%, maksimum je v avgustu 61,4%, minimum v decembru 22,8%.

Pri dnevnem toku povprečnega relativnega trajanja sončnega sijanja ima najvišji procent 72,9% čas med 10. in 12. uro v avgustu, najnižji maksimum pa december, 25,5%, in sicer čas med 12. in 13. uro. Največji absolutno doseženi maksimum relativne insolacije znaša v avgustu 91,7%.

Pod „sončno“ uro razume Goldberg tisto uro, v kateri je vsaj 0,1 ure sonce sijalo. Letni tok sončnih ur se ne razlikuje mnogo od letnega toka absolutnega sončnega sijanja. Razlika je samo v tem, da je število sončnih ur večje, povprečno znaša na leto 2617 ur. V dnevnem toku pa so bistvene spremembe. Maksimum sončnih ur pade skozi vse leto na popoldnevne ure, med 12. in 14. uro. Zato so te ure najbolj sončne. Možni maksimum 30 (31) sončnih ur je bil dosežen v vsej periodi v maju enkrat, v juniju osemkrat in v avgustu trikrat.

Pod „satno sunčanostjo“ razume Goldberg kvocient med številom absolutnega trajanja sonca in med številom sončnih ur istega časovnega intervala. Ta ulomek je merilo za dolžino sončnega sijanja tekom določene ure in znaša na leto 0,767. Njegov letni tok ima dva maksima, enega v februarju 0,770, drugega v avgustu 0,808. Minima sta v aprilu 0,733 in decembru 0,678. Po tem lahko sklepamo, da so sončne ure najdaljše v avgustu in februarju, najkrajše v decembru in aprilu. V dnevnem toku je Goldberg ugotovil, da sonce najtrajnejše sije med 9. in 11. uro dopoldne.

Končno primerja Goldberg relativno trajanje insolacije z oblačnostjo. Če izrazimo tudi oblačnost v procentih, dasta, kar se je empirično dognalo, relativna insolacija plus oblačnost 100%. V splošnem je tako tudi v Zagrebu, vendar pa je vsota v poletnih mesecih nad 100 v juniju plus 6,4%, v zimskih mesecih pod 100 v decembru minus 4,5%. Povprečno na leto je plus 1,2% nad 100%. O tem odnošaju kakor tudi o defektu Jordanovega heliografa je Goldberg referiral tudi v *Meteorologische Zeitschrift* 1955.

V glavnem se more Zagreb glede sončnosti primerjati z Gorico, Reko in Padovo.

Oskar Reja.

Kosta V. Petković, Geološka karta kraljevine Jugoslavije po dosada objavljenim i neobjavljenim podacima geološkog zavoda univerziteta u Beogradu i geološkog zavoda u Zagrebu. Razmera 1 : 1,000.000, Beograd 1952.

Z velikim veseljem moramo pozdraviti dejstvo, da se je avtor lotil težke naloge, podati pregledno geološko karto za ves teritorij naše države na podlagi doslej objavljenih in deloma tudi še neobjavljenih podatkov. Priznati je treba, da je svojo nalogo povsem zadovoljivo rešil. Njegovo uspešno delo pa je treba toliko bolj ceniti, ker je to prva res uporabna geološka karta Jugoslavije, ki odgovarja sodobnim zahtevam, kajti doslej edina geološka karta naše države, ki jo je bil pred leti izdelal *Marinković*, je bila napravljena v tako majhnem merilu in pri tem tako površno in pomanjkljivo, da ni ustrezala niti za prvo orientacijo, ne glede na to, da je bila tudi njena reprodukcija izredno slaba.

Petkovičeva karta se odlikuje predvsem po tem, da je izdelana v več barvah in da je poleg tega vsaka barva označena na karti še s svojo posebno številko. S tem je zamenjava sličnih barv izključena (to velja predvsem za barve 3 in 4, potem za 14 in 15, za 17 in 18 ter za 19 in 20). Da je karta še bolj pregledna in jasna, so topografske označbe omejene na minimum. Nadalje so razsežnejše formacije razdeljene v več oddelkov (n. pr. pri triadi in juri je dolnji oddelek posebej označen, srednji in zgornji pa imata skupaj posebno označbo, kreda je razdeljena v dolnji in gornji oddelek, sladkovodni oligocen je posebej označen, morski oligocen pa je prištet k paleogenu). Razumljivo je seveda, da je moral avtor nadaljnjo razčlenbo formacij oz. njih oddelkov opustiti, če se je hotel omejiti na določeno število barvnih signatur (20). Sicer bi namreč preglednost karte mnogo preveč trpela, ne glede na to, da bi pri tem tudi tiskarski stroški preveč narasli. Iz tega razloga je bil avtor prav tako primoran vsa naša nahajališča triadnega porfirja in miocenskega andezita označiti z eno samo barvo (18), manjše komplekse posameznih formacij oz. njenih oddelkov pa pri tem sploh izločiti (n. pr. porfir v kokrski dolini, neogen v kočevski kotlini, oligocen v Bohinju, doljno kreda na Kočevskem in v Beli Krajini, malm v dolini Triglavskih jezer itd.).

Pohvalno je treba tudi omeniti, da je reprodukcija karte v vsakem oziru prav dobra.

Ne bi pa bilo slabo, če bi bila geološka karta izdelana tudi še za vse obmejno ozemlje, ki je še obseženo na karti, dasi bi bilo to za nekatere predele nekoliko težje izvedljivo. Razsežnost nekaterih formacij (naj omenim samo eocenske zone za naše Primorje) bi postala na ta način bolj razumljiva.

Samo po sebi je umevno, da karta za sedaj še ne more podati v vseh podrobnostih končnega elaborata in da je morala prevzeti tudi še razne netočnosti in pomanjkljivosti (tako n. pr. je vnesel avtor južno od Črnomlja še oligocen oz. paleogen (4) namesto pliocena t. j. neogena), ker mnogi predeli še do danes, oziroma do časa, ko se je karta izdelovala, niso bili geološko zadostno preiskani. Vendar pa je karta z ozirom na manjše merilo, v katerem je izdelana, in z ozirom na celoten geološki pregled naše države, kateremu v prvi vrsti služi, brez dvoma na višku in je tedaj avtorju le čestitati, da mu je tako težavno delo v polni meri uspelo.

I. Rakovec.

Henry Debraye, Autour de la Yougoslavie. B. Arthaud, Succ^e des Editions J. Rey, Grenoble, 1951. 288 slik, 224 strani.

Pričujoča knjiga, ki ji daje prav posebno pomembnost uvodna beseda E. *Herriot*-a, polna tople simpatije do naših ljudi in do naše države, je vzor lepe, ne gostobesedne, pa vendar izčerpne potopisne knjige. V njej moramo pravzaprav ločiti dve sestavini, besedilo in slike. Slednje zavzemajo ne-

kako polovico prostora, so prav primerno izbrane ter v ogromni večini tudi z estetskega stališča neoporečne, razen tega je njih reprodukcija prvovrstna in ima knjiga že s te strani polno vrednost. Tekst pa predstavlja prav spretno in prijetno čitljivo potopisno sliko naše države, v kateri nam avtor nekako mimogrede in nevsiljivo oriše pokrajinske, etnične, gospodarske in socialne značilnosti, pa historične in umetnostne znamenitosti posameznih pokrajin. Prične s Trstom in nas vodi, ne da bi pozabil omeniti in poudariti našo primorsko manjšino, preko Slovenije, Hrvaške in Srema v Beograd, po Donavi do Timoka, odtod v Niš in Skoplje, Veles, Bitolj, Ohrid, potem na Kosovo in v Metohijo, preko Črne Gore na Jadran, v Hercegovino in v Sarajevo, nato preko Jajca zopet na Primorje, do Sušaka in Reke. Prav je, da so v knjigi obširneje obravnavane one pokrajine, ki so se doslej v potopisni literaturi le malo upoštevale (Stara in Južna Srbija, Črna Gora). Ta poglavja so tudi med najbolj uspelimi v knjigi. Edinstveni so tudi opisi nekaterih mest in karakterizacija življenja v njih (n. pr. Zagreba, Beograda, Skoplja, Sarajeva), nadalje nekateri podrobni etnografski opisi (narodne noše, opis pestrega življenja na zagrebškem Jelačičevem trgu) in umetnostni ekskurzi (cerkev Sv. Spasa v Skoplju, Dečani). Najmanj posrečeno je še poglavje o Sloveniji. Ljubljana je karakterizirana na kratko in ne z najznačilnejšimi potezami, kulturnozgodovinski odstavek, ki za druge pokrajine dovolj ustreza, je za Slovenijo medel in netočen; razen ilirskih provinc, Kopitarja, Miklošiča in Matice ne ve navesti ničesar. Edino v tem delu je opaziti tudi nekatere grobe netočnosti, kakor n. pr. trditev, da leži Triglav na jugoslovansko-italijansko-avstrijski tromeji.

Naša imena so pisana v francoskem pravopisu; škoda, da se je pri tem vtihotapila cela vrsta napak, ki pa seveda ne zmanjšajo bistvene vrednosti knjige. Kajti knjiga se kot čtivo in kot ilustracija priporoča sama.

Svetozar Plešič.

O novejših naših statističnih publikacijah. Leto 1927., še bolj pa l. 1928. pomeni v izdajanju statističnih publikacij novo dobo nele pri železniškem prometu, ampak tudi v rečnem in pomorskem. „Statistika železnica kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“ za leto 1927. obsega poleg podatkov o splošnem osebnem in blagovnem prometu tudi navedbe po posameznih postajah, ter prometu po vrstah blaga. Prvič je podan pregled prometa v posameznih obmorskih pristaniških postajah in objavljeni diagrami osebnega in blagovnega prometa. V l. 1928. je poleg tega izdan še kartogram jakosti prometa na naših obmejnih postajah. Razveseljivo se je dvignila vrednost železniških statistik z 1929. letom, ko je direkcija začela izdajati za vsako leto dve knjigi: Statistika jugoslovenskih železnica za g. 1929., sa uporednim podacima za godinu 1928. Knjiga I., II. Državna štamparija, Sarajevo 1930. Druga knjiga je posvečena le prometnim podatkom. Poleg točnih tabelarnih pregledov jakosti obmejnih postaj v internacionalnem prometu in glavnih vrst blaga so v njej važni diagrami in kartogrami. S tem letom je dobila železniška statistična publikacija ustaljeno formo, ki pa jo je morala že po dveh letih opustiti radi finančnih težkoč: statistika za l. 1931. je izšla le v eni knjigi. Škoda je, da so v njej izpuščeni podatki o prometnem delu posameznih postaj obenem s tabelarnimi pregledi za jakost prometa v obmejnih postajah.

Mnogo pozneje kot pri železnici so začele izhajati statistične publikacije rečnega prometa. Za leta 1919, 1920 in 1921 se vobče ni vodila statistika.,

medtem ko so podatki za 1922. leto netočni in nepopolni. Šele l. 1929. se je bila izdala Statistika plovitbe na rekama i kanalima kraljevine Jugoslavije za godine 1925—1928. Ministarstvo saobraćaja, uprava pomorstva i rečnog saobraćaja. Državna štamparija kraljevine Jugoslavije, Beograd 1929. V prvem delu je najprej primerjalni pregled celokupnega rečnega prometa za leta 1925—1928. Dalje slede specijelni podatki za vsa ta leta in to: specifikacija zunanjega prometa po vrstah transportiranega blaga, uvoz in izvoz po glavnih vrstah blaga, opredelitev prevoza blaga po zastavi prevoznika in pregled prometa v poedinih pristaniščih. Zelo interesanten je tabelaričen pregled celotnega prometa na poedinih vodnih potih in jezerih (Skadarsko). V drugem delu je predstavljeno stanje plovne parka naše zastave. V tretjem delu so podani najvažnejši podatki o plovnih potih, pristaniščih, o zimovnikih, mostovih in skelah. To obliko so ohranile rečne publikacije vsa leta do 1932., v katerem je izšla zadnja rečna statistika. Od l. 1929. imamo podrobne statistične podatke o prometu na Đerdapskem sektorju. V publikaciji istega leta je izšla „Karta vodnih puteva unutrašnje plovitbe kraljevine Jugoslavije“ v razmerju 1:750.000. Karakterističen je zlasti kartogram gostote prometa na plovnih rekah v tonskih kilometrih za l. 1931. Donava nastopa tu kot daleko najajčja in najvažnejša rečna internacionalna tranzitna pot srednje Evrope.

Točno in polno sliko o gospodarski in prometni jakosti naše kraljevine dobimo šele z vpogledom v pomorsko statistiko, katero je v 1925. letu začela izdajati trgovinsko industrijska komora v Splitu. L. 1928., ko jo je ministarstvo trgovine in industrije pooblastilo za izdajanje pomorske statistike, je dobila njena publikacija oficijelen značaj. Razširjena s podatki stanja naše trgovske mornarice in sumarnim pregledom blagovnega prometa na pristaniških železniških postajah, je izšla kot „Pomorska statistika kraljevine Jugoslavije za godinu 1928. Trgovačka i obrtnička komora u Splitu 1929.“ Glavni statistični podatki se nanašajo na promet brodov, promet blaga po morju, potovanje potnikov po morju, dalje na stanje naše trgovske mornarice in promet blaga na železniških postajah pri morju. Zelo važen pregled o prometu brodov in blaga v jugoslovenski svobodni coni v Solunu je izšel šele prvič v statistiki za 1931. leto. Tudi ta publikacija si je z devetim letnikom (1932) usvojila stalno formo in je postala vir eminentne važnosti za proučevanje obmorske prometne in gospodarske jakosti.

Poleg izdanj prometnega značaja so izšle tudi statistične publikacije o popisu prebivalstva. Dočim so „Predhodni rezultati popisa stanovništva u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 31. jan. 1921. godine“ izšli l. 1924., so izšli šele silno kasno „Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. jan. 1921. godine. Kraljevina Jugoslavija. Opšta državna statistika. Državna štamparija Sarajevo 1932.“ — V glavnem je razdelitev tu ista kot v provizornih rezultatih, razlikuje se od nje le v številu prebivalstva in površini. Tako znaša v „Predhodnih rezultatih“ število prebivalstva 12,017,323, a v „Definitivnih rezultatih“ 11,984,911. Površina Jugoslavije znaša v prvih 248,987 km², a v definitivnih rezultatih 248,666 (za 321 km² manj!). Seveda bi si zelo želeli, da bi dobili statistične podatke tudi po sestavnih delih občin, na sličen način kot so bili nekdanji „Krajevni repertoriji“, toda za take publikacije pač sodobnost nima sredstev. — O popisu prebivalstva iz l. 1931. so izšli le „Predhodni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine u kraljevini Jugoslaviji. Opšta državna statistika. Državna štam-

parija Beograd 1951.“ Obsegajo le popis prebivalstva po banovinah, srezih in mestnih občinah in sicer po spolu. Niso se še objavili rezultati ljudskega štetja z ozirom na materinski jezik in veroizpoved.

Vrzeli v naših statističnih publikacijah skuša izpopolniti in nuditi nekaj statistični priročnik za vse stroke nova statistična publikacija „Statistički godišnjak“, knjiga I. 1929. Kraljevina Jugoslavija, opšta državna statistika. Državna štamparija kraljevine Jugoslavije, Beograd 1952.“ Knjiga nudi zelo pisano statistično gradivo, zlasti v prvem delu, kjer so podatki o konfiguraciji tal in klimatskih razmerah. Obširni so podatki o rezultatih popisa prebivalstva 1921. in 1951. leta, o naši emigraciji in imigraciji, o poljedelstvu, industriji, prometu, trgovini, prosveti itd. Godišnjaku je pridejana še slabo pregledna karta kraljevine in kartogrami obdelave površine, živine in gozda za l. 1929. Druga knjiga „Statističnega Godišnjaka“, nanašajoča se na l. 1950., je izšla 1955. leta v glavnem s slično vsebino in razpredelbo razen malih sprememb glede nekaterih razširjenih in izpuščenih tabel.

France Habe.

Pittard, Eugène, Les Tziganes ou Bohémiens. (Le Globe, 70, Genève 1951.)

Znani francoski antropolog, ki je napisal že mnogo del o ljudstvih Balkanskega polotoka, je v svoji novi razpravi, ki obsega skoro 300 strani, obdelal Cigane tega ozemlja. Po kratkem uvodu preide na podrobnejše zgodovinske podatke, potem pa na glavni del razprave — antropometrična raziskavanja. Zbral je podatke o 785 moških in 450 ženskah, torej o 1215 Ciganih, kar je doslej brez dvoma največji material o tem ljudstvu. Posebno treba omeniti, da se je avtorju posrečilo meriti tudi ženske. Kakor sam omenja, so namreč ženske antropološko vobče mnogo manj preiskane nego moški. Delo si je razdelil v glavnem po obeh serijah, moški in ženski; pri obeh je obdelal: višino, višino čoka, višino nog, seženj, mere na glavi in obrazu, barvo oči in las. Pri obdelavi ženske serije primerja vedno tudi z moško, kar je brez dvoma važno in zanimivo. Srednja vrednost za višino moških je 1655 mm, žensk pa 1595 mm; za čok m. 861 mm, ž. 818 mm; za noge m. 792 mm, ž. 758 mm; za seženj m. 1750 mm, ž. 1595 mm. Indeks glave je pri m. 78·18, pri ž. 79·67; obraz je pri obeh spolih dolg, nos ozek (m. 70·87, ž. 67·97), ušesa pri moških niso velika. Barva las je pri m. črna v 75·7%, pri ž. le v 46·2%, res plava pri m. v 0·6%, pri ž. v 1·5%; oči so temne pri m. v 86·6%, pri ž. pa v 87·9%. V glavnem potrjujejo te mere že znane spolne razlike; zlasti poudarjam razlike v sežnju, ki je pri ženskah odstotno k višini manjši (ž. 105·3 : m. 104·65), pri indeksu glave, ki je pri ženskah večji (okroglejša glava!); noge so pri ženskah odstotno k višini krajše (ž. 47·08 : m. 47·89), čok daljši (ž. 52·92 : m. 92·4). Spolna razlika glede višine je znatna, namreč 12·1 cm. Da imajo ženske odstotno manj temnih las in več plavih nego moški, ne preseneča tako, kakor da imajo vkljub temu več temnih oči nego moški. V končnem odstavku podaja avtor kratek résumé z nekaterimi vprašanji za bodoča raziskavanja problema Ciganov. Če omenjamo še, da je knjiga opremljena z 58 slikami na prilogah, smo povedali vse, kar govori v prid razpravi.

Veliki trud, ki ga je avtor porabil pri obdelavi, je pa šel včasih mimo, včasih preko cilja. Predvsem je razprava natrpana z nepotrebnimi primerjavami med posameznimi merami (n. pr. ustna in očesna odprtina, dolžina nosu i. t. d. v % celotne višine in višine čoka!). Dolžina spodnjih ekstremitet je določena le po odštetju višine čoka od celotne višine, kar je pač preenostavno

in ne vstreza resnic. Glede statističnih metod treba povedati, da je srednja vrednota določena brez matematičnih mej (m_M , σ , m_σ , $v!$), prav tako difference; uporabljena je še metoda skupin (n. pr. kvadril); diagrami so predstavljeni le po številu primerov (n) namesto po %, kar bistveno otežuje primerjave z drugimi serijami. Bolje bi bilo, da bi namesto zgoraj navedenih nepotrebnih primerjav podal več primerjav z merami ostalih evropskih, zlasti te Cigane obdajajočih populacij. Dvomljivo je, da je n. pr. tu določena višina za moške Cigane (1653 mm) večja nego povpreček za vse evropske populacije; vemo namreč, da se višina že vsaj skozi 100 let stalno večja. Tu manjka primerjalnih števil, prav tako za vse druge podatke. Uvodoma podaja avtor nekaj števil iz doslej obdelanih ciganskih serij (primerjav pa sam ni izvedel!), pogrešamo pa pregleden seznam literature o Ciganih (vsaj važnejših del). V zaključnem odstavku pogrešamo vsaj poskus rasne opredelitve med ostale rase velike bele skupine človeštva.

Vkljub vsem navedenim hibam pa smo avtorju hvaležni za njegov trud in za antropometrične podatke, zlasti o ciganskih ženskah, ki so prvi te vrste. Seveda bi bil centralni del razprave, antropometrična raziskavanja, lahko mnogo krajši in imel mnogo več vsebine, zlasti antropobiološke. Čista antropometrična smer je antropologiji kot vedi med ostalimi biološkimi vedami že mnogo škodila in je naloga antropologije, da se enakovredno vključi v ostale biološke vede. To je nova, današnja smer ameriške, angleške, nemške, skandinavske in vseh slovanskih šol.

B. Škerlj.

Гласник Географског друштва, св. XVIII., Београд 1932.

Na uvodnem mestu objavlja M. S. Filipović razpravo o Prozoru, mestecu v porečju Rame, kjer se križata prometna pot od Vrbasa na Neretvo in ona med jadranskim primorjem in bosansko notranjostjo. — M. Vemić opisuje glavne vremenske tipe v naši državi; on razlikuje zimski vremenski tip (ob prevladovanju azijskega anticiklona), pomladanski izobarski tip (depresije na jugu in jugovzhodu Evrope, anticiklon na zapadu), poletni izobarski tip (pod gospodstvom anticiklonov, zlasti azorskega) ter jesenski tip (s prevladujočimi depresijami). — Ant. Lazić nam prikazuje dolino Trebišnjice, I. Sindik podaja zanimive smernice o nalogi in pomenu historične kartografije, arh R. Staudinger pa opisuje grško-orientalski tip hiše v moravsko-varždarski oblasti. Sledi V. S. Radovanović-ov članek o gipsnem reliefu v območju Kosovrastov v dolini Radike nad Debrin. — V nadaljevanju svoje študije o podnebjju Hvara podaja P. Vujević vremensko karakteristiko posameznih letnih časov. — Poslednji članek o principih regionalne limnologije je napisal E. Nauman, univ. prof. v Lundu (Švedska).

Med krajšimi doneski je objavljen sestavek Radmile Djordjević o tipih naše jadranske obale na osnovi kartometrijskih podatkov, M. Lutovca o naseljevanju Črnogorcev po Metohiji in S. M. Milojevića o primeru pseudo-oživitve erozije v Zaplanju, Sledi kakor običajno izčrpen pregled geografske literature, v kroniki pa sta priobčeni važni poročili o delu Vojnega Geografskega instituta v l. 1932. in o delu Obče državne statistike v 1931. in 1932. l.

S. I.

Посебна издања Географског друштва, св. 12. и 13., Београд 1932
12. zvezek obsega delo I. Smiljanica in M. Lutovca, „Prilozi za poznavanje stočarstva na našim visokim planinama“, 13. zvezek pa Sp. Soldo,

„Tipovi kuća i zgrada u predjašnoj Bosni in Hercegovini“. Nadalje je Geografsko društvo izdalo **Atlas**, 8. zv. (Sindik, Stare karte jugoslovenskih zemalja, II. Karte iz doba Renesansa), 9. zv. (S. Milojević, Tipi naših krajeva prema specijalnoj karti 1:75.000. I. Primorski krajevi, krš i visoke planine) in 10. zv. (S. Milojević, Tipovi naših krajeva prema specijalnoj karti 1:75.000, II. Doline, lesni platoi i pešćare). V **Mafi Biblioteki** sta izšli 1. zv. (St. Pavlovski, Pogled na geografiju Poljske) in 2. zv. (D. J. Deroko, Aerofotografija i stereofotogrametrija). **S. I.**

Hrvatski Geografski Glasnik, broj 4., Zagreb 1952. Po daljšem premoru je izšel nov zvezek hrvatske geografske revije, ki je po obsegu iz finančnih razlogov jako skromen, po vsebini pa še dokaj bogat. Prinaša razpravo H. Renier-a o nevihtah v južnovzhodni Evropi (v nemškem jeziku brez hrvatskega résumé-ja), nadalje geografsko monografijo o Stonskem Rátu izpod peresa B. Milojevića, članek „Fünzig Jahre Wirtschaftsgeographie“, ki mu je avtor Zv. Dugački (Zagreb) ter poročilo A. Takšića o Rvenici, perijodični bifurkaciji med Vuko in Bosutom. Na zaključku je priobčena ocena Stj. Ratković-a o Gavazzijevi knjigi „Severna Evropa“ ter avtorjeva replika. **S. I.**

Etnolog. Glasnik Kr. Etnografskega muzeja v Ljubljani. IV. 2. 1951. — Iz vsebine: Dr. August Pavel: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev.

Časopis za zgodovino in narodopisje XXVI. 3—4 in XXVII. 1—4. Maribor. — Iz vsebine: Brodar S.: Raziskovanja v Potočki zijalki in nje problemi. — Mravljak J.: Doneski k zgodovini kmetijstva v Dravski dolini v XVII. stol. — Grošelj M.: O naših starih geografskih imenih.

Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo. XII. 1—4. XIII. 1—4, Ljubljana 1951/52. — Iz vsebine: Andrejka R.: Zemljiške razmere v Selški dolini v začetku 18. stol.

Prirodoslovne razprave I. 1952: I. Rakovec: Zur Miozänfauna der Steiner Voralpen.

Izvestja Muzejskega društva Maribor. I. 1952. — C. Šlebinger: Toplice in slatine na Slovenskem Štajerskem.

Rudarski i topionički Vesnik. Beograd, III. 1. 1951. — Iz vsebine: Rudarska i topionička industrija u Kraljevini Jugoslaviji.

Šumarski list. Zagreb, god. 55. 9—12. 1951. Iz vsebine: Ing. C. Božič: Državna gozdna uprava v Dravski banovini.

Геолошки анали Балканскога Полуострва XI-1. Beograd 1932, XI. 2. Iz vsebine: — В. К. Петковић и Д. Гојић: Аптски кат у Источној Србији. — Г. Миловановић: Contribution à la connaissance des rudistes de la Serbie. — Ф. Уршић: Halobia rugosa Gumbel у шентуршким слојевима горњет Тријаса Камнишких Алпа. — Б. Дилитријевић: Појава фенолита на Бањници код Београда и његов минералoшко-хемиски састав. — М. Илић: О појави гипса у околини Крагујевца. — Ј. Михајловић: Прогноза земљотреса.

Priroda XXI. 1951. Zagreb. — B. Zarnik: Iz života jednog vulkana.

Vesnik geološkog instituta Kraljevine Jugoslavije. I. 1—2. Beograd 1952. V. Petković: Mlade vulkanske erupcije na desnoj strani Južne Morave severno Vlasotinaca. — J. Poljak: Prilog geološkom poznavanju

Velike Kapele. — V. Mikinčić: Kenozojske tvorevine između Golupca, Vukovića i V. Gradišta. — M. Pavlović: Prilog poznavanju geologije okoline Jablanice u Hercegovini. — M. Protić: Prilog za geologiju severoistočne Srbije. — J. Mihajlović: Valandovski potresi u 1951. godini. — V. Petković: Prilog za poznavanje Senona u Srbiji. — I. Luković i Černjavski: Nekoliko podataka za preistorijsku vegetaciju Smederevske Palanke u Srbiji. — V. Čubrilović: Izveštaj o geološkom snimanju karte Brinje-Ledenice-Oštarije. — M. Pavlović: Prilog samatskoj fauni Istočne Srbije. — V. Simić: Prilog geologiji Zap. Srbije. — Fr. Šuklje: Prilog geologiji Samoborske gore. — H. Protzen: Das Tertiärbecken von Gottschee in Unterkrain und seine morphologische Bedeutung. — F. Heritsch: *Chaetetes* und *Caninia* aus dem Karbon von Ivorik bei Krupanj. — V. Laskarev: Geološka promatranja na Bukulji. — F. Koch: Prilog poznavanju geološke izgradnje Korčule i Pelješca. — K. V. Petković: Prilog za poznavanje geologije Timočkog Basena.

Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien. Band 75, 1952, Nr. 7—9. Iz vsebine: G. Bullemmer, Ein Tscherkessendorf auf dem Amselfeld.

Geographische Zeitschrift. 58. Jahrgang, 5. Heft, 1952. Berlin-Leipzig. Iz vsebine: H. Hochholzer: Die Küsten der Adria als Kultur-, Siedlungs- und Wirtschaftsbereich. **Z. H.**

Naše nove specialke (1 : 100.000). Za slovensko ozemlje so izšli letos naslednji listi: Tolmin, Maribor, Murska Sobota, Rogatec in Slovenjgradec; v tisku pa so: Celovec, Trbiž, Velikovec in Dolnja Lendava. — Za ostalo jugoslov. ozemlje je izšla specialka žabljak.

*

Slika k odgovoru I. Rakočca *Halobia rugosa* Gümb. v šenturških skladih Kamniških Alp na strani 197.

Kazalo.

Table des matières.

ČLANKI. — ARTICLES.

Plešič, dr. Svetozar (Ljubljana): Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem. — Die ländlichen Siedlungen im östlichen Oberkrain	5
Rus, dr. Jože (Ljubljana): Triglav v herojski dobi geološke vede. — Der Triglav im heroischen Zeitalter der geologischen Wissenschaft	94
Maučec, Matija (Ljubljana): Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju — La surpopulation et émigration saisonnière en Prekmurje	107
Rakovec, dr. Ivan (Ljubljana): Novi prispevki h geologiji južnega dela Ljubljane — Neue Beiträge zur Geologie des südlichen Teiles von Ljubljana	118
Melik, dr. Anton (Ljubljana): Kmetska naselja na Slovenskem. — L'habitat rural dans les pays slovènes	129
Reja, dr. Oskar (Ljubljana): Odnosaji med padavinami in cikloni v Jugoslaviji. — Les relations entre les cyclones et les précipitations dans la Yougoslavie	165
Habe, France (Ljubljana): Smeri in poti našega izvoza. — Les voies et les directions de l'exportation de la Yougoslavie	180
Savnik, dr. Roman (Ljubljana): Prirastek prebivalstva v Evropi v desetletju 1920—1950. — L'accroissement de la population de l'Europe dans la période de 1920—1950	184

OBZORNIK. — CHRONIQUE.

Naš novi državni geološki zavod (I. Rakovec)	193
Mednarodno polarno leto 1952—1953 (Oskar Reja)	195
Pripomnje k oceni razprave o Zlatenski ploči (Ferd. Seidl)	196
Halobia rugosa Gumb. v šenturških skladih Kamniških Alp. Odgovor. (I. Rakovec)	197

KNJIŽEVNOST. — BIBLIOGRAPHIE.

Dr. Otto Lehmann, Die Hydrographie des Karstes (Anton Melik)	197
Alfred Löhnberg-Walter Stern, Ein neuer Weg der karsthydrologischen Forschung durch Anwendung geoelektrischer Methoden (I. Ra- kovec)	199
Marc Bloch, Les caractères originaux de l'histoire rurale française (Fran Zwitter)	199
Škerlj B., Menarhe und Klima in Europa (Košir)	201
Naši univerzitetni učbeniki za geografijo (A. Melik)	201
Zamljepis za II. razred srednjih in njim sorodnih šol. Evropa. Sestavili Karel Prijatelj, dr. Valter Bohinec in dr. Roman Savnik (A. Melik)	202
Mirko Kajzelj, Naš alpinizem (Svetozar Ilešič)	205
Baš Franjo: Kulture v Mariboru v začetku XIX. stol. (V. Bohinec)	205
Baš Franjo: Gradbena slika Maribora v zač. XIX. stol. (V. Bohinec)	205
Vodnik po Mariboru (V. Bohinec)	204
Dr. Rudolf Andrejka, Selški predniki dr. Janeza Ev. Kreka (Fran Zwitter)	205
Hermann Wengert, Die Stadtanlagen in Steiermark (Svetozar Ilešič)	206
Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani, Kulturno zgodovinski del. — Prirodopisni del (Anton Melik)	207
Rado Bednarik, Goriška in Tržaška pokrajina v besedi in podobi (Sve- tozar Ilešič)	208
Fran Ramovš, Dialektološka karta slovenskega jezika (A. Melik)	208
Škerlj B., Beiträge zur Anthropologie der Slowenen. Farbenkomplexionen von 1147 Mädchen und Frauen (Košir)	209
A. Tornquist, Die Tektonik und das Karsthöhlsystem im Karst von Fiume-Sušak (I. Rakovec)	209
Gušić, dr. Branimir: Mljet (V. Bohinec)	211
Goll, dr. Hermine: Das jugoslawische Küstenland als Wirtschaftsraum (V. Bohinec)	212
Kurt Kayser, Morphologische Studien in Westmontenegro I. (Sve- tozar Ilešič)	215
Dr. Josip Goldberg, Trajanje insolacije u Zagrebu (Oskar Reja)	214
Kosta V. Petković, Geološka karta kraljevine Jugoslavije (I. Rakovec)	215
Henry Debraye, Autour de la Yougoslavie (Svetozar Ilešič)	217
O novejših naših statističnih publikacijah (France Habè)	217
Pittard, Eugène, Les Tziganes ou Bohémiens (B. Škerlj)	219
Гласник Географског друштва, св. XVIII. (S. I.)	220
Пособна издања Географског друштва (S. I.)	220
Hrvatski Geografski Glasnik, broj 4 (S. I.)	221
Ostale publikacije (Z. H.)	221
Naše nove specialke	222
Slika k odgovoru I. Rakovca <i>Halobia rugosa</i> Gumb. v šenturških skla- dih Kamniških Alp na strani 197	222

MESTNA HRANILNICA LJUBLJANSKA V LJUBLJANI PREŠERNOVA ULICA ŠT. 5

je največja regulativna hranilnica v Jugoslaviji. Vlog ima nad 420.000.000— Din, rezervnih zakladov pa nad 11 milj. Din.

Za popularne naložbe ima sodno depozitni oddelek, za varčevanje mladine izdaja domače hranilnike, za pošiljanje denarja po pošti so strankam na razpolago položnice. Za vse vloge jamči mestna občina z vsem svojim premoženjem in davčno močjo.

Telefon št. 2016 in 2616.

Poštno ček, račun št. 10.533.

Uradne ure za stranke so od 8 do 12½ ure.

RUDE IN KOVINE

D. D.

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA CESTA 13

Brzojavni naslov: RUDE :: Telefon interurban 27-27 :: Poštna hranilnica
Ljubljana št. 14.167

EN GROS: Svinec, cink, aluminij, baker, cinkova pločevina, svinčena pločevina, pocinkana železna pločevina (izdelek Cinkarne d. d. Celje)

Žveplenokisla glina, bakrena galica, aluminijev hidrat, cinkov prah, katrian, stare kovine, kovinasti ostanki, rude vseh vrst

KNJIGARNA

KLEINMAYR & BAMBERG

LJUBLJANA
MIKLOŠIČEVA C. 16

Najstarejša knjigarna v Jugoslaviji (obstoja od leta 1782) se priporoča za dobavo slovanske kakor sploh svetovne literature po originalnih cenah založnikov. Posredovalce ima v vseh večjih evropskih mestih.

LIBRAIRIE

KLEINMAYR & BAMBERG

LJUBLJANA
YUGOSLAVIE

fondée en 1782, la plus ancienne librairie du Royaume, se recommande pour la fourniture des livres et journaux internationaux et yougoslaves aux prix les plus bas,

BUCHHANDLUNG

KLEINMAYR & BAMBERG

LJUBLJANA
JUGOSLAWIEN

besteht seit ungefähr 150 Jahren am Orte und ist die älteste Buchhandlung im Königreiche. Sie empfiehlt sich zur Besorgung aller in Jugoslawien und sämtlichen Ländern der Welt erschienenen Literaturerzeugnisse.